ONZE WACHTER.

TIJDSCHRIFT

ONDER DIRECTIE VAN

DR. H. J. A. M. SCHAEPMAN EN DR. W. J. F. NUYENS.

R. K. VOLKSBIBLIOTHEEK, TE IJZENDIJKE.

„Multum facit qui rem bene facit. Bene facit qui communitati magis quam suae voluntati servit."

JAARGANG 1874.

EERSTE DEEL.

UTRECHT,
WED. J. R. VAN ROSSUM.
1874.

ONZE WACHTER.

TIJDSCHRIFT

ONDER DIRECTIE VAN

DR. H. J. A. M. SCHAEPMAN EN DR. W. J. F. NUYENS.

R. K. VOLKSBIBLIOTHEEK, TE IJZENDIJKE.

„Multum facit qui rem bene facit. Bene facit qui communitati magis quam suae voluntati servit."

JAARGANG 1874.

EERSTE DEEL

GRADUATE THEO... 1962

UTRECHT,
WED. J. R. VAN ROSSUM.
1874.

v.11:1
1874:1

Digitized by the Internet Archive
in 2025

https://archive.org/details/onzewachter0000unse

INHOUD.

Bladz.

Pius P. P. IX. Door Dr. H. J. A. M. SCHAEPMAN 1

De politieke en kerkelijke partijen in de zeven provinciën in het begin der XVIIe eeuw en het rechtsgeding van Hugo de Groot. Door Dr. W. J. F. NUYENS. I. 4

Jeanne d'Arc. Door Dr. H. J. A. M. SCHAEPMAN 42

De Satyr in de Kunst. Door E. L. C. 62

De proletariër. Door Dr. H. J. A. M. SCHAEPMAN 67

Een punt. Door F. C. HEIJNEN. . . . . , ... 77

Maria Stuart. — Vondels treurspel ingeleid, aangeteekend, enz. door J. A. de Rijk, Pr. — Door E. L. C. 110

De legende van de H. Ursula en haar elf-duizend maagden. Drie voorlezingen. I. Door J. J. VAN DER HORST, Pr. 129

Theepraatjes van Doctor Martinus van Oudijk. Over de Emancipatie der Vrouw 162

„Voor den Koning van Pruissen." Door Dr. H. J. A. M. SCHAEPMAN. 198

Wijsbegeerte zonder levenstroost. — John Stuart Mill, autobiography. — Door Dr. H. J. A. M. SCHAEPMAN 201

De legende van de H. Ursula en haar elf-duizend maagden. Tweede voorlezing. De bronnen voor de geschiedenis der H. Ursula. Door J. J. VAN DER HORST, Pr. 218

335935

Bladz.

Een studie over dierlijk Instinct naar aanleiding van Von Hartmanns Philosophie des Unbewussten. I. Door Dr. P. J. F. VERMEULEN. 237

Titanische Kunst. — Victor Hugo. Quatrevingt-treize. — Door E. L. C. 257

De legende van de H. Ursula en haar elf-duizend maagden. Derde voorlezing. De ware geschiedenis van de H. Ursula met haar elf-duizend gemartelde maagden. Door J. J. VAN DER HORST, Pr. 281

Christus en de wereld. Door Mr. H. A. DES AMORIE VAN DER HOEVEN 312

Een studie over dierlijk Instinct naar aanleiding van Von Hartmanns Philosophie des Unbewussten. II. Door Dr. P. J. F. VERMEULEN 332

De politieke en kerkelijke partijen in de zeven provincien in het begin der XVIIe eeuw en het rechtsgeding van Hugo de Groot. II. Door Dr. W. J. F. NUIJENS 351

Het Koningschap en de wrekende Voorzienigheid. Door Prof. J. DE BRUIJN 382

Een studie over dierlijk Instinct naar aanleiding van Von Hartmanns Philosophie des Unbewussten. III. Door Dr. P. J. F. VERMEULEN 408

PIUS P.P. IX.

XXI NOVEMBER MDCCCLXXIII.

I.

„Gebroken is der priesterscharen trots,
Gevallen is de kroon der dwingelanden,
Verbrijzeld zijn de bliksems in hun handen,
Gevangen is de Stedehouder Gods;

Hoe lachtte hij bij 't dreunend golfgeklots,
Dat nooit zijn Kerk, zijn zetel aan zou randen!
Zijn Kerk verzonk, het puin drijft langs de stranden,
Der vrijheid zee spoelt over de eeuw'ge rots!

Voorbij hun rijk, voorbij hun werelddroomen;
Een nieuwe tijd is met zijn kroost gekomen
Aan ons behoort der naadrende eeuwen lot!"

Zoo dreunt het rond en duizend, duizend stroomen
Naar 't Kapitool; daar kroont het volk van Romen
Den Caesar en de Caesar 't volk tot God.

II.

„De Christus heerscht, de Christus triomfeert,
Der eeuwen loop ligt in Zijn hand, de dagen
Zijn allen met Zijn zegelmerk geslagen
Het teeken dat der eeuwen Vader eert;

Wat, of de dwaas Zijn heilgen naam onteert,
Wat, of hun spot ons schaterend komt vragen:
Hoe, durft ge 't hoofd niet meer zoo hoog te dragen? —
Wij heffen 't hoofd: de Zone Gods regeert.

Ons blijft het licht, dat we in de stormen schouwen
Ons blijft de rots, waarop we onwrikbaar bouwen
Ons blijft de kracht in harden stervensnood;

Geen klagen dan, geen tragen, geen verflaauwen,
Maar heldenmoed, maar koninklijk vertrouwen,
De Christus heerscht, het kruis verwon den dood!"

III.

Dat was Uw woord, o Pius! 't koningswoord
Door hooger Geest U, Petrus, ingegeven:
De schaûw des doods omhult ons, maar wij leven
Nu onze ziel uw levensboodschap hoort.

Geen hemelstraal, die door het duister boort,
Geen hallellied, dat door den storm komt zweven,
Geen bliksemstraal de rotsen doorgedreven
Zoo schoon, zoo zoet, zoo machtig als Uw Woord.

De sprinkhaanzwerm der brommende tyrannen
Door Uwe stem van 't zonnelicht gebannen
Gonst weer terug in hun geboortenacht. —

Daar laat ze in walm en duister samenspannen;
Wij, door Uw Woord geadeld tot Gods mannen
Staan aan Uw zijde, in 's Heeren licht en kracht.

DR. H. J. A. M. SCHAEPMAN.

DE POLITIEKE EN KERKELIJKE PARTIJEN IN DE ZEVEN PROVINCIËN IN HET BEGIN DER XVII EEUW

EN

HET RECHTSGEDING VAN HUGO DE GROOT.

Verhooren en andere bescheiden betreffende het Rechtsgeding van Hugo de Groot, uitgegeven door R. Fruin.

Werken van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht.

Utrecht, Kemink en Zoon, 1871.

Schrijver dezes kan niet ontveinzen dat hij, als er sprake was van de geschiedschrijvers van ons land, altijd een zekere voorliefde heeft gehad voor den Leidschen Hoogleeraar R. Fruin. Uitgebreide kennis en belezenheid, scherpe blik, nauwgezet onderzoek, kristalheldere stijl, duidelijkheid in voorstelling, strenge methode, ziedaar wat, naar zijn inzien, vooral de geschriften van den Leidschen Hoogleeraar kenmerkt. Daarbij komt (en dit is niet zijne minst goede hoedanigheid als historieschrijver) dat hij, zooveel mogelijk, zich geheel en al op een objectief standpunt zoekt te plaatsen; de feiten niet

rangschikt, naar dat voor- of tegeningenomenheid hem dit willen voorschrijven, maar zoo als hij denkt, dat de eischen der waarheid dit gebieden. Hij zoekt, om dit zoo vaak misbruikte woord alweder te bezigen, boven alles onpartijdigheid! Is hij dit altijd? ziedaar eene vraag, die slechts met voorbehoud, bevestigend kan beantwoerd worden.

In den geschiedschrijver R. Fruin zijn, zooals in alle schrijvers, niet één uitgezonderd, zwakheden, onnauwkeurigheden, vooringenomenheid, nu en dan evenzeer als bij anderen te erkennen: iemand zou zich al zeer verre boven de menschelijke natuur hebben moeten weten te verheffen, zoo hij niet nu en dan dwaalde. We meenen derhalve geen onrecht aan den grooten Nederlandschen geschiedkenner te doen, zoo wij hem, evenmin als ieder ander, niet van feilen vrijspreken.

Voorzeker is Professor R. Fruin niet zeer sterk, zoodra hij zich, buiten het eigenlijk gezegde historisch gebied, waagt op dat hetwelk met de Theologie in zeer nauw verband staat. Om van een enkel ander *Gids*artikel niet te gewagen, willen wij slechts aanmerken dat hij, in zijn opstel over Galileï, door zijne begeerte om ook in het groote koor der stemmen tegen de pauselijke onfeilbaarheidsleer zijne stem te laten hooren, zich heeft laten verleiden, om te treden op een terrein, dat hem minder bekend is: dat der katholieke Theologie. Men moge beweren dat de Galileïkwestie eene zuivere historiekwestie is; men vergist zich daarin. De feiten mogen het zijn; maar de juiste waardeering van de beteekenis en den gang van dat vermaarde proces kan niet behoorlijk geschieden, tenzij men grondige kennis bezitte van de wijze van rechtspleging gebruikelijk bij de Roomsch-kerkelijke rechtbanken en van het kanonieke Recht. Professor Becker heeft dan ook in de „*Studiën*", naar mijn inzien, voldoende aangetoond dat dergelijke onderwepen als het rechtsgeding van Galileï niet die zijn, aan welke Prof. R. Fruin het gelukkigst zijn welbesneden pen heeft gewijd.

Het zij schrijver dezes veroorloofd insgelijks, nu hij eenmaal

op het terrein van veroordeelende critiek is, de aanmerking te maken dat van den schrijver van de *Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog* kan gezegd worden, dat de schitterende hoedanigheden, door welke hij in laatstgenoemd boek zich zulk een welverdienden roem als Geschiedschrijver heeft verworven, wel wat verduisterd en omneveld zich vertoonen, wanneer hij zich begeeft op het gebied der gelegenheidsgeschriften. Zoo toch en meer niet meenen wij te moeten noemen, de verzameling van opstellen over 's lands historie getiteld: *in Memoriam, Tafereelen uit Hollands tachtigjarigen oorlog.* Die verzameling, aan welke R. Fruin met verscheidene anderen heeft medegewerkt, is de vrucht van de geestdrift in 1872 meer of minder kunstmatig opgewekt voor de heroën van 1572. R. Fruin heeft aan die verzameling, voor zijn aandeel, geleverd: *Prins Willem in onderhandeling met den vijand over den vrede.* Had schrijver dezes ook niet, nu en dan, iets over hetzelfde onderwerp gelezen en het gelezene met elkander vergeleken, hij zou opgetogen zijn geweest zijn over dat schoone en fraaie opstel, geheel en al den sierlijken omslag, de fraaie letter, het beste papier, de etsen enz. waardig. Fijn, netjes, keurig.... ziedaar wat hij zou uitgeroepen hebben. Trouwens dat doet hij ook thans nog. Eene wijze van voorstelling geheel en al Fruin waardig; een geschrift dat men als een juweeltje van historischen stijl en compositie zal moeten beschouwen; maar ... de waarheid? — Nu komt de moeielijkheid voor hem die zoo gaarne onvoorwaardelijk zou willen prijzen. — Maar is de schrijver van dat opstel dan schuldig aan geschiedvervalsching? — Alle feiten, door hem medegedeeld zijn op zich zelve genomen waar, en toch is het geheel, gelijk hij het voorstelt: niet waar. — Fruin zal, dunkt mij zelf moeten erkennen, dat hij omtrent prins Willems gedrag in de onderhandelingen met den vijand over den vrede, *niet alles* heeft medegedeeld. Schrijver dezes acht evenwel in dit artikel het minder dienstig aan te wijzen, hoe en waarin Fruin, in genoemd geschrift, van de historische waarheid afwijkt. Zoo hij

over dat onderwerp wilde spreken, zou hij van zijn eigenlijk onderwerp (het Rechtsgeding van Hugo de Groot) te veel afwijken. Trouwens *In Memoriam* behoort tot de Aprilliteratuur: dat soort van letterkunde neemt het zoo nauw niet met de historie; de legende is meer haar gebied, en daarom ontmoetten wij er liever Hofdijk dan Fruin. Eerstgenoemde is dáár geheel en al op zijne plaats, en overschaduwt ongetwijfeld den streng ernstigen, vorschenden geschiedschrijver. Voor Aprilliteratuur mist Fruin een allereerst vereischte: bombast en *sesquipedalia verba*, waarvan de schrijver van *de Triumf der Piraten* en dergelijke „historische werken" zoo ruimschoots, als van literaire vuurpijlen dienstig bij historische illuminatie, is voorzien.

Geheel en al zich zelf is R. Fruin in zijn meesterstuk: *Tien jaren van den tachtigjarigen oorlog*. Alle hoedanigheden, welke hem een eereplaats onder onze geschiedschrijvers hebben doen verdienen, komen in dat werk in hooge mate uit. Ieder die het met aandacht heeft gelezen, zal daarin, om van de overige zoo even genoemde hoedanigheden van R. Fruins werken niet te spreken, erkennen het ernstig streven naar „onpartijdigheid." „De waarheid en niets anders" schijnt hem, toen hij het schreef, steeds voor den geest gestaan te hebben. Schrijver dezes zal daarom niet beweren dat R. Fruin in zijn meesterwerk in alles juist en naar waarheid geoordeeld heeft. Ondanks zich zelven blijft de mensch altijd in de vlucht van zijnen geest naar de waarheid, belemmerd door aangeboren eigenschappen, door opvoeding en onderwijs, door omgeving, door omstandigheden, en niet het minst door *aprioristische* stellingen, die met zijn geest allengskens zijn samengewassen als het mos met den boom. De schrijver van de *Tien jaren van den tachtigjarigen oorlog* is en blijft Fruin de liberaal; Fruin de doctrinair; Fruin de protestant; zich zelven misschien dit laatste onbewust, wijl het met het innige van zijn wezen is saamgesmolten; hoewel hij zich voorstelt, en meent het bereikt te hebben: zich boven alle beschouwingen „uit een oogpunt van bekrompen religiositeit" te zullen verheffen.

Meer nog dan door zijne *Tien jaren van den tachtigjarigen oorlog* heeft R. Fruin zich bij alle minnaars van 's lands historie verdienstelijk gemaakt door het uitgeven van ettelijke vroeger onbekende documenten. Voor degelijke kennis van de geschiedenis van een persoon of tijdvak zijn die documenten dikwijls van het grootste belang. Zij geven vaak een juister inzicht van de geheime drijfveeren en daden van de mannen, die op hunnen tijd een grooten invloed hebben uitgeoefend; zij verdrijven menig vooroordeel en verbeteren menige scheeve of eenzijdige voorstelling, die vaak van geslacht tot geslacht door den invloed van indrukken op de menigte of door den invloed van een gezagrijk schrijver zijn verspreid. Onder de authentieke bescheiden, onwaardeerbaar ter juistere kennis van groote gebeurtenissen in ons vaderland, door den zorg van R. Fruin in het licht verschenen, verdienen ongetwijfeld, *de verhooren en andere bescheiden betreffend het Rechtsgeding van Hugo de Groot*, een voorname plaats. Het historisch genootschap gevestigd te Utrecht heeft de verdienstelijke taak aanvaard om die belangrijke bescheiden te verzamelen en in een boekdeel in het licht te geven. Het genootschap had de uitvoering daarvan aan geen betere hand kunnen toevertrouwen dan aan die van R. Fruin, door wiens veelomvattende kennis en ijverige navorschingen reeds meer dan een belangrijk document van het stof der archieven of der publieke doch daarom niet altijd doorzochte bibliotheken, is ontdaan en openbaar gemaakt.

Er is tot aan de laatste jaren altijd nog een zekere nevel verspreid geweest over het beruchte proces, in hetwelk de politieke en kerkelijke hartstochten, waardoor de Noord-Nederlanders in de eerste jaren der XVII eeuw beroemd werden, zulk een droevige rol speelden; een proces dat eindigde met Hollands grootsten staatsman, den eigenlijken grondlegger der Republiek der Zeven Provinciën, Johan van Oldenbarnevelt, naar het schavot te voeren; en aan het grootste genie van Holland in de XVII eeuw, den man, welke geheel het geleerd Europa dier tijden aan het kleine landje, daar gindsch aan

het uiteinde des vasten lands, benijdde; aan Hugo de Groot, aan den Grotius, Europa's wonder door geleerdheid, een kerker te bereiden, in welken hij, zijn leven lang, had moeten versmachten. „Opzettelijk zegt Fruin terecht, is het geding dat tot de veroordeeling van Oldenbarnevelt en zijne medegevangenen geleid heeft, in het duister gehouden. Oldenbarnevelt zeide weinige uren voor zijnen dood: „Ik ben gevonnisd in een tijd, die andere maximen in den Staat houdt, dan die, waarin ik geleefd heb." En Hugo de Groot zelf heeft gezegd: „Alle die verstant hebben sullen moeten oordeelen, dat soowel de manier van procedeeren als het gunt daerop is ghevolght, altemael daertoe was aengeleidt, opdat de werelt noijt en soude komen tot rechte kennisse van de saken: waertoe oock gedient heeft den nieuw gheinventeerden eedt, waermede de Rechters malcander verplicht hebben, om niet van het gunt voor haer passeerde te openbaren."

Een proces, hetwelk in zulk nauw verband staat met een der hevigste beroeringen op politiek en kerkelijk gebied; een proces omtrent hetwelk de twee voornaamste lijdende personen, uit volle overtuiging, zich op dergelijke wijze uitlieten, verdiende wel nader gekend te worden; te meer daar de gebeurtenissen, van welke dat proces een der meest dramatische episoden was, tot op den huidigen dag nog verschillend beoordeeld worden, naar gelang men zich op een orthodox gereformeerd of politiek-liberaal standpunt vindt geplaatst. Evenwel was en bleef er gedurende meer dan twee eeuwen een zeker duister over dat geding. Het eerst kwam het proces van Oldenbarnevelt in het licht. Siegenbeek, die het kende, had er reeds een verslag van gegeven; later besloot het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht er eene volledige uitgave van te bezorgen, die in 1850 is verschenen. Later nog werden de processtukken, betreffende Hugo de Groot en een aantal bescheiden, die er betrekking op hebben, teruggevonden. Zij waren verdwaald geraakt in het archief van het ministerie van financiën. Het zijn die stukken, welke door R. Fruin zijn uitgegeven.

„Oppervlakkig gezien, zegt de uitgever van de *Verhooren van Hugo de Groot*, kan het verwonderen dat later (na de staatsberoeringen van de eerste helft der XVII eeuw) toen na den dood van Willem II de partij (de staatsgezinden) waartoe de veroordeelden hadden behoord, aan het roer kwam geen uitgaaf van de verhooren en processtukken is bezorgd, die zoo al niet de onschuld der gevallen staatslieden, toch in elk geval het gebrek aan genoegzaam bewijs tegen hen in het licht zou hebben gebracht. Maar wie de geschiedenis van het stadhouderloos bewind van nabij kent, begrijpt dat de nieuwe regeering niet gediend kon zijn met het oprakelen der oude partijgeschillen, die met de kerkelijke oneenigheid nauw samenhingen; en dat zij die voorgaf zich aan de besluiten der Dortsche Synode te willen houden, alles vermijden moest, wat haar een vriend der Remonstranten kon doen schijnen. Zoo bleven dus de archieven gesloten en de verhooren onaangeroerd, en dat duurde zoo voort tot op onzen tijd."

„Evenwel bleef niet alles geheim. Hadden de rechters en de zich opvolgende staatsregeeringen belang bij het zwijgen, de veroordeelden en hun vrienden en aanhangers geenszins. Het is bekend hoe krachtig de Groot zich deed hooren in zijn *Verantwoordingh der wettelycke regering van Hollant*. Hij had gedurende zijn gevangenschap veel opgeteekend, veel stof vergaderd voor een beschrijving van hetgeen hem bejegend was, en te Parijs verwerkte hij zijne aanteekeningen tot het meesterlijk geschrift, waarvan ik den titel noemde. De berichten aangaande het proces tegen den landsadvocaat werden gebruikt en bekend gemaakt in het welbekende *leven van Johan van Oldenbarnevelt*. Eindelijk stelde, uit deze en andere bescheiden, G. Brandt *zijn Historie van de Rechtspleging* op, waarvan de tweede druk, dien in 1710 het licht zag, met nog onuitgegevene stukken en memoriën merkelijk verrijkt is. In onzen tijd werden nog meer aanteekeningen gevonden, en vooral door de beide heeren Scheltema en mr. A. Vollenhoven bekend gemaakt. In overvloed derhalve staan thans den geschiedschrij-

ver belangrijke berichten aangaande de procedure ten dienste. Maar al die berichten, bijna zonder uitzondering, zijn afkomstig van de veroordeelden en hun vrienden. Van de rechters had niemand zich verwaardigd of verplicht gevoeld te spreken. En zonder hen gehoord te hebben of de verhooren der gevangenen volgens hun beschrijving vergeleken te hebben met hetgeen de veroordeelden zelf voorgaven bekend of ontkend te hebben, was voor ons het onpartijdig en stellig oordeel over de schuld of onschuld der gevonnisden niet wel mogelijk."

Zoo stond het met de kennis omtrent het gedenkwaardig proces van Oldenbarnevelt, Hugo de Groot en hunne lotgenooten tot voor nog geen vijf en twintig jaren. Thans weet men wat omtrent de beide gedingen, tegen den Landsadvocaat en de Groot, de juiste waarheid zij. Niet het minst zijn wij dit verschuldigd aan den ijverigen geschiedvorscher R. Fruin. Belangrijk is de verzameling der documenten welke hij betreffende het proces van Hugo de Groot heeft bijeenverzameld. Niet slechts de verhooren heeft hij in het licht gegeven; maar hij heeft er bijgevoegd belangrijke stukken, die op het geding betrekking hebben, die hier of daar reeds in druk waren verschenen, ofschoon onvolledig, of niet in den juisten tekst, zoo als zij zijn geschreven.

Het is naar aanleiding van de verhooren van Hugo de Groot, dat schrijver dezes voornemens is, een paar artikelen in dit tijdschrift te plaatsen. Hij kan zeggen: *Haud ignota refero*. De geschiedenis van den strijd der staatkundige en kerkelijke partijen, die onder den naam van den strijd der Remonstranten en Contraremonstranten zulke droevige vermaardheid heeft gekregen, is bekend genoeg. Evenwel meent hij daaromtrent toch nog wel het een en ander, hoewel geen geregeld geschiedverhaal, te mogen schrijven. Het is aan zeer weinigen van hen, die daarover geschreven hebben, gegund om met een gerust geweten te kunnen zeggen, dat zij geschreven hebben: *Sine Ira*; al hebben zij ook nog zoo het recht om te zeggen dat zij de zaak hebben onderzocht: *Studio*. Noch de orthodox- ge-

reformeerden, noch de liberaal protestanten zijn geheel en al vrij van zekere voorliefde hetzij voor Contra-remonstrant, hetzij voor Remonstranten: immers ieder moet in een der beide strijdende partijen zijne voorvaderen naar den geest erkennen. Moge al bij de beoefening van de geschiedenis der XVI eeuw ieder, die katholiek is, voor „verdacht" verklaard worden; omtrent ieder die ultramontaan wordt genoemd, gezegd worden: *anathema sit*; wanneer het de strijd tusschen Staats- en Prinsgezinden, Remonstranten en Contraremonstranten geldt dan staat een Katholiek geheel en al buiten de partijen. Niet een van beiden, die hem lief is door herinneringen van vroeger dagen; niet een van beide kan hij als geestverwanten erkennen. Beiden hebben hem, ofschoon in verschillende mate, in zijne voorvaderen achteruitgesteld, verdacht verklaard, vervolgd. Mocht al de ééne partij hem minder vijandig geweest zijn, de andere had in de begrippen omtrent de vrijheid van de Kerk en hare verhoudingen tot den Staat, met hem meerder geestverwantschap.

Wil men den oorsprong der beide staatspartijen in de zeven vereenigde gewesten, tot in de diepste diepte opsporen, men zou moeten opklimmen tot in de XIV eeuw. Bilderdijk heeft niet geheel en al ongelijk, wanneer hij de Staatsgezinden der XVII eeuw soms »de vervloekte hoeksche factie" noemt; evenwel is dit zeer ver gezocht. Bovendien de partijen hebben in den loop der eeuwen, onder den invloed der omstandigheden, zulke groote wijzigingen ondergaan dat het voornaamste element der kabeljauwsche staatspartij, uit de dagen van Jacoba van Beieren (de grootburgers der steden) in de XVI en XVII eeuw het voornaamste element der staatsgezinde partij was. Toch bleef het essentieele van den hoekschen geest voortleven in de staatsgezinde partij: te weten de geest van particularisme en provincialisme; de afkeer tegen een sterk centraal

gezag; de voorliefde voor de meest mogelijke autonomie van provincie en van stad.

De kabeljauwsche partij en hare politiek zegevierde onder de vorsten uit het Bourgondische Huis. De laatste stuiptrekkingen van de Hoekschen veroorzaakten nog in 1492 den zoogenaamden Jonker Fransen-oorlog; maar de zucht naar nauwere aansluiting met andere Nederlandsche gewesten, de belangen van den handel en niet het minst de overwinningen door de wapenen van den eersten vorst uit het Oostenrijksche Huis (of eigenlijk van diens vader Maximiliaan) behaald, berokkenden de nederlaag van de hoekschen partij, die (aanvankelijk de eigenlijk nationale) door verloop van tijd niets anders was geworden dan eene factie in den lande. De politiek van Karel V, die nooit de nauwere verbinding van de verschillende Nederlandsche gewesten tot één geheel uit het oog verloor; het sterke monarchale gezag door den vorst uitgeoefend, schenen voor goed de centrifugaalkrachten (om ons zoo uit te drukken) die in de Nederlanden zoo sterk waren, gefnuikt te hebben, evenwel niet zoo of de groote keizer zag nog niet de mogelijkheid om alle provinciën tot een geheel te zamen als koninkrijk, te vereenigen. Bij zijnen afstand van de regeering formuleerde hij nog in korte woorden de verhouding der verschillende gewesten tot elkander: „niet jeghenstaande de landen verscheyden ende gheseparcert waren, deselve nochtans samentlyck een lichaam maackten."

Het blijkt uit nagelaten papieren van Kardinaal Granvelle dat deze, en allerwaarschijnlijkst ook koning Filips II, het denkbeeld gekoesterd en het plan gevormd hebben (hetwelk trouwens reeds bij Karel den Stoute was opgekomen,) om van de zeventien nederlandsche gewesten één koninkrijk te vormen. Wie weet, zoo Alva had overwonnen en den opstand van 1572 terstond door wapengeweld was onderdrukt, of dit plan niet ware verwezenlijkt geworden. Eene machtige partij had den koning gesteund, en de meerdere kracht welke eene regeering verkrijgt door het onderdrukken van een opstand, zou de uit-

voering niet weinig vergemakkelijkt hebben. Het slagen van den opstand, die in 1572 het eerst in Holland en Zeeland uitbrak, veranderde echter geheel en al den loop der gebeurtenissen en gaf aan de partij van particularisme en provincialisme, in de noordelijke gewesten de overwinning. Evenwel brak de strijd tusschen deze richting en die van meerdere centralisatie spoedig weder met nieuwe hevigheid los; wat meer is innig saamgeweven met een vraagstuk van nog teederder aard, de vraag bij wie de souvereiniteit berustte. Over deze kwestie was althans vroeger, bij alle staatsberoeringen niet gestreden. Ontwijfelbaar vast stond het bij allen, dat die berustte bij den landsheer. Nu deze echter vervallen was verklaard van alle zijne rechten, nu moest, als van zelf, het vraagstuk oprijzen: nu de voormalige souverein niet meer is, bij wien berust thans de souvereiniteit? En deze kwestie werd de spil, om welke de politiek en de partijschap in de republiek der zeven Provinciën, bijna twee eeuwen lang, nu eens met mindere, dan weder met meerdere kracht van beweging draaide. Die kracht van beweging werd des te sterker, naar gelang een andere kracht zich bij die der politiek voegde: de kracht der religieuse kwestie. Deze gaf, sinds de Hervorming, of eigenlijk sinds den opstand van 1572, aan de botsingen der staatspartijen een eigenaardig karakter.

Mochten dus vóór 1572 de partijen, die de zeven Provinciën nu eens naar deze dan weder naar gene richting, dikwerf op zeer geweldige wijze sleurden, reeds in kiem bestaan hebben, na dat revolutiejaar verkregen zij wasdom en vertoonden hunne eigenaardige karakters. Om ze dus wèl te begrijpen, moet men weten welke elementen, den schok der revolutie te weeg brachten.

De vonk, die de Nederlanden in vuur en vlam zette, ontsprong uit de twee elementen, ieder van een geheel bijzonderen aard; maar die door andere zaken, welke hen met elkander in contract brachten de batterij vormden, uit welke de vonken te voorschijn kwamen; de ééne was: de oude vrijheden en privilegiën; de andere het Kalvinisme.

Het valt bezwaarlijk te ontkennen dat nog eene andere factoor,

dan de Hervorming, den opstand van Holland en Zeeland, en later dien der andere provinciën tegen Filips II heeft voortgebracht. Wij zullen evenwel thans niet spreken over Filips noch Alva en wat zij deden en beoogden: wij willen slechts onze aandacht vestigen op de innerlijke beweegredenen die tot den opstand leidden. Deze nu waren, zeide wij, twee, de privilegiën en het Kalvinisme. De eene bracht de Staatsgezinde, de andere de tegenstaatsgezinde (stadhouderlijke, prinsgezinde) partij te voorschijn.

In de Nederlanden over 't algemeen en in Holland in het bijzonder had altijd een sterke municipale geest geheerscht. In niet eene provincie, (Vlaanderen alleen was daarmede gelijk te stellen) had de burgerij zooveel macht en aanzien gewonnen, hadden zich de belangen zoo sterk om het middenpunt, de eigene stad, geconcentreerd. Men had er graven gehad, zelfs graven die een groote macht en aanzien bezaten; doch juist de uitstekendsten onder dezen hadden begrepen, hoezeer hun eigen aanzien met de welvaart hunner onderdanen zou vermeerderen, door staatkundige en burgelijke vrijheden. Onder den naam van privilegiën hadden zij aan hunne steden een tal van voorrechten geschonken, door welke aan absolutisme en willekeur grenzen werden gebakend: die vóórrechten werden rechten. De burgerijen waren daarmede zeer ingenomen; zij beschouwden ze als het plechtanker van hun bestaan en waren geneigd om alles ter handhaving daarvan ten koste te leggen. Het gelukte wel is waar vaak aan een populair en machtig vorst, zoo als Karel V, om de privilegiën, wanneer zij hem belemmerden, voor een oogenblik ter zijde te schuiven; maar vernietigen dit deed hij niet. Onder de hoede dier gewestelijke en stedelijke vrijheid namen handel en nijverheid toe in bloei: dezen baarden rijkdom en gelijk altijd geraakten de bezitters dier rijkdommen tot macht en aanzien. De voorname burgers, die kapitalen bezaten,

werkvolk in dienst, zeelieden op hunne schepen hadden, het handelsverkeer hunner stad bevorderden, wonnen met ieder jaar in invloed op hunne medeburgers. Daar de familiën zich minder dan in later tijd verplaatsten, maar van geslacht tot geslacht in dezelfde stad bleven, zoo vormde zich eene burgeraristocratie; wel te onderscheiden van de oligarchie der XVII en XVIII eeuw. Die burgeraristocratie had hare eigenaardige begrippen en zienswijzen; de municipale geest leefde sterk in haar; zij legde zich, over 't algemeen, toe op verstandelijke ontwikkeling; zij ondervond, gelijk alle welgestelde klassen in de steden, meer dan anderen, den invloed van de intellectueele beweging en de politieke agitatie van hunnen tijd.

Onder deze burgerlijke aristocratie maakte, in het begin der XVI eeuw Erasmus grooten opgang; de leerstellingen van Luther vonden er verscheidene gemoederen bereid om ze te ontvangen. Er was allengskens onder haar een geest van geringschatting van en verzet tegen den geestelijken stand ingeslopen. Hun Protestantisme, voor zoover zij de oude Kerk verlieten, was meer een protesteeren tegen de misbruiken, tegen de Hierarchie, tegen het Dogma zelfs, dan het aanhangen van een nieuw dogma. De groote meerderheid echter van hen, die in de binnenste schuilhoeken van hun hart reeds aan de ketterij een verblijf hadden geschonken, bleef voor het oog aan de Moederkerk getrouw, zoolang deze nog door de politieke macht werd geschraagd; maar in doen en laten waren zij Indifferentisten; libertijnen gelijk ze in de XVI eeuw ook wel genoemd werden; dat is lieden welke in zake van religie vrijdenkers waren. Men stelle zich evenwel niet voor dat de vrijdenkerij der XVI eeuw dezelfde was als die der XVIII en XIX eeuw. De libertijnen van den tijd van Luther en Calvijn, waren mannen, welke omtrent de religieuse kwestiën, aannamen wat hun beviel, verwierpen wat hun niet beviel; de leerstellingen van Luther of van Calvijn aan eene schifting onderwierpen en er van behielden wat hun goeddacht; en hierbij de voorliefde voor zekere gebruiken of leerstellingen der katholieke Kerk bewaarden als

iets dat hun door de gewoonte lief geworden was; of het waren mannen, die zich met de hooge vraagstukken van des menschen verhouding tot God en zijne eeuwige bestemming volstrekt niet inlieten. Sommigen echter werden aanhangers van een soort van rationalistisch en philanthropisch Christendom, dat zich om het Dogma weinig bekommerde, het nagenoeg geheel en al verwierp, en geene hierarchie meer erkende: een soort van humanistisch, literair Christendom; alléén te smaken voor geletterden; voor lieden die de vormen beneden de hoogten van hunnen geest achtten; maar volstrekt niet te smaken voor de groote menigte, die meer zinlijke indrukken begeert en zich meer door scherp omschreven formules laat leiden. Hubertus Duifhuys, een voormalig priester te Utrecht, was de meest volledige uitdrukking van dat rationalistische „Christendom boven geloofsverdeeldheid" der XVI eeuw. Dan was er nog een ander begrip, zeer algemeen onder de burgeraristocratie der XVI eeuw, hetwelk haar tot bondgenoote van de voorstanders der nieuwe leerstellingen maakte: het was het begrip van de macht der magistraat in kerkelijke zaken. Men bedriegt zich wanneer men denkt dat de inmenging van den Staat in de zaken der Kerk dagteekent van de tijden der Reformatie: integendeel de inmenging is juist datgeen tegen hetwelk de pausen en het episcopaat ten allen tijde hebben moeten strijden. Niet slechts keizers, als de Hohenstaufen, koningen als Filips de Schoone, maar ook stedelijke overheden matigden zich rechten aan tegen de Kerk, zoo sterk als dit ooit in onze dagen geschiedt. De magistraat van Utrecht deed dit op de alleraanmatigendste wijze, bij gelegenheid van de twisten tusschen Zweder van Kuilenburg en Rudolf van Diepholt; en later nog onder het episcopaat van David van Bourgondië. Volgens de begrippen der libertijnen had de magistraat wel degelijk rechtsmacht in kerkelijke zaken; kon zij geestelijken personen de uitdeeling der Sacramenten verbieden of gebieden; hun het recht van excommunicatie ontzeggen, en wat dies meer zij. De begrippen van Staatsmacht ook over kerkelijke zaken waren, in de XVI eeuw, onder de hooge

burgerij zeer algemeen verspreid. In Duitschland hadden zij ten gevolge dat de Luthersche Kerk geheel en al aan de vorsten werd onderworpen. Hetzelfde geschiedde in Engeland. In Frankrijk waren zij de oorzaak van de herhaalde inmengingen en aanmatigingen der parlementen in de kerkelijke aangelegenheden.

De politieke kwestie stond dus bij eene partij op den voorgrond en beheerschte alles. Terecht kon dan Hugo de Groot in zijne *verantwoordingh van de wettèlijke Regeering van Hollänt en Westvrieslant* met het oog op de geheele politieke zijde van den opstand tegen Filips zeggen. „Er zijn lieden gevonden 1) onvoorzichtig genoeg om te beweren, maar ook om als een stevig argument te gebruiken, dat de grondslag van de Unie zoude zijn de Religie, directelijk tegen art. 13 en de uitleggingen daarvan later gegeven." Geheel anders spraken de Staten van Holland in het jaar 1576, toen zij aan den raad van Amsterdam schreven: „in de Religie is wel waar dat tusschen ons ende uluyden eenigh diversiteyt ende onderscheydt mach zijn, maar is gheen sake om daaromme inde ghemeene saken van de Landen belanghende Politie, vrydomme, gherechticheyt ende welvaart van 't ghemeene Vaderlandt in oneenicheydt ende verscheyden te blijven: te meer soo wij altijd verklaardt hebben ende als noch verklaren, de wapenen om de Religie noijt aanghenomen te hebben." Ook heeft de stedelijke regeering van Leyden in hare Remonstrantie van 1582 gezegd: „dat de Provincien haar niet en hadden te same ghebonden om eenighe particuliere Religie alleen te faveeren." De ware oorzaak, waarom de wapenen zijn opgenomen is geweest: het behoud van een vrije Nederlandsche Regeering, naar de oude wetten, gewoonten en privilegiën, tegen de nieuwe Spaansche overheersching, en daar benevens de vrijheid van geweten, waaronder buiten twijfel, bijzonderlijk is begrepen de vrijheid van de Gereformeerde Religie. Dit blijkt uit het verzoekschrift der Edelen,

1) Wij hebben ten gemakke van ettelijke lezers, de spelling en sommige uitdrukkingen van Hugo de Groot in de hedendaagsche veranderd.

de Verantwoording van den prins van Oranje tegenover de aanklacht van den Procureur generaal in 1568; de Verklaring van denzelfden vorst omtrent de oorzaken waarom hij de wapenen opvatte; de commissiën en instructiën die door hem gegeven werden aan verschillende personen om hulp en bijstand te verzoeken; de Justificatie van den veldtocht van het jaar 1572; de Resolutiè der Staten van Holland in Juli van hetzelfde jaar genomen om zich in verdediging te stellen tegen den hertog van Alva; de brief van het jaar 1573 door de Staten van Holland geschreven aan den Staten-Generaal; dan nog een andere brief van den Prins en de Staten van Holland geschreven aan de koning van Spanje; de instantie door denzelfden prins en de Staten van Holland en Zeeland gedaan bij de vredes-onderhandeling te Breda, in het jaar 1575; de Pacificatie van Gent; de Justificatie van de koningin van Engeland, wegens de hulp, die hare Majesteit aan de Nederlanden verleende in 1577; de Religievrede uitgevaardigd in 1578; het adres van den raad van State gegeven den 13 Januari 1579; de Apologie van den prins van Oranje, in het jaar 1580; het Placcaat van het jaar 1581, waarbij de koning van Spanje verklaard wordt vervallen te zijn van zijn recht op deze landen; de tweede Justificatie van de koningin van Engeland van 1585; het antwoord gegeven aan de gezanten van den aartshertog Ernst, in het jaar 1594 en veel meer andere akten, missiven en Resolutiën, welke hier aan te halen onnoodig is."

Men ziet: het ontbreekt niet aan verklaringen volgens welke de opstand of oorlog tegen Spanje, welke door Hugo de Groot, te recht het „fundament van de Unie" wordt genoemd, slechts zou geschied zijn ter wille van de vrijheden en privilegiën. Geheel eenzijdig echter beschouwt de Groot dat „fundament van de Unie" enkel ontsproten uit den strijd voor „de vrijheid." Inderdaad noch de leerlingen en aanhangers van Erasmus, noch de libertijnen, noch de ijveraars voor „het recht van de magistraat in zake van Religie," zouden alléén den opstand tegen Filips II hebben begonnen, veel minder hebben [illegible]nen

volhouden. Evenmin hadden dit zij kunnen doen, aan welke de handhaving der voorvaderlijke vrijheden boven alles ter harte ging, zoo zelfs dat zij, ofschoon katholieken, den opstand bij vielen. De groote kracht aan den opstand werd geschonken door de mannen, die wel degelijk de religieuse kwestie op den voorgrond stelden: de aanhangers van de leerstellingen van Calvijn. Het is immers bekend genoeg, dat de betrekkelijk weinige belijders van de Augsburgsche Confessie, of Luthersgezinden, welke zich in Nederland bevonden, een zeer gering aandeel hadden aan den opstand. Het waren de Calvinisten, die er de ziel van waren. Koenen heeft zeer juist aangemerkt, dat „de mannen van het verbond der Edelen (Libertijnen) weinig hebben uitgericht, in vergelijking van de mannen van het verbond der Consistoriën," ook wel „het verbond der kooplieden" geheeten (Calvinisten). De beeldstormers en hunne geestverwanten en opvolgers, de geuzen, begonnen den opstand en gaven daaraan terstond zijn eigenaardig karakter. Vrij mochten geletterden, aanzienlijke burgers en overheidspersonen zich diep gekrenkt gevoeld hebben om de verkrachting der privilegiën; vrij mochten zij daarom den opstand toegejuicht, ondersteund en eindelijk geheel en al tot hunne zaak gemaakt hebben; zij zouden de massa's niet in beweging hebben kunnen brengen door den hefboom van staatsrechterlijke beschouwingen. Om eene revolutie te bewerkstellingen behoeft men krachtiger werktuigen. Dat werktuig ter revolutie, met de Revolutie zelve één, was het Calvinisme; niet eens het getemperd en gematigd Calvinisme, gelijk dat later door de Remonstranten werd beleden, maar het intolerante, fanatieke, demagogische Calvinisme van Modet en Datheen, dat zijne volgelingen opzweepte ten beeldenstorm, ten strijd op leven en dood tegen de nieuwe Philistijnen en Baäldienaars, tegen de Hoer van Babylon en den Antichrist van Rome; dat zijn leerlingen vervulde van het geloof aan hunne eigene uitverkiezing en de algemeene verwerping en eeuwige verdoemenis hunner vijanden. Zulk eene leer vermocht iets, kon veel meer het „fundament des oorloghs" zijn dan de strijd

voor de privilegiën. De strijd ook voor eigen beurs, tegen den tienden penning, vermocht, wel is waar ook veel, maar de strijd der „Uitverkorenen" tegen de „Baäldienaars" daarin lag kracht!

Politieken en Calvinisten zijn, ofschoon met ongelijke krachten, de bewerkers van den opstand van Holland tegen Spanje geweest. Genen vonden hunne hoogste uitdrukking, hunne leiders, aanvoerders, hoofden in de stedelijke overheden, dezen in de predikanten. Gelijk iedere revolutie het vraagstuk van de souvereiniteit aan de orde moet stellen; zoo moest dit ook de revolutie der XVI eeuw doen. De politieken tastten eerst aan, ontkenden vervolgens de souvereiniteit van Filips II, omdat hij de privilegiën had geschonden; de Calvinisten omdat hij een vervolger was van de uitverkorenen Gods, een andere Achab of Antiochus. Gemeenschappelijk werkten zij samen, zoodra het gold om zich tegen de aanspraken en tegen de legerbenden van den koning van Spanje, tegen de Paus van Rome te verzetten. Nooit konden zij het onder elkander eens worden, maar wroetten in den boezem van het eigen land, om tot beslissing te komen, bij wie de souvereiniteit, bij wie de ware religie zou wezen. De eerste ingreep op de souvereiniteitsrechten van den zoon van Karel V geschiedde op de Statenvergadering van Holland, in Juli 1572 te Dordrecht bijeengekomen. Eigenlijk waren het niet eens de wettelijke Staten van het gewest; maar eene vergadering op welke slechts de afgevaardigden der in opstand gekomene steden verschenen. De vergadering deed al dadelijk een stouten stap op den revolutionairen weg. Zij erkende den prins van Oranje voor „den generalen goeverneur en luitenant des konings over Holland, Zeeland en Westfriesland en het sticht Utrecht." De nadere uitlegging dat hij, de prins, daartoe wettelijk en behoorlijk is gecommitteerd geweest, is slechts weinig meer dan een glimp. Het was toch genoeg bekend dat Oranje zelf afstand had gedaan, en door den koning van alle ambten en bediedingen was ontzet; dat Bossu, in zijne plaats, was aangesteld. De Staten oefenden derhalve een souvereiniteitsrecht uit en stelden den Prins als tweeden sou

verein den koning ter zijde; wel is waar, 1) in zijnen naam, maar tegen hem. Het is waarheid, de Staten van Holland proclameerden nog wel zichzelven niet tot souverein; maar de logica der feiten zou hen er binnen korte jaren toe brengen. Tevens lag in hetgeen zij toen deden, de kiem van de aanspraken, die later gemaakt zouden worden: eenerzijds het gezag der Staten, anderzijds dat van den prins, die al dadelijk meer dan een stadhouder (in den zin dien de koninklijke regeering er aan hechtte) werd.

Wij zouden eigenlijk de geschiedenis van den opstand van 1572 en de daarop volgende jaren moeten schrijven, zoo wij alle daden waardoor de Staten van Holland feitelijk zich de souvereiniteit aanmatigden, wilden mededeelen. Van het eerste oogenblik des opstands af handelden zij gewoonlijk óf geheel en al op eigen naam, of gemeenschappelijk op hunnen naam en dien des prinsen, bv. bij de Pacificatie van Gent. De afzwering des konings, door de Staten-Generaal en door de afzonderlijke Staten, was niet slechts eene revolutionaire daad, maar tegelijkertijd eene van souvereiniteit.

Het was er evenwel ver van af dat de staat van zaken als een vaste werd beschouwd. *Feitelijk*, zeiden wij, hadden de Staten van Holland zich de souvereiniteit aangematigd, maar zij erkenden zichzelven nog niet als souvereinen: integendeel zij zochten, na de afzwering van Filips II er naar éénen, voor zichzelven en voor de andere Nederlandsche gewesten. Toen het plan om den koning van zijne rechten op deze gewesten vervallen te verklaren tot rijpheid was gekomen, was tegelijkertijd het plan tot rijpheid gekomen, om de graaflijkheid over Holland en Zeeland op te dragen aan Willem van Oranje; aan Brabant, Vlaanderen enz. den hertog van Anjou tot souverein te geven. Twee zaken vallen hierbij dadelijk in het oog; ten eerste dat Holland en Zeeland voor zich in de zeventien

1) P. L. Muller, *de Staat der Vereenigde Nederlanden in de jaren zijner wording*, *p.* 50.

Vereenigde Gewesten eene afgezonderde en afzonderlijke positie in aanspraak namen; gelijk zij dit trouwens ook reeds bij de Pacificatie van Gent en andere gelegenheden hadden gedaan; en deze houding door Holland tegenover de andere gewesten aangenomen, werd gedurende geheel het bestaan der republiek hare gewone. Ten tweede dat aan Willem van Oranje de graaflijkheid, dat is de souvereiniteit van Holland werd aangeboden: en dat prins Maurits, in zijn hart, altijd de herinnering daaraan omgedragen hebbe, evenzeer als dat eene machtige partij in den lande zoo iets altijd begeerd heeft, valt in het minst niet te betwijfelen.

De opdracht der graaflijkheid aan prins Willem van Oranje werd verijdeld door den kogel van Balthasar Gerards. Ware het niet dat Amsterdam zoo sterken en zoo langdurigen tegenstand had geboden, waarschijnlijk zou dan die opdracht, reeds voor den dood des Zwijgers, een voldongen feit zijn geweest; maar in den lande, en vooral in de machtigste van Hollands steden, in Amsterdam, had zich reeds die partij, welke de staatsgezinde wordt genoemd, zoo diep geworteld, dat zij van nu af niet meer kon ontworteld, niet meer kon overwonnen worden. Cornelis Pietersz. Hooft, de vader van den beroemden geschiedschrijver, stond reeds aan het hoofd eener partij, in de machtige koopstad, die de opdracht der graaflijkheid aan den prins van Oranje afkeurde, en die durfde te zeggen: „Ende is mijns bedunckens te vermoeden, bij aldien sijne Excellentie in 't beginne van desen oorloge hem hadde laten verluijen ofte mercken, dat sijne meeninge tot dit werck strekte, dat hij weynigh soude hebben uitgerecht, ende dat de ghemeente die de steden alomme hem hebben geopent, tot sulcks niet en souden hebben verstaen, maer men was toen al doende met het lieve *Pro Lege, Rege et Grege*, ende mette vryheyt van de landen het volck voortebeelden, sonder datter eenige mentie werde gemaekt, voor sooveel mijn bekent is, om sijne Excellentie Erfheere van den landen te maecken."

Zoo weinig echter dacht nog de meerderheid der in opstand

geraakte gewesten dat het land zonder eenhoofdig bestuur kon bestaan, (derhalve ook dat de souvereiniteit niet bij de Staten berustte,) dat zij na den moord op Willem van Oranje gepleegd, steun zochten bij den koning van Frankrijk en daarna bij de koningin van Engeland, aan welke zij de souvereiniteit aanboden. De weigering van Hendrik III en van Elisabeth van Engeland gaf aan den gang der zaken eene geheel andere wending. Reeds had Francken, in naam van Gouda, het gevoelen uitgebracht, dat deze landen, door eigene kracht, zich moesten zoeken te helpen. Deze eigene kracht kon niet gevonden worden in den zeventienjarigen knaap Maurits van Nassau; maar in hen die de kern vormden van de staatsgezinde partij, welke van nu af wel uitgerust en krachtig te voorschijn trad en den strijd aanvaardde voor de vrijheden en de onafhankelijkheid van Holland. 1)

De staatsgezinde partij, dat is de partij der Staten, in tegenstelling van de partij des stadhouders, steunde voornamelijk op die aanzienlijke burgerklasse, welke het bestuur van de meeste steden geheel in hare handen had. Van buiten af, en ook dikwijls hier te lande, heeft men haar als de republikeinsche partij beschouwd, en de stadhouderlijke als de monarchale. Men heeft in haar de voorstanders van de vrijheid der natie willen zoeken; zoo ongeveer als men in de partij van den Senaat en van Pompejus, in het oude Rome, de voorstanders der republiek en der vrijheid meende te zien; in tegenstelling van de eenhoofdige, vertegenwoordigd in Caesar. Geene onjuister opvatting dan deze. Zoowel de partij van Pompejus en den Senaat in het oude Rome, als die van de Staten en van Oldenbarnevelt en van Jan de Wit in onze republiek, had zeer weinig op met hetgeen men in onze dagen de politieke vrijheid van alle burgers noemt: beiden waren niets anders dan oligarchische partijen. Onze staatsgezinden begeerden

1) Wij spreken in dit artikel voornamelijk over Holland, in welk gewest de strijd tusschen de beide staatspartijen telkenreize beslist werd

volstrekt geene andere politieke vrijheid dan voor de aanzienlijke burgerklasse der steden: zij waren even wars van de mededinging des kleineren burgerstands naar de deelname in het gezag, als van het overwicht des stadhouders met diens adellijke en militaire omgeving. De omstandigheden hadden aan die stedelijke aristocratie een groote macht en overwicht geschonken. Reeds vóor den opstand in 1572 waren de aanzienlijke burgers, in den regel, in het uitsluitend bezit van de overheidsposten. Inmenging des kleineren burgerstands en der lagere volksklasse in het stedelijk beheer, had in Holland niet, gelijk in Vlaanderen, herhaaldelijk kunnen plaats vinden. De Hollandsche burgerstand is, zoolang de democratische begrippen der XIX eeuw geen ingang bij hem hadden gevonden ten allen tijde geneigd geweest om aan „de heeren" of aan „de groote lui" stads en landsbeheer over te laten. Een zeker aristocratisch begrip scheen den Hollandschen burger als in het bloed te huisvesten: bij voorkeur zag hij den zoon volgen in de waardigheden zijns vaders; bij voorkeur den rijke of voorname plaats nemen op de raadheersbanken. Vandaar dat „de rijkdom" en „de voorname lui" in het stedelijk bewind bleven. Gelijk ieder aristocratisch lichaam, ontving ook dat der stedelijke regeeringen door den tijd steeds meer kracht en aanzien.

De omstandigheden leidden er toe om, na den opstand van 1572, de macht en den invloed der stedelijke regeeringen nog te doen toenemen. Het gezag van Willem van Oranje steunde op zeer zwakke rechtsgronden; dit begrepen zelfs zijne aanhangers. Hij moest ergens een steunpunt zoeken · hij zocht en vond dit bij de Staten. Maar die Staten werden gekozen door de vroedschappen der steden. Dezen genoeg gezind, om eigen gezag te vermeerderen, steunden den prins niet tenzij voor wederkeerigen steun bij hunne aanspraken. Daarbij kwam dat gedurende de jaren 1572 tot 1576, de voortdurende nood, in welken de steden verkeerden, het *isolement* in hetwelk zij zich vaak bevonden, de regeeringen in de noodzakelijkheid brachten om herhaaldelijk zelfstandig op te treden. Gelijk de provincie

Holland hare neiging tot afzonderlijkheid voornamelijk heeft geput uit het bewustzijn, dat zij alléen den opstand is begonnen, en zij alléen geruimen tijd aan alle macht van Filips II het hoofd heeft geboden, zoo putte ook bijna iedere Hollandsche stad hare neiging tot zelfstandigheid en afzonderlijkheid (isolement) uit het bewustzijn dat zij op een gegeven oogenblik zich zelve alléen had moeten redden en had gered. De oorlog had den ondergang van verscheidene oude, de opkomst van verscheidene nieuwe familiën te weeg gebracht; vele oude familiën hadden den ouden godsdienst en de trouw aan den zoon van Karel V niet willen verzaken: zij werden ambteloos, verlieten het land of geraakten in verval; zeer vele andere familiën omhelsden de zaak des opstands en stegen daardoor tot macht en aanzien in hunne steden; vele familiën kwamen op, wijl zij den Roomschen godsdienst hadden afgezworen, en daarom door Willem van Oranje in de vroedschappen werden geplaatst; de verbeurdverklaringen van de geestelijke goederen en die der uitgewekenen gaven bovendien menigen nieuwkomeling gelegenheid zich te verrijken. Zij allen nu, die de zaak des opstands omhelsd hadden, vonden het in hun belang, om den laatsten stap te doen: den koning van Spanje de gehoorzaamheid op te zeggen. Het was evenwel genoeg bekend dat in de meeste steden nog meer dan de helft der bevolking katholiek was; dat over het algemeen de opzegging van den eed van trouw en gehoorzaamheid aan den landsheer een zekere soort van schrik en tegenzin inboezemde. Het belang der revolutionaire partij en het belang der oligarchen ging aldus weder te zamen gepaard. Alleen voor hen die het heft in handen hadden, voor de vroedschappen der steden, moest de macht en het overwicht in de steden behouden worden. Aan deze alléen de regeering: alle anderen moesten buitengesloten worden. Nu verscheen den 23 Maart 1581, dus vier maanden vóor de afzwering van Philips II, en de opdracht der hooge overheid aan de prins van Oranje de Resolutie, door de Staten van Holland genomen, dat voortaan geene steden over

gemeene landszaken meer raadplegen zouden met eenige „*best-gestaatsten*," schutterijen en gilden, gelijk door sommigen voorheen wel meer geschied was, tenzij met voorafgegane bewilliging der Staten. Door dit besluit was de Oligarchie, die steunpilaar der staatsgezinde partij, gegrondvest op de uitsluiting van de geheele kleine burgerij. Het was evenwel niet genoeg dat de aristocratie meesteresse werd ieder in hare eigene stad; maar de steden moesten, zooveel kon geschieden, vrij blijven zelfs tegenover de Staten van hun gewest. Beneden zich geene mededingers naar het gezag, boven zich zoo weinig mogelijk gezag; wat meer is: het gezag boven zich, dat der Staten, moest afhankelijk gemaakt worden van de stedelijke regeeringen. Dit doel werd bereikt door de Resolutiën genomen in de Statenvergadering van Holland van 19 Februari 1585. Tot nog toe was over de meeste punten, die ter behandeling kwamen, beslist bij meerderheid van stemmen; dit noemde men: dat er overstemming zou plaats hebben. Nu werd het getal punten, waaromtrent geene overstemming zoude plaats hebben merkelijk uitgebreid. Vervolgens werd besloten dat in zaken van contributiën geene submissie zou gevorderd worden. Eindelijk werd besloten dat de afgevaardigden ter Staten niet zouden stemmen naar eigene inzichten en overtuiging, maar naar de lastbrieven, welke zij van hunne lastgevers ontvingen. Door deze Resolutiën werd de Statenvergadering van Holland geheel en al afhankelijk gemaakt van hetgeen de stedelijke besturen in hunne eigene raadsvergaderingen zouden goedvinden.

Het is er evenwel verre van af dat de aristocratische partij, de staatsgezinde, geene tegenstanders vond; eene even machtige staatspartij werd, even als zij, geboren uit de politieke en kerkelijke toestanden: het is die welke gewoonlijk de prinsgezinde of stadhouderlijke wordt genoemd, die voor een wijle tijds de Leycestersche was.

Wij hebben reeds verhaald hoe naast de partij der politieken bij den aanvang des opstands, die der kerkelijken te voorschijn trad: door beider gemeenschappelijke werking slaagde

de revolutie van 1572. De kerkelijken werden later één met de stadhoudelijken. In de steden en op het platte land hadden duizenden de nieuwe leerstellingen omhelsd. Wel verre echter van Erasmianen of libertijnen te wezen, waren zij al dadelijk medegesleept door het strenge Calvinisme. Zij hadden den humanistischen vorm der Reformatie terstond boven hunne opvatting gevonden. Tegenover dogma begeerden zij dogma, tegenover het gezag dat zij hadden verworpen een gezag dat hen zou breidelen. De zwevende, onbestemde, de belletristische Reformatie, meer nog ontsproten uit Erasmus dan uit Luther of Calvijn, kon hen niet aantrekken. De beeldstormers, de uitgewekenen om den geloove uit andere oorden, de gezellen der watergeuzen konden geen vrede hebben met hetgeen in hunne oogen niets anders was dan eene goddelooze onverschilligheid. De politieke zijde des opstands trok hen weinig of in het geheel niet aan; slechts de religieuse. Zij verafschuwden Filips II nog meer omdat hij papist, dan omdat hij despoot was. De heftigsten onder hen beschouwden zelfs Willem van Oranje als een libertijn en indifferentist. Behalve dezen waren er nog zeer velen, die als krijgslieden in Holland waren gekomen, en dienst gevonden hadden onder den Oranjevaan: voor hen was de prins hun hoofd, de stedelijke regeeringen niets anders dan geminachte kooplieden en advocaten. Ofschoon zij minder zich bekommerden omtrent de religieuse kwestie, maakten zij toch gemeene zaak met de kerkelijken, omdat hun de burgerregeering minder beviel. Dan eindelijk had men een niet onbelangrijk getal aanzienlijke burgers, die hetzij om hun streng Calvinistisch orthodoxisme, hetzij om hunne voorliefde voor meerdere centralisatie, hetzij om persoonlijke beweegredenen, niet tot de staatsgezinden toetraden, maar in zaken van bestuur liever eene richting ter andere zijde volgden. Dezen te zamen vormden de kern der prinsgezinden. Zoolang Willem van Oranje leefde, scheen het alsof zij het overwicht zouden behouden. Slechts zeer weinigen dachten er aan, dat het mogelijk zou wezen om zonder hem het schip van Staat van den ondergang

te kunnen redden. Bijna allen, die niet meer tot de oude Kerk behoorden, wenschten hem het hooge gezag te zien opgedragen; zelfs de meeste staatsgezinden. Het verschil liep voornamelijk over de meerdere of mindere beperking van zijn gezag als graaf van Holland.

Na den dood van Willem van Oranje veranderde de staat van zaken. Mochten sommigen al wenschen dat de jeugdige Maurits zijn vader opvolgde, de omstandigheden waren te hachelijk om het roer van staat aan een zeventien-jarigen jongeling in handen te geven. Men moest dus elders naar steun en hoofd zoeken. Zij, die de religieuse kwestie boven alles stelden, konden het denkbeeld niet verdragen dat een papist, gelijk Frankrijks koning, Hendrik III was, hun heer zou worden; zij wendden het oog, naar de protestantsche vorstin bij uitnemendheid, naar Elisabeth van Engeland. Van dat oogenblik af dagteekent de richting der buitenlandsche politiek gelijk die bijna onveranderlijk door de twee staatspartijen is gevolgd: de staatsgezinden begeerden steeds de Fransche, de prinsgezinden de Engelsche alliantie. Toen Hendrik III de opdracht der souvereiniteit geweigerd had, bood men die ook aan Elisabeth aan. Deze, gelijk bekend is, weigerde ingelijks; doch zond Leycester.

Ter nauwernood had de graaf van Leycester den voet op Hollandschen grond gezet, of het tal van verwikkelingen, dat zijn bewind zou kenmerken begon reeds. Hij kwam in eene zeer dubbelzinnige hoedanigheid: zijne meesteres Elisabeth had geweigerd de souvereiniteit over de opgestane gewesten te aanvaarden, en zond hem desniettemin om van harentwege den opstand tegen Filips II te steunen, zij wilde dat hij geeerbiedigd zou worden als door haar gezonden; maar was desniettemin hevig verstoord toen hij macht en titel aanvaardde, in evenredigheid met de taak die hij moest vervullen. Ley-

cesters daden maakten zijnen toestand nog moeielijker voor hem, dan die uit den aard der zaak reeds was. Hij moest het rechtmatigst wantrouwen opwekken bij allen, die de wapenen opgevat hadden voor „de vrijheden en de onafhankelijkheid" dezer landen. Wij kunnen niet in bijzonderheden treden omtrent zijn bestuur, en alle de oorzaken tot wantrouwen welke hij gaf; genoeg zij het te zeggen dat hij in alles zich betoonde als de gehoorzame dienaar van eene despotische vorstin, niet als het hoofd van een vrij volk: vrijheden, rechten, privilegiën, gewoonten, belangen van Holland werden door hem evenmin geëerbiedigd als door Alva.

Al dadelijk bakenden zich bij den strijd, die thans op politiek en kerkelijk gebied gevoerd zou worden de beide staatspartijen sterk af. Met de staatsgezinde partij, aan welker hoofd Johan van Oldenbarnevelt stond, gingen alle stedelijke overheden, de koopmansstand, over het algemeen de groote meerderheid van Hollands en Zeelands bevolking. Wel is waar, was de meerderheid zoowel in de steden als ten platten lande nog voor meer dan de helft aan de oude Kerk getrouw gebleven, doch deze katholieke meerderheid hield zich geheel en al buiten den strijd; zij bleef lijdelijk, ofschoon wij niet aarzelen te zeggen, dat zoo zij eenige sympathie gehad heeft voor ééne der beide partijen, dit voor de staatsgezinde is geweest. De oorspronkelijke bevolking van Holland en Zeeland maakte het voorname bestanddeel uit der Staatsgezinden. Deze partij behoorde, wat kerkelijke gezindheid betreft, nagenoeg geheel en al tot hen, die de Reformatie waren gevolgd, meer uit onverschilligheid of als algemeen protest tegen de kerkelijke instellingen van het Catholicisme, dan wel als aanhangers van een geformuleerd dogma, gelijk dat van Calvijn. Van zeer velen der aanzienlijkste mannen dier dagen is het bekend dat zij nooit tot de heerschende religie, de gereformeerde, behoord hebben tenzij in naam; om slechts één te noemen de beroemde burgemeester van Amsterdam, Cornelis Pietersz. Hooft, of de kanselier van Gelderland, Elbertus Leoninus. De predi-

kanten klaagden dan ook, en uit hun standpunt niet zonder redenen, in een hunner Remonstrantiën van 1587, over de onverschilligheid voor de ware christelijke gereformeerde religie, die door de stedelijke magistraatspersonen werd betoond. Dezen allen nu ijverden sterk voor hen, die 's lands vrijheden en onafhankelijkheid verdedigden tegen de ondernemingen van Leycester. De Staten van Holland, geleid door het politiek genie van Oldenbarnevelt, stonden aan de spits der oppositie tegen den vreemden gezagvoerder: in de Staten-Generaal van de jaren 1585—1587 was Holland alvermogend. Van daar dat de strijd dan ook niet gevoerd werd: òf gewestelijke Staten, òf Staten-Generaal, gelijk dit in 1618 het geval is geweest; maar òf de Staten òf Leycester.

In dezelfde jaren in welke de opgestane gewesten de hulp verzochten en verkregen van de Koningin van Engeland, werd een reeds niet onbelangrijk element van de bevolking van Holland en Zeeland nog meer versterkt. Allengskens waren, naar gelang de opstand in het Noorden zegevierde, in het Zuiden onderdrukt werd, de Hervormden uit Vlaaanderen en Brabant, naar Holland, Zeeland en Utrecht verhuisd; terwijl zeer velen der katholieken uit deze Provinciën, naar de gewesten, die tot de gehoorzaamheid des Konings waren teruggekeerd, waren vertrokken. Na den overgang van Gent, Antwerpen en Brussel, in 1584 en 1585, was aan vele duizendtallen Belgen geen andere keus overgebleven dan tot de katholieke Kerk terug te keeren, of binnen den tijd van twee jaren hun land te verlaten. Het waren juist de vurigste aanhangers der Hervorming, die liever van hun vaderland dan hun geloof wilden afstaan: deze allen waren hevige Calvinisten. Bij duizenden vertrokken zij naar het Noorden. Alléén in Leyden werd de bevolking dier stad, omstreeks dien tijd, met 30,000 inwoners vermeerderd. Deze Walen of Vlamingen, (onder beide benamingen waren zij bekend), werden gastvrij ontvangen. Men gunde hun hunnen handel, nering en bedrijf; maar de stijve, ietwat stroeve Hollander gevoelde volstrekt geene neiging om deze nieuw

aangekomenen den hoogsten toon binnen eigen stad en veste te laten voeren. De vurige Vlamingen daarentegen rekenden, dat hunne zaak één was met die van Holland; dat zij in hun eigen land waren. Immers behoorden niet alle gewesten tot de generaliteit; hadden niet allen de wapenen opgevat tegen de Inquisitie en voor het zuivere Woord Gods? Was niet *de godsdienst* de zaak voor welke men streed, voor welke men leed? Waarom dan hen, de martelaars voor de goede zaak, de vervolgden om Christus' wille, niet als eigene burgers beschouwd en behandeld? Waarom hen, als vreemdelingen, verre gehouden van het beheer van stad en gewest?

En wie waren hunne tegenstanders? Mannen die de ware christelijke religie minachtten; valsche leeringen, ketterijen en papisme beschermden; die de dienaren des Woords, de herauten van Christus gering schatten, ja tot hunne dienaren wilden maken, mannen die ten wille van den Mammon, handel dreven met den erfvijand van den waren godsdienst; die den koning van Spanje en diens onderdanen voorzagen van alles wat dezen konde dienen om den oorlog te blijven voeren?

En wien dwasboomden deze mannen? Den graaf van Leycester, den vertegenwoordiger van de protestantsche koningin; Leycester, den man Gods bij uitnemendheid; die getrouw ter predikatie ging, de dienaren des Woords met achting ontving en bejegende, naar hunne woorden hoorde en hunne vermaningen ter harte nam; die den vurigsten wensch der gereformeerde kerken, de bijeenroeping eener nationale Synode wilde verwezenlijken. Waarom aan dien edelen en vromen graaf niet meerder macht opgedragen? Waarom de souvereiniteit niet nogmaals aan zijne meesteres, Engelands protestantsche koningin aangeboden? De ware christelijke gereformeerde religie kon daardoor niets anders dan winnen!

Zoo zetten zich de beide richtingen, de politieke en de kerkelijke, schrap tegenover elkander. De twee zienswijzen omtrent de grondoorzaken over den opstand tegen Philips II, die welke daarin voornamelijk zag een strijd voor de vrijheid

en nationaliteit, die welke daarin niets anders zag dan een strijd voor den gereformeerden godsdienst, werden steil tegenover elkander geplaatst. Eerstgenoemde werd gevoerd door het oude echt Hollandsche element; de andere door het uitsluitend Calvinistische. Het echt Hollandsche zegevierde en grondvestte de oligarchische republiek de Zeven Provinciën. Had het andere gezegevierd, de Nederlanden waren met handen en voeten gebonden, zonder waarborgen voor nationale vrijheden, voor zelfstandig volksbestaan overgeleverd geworden aan Elizabeth van Engeland! En deze had wellicht de Nederlandsche gewesten aan Filips II verkwanseld voor zeer voordeelige vredesvoorwaarden; gesteld dat Spanjes koning die had willen toestaan: of zoo niet, dan waren toch Hollands zeevaart, Hollands handel, de beste bronaderen van het volksbestaan verstopt geworden om Engelands zeevaart en handel des te meer te doen bloeien.

De strijd door de staatsgezinde partij tegen Leycester gestreden is de strijd geweest voor alles wat Holland dierbaar en als eerste levensvoorwaarde volstrekt noodzakelijk was. Johan van Oldebarnevelt was de groote kampioen bij dien strijd: de man wiens hoofd later is gevallen, als zoenoffer aan Calvinistischen haat: de man aan wien ons land meer verschuldigd is dan aan eenigen anderen van de kampstrijders in de vreeslijke worsteling der XVI eeuw.

Iedere revolutie, iedere groote politieke strijd beweegt zich om één van deze beide spillen, dikwijls om beide te gelijk: — aan wie komt de souvereiniteit toe? — Welke moet de oplossing wezen des hangenden kerkelijken vraagstuks?

Door de afzwering van Philips II was, in het oog van allen welke die afzwering als wettig en geoorloofd beschouwden, de souvereiniteit ledig; de dood van Willem I verijdelde de opdracht aan hem; Hendrik III noch Elizabeth namen haar aan. De souvereiniteit bleef dus aan niemand toebehooren. De Staten van Holland, die in zoovele zaken zich haar reeds feitelijk hadden toegeëigend, gingen, nog eer Leycester

aan wal kwam, er toe over om eenen grooten stap te doen, die voor het staatsrecht der republiek en de verhouding der partijen voor het vervolg van onberekenbare gevolgen was. De vroegere stadhouders waren altijd de plaatsvervaugers van den souverein, diens dienaars geweest, aan wien zij hunnen eed deden: zij stonden boven de staten, wijl zij den souverein vertegenwoordigden. In 1585 benoemden de Staten van Holland Maurits tot stadhouder van hun gewest. Zij legden niet den eed af aan hem, maar hij legde dien af aan hen. Hij ontving van hen zijne aanstelling. De stadhouder werd dus de dienaar der Staten; wel is waar de hoogste uitvoerende macht, de bevelhebber van het krijgsvolk; maar hij moest besturen naar instructiën hem gegeven; niet regeeren volgens een *pactum* gelijk zoovelen bestaan hadden en nog bestonden tusschen vorst en onderdanen, maar volgens lastbrief door eenen souverein aan zijnen eersten staatsdienaar voorgeschreven.

De souvereiniteit werd dan thans door de Staten voor zich zelve in aanspraak genomen; — maar voor de Staten van ieder gewest in het bijzonder, of voor de Staten-Generaal? — Dit vraagstuk werd, in het Leycestersche tijdvak, zonder veel tegenkanting in eerstgenoemden zin beslist. Trouwens de Staten-Generaal beteekenden in den tijd na de dood van Willem I en onder Leycester al zeer weinig. Holland hield streng vast aan zijn geïsoleerd standpunt, en Holland beteekende veel meer alléén dan alle andere gewesten te zamen. Gelderland, Overijsel Groningen, waren voor een groot gedeelte in de macht des vijands en konden ten algemeenen nutte zeer weinig doen: zij konden zonder Hollands hulp zich zelven niet eens redden. Brabant, Vlaanderen waren geheel en al onder de gehoorzaamheid des konings teruggekeerd. Was het derhalve Holland euvel te duiden, dat het den Staten-Generaal weinig of bijna geene macht boven zich toekende? De Vlaamsche en Brabantsche inkomelingen mochten den strijd beschouwen als de zaak der Generaliteit; de eerste macht en aanzien toekennen aan de Generaliteit: want zij — de Vlamingen — waren de onderdanen van dat rijk

in Partibus Infidelium aan hetwelk zij de eerste plaats wenschten ingeruimd gezien; maar Holland was Holland en de macht en invloed van dat gewest bestond feitelijk, niet denkbeeldig.

Bovendien ieder gewest was een staat op zich zelven, was dit altijd geweest, en was altijd als dusdanig beschouwd. Zij waren, gelijk Karel V dit in 1555 bij zijnen troonsafstand zeide, „verscheyden ende ghesepareert". De eenige band, welke tusschen de verschillende gewesten had bestaan was de gemeenschappelijke vorst, uit het huis van Bourgondië of van Oostenrijk. De Unie van Utrecht werd gesloten tusschen de verschillende gewesten, als geheel en al van elkander onafhankelijke bondgenooten. Deze kwestie trouwens, over de rechten der Generaliteit en der bijzondere gewesten werd eerst, nadat de Leycestersche strijd reeds lang gestreden was, de spil om welke de politiek zich bewoog.

De strijd, die op het gebied der feiten werd gevoerd door Oldenbarnevelt aan het hoofd der Staten tegen Leycester en diens aanhang, werd ook gevoerd op het gebied der abstracte theorieën. Van het „goddelijk recht" der koningen, zoo als Filips II en Elisabeth van Engeland dat begrepen kon er bij die Nederlanders, welke hunne goedkeuring gegeven hadden aan eene revolutionaire daad, aan de afzwering van Filips in 1581, geen spraak meer zijn. Die daad was de hoogste ontkenning van het „*droit divin*" 1) Er bleef niets anders over dan de souvereiniteit toe te kennen aan „de gemeente": dat is aan de menigte; dat is aan de volksmenners, en in die dagen de predikanten; of wel aan de Staten. De eerste was de democratische oplossing; en zij moest leiden tot despotisme. De andere de liberale en deze leidde tot eene oligarchie van die klasse, welke men in onze dagen gewoon is, de *Bourgeoisie* te noemen. De eerste theorie werd ontwikkeld door een En-

1) Wij gebruiken deze Fransche uitdrukking, als de meest gewone term voor eene, naar ons inzien, eenzijdige opvatting van het groote beginsel, op hetwelk de christelijke maatschappij rust: „alle gezag komt van God."

gelschman, Wilkes; maar het is niet onwaarschijnlijk dat zij is *geïnspireerd* door den hoogst bekwamen en in vele opzichten verkeerd beoordeelden Brabantschen uitgewekene, Prouninck (ook wel Deventer genoemd) die door de Leycestersche partij tot burgemeester van Utrecht werd gemaakt; de andere werd ontwikkeld in eene Remonstrantie van de Staten van Holland, en is het werk van François Francken, pensionaris van Gouda en vriend van Oldenbarnevelt.

In de beide Remonstrantiën der Staten van Holland, in welke hun historisch recht op de souvereiniteit wordt uiteengezet, is de geschiedenis op wonderbaarlijke wijze verminkt. Het wordt voorgesteld alsof de Staten reeds voor 700 jaar aan de graven wettig de souvereiniteit zouden hebben opgedragen. De souvereiniteit was na de afzwering des konings weder op hen vervallen. Zij behoorde echter niet aan de afgevaardigden ter Statenvergadering, dus aan personen, maar aan de Staten, welke door die personen werden gerepresenteerd; derhalve aan een abstractie, niet aan een persoon. Trouwens ook de Engelschman Wilkes kende de souvereiniteit, na de afzwering des konings, toe aan eene abstractie: de gemeente. Tot de Staten van Holland zeide hij in zijn geschrift: „de souvereiniteit behoort, bij gebreke van een wettelijken prins, de gemeente toe en niet uliedeu, mijne Heeren! welke niets zijn dan dienaars, ministers en gedeputeerden van de gemeente, en gijlieden representeert de souvereiniteit niet; want de gemeente, gevende het generaal en absoluut gouvernement aan Zijne Excellentie (Leycester) heeft hem ook met eenen te zamen gelaten de uitoefening van de justitie, de administratie van de politie, van den oorlog, en van al die andere punten van de hooge souvereiniteit, waarvan een gouverneur-generaal maar is een depositarius of bewaarder, tot den tijd toe, dat het den prins of de gemeente gelieft hetzelve te wederroepen." De leer van de souvereiniteit des volks, zooals die door de democratie der XIX eeuw wordt begrepen, werd dus in de XVI eeuw duidelijk en scherp genoeg geformuleerd. Deze zuiver democratische beschouwingswijze voerde

toen reeds een heftigen strijd tegen het oligarchische liberalisme dier dagen, tegen de Staten, wier theoretische gronden, (gelijk trouwens ook die van de zoogenaamde conservatief-liberalen onzer dagen,) veel zwakker waren dan die van hunne tegenstanders.

De Staten van Holland kenden dus aan de Staten van ieder gewest de souvereiniteit toe. Het is waar, er bestond nog een ander lichaam, dat der Staten Generaal; maar in hoeverre mocht deze grijpen in de souvereiniteitsrechten van ieder gewest in het bijzonder? Ziedaar de groote vraag. Het is waarheid: dat lichaam vertegenwoordigde het geheel: ettelijke zaken, zooals de diplomatieke relatiën, het opperbeleid over de oorlogszaken, het recht om plakkaten uit te vaardigen en zaken der Generaliteit betreffende kwamen aan de Staten Generaal toe; maar in hoeverre kon zij de Staten, oppermachtig op eigen gebied, noodzaken om te gehoorzamen? Toen Leycester zijne beruchte scheepvaartwetten uitvaardigde, die aan Hollands handel den doodsteek zouden gegeven hebben; maar die uitgevaardigd werden om te beletten dat de Zuidelijke Nederlanden van levensbehoeften en ammunitie werden voorzien, kwam Holland daartegen in verzet, en hierdoor kwam het in verzet tegen de Staten Generaal, wijl de zaak in kwestie behoorde tot die over welke zij, die over den oorlog gezag hadden, moesten beslissen. Het gezag der Staten Generaal vond een ongeroepen bondgenoot in de Utrechtsche democraten, welke ten nauwste waren verbonden met Leycester, en geheel en al naar de wenken der predikantenpartij vlogen. Deze democraten, toen de „burgerhoplieden" geheeten, zonden een vertoog in bij de Staten Generaal om aan te dringen op de handhaving der scheepvaartwetten tegen Holland en tegen Amsterdam in het bijzonder. Er ontstond een vinnige strijd tusschen de democraten, die te Utrecht en de aristocraten die te Amsterdam hun hoofdkwartier hadden; de invloed van Holland op de Staten Generaal was echter groot genoeg om aan dat gewest de overwinning te geven.

Wij hebben onze lezers er reeds opmerkzaam op gemaakt, hoe de religieuse kwestie door eene partij onder hen die tegen Spanje waren opgestaan, geheel en al op den voorgrond werd geplaatst; zoo zelfs, dat de politieke kwestie, de strijd voor privilegiën en zelfstandigheid, geheel en al door hen op den achtergrond werd geschoven. Voor dezen, de eigenlijke Calvinisten, rees, nadat de Reformatie in Holland en daarmede verbonden gewesten had gezegevierd en het Catholicisme was onderdrukt, eene andere kwestie op, die in het allernauwst verband stond met de religieuse kwestie zelve, (eigenlijk daarmede één,) en zeer innig saamgeweven met het politieke vraagstuk aan wie de souvereiniteit zou toekomen.

Deze kwestie was in den grond der zaak geene andere dan die of het Hervormde kerkgenootschap zou onderworpen zijn aan de wereldlijke macht, dan wel of de Kerk zelfstandig en onafhankelijk van den Staat zou wezen; (altijd voor zooverre de aard van het Protestantisme dit toelaat) wel is waar, als Staatskerk, innig daarmede verbonden, doch in het bezit van voldoende vrijheid en rechten om zelve te beslissen over alles, wat leerstellingen en kerkelijke tucht betrof. De politieken, de libertijnen, de staatsgezinden wilden de Kerk geheel en al afhankelijk maken van de burgerlijke overheid; de Calvinisten, thans Leycestersgezinden, ijverden voor de vrijheid en zelfstandigheid van de Nederlandsche Gereformeerde Kerk. De strijd was evenwel ook al weder niet geheel en al zuiver. De Calvinisten (zoo zullen wij ze thans, later Contraremonstranten, noemen) beoogden te gelijkertijd met de zelfstandige en vrije regeling van hun kerkgenootschap, de onderdrukking en uitwerping van allen die in de leer met de bovendrijvende partij onder de predikanten verschilden. De Calvinisten wilden hunne Kerk vrij maken van het Staatsgezag, hetzij dat dit de stedelijke magistraat, hetzij de Staten der Provinciën waren. Zij wilden ééne Nederlandsch gereformeerde Kerk; één door eene Nationale Synode, die de hoogste autoriteit in de Kerk zou wezen; krachtig genoeg om hare onafhankelijkheid te handhaven tegenover de

aanmatigingen van het Staatsgezag; krachtig genoeg om hare eenheid in leer te handhaven, door het verplichtend stellen van de aanname harer formulieren van éénheid; krachtig genoeg eindelijk om allen die van de aangenomen leer afweken, uit te stooten buiten de Staatskerk, en daardoor te versteken van alle voordeelen, welke de gemeenschap met die Staatskerk aanbood. Deze partij had hare aanvoerders in de predikanten, onder welke de voormalige fanatieke beeldstormers Datheen en Modet een groote rol speelden. Zij had hare legermacht in de massa van de kleine burgerij der steden, en niet het minst in de duizenden Brabanders en Vlamingen; zij had eindelijk haren beschermer in graaf Leycester. Utrecht was het hoofdkwartier dezer dweepzieke partij, die in de staatsgezinden de flauwhartigen voor de zaak van den religieoorlog, (dit was toch in hun oog de strijd tegen Filips II) de onverschilligen, de libertijnen, de cryptopapisten bestreed. Deze partij vertoonde in al haar doen en laten de kenteekenen van eene gedeeltelijk politieke, gedeeltelijk kerkelijke demagogie: in vele opzichten niet ongelijk aan hetgeen omstreeks dienzelfden tijd de *Ligue* in Frankrijk was.

De staatsgezinden, doortrokken als zij waren van het begrip van decentralisatie, van gemeenschappelijke en gewestelijke autonomie, van *isolement* (zouden wij haast zeggen) wilden, nu zij de gehoorzaamheid aan de Algemeene Kerk hadden opgezegd, hun stelsel ook op de nieuwe Kerk toepassen: geene nationale Synode, ter nauwernood eene provinciale; aan de stedelijke en gewestelijke overheden de hoogste uitspraak in kerkelijke zaken. Zij wilden de predikanten, die volksmenners hunner dagen, aan zich afhankelijk houden, door het recht om hen naar goedvinden te beroepen en af te zetten, des noods, krachtens het recht wat de stedelijke aristocratie zich toen reeds herhaaldelijk aanmatigde, hen buiten de stad te jagen. Toen in 1575 de beide provinciën Holland en Zeeland de hooge overheid aan Willem van Oranje opdroegen, stelden zij het tot een voorwaarde, dat de prins geene consistoriën zou

toelaten, tenzij met goedvinden der stedelijke regeeringen. Het verzet der Hervormde gemeenten tegen deze aanmatigingen der Staten op kerkelijk gebied was echter te sterk, dan dat de Staten hunne zienswijze geheel en al konden doordrijven. Zij beproefden in 1574 in eene provinciale Synode te Dordrecht eenheid in leer en tucht in de Hervormde kerken te brengen. In eene tweede Synode, in 1578 te Dordrecht, en eene latere in 1581 te Middelburg bijeengekomen werd de leer en tucht der Kerk nader geregeld. De verketteringszucht, met welk euvel de hervormde predikanten, zoo sterk als ooit die van eenig kerkgenootschap, besmet waren, gaf zich ruimschoots lucht. De verketteringen baarden twist en verdeeldheid in de gemeenten. De regenten, in het begrip hunner aartsvaderlijke machtsvolkomenheid over de burgerijen, begeerden rust en eensgezindheid, en namen dikwijs strenge maatregelen tegen de kanseltribunen, welke „de Heeren der wet" evenmin verschoonden als den minsten burger.

Eene provinciale Synode voldeed echter nog niet aan de wenschen der Calvinisten; eene nationale, die hare decreten voor alle provinciën verplichtend zou kunnen maken was hun hoogste doelwit. Dergelijke Synode bijeen te roepen kon echter alléén geschieden, door een macht hooger dan de Staten der gewesten. Waren deze nu ondergeschikt aan eenen souverein boven hen, of aan de Staten Generaal, dan kon deze de bevoegdheid daartoe doen gelden; zoo niet, dan niet. Leycester liet echter in Juni 1586 eene nationale Synode te 's Gravenhage bijeenroepen, niet zeer naar het genoegen der Staten van Holland, maar zonder dat dezen zich er sterk tegen verzetten. De kerkregeling in Dordrecht en Middelburg vastgesteld werd in die Synode verbindend verklaard, en hare besluiten door Leycester in Augustus daaropvolgend bekrachtigd. De Staten van Holland namen haar, behoudens eenige wijzigingen aan, doch stelden geene moeite in het werk om haar verbindend te maken. Zij geraakte geheel en al op den achtergrond.

Trouwens Leycester verliet voor goed de Nederlanden, en

leidde in het begin van 1588 het gouverneur-generaalschap neder. Het wantrouwen dat zijne houding en zijne daden ver-verdienden, de eigenaardige omstandigheden hadden aan de staatsgezinden de overwinning bezorgd. Hunne partij zegevierde. Zij hadden de nationaliteit en de vrijheid gehandhaafd; het oud Hollandsch element in de bevolking het overwicht doen behouden boven de nieuw aangekomenen; aan de predikanten-heerschappij paal en perk gesteld en de aristocratische republiek der zeven Provincien, met hare allergebrekkigste staatsregeling, maar groote innerlijke volkskrachten, gegrondvest.

Dr. W. J. F. NUYENS.

(*Wordt vervolgd.*)

JEANNE D'ARC.

De hierna volgende verzen zijn slechts enkele fragmenten van een grooter gedicht. De episodes die op den voorzang volgen, behooren zelfs niet uitsluitend tot de voornaamste of de schoonste in het leven der maagd van Orleans.

In het eerste fragment vindt men behalve de Inleiding slechts een paar woorden over de roeping van Jeanne d'Arc. Het tweede gedeelte, waarvan slechts het einde hier wordt medegedeeld bevat nu de meer aanschouwelijke voorstelling dier heilige roeping en het besluit van Johanna om daaraan gevolg te geven. Een dichterlijke vrijheid laat in het derde gedeelte de moeder optreden als de eerste vertrouwde der dochter; de geschiedenis vermeldt, dat Johanna zich het eerst met haar geheim begaf naar haar oom te Vaucouleurs. Aan de verschijning van Johanna ten hove gaat in het vierde fragment een schildering van Frankrijks toestand en van Karel VII vooraf. De beide laatste gedeelten geven de kroning te Reims en de laatste bede der maagd.

Daar zal wel geen overdrijving gevonden worden in de bewering, dat de maagd van Orleans een der meest bekende, meest gevierde en meest geëerbiedigde historische persoonlijkheden is. Wie haar kent, huldigt haar. En er zijn er niet weinigen, die haar kennen, de maagdelijke heldin.

Maar misschien is men minder bekend met hare omgeving. Misschien zal men het wel niet onbescheiden willen achten indien hier even wordt gemeld, dat meest in het bosch van Bermont de verschijning plaats had der heiligen (S. Catharina en S. Margaretha), die het meisjen aanvuurden ten strijd. Onder den bekenden eik der feeën gezeten luisterde Johanna naar het kleppen der klop en men vindt vermeld dat zij dikwijls den koster door belooningen wist over te halen om voor haar te klepperen.

Karel VII is ongetwijfeld een der rampzaligste koningen van Frankrijk. Door zijn vader, den half-waanzinnigen Karel VI onterfd, door zijn moeder, Isabeau van Beieren, met nog wreeder hoon beladen, door de partij der Armagnacs (Orleans) beheerscht, door de Bourgondiërs en de Engelschen bestreden, droeg hij den koningsnaam zonder koningseer of koningsmacht. Hendrik V van Lancaster was spoedig na de erfmaking van Karel VI overleden en een kind van tien maanden heette Hendrik VI, koning van Engeland, Ierland en Frankrijk. Geen wonder, dat de koning Karel VII den moed verloor en zelfs niet wilde gelooven aan de redding door Jeanne d'Arc voorspeld.

Toch heeft zij die redding gebracht, ten koste van haar leven, maar aan haar naam behoort de onsterfelijkheid, die een echo vindt in des zangers lied. Ook aan deze zangen geeft haar naam eenigen klank.

S.

I.

Hoe machtig klinkt ge, o stemme der natuur,
Geheimvol koor van duizend melodieën,
Steeds wisselend als 't wisselen van 't uur
En altijd eén; — want aan Uw harmonieën
Uw zangen, saamgeweven uit het licht,
Dat rondgolft langs het volle blauw der heem'len
Uit golfgeruisch en bladgelispel ligt
Een toon ten grond. De starren, die daar weem'len
Op 't diep fluweel als paarlen rondgestrooid;
De zeeën met haar bruisen en haar loeien,
De bloem, die al haar geuren om zich strooit,
De tochten, die door de eikenwouden stoeien
Ze zingen 't lied der eere, 't lied van God.

Hoe dikwijls heb ik roerloos U beluisterd,
Hoe dikwijls, gansch verzonken in genot,
De stem gehoord, die door Uw ruimten fluistert,
Die rijzend steeds met forscher golvenslag
Aan 't harte slaat, dat eindelijk die tonen
In 't hooge lied te zamen vatten mag
Om er zijn God, zijn Schepper mee te kronen.

Hoe machtig klinkt ge, o stemme der natuur!
Grootsch orgel, dat uit duizend forsche pijpen
De noten stuwt, wier vlucht alleen 't azuur
Der heem'len in zijn welvingen kan grijpen;
Grootsch orgel, dat alleen een koningshand
In al zijn kracht en eénheid kan doen klinken,
Welks toetsen en octaven hij bespant,
Die op zijn hoofd des geestes straal voelt blinken;
Grootsch orgel, dat eerst dan uw tonen geeft,
In al hun kracht en al hun reinheid samen,
Als over u de hand des menschen zweeft.

Hoe in eén groep die noten zich verzamen
Straks als een zee van vonken weggespat
En weggestrooid op d'aâm der winden stervend;
Hoe anders als de mensch ze samenvat
Die vonken door het ijle luchtruim zwervend!
Dan zijn ze, in 't holle donker van den nacht
De sterren, die den schepeling geleiden,
Wier zilv'ren licht, zoo vlekkeloos en zacht,
Het moede hart den morgen doet verbeiden,
Dan worden zij tot pijlen scherp en spits,
Die in het hart der dwingelanden raken
Of wier in 't vuur gedoopte gouden flits
De borst doordringt, de liefde doet ontwaken,
Tot vuren op der bergen top gestookt
Als wachters van de vrijheid der valleien
Tot schalen waar de wierookgeur uit rookt.

Hoe jubelen, hoe danken, bidden, schreien
Door 's menschen hand met koningsmacht bespeeld,
De stemmen van het orgel dezer schepping;
Hoe gaan zijn duizend klanken onverdeeld
Naar 's Heeren troon in forscher vleugelrepping
Wijl hen de geest op de eigen wieken nam,
Hoe geeft die hun, wat hij alleen kan geven
Der ziele licht, des harten reine vlam,
Die ook hun toon doen tintelen van leven.

Maar hooger nog en trotscher klinkt het lied
Als soms de stem, de koningsstem des Heeren
't Geheel vervult en God den klank gebiedt;
Als door het ruim van aarde en hemelsferen
Geen tocht meer golft met zangerigen slag,
Geen licht meer speelt met gouden levensvonken,
Geen storm meer holt, geen wolkenheer den dag

Meer henendrijft van bliksemen doorblonken,
Maar als in tocht en storm en licht en nacht
Des Heeren Geest de orakelen doet varen
Vol majesteit en ongekende kracht.

Hoe zingt het lied van Mambres eikenblaâren
Den Patriarch het lied der toekomst voor;
Daar ziet hij reeds zijn vorstelijke zonen,
Reeds klinkt zijn naam de wentlende eeuwen door
Zijn groote naam, dien alle volkren kronen;
De bergtop staat gehuld in 't vlammenkleed,
De donder rolt, de kliksemslagen jagen,
Maar door de stormen dreunt des Heeren eed,
De wet weerklinkt in 't loeien van de vlagen
En Mozes vangt het goddelijke woord
In 't siddrend oor: Jehovah heeft gesproken!
Daar weenen zij aan Uwer stroomer boord,
O Babylon, en zitten neer, gebroken
Van hart en geest, maar door de wilgen suist
Een profetie, de snaren trillen weder,
Het lied van Sion, 't lied der vrijheid ruischt
In klanken als der moeder zang, die teeder
Het kindjen troost en 't schreiend lachen doet.

Hoe machtig klinkt ge, o lentezang der wouden,
Zoo vol van geur, van levenskracht en gloed,
De bladerkroon, wier knoppen zich ontvouwden
Trilt als de harp des Zangers, wen het lied
Bij 't naderen reeds huivert door de snaren;
Hoort, voller bruist de toongalm, breeder schiet
De Koningszang het reuzenwoud ontvaren
De ruimten door met forsche breede vlucht
En jubileert de groene velden over,

Tot iedre bloem en ieder ritslend loover
Zijn psalm doet ruischen door de lucht.

Zij hoort dien psalm, de jonkvrouw neergezeten
Op 't groene mosch aan d'ouden eikenstam,
Maar meerder nog dan dartle lentekreten
Is 't wat haar ziel in 't bladgeruisch vernam;
Zij hoorde een lied in hooger sfeer geboren,
Een wonder lied, dat trilde door haar hart,
Een echo van de jublende Englenkoren,
Een echo ook van meer dan aardsche smart;
Soms was het haar als opende Gods hemel
Zich voor haar oog, als zag ze een heilgenpaar
Neerzweven in het dommlend lichtgewemel,
Als klonk hun stem, hun zoete stem tot haar.
Wat spraken zij? — Ze voelde 't, als het lijden
Van 't Vaderland haar door de ziele sneed,
Als soms de drift, de heete drift tot strijden
Haar harte slaan, haar aadren kloppen deed.
„Ten strijd, ten strijd!" ze hoorde 't aan de altaren
Waar ze eenzaam knielde in 't nederig gebed,
„Ten strijd, ten strijd!" door 't joelen van de scharen
Riep haar de stem tot harder levenswet;
„Ten strijd, ten strijd!" geen rust is haar gebleven
Aan d' ouden eik greep haar des Heeren hand,
En immer blijft het woord haar ommezweven
„Ten strijd, ten strijd, voor God en 't Vaderland!"

Het Vaderland, — wat leeft er in die klanken,
Wat gloeit er in die letteren een gloed,
Die in de ziel een wolk van levenspranken
Ontwaken en ondoofbaar tintlen doet;
Het Vaderland, — de hoogste zieleweelde
Trilt bij dien toon des grijsaards harte door

Als zag hij weer het plekje waar hij speelde,
Als zong haar lied de moeder hem weer voor;
Geen zoeter zang ruischt immer door de luchten,
Geen schooner beeld rijst immer voor het oog,
Het hoogste lied, der hoogste zielsgenuchten
Vindt daar alleen den klank, die niet bedroog.
Het Vaderland, — wat maakt het of we er leden
Die trane hecht ons vaster aan den grond
En iedre smart op deze plek doorstreden
Werd tot een pand van heilger eenheidsbond.
Wat maakt het ons of de afstand gaat verdwijnen
Of iedre grens voor 't machtig stoomtuig wijkt,
Of zelfs de zee geen scheiding meer kan schijnen
Nu zelfs haar macht voor 's menschen macht bezwijkt;
Wat maakt het ons? — het Vaderland blijft leven
In 't hart van 't volk, zoolang dat harte slaat,
Zoolang de kracht tot sterven is gebleven
En nog één man bij 't oude vaandel staat,
Zoolang één kind nog dartelt langs de kusten
En 't biddend oog ten hemel op kan slaan,
Zoolang in de aard nog onze dooden rusten
Om eenmaal voor den hemel op te staan!

II.

. . . .

Op vleugelen des Geestes opgenomen
Voer eens de jonkvrouw naar een eenzaam oord
Neen 't was geen spel van half verwarde droomen
Die jammerklacht daar schreiend aangehoord,
Neen 't was geen beeld door fantasie geschapen
Dat lijdensbeeld zoo levende en zoo dood . . . .

Het was een vrouw, de rijkskroon om de slapen
Verheelt geen wonde in 't voorhoofd, gudsend vloot
De bloedstroom langs de bleeke wangen neder,
Alleen in 't oog blonk onverdoofde kracht;
Soms rees zij op, maar telkens zonk zij weder
Bij 't schaatrend lied, het spotlied van haar wacht.

„Schoon Frankrijk," klonk 't van Bedfords grove lippen
„Uw booze blik doet U niet schooner zijn,
„Wij vingen U nu eenmaal en ontglippen
„Vermoogt ge niet, gij schuchter maagdelijn!" —
„Ziehier Uw vorst," riep Warwick en hij toonde
Het lachend kind, dat Englands krone droeg,
„Lancaster, ha, dat was een jacht, die loonde
„Zie 't schoone wild, dat uw heer Vader joeg!"
Maar 't lachend kind werd toornig straks en wendde
Het hoofdjen af van 't stervend aangezicht
En scheller klonk de schaterlach der bende,
„Schoon Frankrijk, ha, ge wint geen koningswicht!"

Wat baat het, of zij rammelt met haar keten,
Of soms haar klacht de koude lucht doorboort,
Daar dringt geen stem in Karels dof geweten
Geen prikkel drijft zijn loome leden voort;
Zijn gade bidt en brengt hem offeranden

Haar paarlen en haar goud legt ze aan zijn voet,
Hij neemt het aan en 't glipt weer door zijn handen, —
Zelfs zijn boelin spreekt hem van koningsmoed.
Bourgogne wrokt en Armagnac berekent
En Isabeau van Beieren schopt haar zoon,
Arm Frankrijk, ach, uw vonnis is geteekend,
Buig nu uw hoofd, geef op uw leliekroon.

Dat schouwde zij de jonkvrouw, door haar tranen
Blonk toch een vonk van geestdrift en van moed,
Stond dan geen man bij Karels koningsvanen
Dronk d'Azincourt het laatste heldenbloed?
Daar hoorde zij haar stemmen weer, daar dalen
Haar heilgen in het glorielicht ter neer,
Daar was 't als daalde een geest uit 's hemels zalen
Johanna rijst en kent zichzelf niet meer;

Een nieuwe kracht vervult geheel haar wezen
Een hooger gloed doortintelt haar de borst,
„Zoo God het wil, Zijn naam zij hoog geprezen,
„Zijn glorie is de glorie van mijn Vorst!"
De sterke God is in haar hart gekomen,
Een kracht als van een leger voelt haar hand,
Weg met het spel, de zoete kinderdroomen,
Ten strijd, ten strijd, voor God en 't Vaderland!

III.

„Johanna, dochter mijne,
Gij dochter van mijn hart,
Wat gaat ge als drukte u pijne
En ongekende smart?

Uw glimlach is vervlogen
Gestorven is uw lied,
Dat stralen van uw oogen,
Dat kende uw moeder niet."

— Mijn moeder, uit den hoogen
Riep mij des Heeren stem,
Hij heeft mijn hart bewogen
Ten strijd te gaan voor Hem!

Ten strijd te gaan voor de eere
Van 't arme Vaderland
En onzen Vorst en heere
Te brengen tot zijn stand! —

„Mijn dochter, booze droomen
Vervullen uw gemoed
En booze driften stroomen
U door het jeugdig bloed!"

— Mijn moeder, Jezus' moeder
Bracht mij het hoog bevel,
Haar Zoon is mijn behoeder,
Hij hoedt zijn trouwen wel! —

„Mijn dochter, o mijn dochter
De smarte wringt mijn ziel,
O, zoo mij eens mijn dochter
Door schande of dood ontviel"

— Och moeder, duizend pijnen
  Vervullen mij 't gemoed
Ik voel mijn jeugd verkwijnen
  Of ik reeds sterven moet;

Hoe duizend banden binden
  Mij aan uw haardstee vast;
Zal ik die ooit hervinden?
  Mijn ziel draagt stervenslast.

Maar aan het kruis geslagen
  Leed ook ons Heere pijn;
Ik moet Zijn vaandel dragen,
  Ik moet Zijn strijder zijn.

Den Dauphijn moet ik voeren
  Naar Reims de kroningsstad
Hem redden uit de snoeren
  Waarmee hem 't kwaad omvat.

Ik moet het land hergeven
  Aan wien 't de Heere schonk,
Den glans weer doen herleven
  Waarin het eenmaal blonk.

Och moeder, help mij dragen
  Mijns levens liefde en smart
En help mij niet vertsagen
  God leî ze me in het hart.

Nu moet ik Hem beminnen,
  U heb ik 't meest bemind,
Ik moet Gods strijd gaan winnen,
  Bid moeder voor uw kind! —

IV.

Stil is de nacht, de stille dooden rusten
Op 't bloedig veld in langen stillen slaap, —
Geen kreet verraadt meer de opgezweepte lusten
En naast zijn wachtvuur slaapt de legerknaap. —
Stil is de nacht, maar hoorbaar klopt het harte
Het arme hart van Frankrijk nog; een zucht
Vol ongekende en folterende smarte
Vaart langzaam door de huiverende lucht.
Och, 't is geen zucht als of ze om 't leven klaagde,
Ze weet het wel daar rijst geen nieuwe dag,
De laatste beê, die zij te staamlen waagde
Vraagt of ze in eere, in vrijheid sterven mag....

En ook het hart des konings lijdt de pijnen
Van feller smart dan 't foltren van den dood, —
Voor hem geen rust, — de bleeke sterren schijnen
Op 't aangezicht dan vaal, dan purperrood;
O, kon hij slechts dat vreeslijk woord vergeten,
Dien wreeden hoon hem spottend toegeschopt;
Maar als de slaaf het rammlen van zijn keten
Zoo hoort hij 't steeds, zoo vaak zijn harte klopt.
Geen rust voor hem op zachte legerstede
In 't rustloos gaan alleen nog vindt hij rust, —
Wat baat het ook, zijn foltring sleept hij mede,
Nooit wordt de koorts in de aderen gebluscht. —
O, Moeder, moeder, was U de eigen schande
Nog in Uw schaamtloos spelen niet genoeg,
Dat ook Uw hand het bastaardteeken brandde
Op 't kinderhoofd, dat reeds het lijden droeg?
Was 't niet genoeg dat ik de koningskrone
Der vadren kroon slechts dragen mocht in schijn,
O Moeder, moeder, was ik koningszone
Bij 's Heeren kruis, ik zou wel koning zijn!...

Zijn voorhoofd bonst, verwarde beelden groepen
Zich voor zijn oog, van 't hooploos staren moe;
En duizende verwarde stemmen roepen
Hem hier het leve, daar het eerloos toe. —
Der moeder schande of wel der moeder logen,
Zijn eere altijd voor 't offer van haar eer, —
O vlamde er slechts een antwoord uit den hoogen! —
Gebroken en verslagen knielt hij neer; —
„O Christus" komt het snikkend van zijn lippen,
„O Zoon der Maagd, die van ons aller schuld
„Geen schaduw zelfs langs hare ziel liet glippen,
„Verdrijf den nacht, die mijne ziel omhult.
„O Zoon van God, o Zoon der Vlekkelooze,
„De valsche schijn die om mijn wapen zweeft,
„Wat is ze, zoo geen ergernis des Boozen? —
„Spreek Zone Gods, die de armen antwoord geeft."

Stil is de nacht, de krijgsgeruchten zwijgen,
De zegekreet en 't jammeren der smart,
Maar hoorbaar zijn de zuchten, die daar stijgen
Uit 't hart van Frankrijk en des konings hart,

Wat zijt gij schoon, gij frissche lentemorgen,
Die jonge bruid, uw schoonheid niet bewust,
In 't sluiergaas der nevelen verborgen
Met schuchtren straal de lachende aarde kust.
Wat zijt gij schoon, hoe jubelen de dalen,
Hoe geurt het woud zijn minnezang u toe,
Wat hymnen vol der zoetste tonen dwalen
Door 't blauwe ruim, de noordertochten moe,
Hoe schudt de bloem haar parelende kelken,
Hoe slingert zij haar wierookgeur omhoog,
Nog vreest zij voor geen smarteloos verwelken,
Geen zengend zuid, geen koop'ren hemelboog;

Want uit het goud der lentezonne zonk,
In 't hart der aarde een wondre levensvonk.

En ook in 't hart der menschheid klopt het leven
Met frisscher slag, met voller melodie,
De zwarte droom van 't duister is verdreven,
Het licht herbaart des levens poëzie;
Zie Frankrijk slechts, 't is of een stroom van weelde
Van frissche jeugd weer de aderen doorstoeit,
Of heel de kracht, die eenmaal helden teelde
Weer in het hart der heldenmoeder gloeit;
Blij blinkt het oog, fier werd het hoofd geheven,
Ze weent niet meer om harer wachters spot,
Zelfs in haar boei doet zij de spotters beven:
„De Redder komt," die stemme kwam van God! —

Ook 't koningshart klopt sneller, boden kwamen
En spraken van een redding, die daar daagt
Uit 't donker woud, en noemden vreemde namen
En melden van een teere heldenmaagd;
Zou 't waarheid zijn? het vuur der geestdrift vlamde
Slechts even op in Karels dof gemoed;
De twijfel naakt weer die zijn kracht verlamde,
Weer geeselt de angst, de koortsangst zijn gemoed; —
„Een jonkvrouw komt om Frankrijk te bevrijden?"
Zoo klinkt het in zijn wijzen, trouwen raad,
„Een deerne ja, die met den troep wil rijden,
Die ridders zoekt, en soldeniers versmaadt!"
„Wat mocht ze doen, waar onze degens schaarden
Op 't harde staal van 't Engelsch borstkuras?
Aan ons het spel met lansen en met zwaarden,
Aan haar de spille, en 't ruige, dorre vlas!" —
„Van stemmen spreekt ze uit hooger oord vernomen,
De Moedermaagd heeft haar ten strijd gespoord? —

Een booze geest is over haar gekomen,
Des Satans list heeft haar het hart bekoord!"

Gij hoort het niet, gij heldenmaagd, of zweefde
U soms een beeld der toekomst te gemoet,
Terwijl uw hart naar 't hof des konings streefde,
Uw drift het ros steeds rapper voorwaarts spoedt!
Sprak u geen stem van 't naderende lijden
Van rechters, in hun oude wijsheid stug? —
Gij waart gezalfd om Frankrijk te bevrijden,
God zond u en gij ziet niet meer terug! —

„Zij komt, zij komt," zoo juicht het door de scharen,
Geen soldenier bespot haar als ze naakt,
Een heilige eerbied heeft hun hart doorvaren,
't Is of een drom van Englen om haar waakt.
Zij nadert met het pantser om de leden,
Den stalen helm om 't goudgelokte hoofd,
Geen dienaar waagt het haar te moet te treden,
Wie haar aanschouwt, hij huldigt en gelooft.
„Geleidt mij ras, gij knapen, tot uw koning,"
Zoo spreekt ze met gebiedend handgebaar, —
Wie aarzelt nog — de deur der vorstenwoning
Rolt dreunend open op een wenk van haar. —

In 't midden van zijn ridderen verscholen
Staat Karel, met den twijfel in zijn ziel, —
„Dauphijn van Frankrijk, hebt ge uw naam gestolen?" —
Zoo klonk het woord dat van haar lippen viel,
En zonder aarzlen op hem toegetreden.
Klinkt even vrij haar heldre, fiere toon:
„Dauphijn van Frankrijk, gij hebt God gebeden,
God zegt het u, wel zijt gij koningszoon!
In Zijnen naam zal ik naar Reims u voeren,
De vijand wijkt voor Christus' heilige vaan,

De koningswrong zult ge om uw slapen snoeren,
Als koning zult ge in 't oog der volken staan!"

Daar wendt ze, vol van geestdrift, zich tot allen:
„En nu, gij heeren en gij ridders hoort,
De leus weerklinkt, de krijgsbazuinen schallen,
God roept ten strijde, voort naar 't slagveld, voort!
Wat langer nog beraadslaagd en gewogen?
De raadzaal voert naar 't vunze kerkerhol,
In 't open veld gaat vrij de ziel ten hoogen,
En zwelt het hart van heilge geestdrift vol!

Ten strijd, ten strijd, uw heldenzwaarden springen
Reeds uit de scheede, en aarzelt nog uw hand?
Gij, edelen van Frankrijk, laat u dwingen,
Door 't hulploos kind van overzee geland?
Wat zijt ge fier op 't edel bloed in de aadren,
En wreekt gij niet het ongewroken bloed?
Neen, waart ge 't kroost der echte heldenvaadren,
Dan hadt gij minder wijsheid, meerder moed! —
Verscheurt het net van de aardsche wijsheidsplannen,
De wijsheid Gods is mannelijke daad,
Zoolang uw hand de zwaardgreep nog kan spannen
Zoolang ook blijve 't zwaard uw beste raad!

Gij edelen van Frankrijk, wilt vertrouwen,
Vertrouwen op uw God en op uw kracht,
Laat mij de vaan van d'eeuwgen God ontvouwen,
Uit hare plooien waait een reuzenkracht!
Ten strijd, ten strijd! de krijgsbazuinen schallen,
De vijand wijkt, de legermuren vallen,
De zege naakt, de zege wacht!" —

V.

Noël, Noël — een zee van zegezangen
Golft klaatrend rond door de oude kroningsstad,
Weer heeft ze zich met leliën behangen,
Bourgogne vlood en nam de rozen mee.
Noël, Noël — hoog jubelen de kreten
Hoog bruist het lied, hoog davert het gerucht,
Het lijden vlood, de smarten zijn vergeten
Een juichtoon bergt elk tochtjen in de lucht.
Hoe stroomt die toon door de oude kathedrale,
Wekt de echoos op van lang vervlogen tijd,
Zij juichen mee, elk in haar eigen tale,
De koning komt, ons Frankrijk is bevrijd! —
Voorwaar, hij komt, de koning, blijde schaatren
De krijgstrompetten bij den koningstocht;
Noël, Noël, door alle beuken klaatren
De zangen, die men vrij weer zingen mocht. —

Maar voor 't altaar buigt nu de koning neder,
Een hooger kracht blinkt in zijn open oog,
Fier schouwt hij rond, hij is zich zelve weder,
God nam den last die op zijn schouders woog,
Vergeten is de zwakheid van den vader,
Vergeten is der moeder eerloos woord, —
Hij voelt het bloed der koningen in de ader,
Het teeken kwam, de bede werd verhoord;
Nu dreunt de psalm der wijding langs de bogen,
De kracht des Heeren druppelt op zijn hoofd.

En naast haar vorst, den blik gewend ten hoogen
Daar staat zij, die dat wonder had beloofd
En ook volbracht, volbracht in hooger sterkte
Dan pantser, helm of krijgszwaard haar verleent,

Die door den geest wiens wiekslag haar omvlerkte
't Gescheurde kleed van Frankrijk had hereend.
Daar staat zij fier, met al de reine minne
Der jonkvrouw in het stralende gelaat,
Maar met de kracht der wrekende heldinne
In 't hart, dat onder 't staal zoo rustig slaat, —
Zoo in haar kracht en in haar teerheid samen
Het heerlijkst beeld van 't heerlijk Frankrijk zelf! —

Weer rijst een zang, een jublend Amen, Amen,
Een zegetoon dreunt langs het hoog gewelf;
Noël, Noël, heil Karel, heil den koning! —
Toen knielde zij eerbiedig aan zijn voet, —
En bracht het was haar heerlijkste belooning,
Haar vorst den eersten huldegroet!

VI.

„De ure heeft geslagen:
  Eindlijk, eindlijk vrij,
's Heeren Englen dragen
Me uit der aarde plagen,
  's Werelds woestenij.

Eindlijk, eindlijk vallen
  Dan mijn boeien af,
Woeste kreten schallen,
Straks vergeet ik ze allen
  In mijn jeugdig graf.

Straks in 's hemels zalen
  Hoor ik schooner zang,
Waar Gods Englen stralen,
't Hallellied herhalen
  Eindlooze eeuwen lang.

O, wat zoete droomen,
  Waarin 't leven blonk,
Zijn tot mij gekomen,
Als door de eikenboomen
  't Zoete klokjen klonk.

In zijn klanken leefden
  Liefde, moed en kracht
Die mijn hoofd omzweefden
Door mijn ziele beefden
  Vol van 's Heeren macht.

Nu met doffe slagen
  Roept de doodsklok mij,
En die tonen vragen
Of ik op kom dagen
  Tot hun feestgetij.

Vreest niet, ja, ik nader, —
  Naamt ge niet mijn zwaard? —
God, o God, mijn Vader
Stort mij kracht in de ader,
  Maak mij los van de aard!

Hoor, de beulen treden
  Op mijn kerker toe;
Komt, o komt, nog heden
Wacht mij 's Heeren Eden,
  'k Ben de wereld moe."

15 Dec. '73 H. J. A. M. Schaepman.

DE SATYR IN DE KUNST.

Een wandeling door een museum van standbeelden heeft dikwijls iets van een wandeling door een doodenstad. Het is een weinig drukke dag, het uur is nog vroeg, in de lange gaanderij, die zich voor U uitstrekt, zijt ge de éenige; de portier bleef bij de deur neêrgehurkt en warmt zich de handen boven den glimmenden brasero. Het is een heldere winterdag, maar de helderheid heeft toch dat fletsche wat het koude licht eigen is. Door de hooge breede ramen valt het licht op de bleekgrijs getinte muren, alles is stil en koud. Hol dreunen uw voetstappen op de breede marmersteenen. Maar alles is koud, de lucht, het licht, het marmer. De standbeelden staren U aan met hun blinde oogen, de brokstukken maken U half weemoedig, de lijnen zijn harder en strenger, gij zoudt bijna fouten gaan zien in Uw lievelingsbeeld. Alles is koud van die ergste aller koude, de koude des doods. — Gij rilt en zonder om te zien gaat gij verder. Op eenmaal staat gij stil, waarom? Een beeld waarop gij nooit acht gaaft trekt Uw oogen, ge ziet het aan, ge blijft. Waarom? Het is als hadt ge een bekende gezien, een levende. Een levende, ja, want gij gaat een gesprek voeren met dat beeld, een gesprek, waarin vraag

en antwoord, opmerking en bemerking elkaâr afwisselen met lyrische snelheid. Nooit vergeet ge dat aangezicht, dat beeld.

Het geval is zonderling, maar misschien niet zoo zeldzaam. Al is de stof dier beelden steen, hun vorm is het woord eener gedachte. Waarom zou men kunnen spreken met die zwarte vlekken op het wit papier en niet met die harmonieuse lijnen uit het marmer gebeiteld? Waarom zou die vorm geen gelijkenis kunnen dragen met een vorm door uw geest ontworpen, door uw fantasie gedicht? —

Daar is echter meer. Sommige dier marmervormen spreken gedachten uit, die de geheele menschheid kent en verstaat. Sommige beelden zijn eeuwenoude portretten van nog levende personen. Daar gaat meer dan een „Wandelende Jood" door de wereld. Daar bestaat in de geschiedenis meer dan éen onsterfelijke verschijning, die altijd blijft en onder allerlei kleur in welk masker ook steeds dezelfde is. Men behoeft er waarlijk niet ver naar te zoeken; op iederen heerweg ontmoet Judas Judas en op de pleinen wemelen de Catilinaas.

Hebt gij ooit den Satijr gezien? Daar staat hij in het Gabinetto van het Vatikaansch museum, het diep roode marmerbeeld in de lichtgrijze nis. Hoe menschelijk en hoe onmenschelijk te gelijk! Wat de laag dierlijke geboorte verried is bijna alles met meesterhand weggevaagd. De hoornen op het voorhoofd zijn een hooger golving in den beendergroei of in de opperhuid. Het haar is niet borstelig meer, maar kroes en weêrbarstig, vol drift en kracht. De ooren zijn niet spits maar veeleer van wat scherper snede, ze loopen wat hoekiger uit. Naamt ge de zwaarder vorming van den hals weg, ge hadt een fraai jongelingsbeeld voor u, vol geestrijken en zinnelijken levenslust.

Maar die kop, dat gelaat! Het menschgeworden dier is afzichtelijk. De sombere, doffe, zware ernst, de ruwe, maar treurige kracht der Centauren is verdwenen; daar is geen trek van den Triton in. Die kop lacht. Vreeselijke lach, zoo er ooit een was, uit die doffe en zoo vonkelende oogen stralend,

in de plooien van dien wulpschen mond geborgen, in het golvend uiteenzetten dier neusvleugels, het opgewipte van dien neus afgebeeld. Ha, hij lacht, gij hoort het, want hij hield u staande, de Satijr. Hij lacht, u lacht hij toe, al is het of hij lacht tot zijn druiventros en zijn bok. Ha, dat is geen dood beeld, geen levenloos marmer, geen koude steen, hij lacht, hij leeft. Want hij zegt het u, hij tergt er u mede uit, hij bestaat nog, hij leeft. Waar gij u wilt afwenden tergt hij u met zijn tergende schoonheid en wanneer ge 't Gabinetto uittreedt en het roode marmer meent achter te laten op zijn voetstuk, op zijn nis, dan dwaalt ge. Zie daar danst hij voor u, midden onder de scharen, met zijn druiven, zijn bok, eeuwig lachend met zijn Satyrslach.

De Satyr is het beeld der menschheid, die niets van het menschelijke heeft overgehouden dan den lichaamsvorm, van den geest niets anders dan de kracht om te spotten met den geest. Schoon en verlokkend zijn de vormen, maar de geest heeft zich toch gewroken over het banvonnis die hem trof. Iedere lijn, iedere trek in dit beeld ademt spot. Het genot, de genotzucht is slechts een sluier over dien verbijsterenden spot geworpen. Want het genot vergaat en het prikkelende, opwekkende van dien spot zal verdwijnen; dezen glimlachenden Satyr kunt ge daar gints zien sterven in den „Silène abruti."

Het was geen gelukkig oogenblik voor de Grieksche kunst toen de Satyr in haar wereld zijn intrede hield. De heroën waren heengegaan, in dubbelen zin. Myro en Phidias waren gestorven, men wilde geen monumenten meer. Zeus, Pallas Athene, Here maakten plaats voor aanvalliger, aanminniger, liefelijker gestalten. Polykleet had den kanon der schoonheid gevonden en vastgesteld, men behoefde nu niet meer als Phidias het Urbild, de type der schoonheid los te wringen uit de eigen ziel, te baren uit eigen geest en hart. Men had het model en den kanon; wat vroeg men weer? Niemand vroeg zelfs naar iets hoogers dan het schoone, het bevallige. Stree-

lend, prikkelend zelfs moesten de vormen zijn, waarin dit geslacht zijn idealen, neen zijn fantasiën, zijn hartstochtelijke droomen wilden zien. Toen schiep Praxiteles zijn Satyrs, die lyrische zangers der zinnelijkheid. Reeds had hij der wereld zijn Amors gegeven en zijn Apolloos: „des rêves de Platon." Maar zijn Satyrs waren de laatste en hoogste openbaringen van het weelderig zinneleven dier dagen na Pericles. In die marmerbeelden bruischt en ziedt het donkere dierleven door de weelde tot de hoogste verfijning gebracht. Verfijning is de geest, niets meer, daar is geen ziel, geen hart, geen geest in dit alles: waarheid en deugd zijn namen, indien er slechts schoonheid is, wat maakt dan het kwaad en het goed?

„Qu importe celle la qu'il a le plus aimée
Le lys rigide et pur ou la rose pamée.

Beide zijn bloemen en bergt de eene in haar zilveren kelk smettelooze paarlen, tusschen de purperen bladen dier andere schittert het groote gouden hart.

Men ziet dezen Satijr geboren worden onder den stralenden atheenschen hemel, het kind der verfijnde, half-afgematte weelde en der eeuwig frissche, weelderig-krachtige natuur. Zijn wieg was in het geurige veld onder den open hemel, heel de dierwereld staarde op dezen, haar wonderzoon. Maar spoedig kwam een Thais of een Aspazia en voerde 't fraaie kind mede uit de velden en dompelde 't in de blaauwe wateren der heerlijke golf. Het kind groeide op onder de dartele kinderen der drukke weelderige Athene, het was darteler en wilder dan zij. In spel in scherts was het koning en als koning werd het geroemd. Toch was het geen koning, het voelde 't iederen dag meer. Want de minste onder die anderen was zijn heer, hij voelde, deze zoon der natuur en der menschen, dat op zijn voorhoofd niet de lichtstraal vonkelde des geestes, der ziel. Soms werd het hem zwaar, werd het hem bitter onder die anderen; dan vluchtte hij naar het open veld en de echoos herhaalden 't, hoe hij jammerde over zijn lot, hoe hij den

mensch vervloekte en der menschheid eer. Maar als hij terugkeerde in het zonnelicht, dan was alles op nieuw leven en blijheid, lach en spot.

Ja, hij lacht, de Satyr, hij lacht. Maar het is de lach van den slaaf over de dwaasheid zijns meesters, een lach vol nijd, vol drift, vol toomelooze woede.

Men meende een tijd lang, dat hij was heengegaan de Satyr, dat hij was verdwenen uit de wereld en uit de kunst. Toen het Christendom verscheen moest hij sterven, daar was geen doop voor den ziellooze. Maar men heeft hem weer doen herleven; Voltaire herschiep hem, Heine behoorde tot zijn geslacht en Wilhelm von Kaulbach stelt er een eer in het penseel te doopen in de verwen door den Satyr bereid.

E. L. C.

DE PROLETARIËR.

Daar was een tijd waarin men sprak van het „roode spook". Ernstig geloofde men niet aan zijn bestaan. Het roode stuk doek dat een paar dagen, een paar uren lang op een paar barrikaden te Parijs had gewapperd, was niet de banier van een leger. Enkele dwazen hadden het opgestoken, dwazen, die in iedere bestaande orde een beperking zagen van hun waanzin, die alle banden zouden willen verbreken om geheel de wereld te maken tot een groot gekkenhuis. Wie en wat waren Saint-Simon en le père Enfantin en Baboeuf? — Het was bijna te goedkoop om met hen te spotten, hun eigen werk was de felste satyre op hun streven. Daar was nog Proudhon, een machtige geest, die het geheim bezat om al het bestaande niet alleen te ontleden, maar ook te ontbinden, die met scherpe snijdende critiek alle geledingen van het maatschappelijk stelsel blootleî en uiteenrukte. Proudhon had hartstocht ook, den echten hartstocht, die alles trotseert voor het éene doel, die dat wil en dat alleen. Wanneer de maatschappij — als haar vertegenwoordiger bestrijdt Proudhon den kardinaal Matthieu van Besançon — hem mocht toevoegen: „la liberté c'est le diable", dan heeft hij zijn antwoord gereed: „Viens Satan; viens le calomnié des prêtres et des rois, que je t'embrasse, que je te serre sur ma poitrine." De godslastering klinkt als

een uitdaging uit den mond des Satans zelf; den Satan zelven in Satanische trotschheid als overtreffend gaat het verder: „Espère encore, proscrit! Je n'ai à ton service qu'une plume; mais elle vaut des millions de bulletins." —

Het antwoord lag voor de hand: zóo luidt het, maar in een zwaar boek, in drie zware deelen. Dat grijpt niet in het leven des volks. De massaas hooren het niet, verstaan het niet, al hoorden ze 't. De godslastering vormt geen school. Ook is Proudhon minder demagoog dan wijsgeer; veldheer is hij allerminst, hij zal geen barrikaden doen oprijzen, geen faubourgs meesleepen tot een wanhopigen strijd. Daarbij, daar is nog een Ste Pélagie, in wier cellen men de heethoofden ontnuchtert of machteloos maakt.

Het was een openbaar geheim. Ieder wist het en ieder sprak er van. „Het roode spook" was niets anders dan een uitvinding van den man van 2 December. „L'empire c'est la paix" had hij gezegd; dat gold vooral voor Frankrijk zelf. Ging hij heen, rukte men hem den Caesarskrans van het hoofd, welnu dan stond „het roode spook" gereed om den door hem ontruimden troon in te nemen en dan — men mocht toezien voor het kapitaal. Kwaad gevonden was het niet, zeiden de slimme hoofden, het was waarlijk het beste middel om den rustigen, stillen arbeider te binden aan het keizerlijk bewind. Zij, de slimmerts, zij hadden er niets tegen dat men den arbeider stil en rustig hield, al was het met een „spook." —

„Den rustigen stillen arbeider" en „het roode spook!" Men scheen waarlijk niets te zien, niets te hooren. Toch was het geen lach van tevredenheid, die het gelaat van den werkman teekende. Een onrustige trek had de kalme, gezonde uitdrukking vervangen. Nijd was het, die in de blikken van dezen stillen man te lezen was. Nijd en dan nog die zoekende, vorschende inspanning naar een onbekend, naar een nog niet duidelijk bepaald doel, naar verborgen middelen. Toen dat onrustige verdween, was de tevredenheid niet teruggekeerd. Neen, nu lag in de stroeve kalmte een uitdaging, die, aan

wie ze mocht opnemen, een onverzettelijk pal staan, een onverbiddelijk doorgaan beloofde, in starren ernst berekend op de zegepraal of den dood.

Men hoorde niets. Karl Marx had het kapitaal aan den haat en de hebzucht der scharen gewezen als de bron der rampen, der ellende moederschoot: luid had hij geroepen, maar zij, die de roepstem moesten vernemen, zij, wie de aanklacht gold, hoorden niet. Op profetischen toon, maar met de kalme zekerheid van den niet bedrogen oorgetuige had Lassalle verkondigd, hoe zijn oor reeds den dreunenden voetstap der vast aaneengesloten arbeidersbataillons, het leger van den vierden stand vernam. Men hoorde 't niet. Noch wat er verhandeld werd in de route du Chêne te Genève, noch wat er gesproken en geschreeuwd werd te Lausanne. Zelfs „de stille wateren van Weenen bruisten op," voor den Schottenthor kwamen vijftienduizend arbeiders te zamen om den Rijksraad hun klachten te doen hooren: werkstaking volgde op werkstaking, onrusten openbaarden zich, onlusten dreigden, — maar het kapitaal was nog zeker en de maatschappij stond nog vast.

En spoedig gingen er andere geruchten door de wereld, in wier zwaar en dof gedreun dat weinig geruchtmakend proces der Internationale voor de rechtbanken te Parijs spoedig opging en verdween.

Maar nauwelijks zweeg het oorlogsgedruis of daar verrees „het roode spook," geen spook meer, neen, een ontzettende vreeselijke werkelijkheid. Hoog wapperde de roode vaan van de daken, door de straten plaschte het roode bloed, en de roode lucht weerkaatste den rooden gloed van het verwoestende vuur. Langs de straten klonk de oorlogsmarsch van Vermersch, in die tonen bruiste het bloed en knetterde de vlam:

„Ta couleur, ô rouge bannière,
C'est la couleur du sang vermeil,
C'est celle du feu quand t'éclaire
Un rayon d'or du grand soleil.

Que le feu flambe ou le sang coule!
Qu'importe à qui n'a feu ni lieu!"

. . . .

De Commune verdween en het was als had zij nooit bestaan. De maatschappij leefde en werkte weer voort, als was er nooit een „péril social" geweest, als had zij nimmer aan den rand van den afgrond gezweefd. Meende men dan waarlijk dat het bloed der martelaren den geheelen brand had gebluscht, dat geen enkele vonk meer smeulde in de puinen? — Zij die geloofden aan de martelaren waren weinigen, de overigen geloofden aan hun kracht, aan hun wijsheid, aan de ontwikkeling, aan de beschaving.

„Het roode spook" leefde nog en leeft nog. Door alle toestanden, alle verhoudingen woelt het, het geheele leven heeft het aangetast en doordrongen. De nijverheid en de landbouw voelen zijn slagen; in de fabrieken en in de mijnen toont het zich. Daar was bijna niets profetisch in het woord van Schäffle: „Ich zweifle nicht, dass die agrarische Gährung unaufhaltsam kommen wird." —

Niet onder de puinen der Commune is hij begraven, maar hij treedt nog dagelijks onder onze oogen, de bleeke, stille, sluipende man, dien Caesar met recht als gevaarlijker zou hebben aangewezen dan de luid morrende, hard schreeuwende Patriciërs: de Prolitariër.

„Qui n'a feu, ni lieu," — korter en scherper beteekening van den proletariër is wel niet mogelijk. Hij is los van alles, volkomen vrij. Geen plek, geen voetbreed grond op deze aarde behoort hem. Hij zelve behoort niet tot den grond. Heeft hij een Vaderland? Ja, op de registers van den burgerlijken stand, waar zijn geboorte als de zooveelste, zijn huwelijk als

het zooveelste, zijn kinderen als de zooveelsten aangeschreven staan. Maar overigens heeft hij geen Vaderland. Want het graf zijner ouders ligt in den armenhoek, de wieg zijner kinderen stond onder het gehuurde dak. Hij heeft niets. Niets dan zichzelven, een ding waarmede hij niets kan doen. Hij kan zich verkoopen voor zoo of zooveel iederen dag. Naarmate de prijs genoteerd wordt aan de markt stijgt zijn waarde. Heden heeft hij geld, morgen niets.

Hij heeft nog iets meer dan zichzelven, hij heeft kinderen. Kinderen, — een fraaie zaak. Hij weet het wel, dat hij ze eigenlijk niet hebben mocht. De wijzen zeggen het. Zijn kinderen zijn zijn zonde. Hij heeft gezondigd tegen de wet van productie en consumptie; wat doet het er toe of hij eerlijk en trouw is gebleven aan zijn huwelijkseed?

Denkt en gevoelt hij nog, deze proletariër? — Ja, geheel zijn hart is haat, zijn geest zint alleen op wraak. Haat tegen alles en allen, wraak over alles en allen. Hij heeft niets te verliezen, alles te winnen: „Qu'importe à qui n'a feu ni lieu!"—

Eenmaal is het anders geweest. Toen bestond er geen proletariër, toen was er de arme. Het is noodig aan onze wereld eens te zeggen wat de arme is. Evenals in de dagen voor het Christendom is het nu, men kent geen armen meer. In geheel de heidensche wereld heeft men slechts slaven, of proletariërs of pariaas. Alleen in het land van Juda weet men wat de arme is. Daar heeft Jehova Zijn hand over hen uitgestrekt en den naam des armen in de tafelen der wet geschreven, als de naam van den broeder, dien de rijke niet verstooten mocht. En ook in Juda wist men niet volkomen wat de arme was, men wist het alleen door de wet. Het Christendom bracht de reine, de ware kennis van den arme, het bracht de liefde.

In het Christendom is de arme een wondervolle verschijning.

Hij is de altijd levende herinnering aan den hoogste schande, maar ook aan de hoogste eer van het menschelijk geslacht. Naar de zonde wijst zijn lijden, naar hooger dan de aarde zijn gemis van het aardsche goed. Zijn ellende is geen schande voor hem. Ook hij draagt de schande der wereld, zooals de Godmensch eenmaal aller geheele schande droeg.

Daar ligt in het Christendom een zeer geheimvolle, maar tevens zeer verheven en zeer werkzame kracht. Al de folterende en pijnigende gevolgen der zonde worden middelen tot de hoogste zegepraal. Het „felix peccatum" blijft in geheel het Christelijk leven waar. De vrije aanvaarding van het lijden maakt het lijden tot een daad van deugd, die de hoogste krone verwerven kan. Door die kracht heft het Christendom den arme op en plaatst hem op een zedelijke hoogte, als de behoeder dier bruid van Christus, die de Zanger der *divina Commedia* eens zag staan naast het kruis.

De plaats van den arme is niet langer buiten de maatschappij. Hij wordt niet langer tot één hoop saamgedrongen met al zijn lot- en lijdensgenooten; de eere van den krijgsdienst is hem niet langer ontzegd. Neen, in het krijgsheer van Christus behoort de plaats der eere aan den arme; de armen vormen de keurbende, die om het vaandel staat als een levende ringmuur, die wel kan sterven, maar vallen nooit.

Voor den arme is in de Christelijke maatschappij overal plaats, in ieder huisgezin, aan ieder haardvuur, onder ieder dak. 1) Hij is geen balling, geen verstootene! Hij is een broeder, niet door het recht der wet, maar door het recht der liefde.

Een scherpzinnig staathuishoudkundige, Schäffle, heeft er op gewezen dat aan de moderne armenwetten een socialistisch beginsel ten gronslag ligt. Geen wonder in een maatschappij, die de zedelijke verhoudingen miskent en daardoor de histo-

1) Vergelijk de eenvoudige, maar roerend-fraaie schets in: Geerdink, de Armoede, het Christendom en de Staat, bl: 41 vlg. —

rische ondermijnt en verwerpen moet. In het Christendom bleven de historisch-maatschappelijke verhoudingen bestaan, omdat deze de zedelijke eerbiedigden. Het eigendom had een meer dan menschelijk recht van bestaan, omdat ieder eigenaar zich beschouwde als de leenplichtige Gods. En de cijnsheffers Gods waren de armen. Een goddelijk verbod was de waarborg van het recht des eigendoms, maar de eigenaar erkende ook het goddelijk gebod der liefde. Nu is de Staat of de kracht de eenige waarborg van het eigendom, — en de Staat, dat zijn allen met gelijk recht en wie heeft de meeste kracht? —

Het is overbekend hoe alles anders geworden is, hoe de arme weder tot proletariër is verlaagd. Voor de maatschappij, die het christelijk levensbeginsel had verloren of verworpen is de arme een kwaad, dat met alle macht moet worden verdelgd of met alle kracht geweerd. Of liever, men schiep nieuwe armen, die het Christendom niet had gekend. Men mergelde den kleinen man, den arbeider uit en men had dus nieuwe behoeftigen. Een stroom van weelde golfde over de wereld en de arme leed Tantaluspijn. De liefde werd een spotwoord, de hemel een droom, God een sprookjen. Toen kwamen er stemmen, die den arme zeiden, dat ook hij recht had op dat alles, want allen waren gelijk. Toen kwam de gruwel der verwoesting over geheel de maatschappij, allen werden gelijk. Gelijk, ja, maar er bleven rijken en armen, de rijken werden tirannen en de armen werden proletariërs.

Daar stond nu de arme, de arbeider, met een wereld van staatkundige en maatschappelijke rechten en geen kruimel broods voor zijn schreiend kind.

Maar deze proletariër was niet meer de oude, die zich in één centuria met vrijgelaten slaven te zamen pakken liet. Daarvoor had de wetenschap gezorgd. Gelijk recht, gelijke macht voor allen en voor elk. En wat den krijgsdienst betreft, op de kaders der revolutie is de eereplaats voor den proletariër.

Zoo is het eerzame handwerk geworden tot slavenarbeid, de eerlijke bescheidenheid tot armoede, de armoede tot een vloek en de arme tot een oproerling. Want het oproer is het eenig welbetaalde werk in zijn leven en de *civitas* waarvoor nu het kroost, dat hem den naam geeft, bestemd is heet de barrikade.

Naast den proletariër staat nog een andere. Hij is niet arm, niet behoeftig, hij is geen werkman, geen kind van wat de lagere volksklasse heet. In bescheiden kring geboren was hem een bescheiden deel weggelegd. Hij had gelukkig kunnen zijn en tevreden, maar hij kende noch wilde tevredenheid. Hij wilde eer, rijkdom, grootheid, weelde. Daar was geest in hem, met den eersten stap wilde hij staan op de hoogste plaats in het rijk des geestes. Dat gelukte niet, het mislukte zelfs op schromelijke wijze. Toen schold hij de maatschappij een stiefmoeder en hen, die gelukkiger of bekwamer waren, roovers. —

In de utopiën van het Socialisme vond hij troost. Den eenigen troost, die hem zoet was en lief, de hoop, de kans op wraak. Hij geloofde aan niets, noch aan den mensch, noch aan de menschheid. Voor hem was het Socialisme geen wetenschap, maar een geheim moordwerktuig, waarmee hij eenmaal de maatschappij zou omverwerpen om zich zelven te verheffen op haar puin.

Daarom wierp hij zich onder de proletariërs en werd hun gelijk. Hij prikkelde hun nijd, hij verbitterde hun haat. Zoo stond de Griek Onegesius eens als minister aan Attilaas zijde, zoo was Orestes, de Romein uit de provincie, de geheimschrijver van den Hunnenvorst. Zij beiden ook haatten Rome en Byzantium, maar nog meer haatten zij Attila. Zij blijven echter in het kamp der verafschuwde Barbaren, zij worden straks hun legerhoofden; Orestes verheft zijn zoon Romulus als den laatsten Augustus op den Romeinschen troon. Zoo is het ook met dezen. Ook voor hem is de proletariër, dien hij ophitst, de arme, dien hij ter wrake zweept minder nog dan de gehate Barbaar. Wat maakt het hem of iedere omwenteling

het volk in dieper ellende wentelt, of de barrikaden in hun puin niet de maatschappij bedelven, maar wel den arbeider, die haar met zijn ruwe vuist hervormen zou? Niets, mits hij triomfeere. —

Deze proletariër is eerloos en de diepste verachting waard. Die anderen zijn bedrogenen, deze is de bedrieger, de valsche profeet, de logenaar. Hij is de dief, die de brandkasten openbreekt en ledigt, terwijl daar buiten de scharen worstelen tegen de overmacht en hun bloed geven voor de logens door dezen ellendeling als waarheid uitgekraamd. Het einde? Straks als de laatste man stervend neerzijgt bij het roode vaandel, dan is deze held reeds uren ver gevloden, zijn gestolen goud meedragend om het in de weelde van één maand te verbrassen en dan weer het oude spel aan te vangen en nog eens de massaas op te zweepen tot den strijd voor de gelijkheid, die altijd eindigt in den dood.

„Het roode spook" is nog niet verdwenen. Dat het voor het oogenblik niet in het openbare leven zichtbaar is bewijst waarlijk niet dat het verging. Dat de maatschappij leeft alsof er nimmer een Commune had bestaan bewijst nog minder. De laatste trek van alle stervende maatschappijen is lichtzinnigheid. —

Het was in de vijfde eeuw. Over de grenslinien van het Romeinsche rijk was de vloed der barbaren gebroken. Rome zelf, het eeuwige Rome, had die barbaren over den met marmer geplaveiden triomfweg zien treden, — alleen het kruis had Rome voor de verwoesting behoed. De barbaren waren weer heengetogen, maar de bevende Romein hoorde in het minste gerucht het hinniken van hun paarden, het kletteren van hun zwaarden op het stalen schild. Maar men wapende zich niet, men beefde en zocht vermaak. Men ging niet tot het kruis dat Rome had bevrijd, men verweet het kruis dat het Jupiter had onttroond. De eerzuchtigen knoopten verbin-

dingen aan met de horden; met haar hulp kon men komen ten keizerstroon. Maar het volk, de maatschappij, dacht anders. Als men straks met ponden gouds den aftocht van Gothen of Vandalen had verkregen, als men geen vrede had gekocht, maar een rustige slavernij, dan begon het spel weer, dan ging de circus weer open, men koos weer partij voor blauw of groen. Salvianus van Marseille zegt het: Lachend ging men ter rechtplaats. „Sardonicis quodammado herber Romanum populum putes saturatum. Ridet et moritur." —

Zijn de toestanden der vijfde eeuw niet de onze? Is het „ridet et moritur" niet het kort begrip onzer geschiedenis? — Ook nu beeft men en verstoot het kruis. Ook nu beroept men zich op het oude afgodsbeeld: de humanitaire beschaving. Ook nu kennen de groote eerzuchtigen den weg naar het barbaarsche legerkamp. Ook nu wil men het gerammel der naderende speren doen vergeten onder het gejuich in den circus en het daverend zegeschreeuwen voor blauw of groen!

De barbaren komen. Maar ook nu, als toen staat de Kerk in haar volle kracht als de behoedster van beschaving, vrijheid en recht. Ook nu, als toen, zijn haar zendboden reeds doorgedrongen in de diepten der barbaarschheid en hun marteldood heeft dezen reuzen der ruwe kracht geleerd dat de kracht des geestes over het zwaard zegeviert. Het heerlijke woord van Ozanam teekent ook onzen toestand: „Les invasions pouvaient venir: l'Eglise était en mesure de les recevoir. Elle avait des évêques à toutes les portes de l'Empire et des prêtres sur le chemin de tous les barbares. Ses basiliques étaient ouvertes, ses baptistères préparés." —

En zooals de barbaar aan de hand der Kerk werd tot het beschaafd Europa, zoo zal ook de proletariër door haar ontvangen de vrijheid in Christus, de gelijkheid aan Christus, de broederschap met Christus door het heilig kindschap Gods. —

Dr. H. J. A. M. Schaepman.

EEN PUNT.

Dreigend luidt ons opschrift. Het is als de wapenkreet van een strijdlustige, die zich met fijngeslepen rapier en puntigen dolk in den zadel werpt om zijne partij in het ridderlijk strijdperk te gaan zoeken en er schitterende faicts d'armes ten uitvoer te brengen. En toch behoeft ons opschrift niet noodzakelijk eene uitdaging tot den strijd of een oorlogsverklaring te beteekenen; het puntige en schijnbaar dreigende woord kan even goed tot *dévise* dienen voor het witte vaandel, het erkende symbool van den vrede.

Immers het gekozen woord heeft nog een andere dan de even vermelde voor zachtzinnige karakters en kalme constitutiën zoo verontrustende beteekenis. Het kan eene beleefde uitnoodiging zijn, waarmede de lezer in uiterst beknopten vorm wordt verzocht eenige oogenblikken zijne oplettendheid te schenken aan een of ander onderwerp zijner aandacht waardig. Zulk een punt verstoort voorzeker! de harmonie tusschen geen enkelen lezer en schrijver, het bevestigt die veeleer en verheft haar tot den adel der vriendschap. Welk eene genegenheid toch bezielt den schrijver voor zijne lezers. Van oprechte menschenmin blakend, overschouwt hij het gebied zijner kennis, hij monstert de schatten zijner geleerdheid, belezenheid en

ervaring, verliest daarbij nimmer de belangen van hen, voor wie hij zijne lettervrucht bestemt, uit het oog, en kiest zijn *onderwerp*. Op dien heipaal, op dat vaste en onbeweeglijke punt, bouwt hij de wondervolle structuur van zijn boek of van zijne verhandeling. — Wilt ge soms iets anders, dat u wellicht een duidelijker, misschien een edeler denkbeeld zal geven van den geheimzinnigen en liefderijken arbeid des schrijvers? Welaan dan: de van allerlei ideeën zwangere geest des schrijvers kiest in zijn geheimzinnige werkplaats een centrum, waarom zich zijne denkbeelden allengs als kristalliseeren. Dat centrum trekt aan wat gelijksoortig is en stoot af wat ongelijksoortig is; stralen schieten uit van dat middelpunt, zij doorkruisen en doordringen elkaar en weldra heeft de liefde des schrijvers voor zijne lezers een geheel gewrocht, waarin de weelderigste rijkdom van regelmatige vormen, de schittering van het edelgesteente en de klaarheid des lichts het geestelijk oog verrukken. Het kan niet anders of de lezer die het gewrocht van dit kristallisatie-proces geniet, moet tot dankbaarheid, tot wederkeerige genegenheid worden gestemd; en zie, de vriendschap van schrijver en lezer vindt haar punt van uitgang en haar steunpunt in hetgene we het punt noemden, door den oordeelkundigen schrijver voor zijn boek of geschrift gekozen.

Wil men ons opschrift in dezen zin verstaan, dan zal zoo iets van onbegrijpelijk veel welwillendheid jegens ons getuigen; doch gelukkig heeft dat zinrijke woord nog eene andere beteekenis; en deze alleen spoorde ons aan den gekozen titel boven deze bladzijden te schrijven.

Een schrijver toch treedt niet slechts in betrekking met zijne lezers, maar dikwerf ontmoet hij ook andere schrijvers en dan kan die ontmoeting vaak van minder vriendschappelijken aard wezen. Nu eens „eischt hij dezen of genen voor de punt" zijner scherpe pen; dan eens „biedt hij de punt" aan wie hem aanviel; soms dus noopt hem zijne stof of dwingen hem de omstandigheden tot aanval of verdediging. Er ontstaat dan

strijd, maar een strijd, die niet immer kan duren, en waaraan toch eenmaal een einde moet komen; en dan wederom zal, als eene waarheid of een feit behoorlijk is toegelicht en voor den onbevooroordeelden toeschouwer voldingend is bewezen geworden, een punt het geschiktste middel wezen om aan den verderen strijd, waarbij de schrijver slechts nutteloos zijne krachten zou verspillen en het geduld zijner lezers vermoeien, een einde te maken. Lichtelijk begrijpt men, dat met het zetten van een dergelijk punt wel geen vrede gesloten, maar toch blijk van vredelievenden en twistschuwenden zin gegeven wordt.

Ook wij ontmoetten een schrijver met wien we op eenigszins polemische wijze onze gedachten wisselden. De strijd waarin we ons wikkelden is onzerzijds nog niet gesloten. Wij wenschen dat thans zoo hoffelijk en heusch, als de omstandigheden het gedoogen, te doen.

De bedoelde schrijver is, voor zooverre ons betreft, eenigermate van ouderen datum. Het is professor P. Hofstede de Groot. Toen Z. H. Pius IX een minzaam schrijven had gericht tot de Protestanten, schreven we eene brochure, waaraan we tot titel gaven: „*De houding van eenige Nederlandsche Protestanten tegenover 's Pausen uitnoodiging betreffende de Algemeene Kerkvergadering beoordeeld door F. H.* — 1869." In dit geschrift werd, gelijk billijk was, eene ruime bespreking gewijd aan den „*Brief van eenige Groninger Godgeleerden aan Pius IX, Bisschop van Rome*", die zijn goed latijn aan de welversneden pen van den heer Hofstede de Groot dankte, en de getrouwe uitdrukking was van zijne gevoelens en van die zijner geestverwanten. De Groninger Hoogleeraar beantwoordde onze critiek in een klein geschrift: „*Rome en het Evangelie.* — 1869." Nieuws werd ons daarin niet gegeven, het breidde slechts uit wat de door ons bestreden brief in beknopteren vorm behelsde. Slechts eenige ongegronde beschuldigingen tegen ons gericht, schenen eenige opmerkzaamheid onzerzijds te verdienen en een wederwoord te vereischen. Wij zagen dus her-

haaldelijk naar eene gunstige gelegenheid uit, doch die gelegenheid liet zich wachten. Levendiger echter dan ooit werden we dezer dagen aan den plicht, dien we meer nog jegens ons zelven dan jegens den Hoogleeraar te vervullen hadden, herinnerd door het bericht dat het tijdschrift, waaraan Prof. Hofstede de Groot jaren lang zijne zorgen wijdde, heeft opgehouden te bestaan.

Al verscheen ons bovenvermeld geschrift niet in de Wachter, zoo mogen we evenwel den Voorganger der Groninger richting of den Stichter der Groninger School en den brief, door hem en zijne vrienden aan den Paus gericht, van te algemeene bekendheid rekenen, dan dat de lezers van „Onze Wachter" hunne belangstelling aan onze rechtvaardiging zouden weigeren. Wij zullen overigens de wederlegging der bedoelde beschuldigingen in dien vorm trachten te geven dat zij ook zonder kennisneming van ons geschrift en van het tegenschrift des Hoogleeraars verstaanbaar en van eenig nut zal kunnen zijn. 1)

Met deze inleiding achten wij ons opschrift toereikend gerechtvaardigd en onze lezers genoegzaam voorbereid op hetgene zij in de volgende bladzijden verwachten kunnen. Schreven we tot dusverre op min of meer luchtigen toon, van nu af zullen we den ernst in acht nemen, dien de te behandelen onderwerpen zullen eischen.

I.

Niet onaangenaam ware het, noch ook zonder nut een blik terug te werpen op de wetenschappelijke loopbaan door den meer

1) Het telkens uitstellen der beantwoording van Professor Hofstede de Groot heeft ten gevolge gehad dat we ons aan eene schijnbare onbeleefdheid ten zijnen opzichte hebben schuldig gemaakt. Hij ontvange thans onze late dankbetuiging voor zijn minzaam toegezonden geschrift en duide ons verzuim ten goede.

dan zeventigjarigen Hoogleeraar afgelegd en het zes en dertigjarig bestaan van het tijdschrift door hem en door zijne medeleden van het godgeleerd gezelschap „*Waarheid in liefde*" opgericht en geredigeerd, met eenige oplettendheid te beschouwen.

Wij zouden de Groninger richting, die aanvankelijk met de meeste bepaaldheid de benaming van Groninger school, als ware zij een beleedigend verwijt, verre van zich wierp, om zich allengs bij die qualificatie neer te leggen, krachtig zien optreden, ijverig voortwerken doch niet lang daarna zien bezwijken voor de zoogenaamde wijsgeerige richting. Wij zouden haar beurtelings door de orthodoxen hooren beschuldigen van onkerkelijkheid, van geringschatting der belijdenisschriften en, wat ernstiger klonk en erger was, van verachting der onfeilbaarheid van Profeten en Apostelen; en beurtelings zouden wij haar door de wijsgeerig-liberalen en door anderen hooren verwijten, dat zij zich aan onwetenschappelijkheid bezondigde, door de gebrekkige verklaring, die zij gaf aan de openbaring, waarin zij enkel opvoeding wilde zien; door hare verwaarloozing van Gods Openbaring onder Israel; en niet het minst door hare onjuiste voorstelling van Gods wezen, die de verdenking deed ontstaan als leerde zij pantheïsme of een grof anthropomorphisme. Men klaagde bij dit alles over de aenigmatische kortheid harer leerboeken en over de vervelende gerektheid der artikelen van haar tijdschrift. Wij zouden, de langzamerhand tot eene reeks van boekdeelen aangegroeide afleveringen van het Groningsch tijdschrift doorloopend, ten laatste het afscheidswoord ontmoeten, waarmede het onlangs verschenen Decembernummer van 1872 besloten wordt en waarin we de zeer zonderlinge redenen kunnen opmerken, die de redactie bewogen hebben om haren lezers het vaarwel toe te roepen. Wij vinden er namelijk na eene verrassende definitie van wat een tijdschrift is — „*een tijdschrift toch*, zoo het heet, *is een geschrift voor zekeren tijd*," — als van beslissend gewicht vermeld het *sterk afnemen van den aftrek bij het verval van den lust*

aan godgeleerde studie en *moeielijkheden met de pers, sedert de uitgevers niet langer tevens de drukkers waren.*

Doch in dit alles kunnen we niet treden, wij hebben ons thans enkel tot taak gesteld het afweren van eenige beschuldigingen, door den heer Hofstede de Groot tegen ons gericht.

De eerste beschuldiging des Hoogleeraars betreft het middelpunt des Christendoms, den grondslag van „Kerk en Godgeleerdheid", gelijk terecht door hem wordt opgemerkt; zij betreft den persoon van den Verlosser der wereld, den Zoon Gods, Jesus Christus.

Het ideaal zijns geestes, het doel zijns levens, het groote, waarvoor hij immer van zijne jeugd af blaakte, dat hij predikte in de hem toevertrouwde gemeente, dat hij leeraarde van den Katheder, dat hem rusteloos deed zwoegen en strijden in zijn tijdschrift, was de persoon van JESUS CHRISTUS. „Terugkeer, was zijne leus, aldus verklaarde hij herhaaldelijk, terugkeer tot den persoon van Jesus Christus, als de zuivere bron en de alles overwinnende kracht voor theologie en Kerk beide." 1)

In weerwil der liefde voor den persoon des Verlossers, door den Hoogleeraar zoo openlijk en zoo luide beleden, waagden wij het de volgende woorden in onze „Houding van eenige Nederlandsche Protestanten" op blz. 18 neer te schrijven: „Lichten we ons onderwerp een weinig nader toe. De Groninger Godgeleerden, dat is, Professor Hofstede de Groot, c. s. nemen geen gezag aan buiten het goddelijk Evangelie; maar wie beslist nu aan welke zijde de waarheid staat, indien Prof. Hofstede de Groot en de Paus zich beide ter staving hunner elkander tegensprekende beweringen op hetzelfde Evangelie beroepen? Wie van beiden heeft gelijk: Prof. Hofstede de Groot, als hij beweert, dat Christus, de hoeksteen der geheele nieuwe heilsorde, slechts een zekere hoogste alexandrijnsche aeön is; of de Paus, als hij volhoudt dat Christus is de wezenlijke waarachtige, medezelfstandige Zoon des levenden Gods?"

---

1) Vgl. Waarheid in Liefde, December 1872, blz. 800.

Prof. Hofstede de Groot kwam niet zonder diepe verontwaardiging tegen deze voorstelling van zijne leer aangaande den persoon des Verlossers op en schreef in zijn »Rome en het Evangelie," blz. 20, het volgende: „Bij mij, zegt de heer H., zou Christus, de hoeksteen der geheele nieuwe heilsorde slechts een zekere hoogste alexandrijnsche aeön zijn; bij den Paus, de *wezenlijke*, *waarachtige medezelfstandige Zoon des levenden Gods.* Waarop grondt de heer H. deze beschuldiging? Dat Jesus Christus de hoeksteen der geheele nieuwe heilsorde bij ons is, toont ook deze geheele Brief. Dat Hij volgens mij, de hoogste alexandrijnsche aeön zou zijn, is mij geheel iets nieuws. Zóó heb ik Hem nooit genoemd; altijd, *gelijk mijne vrienden alle*, den wezenlijken, waarachtigen, eengeboren Zoon des levenden Gods. *Hierin is dus geen verschil tusschen den Paus en ons.* Maar het geheel ongegronde der beschuldiging van den heer Heijnen moge hem leeren, voorzichtig met zijne woorden om te gaan 1)."

Hebben we nu werkelijk zoo geheel mis gezien en dat scherpe verwijt verdiend?

Slaan we het tijdschrift „Waarheid in Liefde" open; zoo ergens, dan zullen we ongetwijfeld hier eene klare uiteenzetting van de Christologie des heeren Hofstede de Groot en der Groninger school mogen verwachten.

Wij lezen daar in den jaargang van 1864, blz. 24: „Mij schijnt het duidelijk ook uit der Apostelen voorstelling van Jesus te blijken, dat Hij bij hen noch absoluut God, noch absoluut mensch is; niet Gode gelijk, en niet den menschen gelijk, maar *een persoon tusschen God en menschen in* is; Gods volmaakt evenbeeld, voor zoo verre iemand dit in menschelijke vormen zijn kan, en wel mensch, maar toch aan de overige menschen niet gelijk, alleen gelijkvormig."

Deze opvatting van den heer Hofstede de Groot betreft

---

1) Wij hebben eenige der bovenstaande woorden onderschrapt, omdat zij ons toeschijnen een geheel bijzondere aandacht te verdienen.

niet slechts den persoon des Goddelijken Verlossers gedurende zijne omwandeling op aarde, hetgene reeds toereikend zou zijn om onze beschuldiging te wettigen, want een goddelijke persoon kan door de menschwording zijne Godheid niet verliezen; maar hij past haar ook toe op het eeuwig vóórbestaan des Goddelijken Woords.

Naar aanleiding toch van Philipp. II: 5 en volgg. „Want hebt dit gevoelen in u, dat ook in Christus Jesus was, Die in de gestalte van God zijnde, het niet eenen roof achtte evengelijk te zijn aan God" enz. teekent Prof. de Groot het volgende op blz. 46, aan: „Ik zeg met Ernesti, Theol. Stud. en Krit. 1848, blz. 907: Hoe uit deze plaats de aanschouwing van een *vóórbestaan* van Christus zal kunnen weggeschoven worden, beken ik niet in te zien." En met Schelling, Philosophie der Offenbarung, blz. 45 zegt de heer de Groot: „deze plaats is volstrekt niet te verstaan zonder te onderstellen (liever: te erkennen) dat Christus vóór zijne menschwording een *ander* was dan God, *dus zelf niet God*, hoewel ook niet mensch, dat Hij zich derhalve in een *middentoestand* bevond, waarin Hij, *zonder God zelf* te zijn, instar Dei was." Hij neemt dus wel een vóórbestaan aan van het Woord voor zijne menschwording, maar acht het niet van eeuwigheid volkomen gelijk aan den Vader. In zijn voorbestaan is het Woord zelf niet God, slechts Gode gelijk of beter slechts naar God gelijkend, dus minder dan God.

En aldus las de heer Hofstede de Groot bij alle Evangelisten, derhalve ook bij Joannes, en zoo las hij ook bij den Grooten Paulus. Bij deze allen is Jesus volgens hem „minder dan God en meer dan mensch, een middenwezen tusschen God en mensch" (blz. 62). Herhaaldelijk komt hij hierop met steeds toenemenden nadruk terug. Andermaal toch verklaart hij op blz. 63: „Er is maar ééne voorstelling van *Jesus' persoon* in het N. V., dat Hij is minder dan de Godheid, meer dan de menschen, dus een middenwezen tusschen God en ons." De Zaligmaker zelf zou volgens hem dienaangaande niet anders

hebben gedacht, noch geleerd; want hij wijst op Marc. XIII: 32 als op een belangrijk bewijs voor zijne opvatting. In de woorden des Verlossers: „Maar van dien dag of de ure weet niemand, noch de Engelen in den hemel, noch de Zoon, maar de Vader," acht hij het gezegde bewaard „waarmede de Heer zich plaatst beneden de *Godheid*, maar boven de menschen en *boven de Engelen* in den hemel 1)."

Kan het duidelijker?

Blijkt het niet zonneklaar dat de heer Hofstede de Groot, indien we zijne woorden in den natuurlijken zin verstaan, noodzakelijk ooit de Godheid van den Zoon Gods gedurende zijn praeëxistentie moet geloochend hebben.

Immers de Schrift, het Evangelie leerde hem die waarheid nergens, volgens eigen bekentenis; de openbaring alzoo zweeg voor hem; maar kan hij haar wellicht uit de rede hebben geput? Onmogelijk! want de rede kunne het bestaan van God bewijzen, zij kan geen enkel ernstig wetenschappelijk bewijs leveren voor het bestaan van meer personen in de Godheid.

Twisten we nu niet over het woord *aeön*, noch over de denkbeelden, die de Alexandrijnen daaraan verbonden, maar beperken we ons onderzoek enkel en alleen tot het punt, waarop het uitsluitend aan komt. Laat de wijze van spreken door den heer Hofstede de Groot gebezigd ruimte voor het begrip van Jesus, als den Zoon Gods in eigenlijken zin, als den medezelfstandigen Zoon van God, juist gelijk Hij door den Paus en door de Katholieke Kerk wordt geloofd en beleden? Wij houden het er voor, en bij iedereen, die logisch doordenkt, moet het onwrikbaar vast staan: dat hij, die den Zoon Gods niet gedurende zijne verschijning op aarde, niet in zijn knechtsgestalte, maar gedurende zijne praeëxistentie gelijk de Groninger geleerden zich plegen uit te drukken, dus als den *Logos*, minder maakt dan den Vader, onvermijdelijk òf de persoonlijkheid van den

1) Aldus W. in L. t. a. p. blz. 63. Men vergelijke bovendien W. in L. 1860 blz. 339 en volg. over Rom. IX: 5.

Logos, van den eeniggeborene des Vaders loochent: gelijk werkelijk door eenige vrienden des heeren Hofstede de Groot 1) geschied is, òf Hem tot een schepsel, al zij dat schepsel ook verhevener dan eenig Engel, verlaagt en dus in beide gevallen noodzakelijk den eeuwigen Zoon vernietigt.

Wees daarop wellicht ook de als „een helder ziende, grondig geleerde, bescheidene en godvruchtige man" door Prof. Hofstede de Groot geprezen, Heidelbergsche Hoogleeraar Carl Ullmann, toen deze op de leer van den Groningschen vriendenkring aanteekende: „Het vóórbestaan van Jesus houdt gij met recht vast. Het is niet te loochenen, noch exegetisch, noch philosophisch. — Maar met de *subordinatie* van den Zoon onder den Vader kan ik mij volstrekt niet vereenigen. Zij moet èn exegetisch èn philosophisch worden verworpen." 2)

Het is opmerkelijk tot welke uiteenloopende beschuldigingen deze zonderlinge beschouwing van den persoon der Verlossers, onder de Protestanten aanleiding heeft gegeven. Beweerden wij, en naar wij meenen met het volste recht, dat de hoogleeraar de Godheid des Zoons vernietigde en bezwaarlijk iets anders in den Logos kon zien dan een hoogste schepsel, eenige Protestanten zagen in zijn systeem onder dit opzicht een soort van *docetisme*, terwijl anderen wederom er zeker *dualisme* in ontwaarden dat de innige en levendige vereeniging der goddelijke en menschelijke natuur belette en beide naturen van elkander gescheiden hield.

En toch, indien er iets was waaromtrent men vooral bij den heer Hofstede de Groot en bij de overige voorgangers dier school

1) Volgens het getuigenis van Prof. Hofstede de Groot zelven zijn er onder de discipelen der Groninger school „die den Logos alleen voor een kracht Gods houden, welke aan den mensch J. C. is medegedeeld, in Hem rijkelijk woonde en volkomen heerschte." Toespraak blz. 164. Vlg. Sepp, pragmatische geschiedenis der Theologie hier te lande, blz. 208.

2) Waarh. in Liefde, laatste aflev. blz. 834.

of richting klare denkbeelden en duidelijke voorstelling verwachten mocht, dan moest het juist de Christologie zijn. Want den persoon van Jesus Christus hadden zij voorop gesteld als het kardinale punt, als den diepsten grondslag van geheel hun systeem. Men ziet hieruit op nieuw wat welmeenende pogingen — want dat waren ze, wij twijfelen er niet aan, van de zijde des Groninger Hoogleeraars. — op godsdienstig gebied vermogen, als men buiten de Katholieke Kerk staat. Hoe wreekt de immer als klaar en duidelijk en als genoegzaam geprezen Schrift telkens zich zelve op hare eigenmachtige en eenzijdige verklaarders! Men beroept zich zonder ophouden op haar getuigenis, op het getuigenis des goddelijken Evangeliums, op dat der Evangelisten en des grooten Apostels, en weldra blijkt het dat men zich deerlijk heeft vergist omtrent het volgens eigen bekentenis allernoodzakelijkste en onontbeerlijkste, omtrent den grondslag zelven, waarmede geheel het Christendom staat en valt!

Volgaarne nemen we aan, dat de heer Hofstede de Groot, voor zijn persoon, immer beter hebbe geloofd dan geschreven, dat hij altijd in zijne ziel heeft vastgehouden aan het geloof in Jesus' Godheid en dat zijne woorden slechts eene zeer gebrekkige uitdrukking waren eener oneindig betere overtuiging; want wij hebben geene redenen om de verklaring van een grijsaard, die op den laten avond zijns levens verzekert dat hij met ons de dierbaarste aller waarheden immer heeft lief gehad, in twijfel te trekken. Maar ook hij duide het ons niet euvel, dat wij die slechts zijne woorden vermochten te lezen en zijn gemoed niet konden doorschouwen, zijne overtuiging beoordeelden, gelijk wij moesten, naar hetgeen hij schreef.

Welk een genoegen ons na de afgelegde verklaring dat er omtrent Jesus' Godheid geen verschil bestaat tusschen hem en den Paus, de hartelijke ontboezeming deed smaken, waarmede de Groninger Hoogleeraar bij het nederleggen des professoraats in zijne academische afscheidsrede zoo luide en zoo krachtig zijne liefde jegens den Verlosser beleed, kan slechts hij beseffen, die gelijk wij Katholieken, Jesus Christus als den waarachtigen

en medezelfstandigen Zoon des eeuwigen Vaders aanbidt en voor Zijne eer alles veil heeft. Inderdaad gulden woorden waren het, die toen te Groningen werden gehoord; met blijdschap en innige voldoening schrijven wij ze neer. Mijne liefde en mijn lust, dus klonk het van de lippen des grijzen Hoogleeraars, is Hij de gekruiste, herleefde en nog levende Heer. Altijd zal ik Hem loven en lieven, volgen en belijden; Hem, zoolang ik hier ben, Hem, dien ik weldra zien zal, gelijk Hij is." 1)

Eene andere beschuldiging betreft de minder betamelijke wijze, waarop we over Luther spraken. Prof. Hofstede de Groot zegt dienaangaande op blz. 31 zijner brochure: „De *smaadredenen* over Luther waarmede de heer Heynen *zich en zijne kerk onteert*, zal ik niet noemen noch wederleggen. Dit ééne. Al ware alles, wat de heer H. zich niet schaamt, *zonder eenigen schijn van bewijs* over Luther neer te schrijven waar, dan bleef nog onaangetast, wat wij van Luther zeiden, dat hij het Evangelie in Christus' Kerk heeft hersteld in zijne eere en kracht, en de kerk, voor zoovere zij naar hem hoort, uit de geheel het geestelijk leven verlammende uiterlijke goede werken heeft gebracht tot het ware, innerlijke leven van geloof en liefde, 't welk uit de gemeenschap met Christus wordt geboren."

Wellicht behoort de hooge ingenomenheid van den heer Hofstede de Groot met den onstuimigen reformator tot de historische opvattingen, zijner richting eigen, die sommiger goedkeuring niet wegdragen. Hoe het zij, wij meenen ons veilig voor onze waardeering van Luther te mogen beroepen op het oordeel van elken onbevoordeelden Protestant, die, gelijk wij deden, de twee oudste editiën van Luther's werken wil doorlezen. Hij zal er overvloedig bevestigd vinden wat wij in het kort over den reformator aanteekenden en niet door den heer Hofstede de Groot werd wederlegd.

1) Vgl. Waarheid in Liefde, Dec. 1872, blz. 802.

Eene enkele uitdrukking van den nog altijd door velen, ofschoon niet door allen te hoog geschatten man welke wij cursief lieten drukken en die daarom wellicht bijzonderlijk de aandacht des Hoogleeraars heeft gewekt en die dus misschien vooral zijne verontwaardiging tegen ons heeft gaande gemaakt, willen we bij wijze van proef met den onmiddellijk daarbij behoorenden contekst in Luther's eigene woorden mededeelen.

Wij schreven op blz. 57 van onze „Houding" enz: „Verdient de man achting, die op het laatst van zijn leven de volkswoede aanhitste tegen de joden? De christenen moesten zwavel en pek op hunne synagogen werpen, hun alle boeken, ook den bijbel ontnemen, hun alle godsdienstoefening op doodstraf verbieden en hen ten lande uit jagen. In zijn „Vom Schem Hamphoras" noemt hij de joden zeer zoetsappig: „*jonge ter helle verdoemde duivels*".

En wat lezen we nu bij Luther! Slaan wij „Der fünffte Teil der bücher des Ehrnwirdigen Herrn Doctoris Martini Lutheri, Wittemberg, gedruckt durch Hans Lufft, 1552," eens open op folio 509. Wij ontmoeten daar de onwaardige verhandeling: „Vom Schem Hamphoras: und vom Geslecht Christi. Matthei am 1. capitel, Doct. Mart. Luther."

Het heet daar letterlijk aldus-

„Im nehesten Büchlein hab ich verheissen, ich wolt hin nach lassen lauffen; was die rasenden, elenden Jüden von irem Schem Hamphoras liegen und lestern, wie davon schreibt Purchetus, in seinem Buch, Victoria genant. Das wil ich hie mit also gethan haben, unserm glauben zu ehren, und den Teufels lügen der Jüden, zu wider. Das auch die, so Jüden werden wollen, sehen mügen, was sie fur schöne Artickel bey den verdampten Jüden gleuben und halten müssen. Denn wie ich in jenem Büchlein bedingt, ist mein meinung nicht, wider die Jüden zu schreiben, als hoffet ich sie zu bekeren, hab darumb dasselb buch nicht wollen nennen, Wieder die Jüden, Sondern, Von den Jüden und iren lügen. Das wir Deudschen Historien weise, auch wissen möchten, was ein' Jüde sey un-

ser Christen fur inen als fur den Teufeln selbs zu warnen, unsern glauben zu stercken und zu ehren, nicht die Jüden zu bekeren. Welchs eben so müglich ist, als den Teuffel zu bekeren.

„Denn gleich wie wir müssen lezen und schreiben vom Teuffel, Helle, Tod und Sünde, was sie sind und thun, nicht, das wir aus dem Teufel einen Engel, aus der Hell einen Himel, aus dem Tod ein leben, aus der Sünde heiligkeit wolten machen, welchs unmüglich ist. Sondern, das wir uns dafur hüten. Also schreibe ich auch von den Jüden. Denn ein Jüde oder Jüdisch hertz ist so stock, stein, eisen, Teuffel hart, das mit keiner weise zu bewegen ist. Wen Mose keme mit allen Propheten, und thetten alle wunderwerck fur iren augen, das sie solten iren harten sin lassen, wie Christus und die Aposteln fur inen gethan haben, so were es doch umb sonst. Wenn sie auch so grewlich gestrafft würden, das die strassen vol bluts rünnen, das man ire todten nicht mit hundert tausent, sondern mit zehen hundert tausent rechen und zelen müste, wie zu Jerusalem unter Vespasiano, und zu Bitter unter Adriano geschehen ist. Dennoch müssen sie recht haben. Wen sie auch uber diese 15 hundert jar noch 15 hundert jar solten im elend sein, dennoch mus Gott ein lügener, sie aber warhafftig sein.

„Summa. *Es sind junge Teufel, zur Hellen verdampt.* Ist aber noch etwas menschlichs in inem, dem mag solch schreiben zu nutz und zu gut komen. Vom gantzen hauffen, mag hoffen wer da wil, Ich habe da keine hoffnung, weis auch davon keine Schrifft. Können wir doch unser Christen den grossen hauffen nicht bekeren, müssen uns am kleinen heufflin genügen lassen, wie viel weniger ists müglich, die Teufelskinder alle zu bekeren. Denn das etliche aus der Epistel zum Römern am 11 cap. solchen wahn schepffen, als solten alle Jüden bekeret werden am ende der welt. Ist nichts. S. Paulus meinet gar viel ein anders."

Eenige toelichting van het vreemde opschrift: „Von Schem

Hamphoras" ga onze vertaling vooraf. De rabijnen hadden het dwaze sprookje verzonnen dat ten tijde van Keizerin Helena een zekere Jesus naar Jerusalem kwam; hij vond daar in den tempel den steen, waarop de ark vroeger had gerust en waarop geschreven stond: „*Schem Hamphoras.*" Als iemand dien naam van buiten leerde en verstond dan kon hij alle wonderen doen. De rabijnen zonnen op middelen om te beletten dat dit niet geschieden mocht. Zij lieten dan twee metalen honden maken, die terstond vreeselijk begonnen te blaffen, zoodra iemand die woorden van buiten had geleerd, en veroorzaakten daardoor dat hij ze van schrik weer vergat. De bovenvermelde bezoeker van dien steen schreef die woorden op een perkament en verborg dit op zeer zorgvuldige wijze, nu begonnen de metalen honden wel naar gewoonte te blaffen, zoodat hij den van buiten geleerden naam vergat, maar hij behield het perkament toch, waarop die naam geschreven stond en zoo was hij in staat om allerlei wonderen te kunnen verrichten. Dit ongerijmd vertelseltje gaf Luther aanleiding tot bovenvermelde ontboezeming, waarvan we nu de vertaling geven.

„In het vorig boeksken, zoo schrijft hij, beloofde ik daarna te zullen verhalen wat de razende, ellendige Joden van hun SchemHamphoras liegen en lasteren, gelijk daarover Purchetus in zijn boek, Victoria genaamd, schrijft. Dat wil ik nu doen tot eere van ons geloof en tot schande van de duivelsche leugens der Joden. Zoo ook mogen zij, die Jood willen worden, zien wat voor fraaie Artikelen zij bij de verdoemde Joden te gelooven en te houden hebben. Want zooals ik in bedoeld boeksken voorop heb gesteld, is het mijne meening niet om tegen de Joden te schrijven als had ik eenige hoop op hunne bekeering; daarom heb ik dat boeksken niet willen heeten: „*Tegen* de Joden", maar „*Over* de Joden en hunne leugens." Wij schreven alleen opdat wij, die der Duitsche Historiën kundig zijn, ook weten zouden wat een Jood eigenlijk is en opdat we onze Christenen tegen hen als tegen de duivelen zelven zouden waarschuwen, ons geloof versterken en eeren,

maar niet opdat we de Joden zouden bekeeren, hetgeen even onmogelijk is als den Duivel te bekeeren.

„Want gelijk wij moeten lezen en schrijven over Duivel, hel, dood en zonde, wat zij zijn en doen, niet als wilden wij uit den Duivel een Engel, uit de hel een hemel, uit den dood een leven, uit de zonde heiligheid maken, wat onmogelijk is, maar opdat we ons daarvoor wachten; alzoo schrijf ik ook over de Joden. Want een Jood of een joodsch hart is zoo stok-, steen-, ijzer-, duivelsch-hard, dat het op geenerlei wijze te bewegen is. Al kwam Mozes met alle Profeten en al deden zij alle wonderwerken voor hunne oogen, om hen te bewegen dat zij hun harden zin zouden afleggen, gelijk Christus en de Apostelen voor hen gedaan hebben, dan ware dat toch te vergeefs. Al werden zij ook zoo gruwelijk gestraft, dat de straten vol bloed stonden en dat men hunne dooden niet bij honderd duizend, maar bij tienhonderd duizend zou moeten rekenen en tellen, zooals onder Vespasiaan te Jeruzalem en te Bitter onder Hadriaan geschied is; dan zouden zij toch gelijk hebben; en al moesten zij na deze vijftien honderd jaren nogmaals vijftien honderd jaren in ellende zijn, toch zou God een leugenaar moeten wezen, en zij waarachtig.

„*Summa: Het zijn jonge ter helle gedoemde duivelen!* Als er nog iets menschelijks onder hen is dan moge dezen dit schrijven tot nut en ten goede komen. Van den ganschen hoop moge iets goeds verwachten, wie wil. Ik heb dienaangaande geene hoop en ken daarover ook geen schrift. Immers, kunnen wij den grooten hoop onzer Christenen niet bekeeren en moeten we ons met een klein hoopje vergenoegen, hoe veel minder mogelijk is het alle die Duivels-kinderen te bekeeren. Want dat sommigen uit den Epistel tot de Romeinen van het elfde kapittel zich verbeelden als zouden op het einde der wereld alle Joden bekeerd worden, beteekent niets. Sint Paulus meent heel iets anders."

Aldus „de grootste der Hervormers" gelijk de heer Hofstede de Groot hem nog immer noemt! Hij *noemt* de Joden niet

slechts duivels, maar schijnt hen werkelijk daarvoor gehouden te hebben. Want in zijn hartstochtelijken afkeer wil hij zelfs van geen barmhartigheid voor hen meer hooren. Het geheim, het troostrijk geheim van Gods ontferming over Israël, aan Paulus geopenbaard, en door hem ons medegedeeld, moet voor zijn willekeurige verklaring verdwijnen. Voorwaar de haat maakt hart en geest bekrompen; zij belette den liefdeloozen hervormer op waardige wijze over Gods oneindige goedheid te denken! — Maar dit is alles niet, op denzelfden toon en in denzelfden trant gaat hij voort. Heeft iemand den moed om eene walgelijke taal te vernemen waarvoor wij te vergeefs een naam zoeken, hij leze dan folio 511.

Daar heet het over der Joden verstoktheid: „Also ist den Jüden auch recht, o recht geschehen. Sie waren beruffen und dazu erwelet, das sie solten Gottes mund sein, wie Jeremias spricht (15) und Psalm 81. Thu deinen mund weit auff, so wil ich in füllen. Sie aber hielten fest zu, maul, augen, ohren, nasen, gantzes hertz, und alle Krefte. Da kam der Teuffel, dem sperreten sie auft, augen, rachen, ohren, hertz und alle sinnen. Da . . . ." Wij weerhouden onze pen. Wat er wijders volgt is van dien aard, zoo plat en zoo gemeen, dat geen beschaafde zulke onbeschoftheid in zijne tegenwoordigheid duldt. — Wat de edele, menschlievende man overigens den Joden toedacht deelt hij uitvoerig mee in zijn boek: *Von den Jüden und ire lügen*" dat aan zijn geschrift „*Vom Schem Hamphoras*" vooraf ging. Tot tweemalen toe geeft hij daar op folio 496 en fol. 502 een voor de Joden niet zeer geruststellend antwoord op de vraag: „Was wollen wir Christen nu thun mit diesen verworffen, verdampten Volck der Jüden?" — Wat zullen wij Christenen, nu doen met dit verworpen en verdoemd Joodsche volk?"

Zijn onverzoenlijke en bittere afkeer van de Joden, die hij tot vier dagen voor zijn dood met zijn hartstochtelijke en de volkspassiën prikkelende schandtaal vervolgde, werd slechts overtroffen door zijnen haat tegen de katholieke Kerk en

vooral tegen den Paus. Zijn ontwakend geweten scheen telkens als hij aan Paus of Kerk dacht, de bedwelming van den haat te behoeven, om op nieuw te kunnen insluimeren. Vooral moet hij in geweldig overprikkelden, in kunstmatig opgewonden toestand hebben verkeerd, toen Paulus III ijverig aandrong op het houden van een Algemeen Concilie om in den nood der Kerk te voorzien. Luther greep de pen en slingerde toen een geschrift de wereld in, dat onder het opzicht van lage gemeenheid en bloeddorstige wreedheid zijn gelijke niet heeft; wij bedoelen zijn schandlibel: *Wider das Bapstthum zu Rom vom Teuffel gestifft.*"

Wij ontleenen daaraan, om eens en voor goed onze bewering voldingend te staven, de volgende plaatsen:

„Der allerhellische Vater Sanct Paulus Tertius, als were er ein Bischoff der Römischen Kirchen hat zween Breve an Carolum quintum unserm Hernn Keiser geschrieben, darinnen er sich fast zornig stellet, murret und rühmet seiner Vorfarn Exempel nach, Es gebüre nicht einem Keiser noch jemand ein Concilium anzusetzen, auch nicht ein national, sondern allein den Bapst, der allein macht habe zu setzen, ordiniren, schaffen, alles was in der Kirchen zu gleuben und zu leben ist."

De Paus meent echter volgens hem niet wat hij zegt; hij geeft slechts voor dat hij een Concilie beroepen wil om de geloovigen te misleiden. Want:

„Indes sehen und hören wir, wie der Bapst so ein meisterlicher Geuckeler ist. Denn gleich wie ein Geuckeler den albern Leuten ins maul gülden gauckelt, aber wenn sie es auff thun, so haben sie pferdsdreck drinnen, so thut auch dieser schendlicher Lecker Paulus Tertius, schreibt nu schier zum fünfften mal aus ein Concilium, das, wer die wort höret mus dencken es sey ernst, aber ehe wir uns umbsehen so hat er uns pferdsdreck ins maul gegeukelt." —

„Möcht jemand hie dencken ich büssete hiemit die lust, mit so spöttischen, verdrieslichen, stachlichen worten an dem Bapst. O Herr Gott, den Bapst zu spotten, bin ich unmeslich zu geringe." —

„O nu greiffe zu Keiser, Könige, Fursten und Herrn, und wer zugreifen kann. Gott gebe hie faulen henden kein glück, und erstlich neme man dem Bapst Rom, Romandiol, Urbin, Bononia, und alles was er hat als ein Bapst, denn er ist Possessor pessimae fidei. Er hats mit liegen und triegen. — — Darnach solte man im selbs dem Bapst, Cardinal, und was seiner Abgötterey und Bepstlicher heiligkeit Gesindlin ist, nemen und inen (als Gotteslestern) die zungen binden, zum hals heraus reissen, und an den galgen an nageln ander riege her, wie sie ir Siegel an den Bullen in der riege herhangen. Wiewol solchs alles geringe ist, gegen ire Gotteslesterung und abgötterey. Darnach liesse man sie ein Concilium, oder wie viel sie wolten, halten am Galgen, oder in der Helle unter allen Teuffeln."

Niemand zal verlangen dat wij alle deze aanhalingen vertalen; het was wellicht reeds te veel gewaagd met ze hier in het oorspronkelijke neer te schrijven; wij geven dus slechts de twee laatste in het Nederlandsch.

„Mocht iemand meenen, alsof ik met zoo spottende, verdrietelijke en stekelige woorden mijnen lust tegen den Paus boette dan vergist hij zich, want o Heer God! den Paus naar behooren te bespotten dat gaat onberekenbaar mijne geringe krachten te boven."

„O! grijpt nu toe, Keizer, Koningen, Vorsten, en Heeren en al wie toegrijpen kan! God geve aan trage handen hier geen geluk! Men ontneme eerst aan den Paus zijn Rome, de Romagna, Urbino, Bononia en alles wat hij als Paus bezit, want hij is een *Possessor pessimae fidei*. Met liegen en bedriegen heeft hij dat alles verkregen. — — Daarna zal men den Paus zelven, de Kardinalen en geheel den hoop die zijne afgoderij en pauselijke heiligheid aanhangt, grijpen, en hun als Godslasteraars de tong binden, die de keel uitrukken en aan de galg vastnagelen, en dat op een rij, zoo als zij hunne zegels aan de bullen plegen te hangen. Ofschoon dit alles veel te gering is voor hunne Godslastering en afgoderij. Daarna

kunnen zij één Concilie, of zoo vele als zij willen, aan de Galg houden of onder alle Duivels in de Hel!"

Ziedaar de zalvende taal, die de godzalige man placht te bezigen als hij tegen Paus en Kerk zich richtte. De ruwste en bloeddorstigste communard zou van hem nog iets kunnen leeren.

Had hij onze dagen mogen beleven, wat zou zijn evangelische ziel hebben gejubeld! Een evangelisch Keizer aan het hoofd van het nieuwe Duitsche rijk; een alvermogend kanselier, wiens sluwe geest en ijzeren wil zijn grijzen meester leidt en dwingt gelijk hij het ter bereiking zijner plannen oorbaar acht; een gedweeë meerderheid, die door goud en beloften gewonnen, wetten goed stemt, waardoor de gewetensvrijheid van millioenen getrouwe onderdanen wordt verkracht en vertreden! Die Keizer en die Kanselier, zij heulen en dwepen met een nieuwe sekte, die zich de oud-Katholieke liegt, gelijk hij zelf zijn leer de evangelische loog. Een bisschop gewijd wel niet volgens het „Exempel einen rechten Christlichen Bisschoff zu weihen" weleer door hem te Neurenburg gegeven, maar dan toch door een verklaarden, een openlijk in den ban geslagen Schismatiek en gezworen vijand des Pausen! En bij dat alles Pius IX in het Vatikaan opgesloten als in een gevangenis; de opgedrongen en uit vrije beweging aan alle hoven van Europa luide verkondigde waarborgen, die den Paus de vrije en ongehinderde uitoefening zijner geestelijke macht zouden verzekeren, schaamteloos stuk voor stuk vernietigd; in Rome zelf de generalaten, de middelpunten der religieuse Orden opgeheven en hunne goederen zich toegeëigend; dag aan dag het eerbiedwaardig Opperhoofd der Kerk in tal van dagbladen, die in zijn onmiddellijke nabijheid verschijnen, gelasterd, en bespot door al wat ondankbare Joden en rijk bezoldigde huurlingen weten uit te denken! Kortom! het weder heidensch geworden en den Joden overgeleverd Rome in verbond tegen Christus' Stedehouder met het Evangelisch Pruisen, dat de Jesuïten verdrijft, de religieuse orden verbant, zijn Katholieke

onderdanen zonder zweem van bewijs landverraders scheldt, de priesters in de boeien werpt, de Bisschoppen vervolgt en den Paus hoont en lastert, dat fier gaat en zich trotsch verheft op het leed en de smart, die het der Kerk veroorzaakt! — Had Luther dát mogen beleven, wat zou hij gejuicht en gejubeld hebben te midden der bouwvallen van zijn eigen werk! In het paroxysme van zijn haat zou hij hebben gebulderd: „Alles verga, mits Paus en Roomsche Kerk vergaan!" En andermaal zou hij om het genot, wat het lijden eens slachtoffers zijnen hater schenken kan, met lang gerekte teugen en in alle weelde te kunnen genieten, de uitgelezenste folteringen hebben uitgedacht voor den Paus en voor hen, die hem aanhangen.

Wel moeten vooroordeelen onbegrijpelijk diep soms wortelen, dat de heer Hofstede de Groot nog immer durft roemen op Luther.

„Hij herstelde het Evangelie, zoo heet het, in Christus' Kerk in zijne eere en kracht"; en Luther wierp het Evangelie ter prooi aan het vrije onderzoek van beschaafden en onbeschaafden, hij gaf het prijs aan de sluwe speculatiën van behendigen en aan de grofste mishandeling door onwetenden. Dat was de *eere* door hem aan het Evangelie verschaft en de *kracht?* Handen wringend en weeklagend jammerde hij luide over het verval van godsdienst en zeden onder de zijnen en sprak over zijn Wittenberg den vloek met schier stervenden mond, als over een tweede Sodom!

„Hij bracht de Kerk voor zooverre zij naar hem hoort uit de geheel het geestelijk leven verlammende uiterlijk goede werken." En hij verkondigde het alle zedelijkheid tot in de kiem verstikkende en slechts doode en doodende werken voortbrengend beginsel: „Pecca fortiter sed crede fortius!" — „Zondig dapper, maar geloof nog meer!"

Hij voerde die Kerk „tot het ware innerlijke leven van geloof en liefde, 't welk uit de gemeenschap met Christus wordt geboren." En hij verwierp alle innerlijke heiligheid en bijgevolg alle innerlijke levensgemeenschap met Christus; de mensch

bleef door en door boos en zondig naar zijn ziel en haar edelste vermogens, naar zijne rede en zijnen wil; altijd bleef hij volgens hem zedelijk afzichtelijk als het slijk, dat door de zon wordt beschenen, als een lijk, inwendig vol bederf, uitwendig in de stralen der Verlossers gehuld!

De heer Hofstede de Groot moge roemen op dien man, wiens persoonlijkheid uit zijne eigene boeken blijkt, en wiens systeem geen verstandige meer houdt onder hen, die zich zijne volgelingen heeten: wij kunnen geen achting gevoelen voor mannen, die hunnen afval van de Kerk met een of ander voorwendsel, door eigenmachtige en willekeurige interpretatie aan het Evangelie ontleend, pogen te rechtvaardigen en zich een aanhang te winnen, die echter in den grond der zaak niets anders zoeken dan teugellooze vrijheid, eigenbelang en zelfverheffing, zij mogen dan Luther, Ronge, Hyacinthe, Michaud of Reinkens heeten. Willen zij zich niet onderwerpen aan het door Christus aangesteld gezag, dat zij dan uitgaan van ons: hun heengaan is geen verlies, maar gewin. Weldra pleegt hen de wrekende Nemesis op de hielen te volgen, en blijkt het wat innig verband er bestaat tusschen trotschen eigenwaan en zedeloosheid, hoe beiden elkanders voorbereiding of straf zijn. Het huichelend gewaad van voorgewende vroomheid, dat hunne afzichtelijkheid bedekte, valt neer en zij toonen zich gelijk zij zijn.

De trotsche Luther, die zijn wil niet buigen kon onder het wettig gezag der Kerk, bezweek voor de aanlokselen der zinnelijkheid en hij sloot een tweemaal heiligschennig huwelijk; Hyacinthe de gevierde prediker, wiens gestreelde eigenliefde noode meer het juk der gehoorzaamheid torschte, hij knielde met zijne bekeerlinge aan de voeten van den schismatieken Loos, om over zijn in Engeland burgerlijk gesloten huwelijk een nietswaardigen zegen te ontvangen; en Reinkens, de held van het oogenblik, de huichelende apostaat, die tegen alle kerkregels in, ondanks den Paus, zich de handen liet opleggen, en dát door een Jansenist, hij, die voorgaf het voorbeeld der

Apostelen in evangelischen eenvoud en armoede te zullen volgen en zonder goud of purper te zullen verschijnen, maar die wijselijk de ruime geldsom verzweeg hem door den kanselier uit geheime fondsen toegezegd en die weldra eene prachtige woning te Bonn betrekken zou, hij had, gelijk herhaaldelijk verzekerd werd, na zijne wijding niets ernstigers te doen dan ijlings de hand te vragen der dochter van een zijner volgelingen, die hem echter met verontwaardiging de deur wees. — Zóó vernedert de geestelijke hoovaardij gemeenlijk zich zelf; en zóó weinig verliest de Katholieke Kerk door het heengaan van hen, die haar moedwillig verlaten. En dit voert ons van zelf tot eene laatste beschuldiging.

Zij luidt in de eigen woorden van Prof. Hofstede de Groot aldus: „Ter veroordeeling van het celibaat hebben wij eenige bijbelteksten aangehaald. De heer Heynen (bl. 69) zwijgt *over de sterkste*, I *Tim.* IV: 1, 3, *dat het eene leering der duivelen is, het huwelijk te verbieden.*" Rome en het Evangelie blz. 34.

Ternauwernood konden wij onze oogen gelooven, toen we deze gulle bekentenis lazen dat de aangehaalde tekst de sterkste is, die tegen het celibaat kan worden aangevoerd. Wij dachten: als deze de sterkste is, wat moeten de andere dan wel geweest zijn? Wij hebben dien kostbaren tekst, waarin de heer Hofstede de Groot zulk eene wondervolle bewijskracht verborgen acht, inderdaad voorbijgezien, maar juist om een geheel andere reden dan de Hoogleeraar schijnt te vermoeden; wij oordeelden dien tekst als bewijs tegen het celibaat de aandacht niet waardig.

De enkele mededeeling der verklaring, door den eervol, ongetwijfeld ook bij Prof. Hofstede de Groot, bekenden Lipman van deze plaats gegeven, moge een toereikende terechtwijzing voor den Hoogleeraar zijn. De kernachtige woorden, waarmede hij de exegeten, die den heer Hofstede de Groot inspireerden, brandmerkt, konden allicht, indien zij uit onze pen vloeiden, als beleedigend worden aangezien.

Bij de woorden des Apostels I Tim. IV: 1—3,: „De Geest echter zegt uitdrukkelijk, dat in latere tijden sommigen afvallig zullen worden van het geloof, gehoor gevende aan geesten van misleiding, en *aan leeringen van duivelen*, door schijnheiligheid van logensprekers en van die gebrandmerkt zijn in hun eigen geweten, *verbiedende te huwen*;" teekent de geleerde en gemoedelijke exegeet het volgende aan:

„Niet als hadden die dwaalleeraars aan den *maagdelijken* boven den *echtelijken* staat den voorrang toegekend, want dan zouden zij in overeenstemming geweest zijn met CHRISTUS en met *Paulus*, en geleerd hebben hetgeen alle Christenen betaamt, gelijk *Grotius* te dezer plaatste naar waarheid opmerkt (*id emin Christianis convenit*). Maar zij achtten *het huwelijk* zelf onheilig en zondig. *Even verachtelijk als beklagenswaardig is daarom de dwaasheid van sommige onkatholieke schrijvers, die, in hun onbegrip van den geest en de instellingen der Kerk, uit deze Schriftuurplaats venijn willen putten, om daarmede het celibaat aan te randen.* De Kerk heeft nimmer het huwelijk zondig verklaard, maar heilig. Terwijl hare verzakers het huwelijk tot eene gewone handeling des levens verlagen, spreekt Zij het anathema uit (Conc. Trid. Sess. XXIV, Can. I) over allen, die de *Sacramenteele* heiligheid loochenen van dit door God ingesteld verbond. De Kerk verbiedt niet, maar bekrachtigt en verheerlijkt het huwelijk, als het beeld en teeken van hare eigene glorievolle vereeniging met CHRISTUS (Ephes. V: 23—33, noot 41—68). Zij, die *vrijwillige gelofte* en *dwang* verwarren, om te smalen op het wonder van zelfopoffering, hetwelk de Kerk in hare dienaren verwezenlijkt, toonen daardoor alleen, dat zij zin noch begrip hebben voor hetgeen zoo ver verheven is BOVEN hun eigen peil van zedelijke kracht. Doch met welken schijn van recht of van waarheid kunnen zij de bevoegdheid der Kerk betwisten, om tot hare bedienaren uitsluitend te kiezen de bevoorrechten, die, onafgetrokken door de zorgen der wereld, zich onverdeeld aan den dienst des Heeren, en aan de belangen van het Godsrijk toewijden? Zie

Matth. XIX : 12, noot 7; I Corinth. VII, noot 2, 3, 7, 8, 22, 27."

Inderdaad gulden woorden! en eene gezonde exegese, die den Apostel niet, gelijk de heer Hofstede de Groot deed, in tegenspraak met zich zelven brengt, en der Kerk het recht handhaaft om bij voorkeur de dienaren des Heiligdoms uit hen te kiezen, die na ernstig onderzoek van hun binnenste en na ijverige raadpleging van Gods wil omtrent hunnen roep, vrijwillig en blijmoedig het offer der onthouding brengen; een offer, dat met de genade van God door dengene die bidden wil, immer ongeschonden kan worden bewaard.

Had de terecht door Lipman aan een „even verachtelijke als beklagenswaardige dwaasheid van sommige onkatholieke schrijvers" toegeschreven interpretatie van de woorden des Apostels eenigen grond, dan zou men ze even goed kunnen gebruiken om te beweren dat het ook eene leer der duivelen is, die den reeds gehuwde verbiedt om staande het huwelijk een tweede echtgenoote of meerdere te nemen. De Katholieke Kerk toch, die de onverbreekbaarheid van den huwelijksband leert, *verbiedt* inderdaad in dezen zin het huwelijk; en daar de Kerk immer tegenover de Hervormers in het ongelijk moet worden gesteld, zou deze tekst een geheel onverwachten, doch welkomen dienst kunnen bewijzen ter rechtvaardiging der Hervormers, die de evangelische vrijheid zooverre dreven, dat zij waanden te kunnen scheiden wat God vereenigd heeft.

Het Protestantisme moge roemen zooveel het wil op het zuiver en onvervalscht Evangelie, geen redelijke kan het ontkennen dat het in betrekking tot het huwelijk en het celibaat op oudwettischen, op Joodschen, op carnalen bodem staat; het mist daarbij de verschooning en de gronden die het Israël κατα σαρκα voor zijne beschouwing dier hoogst ernstige zaken kon doen gelden. Leest men de geschriften van vele Protestanten en hoort men hunne redeneeringen, dan is het alsof het huwelijk en de afstamming nog immer dezelfde beteekenis hadden na Christus komst als daarvoor.

En ware het dit nog slechts! Maar met zijne eenzijdige opvattingen en bekrompen vooroordeelen begunstigt het Protestantisme de zedelijke bedorvenheid, die steeds ruimer om zich grijpt en onbeschaamder te voorschijn treedt. Nimmer toch of bijna nimmer hoort men zelfs de edelsten onder de Protestanten een woord spreken, waaruit waardeering blijkt van de zedelijke volmaaktheid des celibaats en van den maagdelijken staat, ter liefde van Christus, uit zuiver godsdienstige inzichten omhelsd; de meesten hunner schijnen nog altijd dergelijken staat voor iets onnatuurlijks, voor iets onmogelijks te houden. De hedendaagsche maatschappij, die helaas! een inderdaad duivelachtig celibaat kent, en die celibataire inrichtingen telt, waaraan geen enkele anti-katholieke omwenteling, van welken aard ook, ooit den oorlog verklaarde maar veeleer hare bescherming en begunstiging bood, heeft wel iets anders noodig dan het verguizen van den ongehuwden staat der katholieke geestelijken en het lasteren der kloosterlingen!

Treurige tijden heeft de katholieke Kerk doorleefd, onwaardige zonen heeft zij onder hare bedienaren geteld, ware dat niet, er zouden geen hervormers zijn opgetreden, maar nimmer heeft zij gewanhoopt aan de alvermogende kracht van Jesus' genade en aan de mogelijkheid der verhevenste deugden. En hare hoop was niet ijdel. Want in hetzelfde oogenblik, waarin eenigen haar verlieten en hunne eigene wegen insloegen, zag zij zich omringd van ontelbare smetteloozen; en zij bewaarde voor de wereld van volgende eeuwen het groote voorbeeld, de machtige prediking van den engelreinen wandel der priesterschaar, die hare tempels bediende, en der maagden, die na elke vervolging de wederom opgerichte of heropende kloosters bevolkten. Van eeuw tot eeuw riep die reine wandel van katholieke priesters en religieusen Augustinus' woorden in het geheugen terug: „quod potuerunt isti et istae, an ego non potero"? „Wat zoovelen van beiderlei kunne vermochten, zou ik dat niet vermogen?" bracht velen tot betere gedachten en besliste menige bekeering. Ook thans roept, Gode zij dank,

deze prediking zoo luide als ooit. Werd zij begrepen, de lasteringen zouden verstommen; wilde men hare lessen ondersteunen en ingang doen vinden in ruimere kringen, de zedelijke begrippen zouden weldra veredeld en de maatschappij van hare afzichtelijkste smetten gezuiverd worden.

Wij meenen dus elken Protestant, die het wel meent met Christus en die belang stelt in het heil der maatschappij den oprecht gemeenden raad verschuldigd te zijn om voortaan dergelijke op verouderde vooroodeelen steunende verklaringen van schriftuurplaatsen als de boven vermelde voor goed te laten varen.

II.

De perken, die we ons zelven stelden, gedoogen niet, dat we tal van beschouwingen en verzekeringen, die we in de brochure van den Heer Hofstede de Groot „Rome en het Evangelie" ontmoeten aan eene gezette critiek onderwerpen. Wij wenschen toch alvorens te eindigen onzen lezers eenige rekenschap te geven van de door den Hoogleeraar over de schriftuur en het leergezag ontwikkelde theorie.

Wij hadden den heer Hofstede de Groot gezegd dat de Protestant geen enkel middel bezit om zich te vergewissen aangaande de echtheid en ongeschondenheid der H. Schrift en hare beteekenis. De Hoogleeraar beroept zich tegenover deze onze bewering op de vijfhonderd en meer afschriften des Griekschen Testaments en acht die toereikend om de echtheid en ongeschondenheid der boeken des N. Verbonds te kunnen staven.

De heer Hofstede staat, vreezen we, alleen; hij zou inderdaad een zwaren strijd te strijden hebben, wilde hij alles weder leggen wat met beroep op innerlijke en uitwendige gronden tegen de echtheid niet slechts van het geheele N. Testament maar van elk zijner deelen, ja van schier elken volzin wordt

ingebracht. De een verwerpt dit gedeelte, de andere een ander, immer natuurlijk om redenen, die door ieder hunner onbetwijfelbaar en onwederlegbaar worden geheeten; de eene splintert hier een scherfje weg van het diamant der Schrift, de ander daar, en ten laatste blijft er niets meer over. — En zelfs daar, waar de bijbelcritiek nog het meeste liet bestaan, vangt de vrije verklaring, de exegese een nieuw vernielingsproces aan; weldra lost zich wat hecht en sterk scheen op, en verdwijnt in damp en nevelen, waarin zich de phantasieën en de belangen weerspiegelen van den exegeet. Men waant de schrift te verstaan, en helaas! zich zelven en anderen misleidend, aanschouwt men slechts het goochelspel zijner eigene verbeelding.

Niet alzoo! roept de heer Hofstede de Groot waarschuwend. Hoe „wij zouden den waren zin des Evangelies niet kunnen vinden!" Waarom niet? Luther zeide reeds dat Joh. III: 16: „Alzoo lief heeft God de wereld gehad, dat Hij zijn eengeboren Zoon heeft gegeven, opdat een iegelijk, die in Hem gelooft, niet verderve maar het eeuwige leven hebbe", het Evangelie in het klein is. Daaraan houden wij, onderteekenaren van den brief, ons nog. Al het overige is uitlegging, ontwikkeling en bewijsvoering van deze kern der blijde boodschap," (blz. 21).

Ons antwoord luidt: het is de vraag niet wat Luther hield, noch ook wat eenige Groninger godgeleerden nog houden, maar welke waarborgen zij ons bieden, dat zij houden wat inderdaad moet gehouden worden. Wie geeft hun het recht om de geloofsleer en de zedeleer, of wat Christus te gelooven en te doen heeft voorgeschreven, in dien zonder twijfel onschatbaren, doch niet alle voorschriften des Evangelies vermeldenden tekst besloten te achten? — En aangenomen dat we hier inderdaad de kern wedervinden, waaruit al het overige kan worden ontwikkeld, gelijk we werkelijk in zekeren zin aannemen, wie verklaart den Protestant met toereikend gezag waarin het *wezen* van dien God bestaat, van wien de tekst gewaagt? Wie die eeniggeboren *Zoon* is: of Hij enkel voor een mensch of een engelachtig middelwezen te houden is,

dan wel of Hij als de waarachtig mensch geworden God moet worden aangebeden? Wijders heeft God geheel de *wereld* lief gehad of slechts enkele voorbeschikten? Wie zijn zij, die in Hem *kunnen* gelooven? Wat is *gelooven*? Wat het niet *verderven*, of niet verloren gaan, wordt daarmede eeuwige of slechts tijdelijke straf bedoeld? En eindelijk welke zin moet er gehecht worden aan het *eeuwig leven*? — Bijna geen enkel woord van die kern, of het is door de protestantsche schriftverklaarders en theologen in strijdigen zin verklaard geworden. Waar is dus de persoon door God met een beslissend gezag toegerust tot wien de Protestant zich richten kan, en die het fiat lux!, „het worde licht"! in deze chaotische duisternis kan spreken?

Een dusdanige bestaat er voor den Protestant niet; krachtens het grondbeginsel des vrijen onderzoeks, der eigen inzage is hij verplicht alle gezag in geloofszaken te verwerpen. En al moest hij ook in tegenspraak met het diepst liggend beginsel van het Protestantisme naar een vertrouwbaar gezag onder de zijnen uitzien, hij vindt het nergens, want de hoogst geroemde hervormers bezaten het niet eens. Het blijkt hem duidelijk uit de omstandigheid alleen dat thans niemand meer houdt wat Luther leerde, dat elke verstandige zijn dwaze sola-fidesleer verwerpt. Wel spreekt men nog immer het machtwoord dat Luther de wereld verlost heeft uit de slavernij der uiterlijke goede werken; doch men acht niets anders meer dan de werken, men vraagt niet wat iemand der Protestanten gelooft of denkt, maar slechts wat hij doet. Niet anders verging het Calvijn's ontzettend dogma. De Groninger Godgeleerden van het gezelschap Waarheid in Liefde aarzelen niet dat dogma naar waarde te brandmerken in hun *Afscheid* en de Remonstranten tegenover den Geneefschen hervormer en de Dordsche Vaderen hoog te verheffen. „De Remonstranten hebben, zoo heet het daar, door hunne trouw aan 't Evangelie de *godslasterlijke taal der verwerping* in de Kerk doen *uitsterven*." 1)

1) Waarheid in Liefde, Decemb. 1872, blz. 839

En beiden, Luther en Calvijn, zij werden immer als de zuilen des nieuwen Evangelies geprezen! Maar als zij dan, gelijk thans iedereen blijkt, zoo schromelijk hebben gedwaald omtrent de gewichtigste waarheden, waar zullen dan de nederige riethalmen veiligheid zoeken!

Ook Professor Hofstede de Groot trad eenmaal op, vol vertrouwen in de edele zaak die hij wilde dienen. Hij beoogde niets minder met de hem volgende Groninger richting dan de hervorming der hervorming door den terugkeer tot Christus. Als ware het iets nieuws in de Kerk van Christus, wilde hij den persoon van Christus tot middelpunt stellen van allen. Eenigen luisterden eene wijle naar hem; en hem rest thans tot troost niets dan ter goeder trouwe iets edels te hebben beproefd en de flauwe hoop of soms zijn jarenlang zwoegen niet geheel verloren zij.

Te vergeefs zoekt de Protestant alzoo een veilig gezag bij den enkele, maar vindt hij dat wellicht bij de vereeniging der leden, bij de Kerk. Dit schijnt een der geliefkoosde denkbeelden te zijn van Prof. Hofstede de Groot. Het doet hem een woord van dankbaarheid spreken tot God en van lof voor de Katholieken. „Ik dank God, zoo luiden zijne woorden, Ik dank God, dat de Roomsch-Katholieke Kerk na Luther is blijven bestaan, om de onmisbare Kerk krachtig te handhaven. Ware zij er niet geweest, dan zou de Christelijke Kerk in Westelijk en Noordelijk Europa lichtelijk in subjectivismus, nu toch reeds hare kwaal, zijn te gronde gegaan.” 1) Wij zouden deze hartelijke ontboezeming bijna een testimonium animae naturaliter Christianae willen heeten; maar welk een gezag kan eene Kerk bezitten, die weldra wederom door den Hoogleeraar uitsluitend beschreven wordt als „eene *vrije vereeniging* der menschen door Christus met God?” 2) Immers is zulk eene vereeniging niet afhankelijk van de vrije verkie-

1) Rome en het Evangelie, blz. 26.

2) T. a. p. blz. 27.

zing van menschen? Zij streeft heen naar God als haar doel, maar met welke middelen? met zelfgekozene? Neen, antwoordt de hoogleeraar wellicht, met door Christus gegevene. Maar hier keeren de reeds vroeger gestelde vragen terug. Wie toch verklaart met de gewenschte zekerheid, wie Christus is, wat Hij wil, wat Hij aanbeveelt, wat Hij uitdrukkelijk gebiedt? — In den grond der zaak is dit begrip van Kerk niets anders dan het systeem van Rousseau op de Kerk toegepast, het contrat social op godsdienstig gebied. Die vrije vereeniging biedt geen waarborgen van bestendigheid, zij moet zich weldra oplossen, want haar ontbreekt een hoogere band, een hooger beginsel van eenheid, dat de wisselzieke geesten en gemoederen samenhoudt.

Een goddelijk, heilzaam, zich zelf helder bewust, door allen erkend en wetenschappelijk verdedigbaar gezag bezit alleen de Katholieke Kerk. Zij bezit een gezag, haar niet uit vrije beweging, door hare leden, zoo lang het dezen zal goed dunken, afgestaan, maar haar van boven gegeven, haar door Christus geschonken; een leergezag dat zich door den bijzonderen bijstand van Gods Heiligen Geest in de gave der onfeilbaarheid mag verheugen; een leergezag dat in het zichtbaar Hoofd der Kerk in Jesus' Stedehouder hetzelfde voorrecht bezit.

Te vergeefs tracht de heer Hofstede de Groot het leerstuk der pauselijke onfeilbaarheid als eene bespottelijke dwaasheid en als eene goddeloosheid tevens te kenschetsen door de volgende vergelijking. „Wordt de Paus, aldus schrijft hij, tot grondslag der Kerk gemaakt, en hij daartoe onfeilbaar verklaard, zal dan de Roomsche Kerk niet een soort van Lamaïsme, als dat van Tibet gaan aankleven? Dáár in dat bijgeloovige en donkere land, wordt een zondig en feilbaar mensch voor de menschgewordene godheid gehouden, en meent men, dat hij bij zijn sterven in een ander menschelijk lichaam wordt wedergeboren. Zal Rome het wagen, dezen onzin aan de beschaafde natiën op te dringen?" 1)

1) Rome en het Evangelie blz. 23.

Wij weten het, vergelijkingen bezitten geen bewijskracht, zij bewijzen niets. Deze bewijst toch iets, namelijk dat Prof. Hofstede de Groot de termini comparationis, de termen der vergelijking, niet verstond, toen hij haar nederschreef. Had hij zijne bijbelkennis benut, en zich de van oudsher ook door de Protestanten aangenomen onfeilbaarheid van Profeten en Apostelen herinnerd, hij had zonder twijfel zijne pen weerhouden. Hoe de Paus, in weerwil der waarheid dat Christus de eerste en hoofdgrondslag der Kerk is, toch een grondslag der Kerk kan worden geheeten, en hoe hij als zoodanig het charisma der onfeilbaarheid bezitten kan zonder juist eene incarnatie van den Boeddha te moeten zijn, had den Hoogleeraar de bekende tekst van den H. Paulus aan de Ephesiërs II, 20 kunnen leeren. Daar lezen we: „19) Zoo zijt gij dan niet meer vreemdelingen en bijwoners, maar gij zijt medeburgers der heiligen en huisgenooten Gods, 20) Opgebouwd op den *grondslag* der *Apostelen* en profeten, zijnde de uiterste hoeksteen Christus Jesus zelf." De eerste hervormers en velen na hen, en wellicht nog zeer velen thans onder de Protestanten, die de inspiratie der Profeten des O. V., der Apostelen en Evangelisten aannamen en nog aannemen, die de onfeilbaarheid van hetgene de van hen afkomstige prophetieën, evangeliën en brieven bevatten, erkenden en nog erkennen, zouden dus allen een soort van Lamaïsme hebben gehuldigd en nog huldigen en die heilige mannen voor menschgeworden godheden hebben gehouden en nog houden!

Wij, die de macht der vooroordeelen kennen, zullen den Hoogleeraar deze misvatting niet al te euvel duiden; wij zijn aan dergelijke misvattingen gewoon; slechts wekt het onze deernis dat een man, wiens geest door langjarige studie eene ongemeene scherpte moest hebben verkregen, zich na al wat er toen reeds over de onfeilbaarheid geschreven was, geen juistere en meer heldere begrippen omtrent dat gewichtig punt wist te vormen.

Dan, te lang verwijlden wij bij den grijzen Hoogleeraar.

Gaven de zaken en personen, door Prof. Hofstede de Groot te berde gebracht, ons aanleiding tot beschouwingen en opmerkingen, die den Hoogleeraar minder aangenaam moesten zijn, hij houde zich overtuigd, dat de achting, die we hem toedragen, ons niet beletten mocht het recht der waarheid in alle vrijmoedigheid te handhaven.

Inderdaad billijke aanspraken kan de Groninger Hoogleeraar doen gelden op achting, ook onzerzijds; want immer, al gevoelden wij geene sympathie voor zijne richting, bewonderden wij den onvermoeibaren ijver, door hem aan eene ondankbare zaak besteed; en waardeerden we den gemoedelijken ernst, die den stempel der oprechtheid placht te drukken op hetgene hij schreef, en ons bij hem lichter dan bij menig anderen niet-katholieken schrijver over theologische onderwerpen, deed gelooven aan goede trouw. Wat meer zegt, de liefde jegens den Goddelijken Verlosser, altijd door hem betuigd, en de openlijke belijdenis van Jesus' Godheid onlangs door hem met zooveel nadruk afgelegd, vervullen ons van innige en warme genegenheid jegens den waardigen geleerde, tegen wien de belangen der waarheid ons tot schrijven noodzaakten.

Wij eindigen en herhalen onze dankbetuiging aan den Groninger Hoogleeraar voor de gemoedelijke belijdenis van zijn oprecht Geloof in Jesus' Godheid, waarmede hij ons gemoed heeft verkwikt en allen van troost en vreugde heeft vervuld, die Jesus liefhebben. Wij wenschen hem geluk met die edele daad, helaas! in onze dagen van heerschend ongeloof, buiten de Katholieke Kerk, eene uiterst zeldzame. Wij vertrouwen dat de Goddelijke Verlosser den waardigen grijsaard voor die daad, welke onbegrijpelijk meer waarde heeft in onze oogen dan al hetgene eene vaardige pen gedurende jarenlang, rusteloos zwoegen vermag voort te brengen, genadiglijk moge beloonen.

F. C. Heynen.

MARIA STUART.

— VONDELS TREURSPEL INGELEID, AANGETEEKEND ENZ. DOOR J. A. DE RIJK, Pr. —

Zoo is zij het schoonst, zóó, zooals Vondels oog haar heeft aanschouwd, zooals zijn hand haar voor ons oog heeft getooverd met de weêrgaloos levendmakende macht, die niet de kunstenaar, maar alleen het genie bezit. Zóó is zij het schoonst gelijk ze daar staat in het zachte licht, half goud, half rood, van dien Februarimorgen des jaars 1587, in het licht

> . . . . . . van de straelen
> Der zonne, vroeger op om *haar* geluck t'onthaelen
> Met levendiger vier en glanssen danze plagh."

Hoe koninklijk edel, hoe jeugdig schoon zelfs is nog dat gelaat, waarover de schaduw des doods geen valsche tinten werpt, dat bij de naderende koude van het graf geen huivering verraadt. De kalme glimlach der ongebroken kracht en der onverdoofbare hoop verlicht het geheele aangezicht en straalt uit de oogen, — „haar vrolycke ooghen" nog! — die door de

tranen, tranen van medelijden met haar getrouwen, reeds opzien naar

„. . 't onbenevelt licht. . . . . .
Daer Godt de tranen zelf van oogh en aanschijn wast."

De majesteit der fiere koningin „in rampspoet hooghverheven" zetelt op het breede, blanke voorhoofd, dat geen rimpels kent omdat geen schuld daar een bekentenis op griffelen kon. Jong is ze nog, zij die zooveel heeft gedragen en geleden, nog jong al is 't „'t gezalfde hair met sneeuw" bedekt. Neen, gij goede en trouwe biechtvader, uw koningin is geen „ondergaende zon", en nog minder is zij „een staetelooze", al nam men troonhemel en kroonsieraden weg. Fier en ongebogen is die gestalte in het statige kleed der koningin weduwe gehuld, haar „edelmoedige aert, hij schiet zijn straelen uit", in dat rustig afwachten van dien koning, dien slechts weinig koningen zoo koninklijk hebben afgewacht, den dood.

Daar nadert de Sheriff met zijn witten staf, daar nadert de stoet van den beul. De grondtoon van den christelijk-koninklijken heldenmoed trilt met zijn volste kracht in haar woord:

„Ick ben gereet de Doot, oock zonder ongedult,
Ontmoeten op het spoor, daer ghy my leiden zult."

Zoo gaat zij haar laatsten gang door de rijen harer metgezellen heen, zegenend, bemoedigend, sterkend door haar woord

„een troost en hemelval",

terwijl haar rechters en geleiders huiveren van een ongekende aandoening: geen wonder, zij zijn in de tegenwoordigheid van

„Een heilige, een gezalfde, een vrije koningin."

Zoo gaat zij, en, ziet gij het? — In het licht der morgenzon stralen de beelden van Engelands heiligen in tintelende kleuren op de vensters der bidkapel gebrand en het is of St. George en St. Augustinus, St. Eduard en St. Ethelred zich voegen bij hunne martelzuster om haar te geleiden ten kroningsfeest.

Zóó is zij het schoonst, zóo, in dat kort en snelvervliegend oogenblik, toen zij daar oprees met haar kruis, „'t liefste pant" inde rechter, oprees van voor het heilig altaar des uit liefde gekruisten om te gaan naar het schavot:

„Het outer van den haat en onverzoenbren wrock". —

Daar is één oogenblik, waarin de bloem in haar rijkste kleuren straalt en haar volsten geur uitademt, één oogenblik, waarin de zon het schoonst en hoogst aan den hemel staat. Ook het menschelijk leven heeft dat éene volschoone oogenblik. Het is niet gebonden aan een tijdsbepaling van morgen of middag of avond, het wordt door weinigen bespeurd. Weinigen gevoelen 't, soms weet men het later, veel later dat op dien dag en dat uur het hart het reinste voor het heiligste heeft geklopt, de geest het klaarst de hoogste waarheid heeft gekend. Het is een heerlijk oogenblik dat waarop de geheele mensch, het karakter, zich in zijn vollen adel toont, waarin hij alles beheerscht en als verlicht, waarin al het aardsche als tot den achtergrond strekt waarboven dit beeld uitschittert in zijn volle licht. Ook in het leven van anderen, ook waar dat afgesloten, als historie, voor ons ligt, vermogen nog weinigen dat oogenblik te zien. De scherpzinnigste historicus kan hier falen, alleen de hoogepriesters der schoonheid, de genieën onder de dichters vermogen dat te zien — en weer te geven. Wij zien het alleen door het glas, wat hunne hand voor ons oog heeft geslepen.

Vondel heeft Maria Stuart in dat oogenblik gezien. Het was de laatste morgen.

Toen stond zij daar in de hoogste volheid dier bekoorlijkheid

die haar zoo menschelijk maakt en de edelsten uit alle geslachten met en voor haar doet gevoelen, dier bekoorlijkheid, wier geheimzinnige kracht ieder treft en die het woord tot schande maakt dat aan de smart over haar dood geen langer duur toeschreef dan

„Een korte wijl totdat het lichaem legg' begraven."

Zij was bekoorlijker toen dan het onschuldige kind, dat met haar trouwe Mariaas speelde en dartelde en zong als

. . . . het vroolijk vogelkijn
Dat in den boomgaard zat:
Hoe heerlijk blinkt de zonneschijn
Van rijkdom en van schat.

onschuldiger, want al geeft ze in heilige nederigheid zichzelve te zien als de oorzaak harer rampen

„. . . . mijn schulden hadden schult;" —

daar rust geen schuld op haar. Haar onschuld heeft den harden en geweldigen strijd doorstreden met het kwaad en zijn verleiding, met den laster en zijn macht; wat baat het slijk te werpen in de zonnestralen, het kleeft niet op de zon, maar in het slijk valt het terug.

Die hand, door haar dienaars met tranen gekust, is nog de hand, door Ronsard geprezen, die „longue et gresle et délicate main",

„des plus belles la belle,"

vlekkeloos als de hand, die ze in de hand van den Dauphijn heeft gelegd. Al zijn de dagen voorbij toen du Bellay van haar zong:

„Toi qui as veu l'excellence de celle
Qui rend le ciel sur l'Escosse envieux,
Dy hardiment: Contentez vous mes yeux
Vous ne verrez jamais chose plus belle,"

daar ligt in dat uur over geheel haar verschijning een hooger majesteit, een schoonheid, niet van vormen, lijnen en kleuren, maar van de ziel, die hier waarlijk haar stralen uitschiet, de stralen van het naderend marteldom. —

Brantôme heeft ons de echoos bewaard van de eerste smart, die „la petite Reyne" overviel. Die smart over het verlies van den jeugdigen gemaal leent een roerenden trek aan haar schoonheid; wij zien haar, zooals zijzelve zich heeft geteekend, de eenzaamheid zoeken en in de eenzaamheid haar verlies op 't heftigst gevoelend:

„Si en quelque séjour,
Soit en bois, soit en prée,
Soit en l'aube du jour
Ou soit sur la vesprée,
Sans cesse mon coeur sent
Le regret d'un absent."

Maar heiliger en verhevener is de smart dezer ure, de smart, die haar de kracht geeft te weenen met haar getrouwen en trouw te blijven aan haar eer, te vergeven aan haar vijandin en haar recht te handhaven, te treuren om den zoon

„ . . . . . over wien *haar* hart zoo heeft gehangen"

en hem te smeeken en te vermanen om trouw te blijven aan

„Het zelve Roomsch geloof, van hant tot hant ontfangen
Uit zijner vadren mont, ..."

Bekoorlijker nog dan haar onschuld, haar schoonheid en haar smart is in deze onsterfelijke vrouw die onontraadselbare mengeling van goed vertrouwen en doorziende scherpzinnigheid, van verteederende zwakheid en fiere kracht. Zoo ze gefaald heeft, dan heeft ze gefaald door in het hart „verkeert in diamant" naar liefde te zoeken en trouw; maar hoe scherp en toch hoe weemoedig komt het hier van haar lippen:

„Men peilt geen gront van 't hof: zijn afgront leit te diep."

Een wereld van herinneringen ligt in die woorden opgesloten, geheel éen kroniek van listen tegen haar gesmeed, van lagen haar gelegd, van verraad aan haar gepleegd. Maar wie na zooveel foltering en zooveel lijden mocht bezwijken niet zij; geen grimmig sceptische lach verwringt haar edel gelaat, geen spottende twijfel is haar wraak over zoo treurige ontgoocheling, zoo laag bedrog; wil Engeland juichen bij haar dood, daar is nog trouw in de wereld; „Remember", zegt zij tot haar rechters, „Remember, the theatre of the world is wider than the realm of England."

Daar zijn toestanden waarin de zwakheid het sieraad wordt van de kracht. Die wonderbare verzoening der tegenstellingen grijpt dan plaats als beide in haar volste licht te voorschijn treden en in haar uiterste scherpte tegenover elkander staan. Dan toch brengen zij de hoogste harmonie voort, een schouwspel, waarbij medelijden en bewondering samen een traan ontlokken aan des toeschouwers oog. Laat al het verledene ter zijde, — de nevenplaatsing en vergelijking voerde alligt te ver — maar zeg of gij scherper tegenstelling en tegelijk hooger vereeniging en eenheid van zwakheid en kracht in eéne schoonheid ooit aanschouwd hebt, dan bij deze arme, door lichaams- en geesteskoortsen afgetobde en afgemartelde vrouw, die in het aangezicht van den dood haar juffers toevoegt:

„De tranen baten niet, en zijn een kranck geweer?" —

Nog hoort gij ze smeeken om twee kamervrouwen haar ter hulp in haar ziekte toe te staan, zij snikt het uit: „protesting before God that they would be extremely necessary were I even a poor creature of the simple people." Een ander woord echter breekt haar snikken af: „There remains to me only my soul which is beyond your power to make captive". Zij triomfeert in haar sterven, 't is haar den bloedprijs waard te zien:

„Hoe hier de vijanden geknaeght en bleeck van 't wroegen
En onverzaet van wraack, geen vatten vinden aen
't Onsterflijck deel, de ziel, nu 't lichaam moet vergaen." —

en als de laatste bede en de hoogste zegekreet, klinkt het laatste woord dier heerlijke belijdenis van geloof, hoop en liefde tot den „hartekenner" gericht:

„Versterck mijn zwackheit met gedult:
En, mogt ick mijnen wensch verwerven
De Godsdienst leve door mijn sterven!"

Bekoorlijker, schooner dan ooit is zij in dit oogenblik. Alle stralen smelten om haar samen tot een lichtstroom, waarin zij, zelve een opgaande zonne gelijk, ten hemel vaart met dien wonderen zwanenzang:

„'k Begin door 's weerelts damp en nevels nu den dagh
Der zaligen te zien, en vrijdom te genieten
In 't onbenijde licht, na kerckers en verdrieten
En ketens, zonder endt." —

Zoo heeft Vondel haar gezien en weêrgegeven:

„Een heilige, een gezalfde, een vrije koningin!"

II

„De tooneelwetten lijden bij Aristoteles naulicks, dat men een personaedje, in alle deelen zoo onnoozel, zoo volmaeckt, de treurrol laet spelen", met deze woorden heeft Vondel in zijne opdracht van het treurspel een plek aangewezen, waarop niet weinigen met bedenkelijk hoofdschudden den vinger hebben gelegd, die door sommigen als een geheel ontsierende wonde werd aangewezen. Waarom? — Toch niet alleen om den bescheiden dichter hier eens aan zijn woord te houden. Het ware niet zeer edelmoedig; waarom het dan te veronderstellen? „Das Genie lacht über alle die Gränzescheidungen der Kritik" heeft Lessing gezegd. Al is het waar dat het genie geen waarachtig genie zoude zijn, indien het zelf deze grondwet uitvaardigde en deed rondkleppen, de critiek behoort deze wet te eerbiedigen en zich aan dien regel te houden. Vondel bezat de eigenaardige schroomvalligheid der echte genieën, die in iederen gevestigden regel een hoogste wet van het ideale zien. Hij wilde niet anders dan Aristoteles had geleerd, of als het hem door Seneca was overgeleverd. Het kwam nooit bij hem op de „kritiek" te bespotten en haar regels omver te werpen. Zelfs onderwierp hij die regels niet aan een gezette overweging. Hij was te zeer schepper van schoonheden om zich bezig te houden met afgetrokken bespiegelingen over de schoonheidsleer. De eeuw der aesthetiek is nooit bij uitnemenheid de eeuw der poëzie. Aristoteles ontwierp zijn kunstregels met de meest majestueuse scheppingen der kunst voor oogen; maar toen de kunstregels waren nergeschreven, waren Aeschyles, Sophocles en Euripides heengegaan en verschenen niet meer.

Om tot Vondel en Maria Stuart terug te keeren. De dichter zelve heeft er niet aan gedacht zich over het gemis aan intrigue in zijn treurspel te verontschuldigen. Misschien heeft hij, en zou het zoo geheel ten onrecht zijn? — durven meenen, dat de intrigue daar is, waar een echt tragische figuur gevonden

wordt. In de intrigue, den knoop en de ontknooping, pleegt men niet zelden de verrassende wending, waardoor de beslissing wordt gegeven, te verstaan. Het modern gevoel eischt die verrassing. Het publiek wil een oogenblik lang het beste gelooven en hopen; op eenmaal daar komt het ergste: ziedaar een tragedie. Men vreest het ergste, de wreede voogd zal over de jongelieden in hun liefde triomfeeren, men ziet hun graf geopend, onze oogleden zijn reeds zwaar van tranen, — weer op eenmaal, daar is het bruiloft; „dat is toch een komedie" juichen wij.

Zoo juicht en oordeelt ten minste het publiek, maar valt het geheel te ontkennen, dat ook onze kunstrechters soms een weinigjen met deze meening behept zijn? Het is zeer moeielijk vrij te zijn van de eigenaardigheden zijner tijdgenooten en wie in dit stuk niet zondigt, zondigt misschien in iets anders. Hoe het zij, verrassing is er in het stuk van Vondel niet. De blijde tijding der goede Kenede door den hartelijken geneesheer bevestigd is een meer dan fraaie, een meesterlijke inleiding tot de komst der graven, maar, trots deze vrijheidsboden, wordt niemand door het aankondigen der boodschap verrast. Of liever, ja, dit doodvonnis treft ons allen als werd het uitgesproken over ons. Wij zagen het naderen, wij wisten wat komen moest, maar alles wat er in ons was verzette zich daartegen, hopend tegen hoop. Daar gaat een rilling door ons gemoed en in ons hart is het stil, stiller dan in de zaal, waar zooeven die tijding werd verkondigd; alles zwijgt. Maar zooals reeds rondom ons het fluisteren aanvangt, het gemurmel der stemmen oprijst, zoo beginnen ook weer in ons hart de gevoelens te spreken en de angst, die ons omknelt, hijgt naar lucht.

Daarin ligt het echt tragische van Maria's verschijning en ook het geheim der intrigue, die Vondels spel tot een echt treurspel maken en het verre verheffen boven een dramatische elegie of een verhaal in samenspraken. Neen, Vondel heeft zichzelven te streng gevonnisd en bescheidener dan Corneille.

heeft hij niet getracht Aristoteles te verklaren, maar de treurspelen door hemzelven gedicht. De heer Jonckbloet pakt Vondel aan zijn mantelslip en houdt hem staande: „Vondeltjen, nu je dat inziet, zal ik je eens juist zeggen, hoe het met je staat!" En Vondel wordt gekapitteld, „Zijn eigen kunstgevoel heeft aan Vondel de wetten van het tragische Drama niet geopenbaard"; waar blijkt dat uit? „'t allermeest uit zijn dramatische werken." Van Vloten heeft daarop voor een deel reeds geantwoord. Maar is het ook waarlijk niet wat te sterk, dat Vondels kunstgevoel hem nu juist onze wetten of liever die van Dr. Jonckbloet openbaren moest? — De eisch is niet geniaal, verraadt zelfs weinig talent van bescheidenheid.

Maar er is nog meer. Vondel zou misschien het hoofd geschud hebben, als men hem een openbaring door zijn eigen gevoel had willen opdringen; hij zag zoo in zichzelven de hoogste wet en regel niet. Hij had dan ook getracht de naar zijn meening tegen Aristoteles begane fout goed te maken. Daarom had hij „Stuarts onnozelheit en de rechtvaardigheit van haere zaeck met den mist der opspraecke en lasteringe en boosheit van dien tijdt benevelt"; maar te gelijk had hij gezorgd: „dat haer christelijcke en koninklijcke deugdhden, hier en daer wat verdonckert, te schooner moghten uitschijnen."

„Zie eens hier, lieve Vondel," — de heer Jonckbloet wordt beschermend — »zie je, daar heb je 't nu juist mee bedorven." Zie eens, als het nu blijkt, dat de laster laster is, wat heb je er dan aan? Dan blijft Maria Stuart even „onnozel."

Hier maakt de heer Jonckbloet waarlijk misbruik van zijn middelen. Men weet in onzen tijd beter dan in Vondels dagen dat de laster historie worden moet. Ook was de kunst van niet te willen verstaan nog niet zoo ver ontwikkeld als thans. Want, laat ons het zeggen, de heer Jonckbloet wil Vondel niet verstaan. Duidelijk wordt er in de „opdracht" op gewezen, dat het den dichter met dezen mist van laster te doen was om een twijfel in het hart der toeschouwers op te wekken,

Dan scheen Maria Stuart niet zoo schuldeloos meer. Maar waarom moest dan die schijnbare schuld laster blijken? Omdat men anders geen tragedie zou hebben, maar de voorstelling eener wettig voltrokken straf aan een zedelijk en wettig schuldige. Omdat er dan noch schrik, noch medelijden in den waren zin zouden zijn opgewekt. Omdat „de berusting en de kalmte", waartoe deze leiden, dan hun beste uitdrukking zouden gevonden hebben in het platte woord: „Ziezoo, weer een slecht sujet minder." Omdat Vondel dan niet alleen der historie maar ook der tragische kunst een slag in 't aangezicht gegeven had.

Met echte „obstinacie" verkiest de heer Jonckbloet bij Vondel in de „personaedje", die „de treurrol speelt" niets anders te zien dan de lijdende, de bezwijkende, de ten ondergang gedoemde persoon in het treurspel. Dat is een der groote gebreken, misschien het grootste van den treurspeldichter Vondel. Welnu, de treurrol spelende personage van Vondel is in den grond der zaak niets anders dan wat wij, in minder fraai Hollandsch, een tragische figuur heeten. Niet eeniglijk in den lijdenden persoon ziet Vondel het tragische. De bewijzen zijn daar. In den Lucifer b. v. is de tragische persoonlijkheid triomfeerend genoeg in den aanvang.

Het is niet fraai Vondel zoo aan zijn woord te houden. Het is ook zeer gemakkelijk te spotten over de vele boeken, die Vondel las voordat hij een treurspel begon. Wij zijn vrij wat flinker; wij pakken maar aan.

De heer Jonckbloet is nu wel niet juist een tragische, maar toch een treurige figuur als hij met Vondel bezig is. Hij meent altijd dat hij Vondel nog bij zijn mantelslip houdt, maar hij bemerkt niet, dat hij slechts een stuk laken in de hand heeft en dat de dichter reeds lang is heengevlogen op de adelaarswiek van zijn geest en met krachtigen vleugelslag zich heeft gerept naar de hoogten, vanwaar hij kan schouwen in de eeuwige zon.

De Hamburger Dramaturgist zou waarschijnlijk met zeer veel

belangstelling naar 's heeren Jonckbloets verklaring van het tragische hebben geluisterd. Vooral indien het onzen geleerde van Europeesche vermaardheid had kunnen behagen zijn begrippen over schrik en medelijden op te helderen. Schrik en medelijden, had Lessing uitgeroepen, wat spreekt gij van schrik? Weet gij niet, dat de schrik niets met Aristoteles, niets met de tragedie heeft te doen? Schrik, neen vrees boezemt de tragische persoon u in, vrees voor die arme menschheid, waartoe ook gij behoort, die daar in eens harer edelste vertegenwoordigers bezwijkt, valt, tot lijden wordt gedoemd door een geheimzinnige macht, die toch over ons allen heerscht. Ook u dreigt dat lijden, ook u dat vreeselijk lot. Medelijden, ja, maar niet alleen het gevoel van een anders lijden, maar dat echte medelijden, waardoor ge u aan datzelfde lijden weet blootgesteld, waardoor ge mede lijdt en mede triomfeert.

Want, en hier geldt de bemerking niet alleen tegen Lessing, maar ook tegen Vondel en zijn opvatting van Aristoteles, een zedelijk onschuldige is door die onschuld niet onmogelijk als tragische persoonlijkheid. Men mag met menig verklaarder van Aristoteles, aannemen dat de schuld door hem beschreven in zijn treurspelwetten geen volstrekt zedelijke schuld is, geen misdaad eischt, geen verzet tegen de wetten der goddelijke gerechtigheid. De onschuldige, die door een schijnbaar onvermijdelijken misslag valt, is zeer tragisch. Zou de beste en hoogste Καναρσις Παννηματων niet die zijn, waardoor de vrees en het medelijden opgaan in de heerlijke erkenning dat ook bij den dood des onschuldigen het eeuwig recht triomfeert? —

Het geheim van het tragische ligt in het geheim des kwaads. Het kwaad als schuld of als lijden, door de goddelijke gerechtigheid gestraft of door de goddelijke gerechtigheid gewroken, ziedaar de kern van het treurspel. De zonde triomfeert, al haar aanslagen gelukken; ons zedelijk gevoel siddert bij het naderen van dien schijnbaar onvermijdelijken triomf. Uit de verwikkeling, die den booswicht ter zegepraal moest leiden, ontwikkelt zich zijne straf. Een daad, die hem de heer-

schappij moest verzekeren, wordt het keerpunt van zijn streven. Maar ook anders nog is het mogelijk. Ziedaar een onschuldige, vervolgd en gedreven als het afgejaagde hert. Haar overstelpt het lijden met verpletterend geweld. Al haar deugd en al haar kracht stelt zij daar tegenover; het baat niets. Zij is gedoemd ten doode. Maar daar komt een lichtstraal in dat overheerschend duister; daar komt hoop. De laatste en ook de beste kans heeft zij gegrepen om te ontsnappen aan het verpletterend lot. Ja, nu wordt zij vrij, het lijden vergaat, het leven herrijst. Neen, juist de redding wordt haar dood. Maar ook de dood wordt de openbaring van haar vlekkelooze grootheid.

De tragische schuld is niet noodzakelijk een zedelijke schuld. Niet tot een misdaad wordt de tragische persoon als met onverbiddelijke noodzakkelijkheid gedreven. Het is genoeg, dat er eene daad wordt gesteld, die tot de tragische ontknooping voeren moet, maar die in de bedoeling van hem die ze pleegt, een geheel ander gevolg moet hebben, hoewel het tegenovergestelde duidelijk was. Maar anders dan hij handelde kon en mocht deze persoon niet handelen; hoe betreurenswaardig de beslissende daad ons ook schijne, zij moet tevens onvermijdelijk zijn.

Dan verrijst bij dat vreeselijk spel der verwoesting op eenmaal de echt tragische vraag: Waarom? Dan staat het ontzettend geheim van dit leven, met zijn raadselen van dood en lijden voor ons; dan is het waarlijk of het looden fatum op ons neervalt en ons doet ineenzijgen zonder kracht, zonder moed. Is dan waarlijk de misdaad soms onvermijdelijk, bestaat er geen middel tegen het lijden, is de deugd dan machteloos? Die schuldige tot zijn misdaad als bij de hand geleid, die onschuldige onder het wicht des lijdens verpletterd, zij doen ons twijfelen aan deugd en ondeugd, aan goed en kwaad Wij gevoelen ons onveilig in deze wereld, waar zoo duizende geheime machten ons omgeven, waar de afgronden ons omringen, waar wij nergens veilig zijn, tegen niets beschut, zelfs niet

tegen ons zelven. Maar dan ook vat de koninklijke muse der Tragedie ons bij de hand, op haar woord vallen de schillen van de oogen, wij schouwen de eeuwige Voorzienigheid, die 's menschen vrijheid door de hoogste rechtvaardigheid eerbiedigt en beheerscht, die den onschuldige doet lijden, maar door dat lijden den triomf verzekert van de deugd. Dan wijkt het bitter gevoel der vreeze en hoopvol staren wij weer met frisschen moed, met open oog de wereld in; geen kalmte, geen berusting treden in de plaats van het medelijden, maar het hoog en heilig gevoel, dat aan ons zelven de beslissing is gegeven en dat boven alle vergankelijkheid en lijden de eeuwige koning troont.

Mag het nu beproefd worden de tragische persoonlijkheid van Maria Stuart te teekenen, zooals Vondel haar te aanschouwen geeft? De regels van Aristoteles en het daartegen begane „mangel" zullen dan niet meer zoo vreeselijk zijn.

De koningin van Schotland is het slachtoffer van het laagste verraad en den vuigsten laster. Onschuldig in den breedsten en besten zin van het woord gaat zij onder het hevigste lijden gebukt. Zij heeft geen verdedigers meer, slechts enkele trouwe vrienden. Daar vat ze het besluit naar Engeland te vluchten. In Engeland regeert Elisabeth, haar hartsvriendin. Daar zal ze veilig zijn en gerust, vrij van smart en vrij van lijden. En juist daar wacht haar het hevigst lijden, de schandelijke dood op het schavot.

In dezen tocht naar Engeland ligt de tragische schuld, die de ontknooping aanbrengt en zelfs deze ontknooping vordert. Tragische schuld, — geen misdaad, maar een misstap als men wil. Tegen raad en bede in heeft Maria dat gewild; zij boet voor haar goed vertrouwen, haar blanke oprechtheid.

Zeker, die tragische schuld heeft haar werking reeds voltooid als Vondels treurtooneel voor ons opengaat. Maar dit belet niet, dat wij toch die raadselachtige werking nog bespeuren, nog telkens zien. Met zoo krachtigen greep heeft Vondel zijn stof gevat en saamgevat, dat wij in deze laatste uren het

geheele leven zien afspelen en het medeleven en medelijden ook.

Daar is nog meer. Over dit geheele treurtooneel hangt nog een andere schuld, tragischer en dieper ingrijpend dan de eerste zelfs. Daar treden rechters op, daar is een vonnis gestreken. Hoe was het mogelijk? Deze schijn van recht maakt de misdaad minder afzichtelijk misschien, al verhoogt zij al het vreeselijke. Maar, de vraag keert terug, hoe is het mogelijk dat een vonnis geslagen werd? Met ongebogen moed, met echt koninklijke fierheid had Maria Stuart geweigerd zich over de haar ten laste gelegde misdaden te verantwoorden voor een rechtbank, die over haar, een vrije en gezalfde koningin, geen rechtsmacht bezat. Maar luider en luider verhieven zich de stemmen van den laster, scherper en snijdender klonk het, dat zij, een echte hyene, op niets anders dan moord en wellust zon. Wat baatte het haar, dat iedere daad van haar leven in tegenspraak was met de onzinnige beschuldiging? Haar fierheid werd gebroken, haar scherpzinnigheid begaf haar voor een oogenblik lang, maar zij behield het onsterfelijk bewustzijn harer onschuld. Sterk in dat gevoel nam zij rechters en rechtbank aan, men mocht haar vonnissen, de wereld zou dan zien hoe onschuldig zij was. Men weet wat geschiedde. Op de rechtbank volgde de gerechtelijke moord.

Daar ligt waarlijk een diep tragische tint over deze verwikkeling. Het is waar, hierin ligt de zichtbare kern van Vondels treurspel niet. Maar steeds zien wij toch die rechters optreden, als de echte vertegenwoordigers der tragische schuld en van het tragisch noodlot. Daar is wel reden voor vreeze in een wereld, die de onschuld zoo ongewapend laat.

Maar neen, de onschuld heeft toch niet te vreezen. Al wringt ons harte ineen bij de hartverscheurende klacht:

„O roode Koningsleeuw,
In 't gouden velt van 't Schotsche wapen,
Hoe durven ze Uw Leeuwin benaeuwen;"

Wij stemmen tevens in met de roerende bede:

„Ontvangt dees bron der marteladeren
Ghij Engelen, nu treet
Haer tegen . . . !

en de heerlijke vervulling schemert reeds voor ons oog.

Vondel was niet sterk in karakterteekening, verzekert ons de heer Jonckbloet. Ook al een verwijt, dat te onderzoeken viel. Het hoogwijze oordeel door den geschiedschrijver der Nederlandsche Letterkunde moet en zal worden herzien ook op nog menig ander stuk. Maar voor het oogenblik zij het genoeg te herhalen, dat Vondel zichzelven niet misteekende in dien prachtigen versregel:

„Verslingert op aeloude en bloȇnde treurtooneelen."

Die verslingering was geen dwaze jongelingsgril, maar de ernstige, volle liefde van den man. De schoone mythe van Plato was hier vervuld, in de hooge muze van het Treurspel had Vondels dichtgenie de weerhelft gevonden, voor welke 't van de geboorte af was bestemd.

III.

Het is aangenaam den heer Jonckbloet te verlaten en den heer de Rijk te ontmoeten. Uit den kouden kring der hoogwijze skepsis, die geen andere zekerheid heeft dan de zekerheid van zich zelve gaat men over in de wereld waar warme geestdrift heerscht voor het goede en ware en schoone, waar de overtuiging bezielend is, waar de critiek opbouwt en niet de tanden stomp bijt op kronen, aan wier glans nog geen eeuw heeft geschaad. —

De Inleiding van den heer de Rijk voert u met een geheel nieuw genot tot Vondels treurspel op. Gij waardeert niet alleen de kunst, maar ook de *daad* van Vondel. De breede, volle stijl der inleiding die geen beweeglijkheid mist, die de sierlijkheid in de ruimste mate bezit, bereidt u voor op dat vers van Vondel, dien koninklijken alexandrijn, een goudstaaf in zijn vlekkelooze reinheid van alle ertsstof, in zijn weergalooze volheid van vorm; maar door de kracht en het leven der gedachte een machtige polsader, waarin het reine bloed klopt met warmen slag.

Maria Stuart is de heldin van 's heeren de Rijks Inleiding. Vondel had het hem waarlijk niet ten kwade geduid; zoo welsprekend en zoo warm een betoog voor de onschuld, die hij vereerde, had hij zelve wenschen te schrijven. Meer nog, ik geloof dat Vondel met allen de riddelijke verklaring van den heer de Rijk om 't zeerste zou hebben toegejuicht, en, hoort de schrijver der Inleiding, als hij soms het Vondelspark doorwandelt, nooit de stem van den dichter, die hem waarschuwt: de geschiedenis onzer heldin is nog altijd te schrijven? —

Waarschuwt, ... ja, al is 't op den vriendelijksten toon. Dieper dan men vreesde is het vooroordeel tegen de Schotsche Koningin geworteld. De heer de Rijk weet toch dat ook na Wiesener en Labanoff en zoo vele anderen, Froude het gewaagt heeft haar op nieuw te lasteren. Meer dan een verklaring is dan ook noodig; de geschiedenis moet getuigen. Vondel wenscht het en bidt er om.

Menigeen zal echter wel niet aarzelen met mij te getuigen dat hij geheel door den heer de Rijk gewonnen is. Slechts tegen een zijner waardeeringen zou ik even het woord durven vragen. Ik bedoel de zinsnede, waarmee Schillers treurspel veroordeeld wordt, of liever waarmee Schiller zelve wordt gevonnisd. „Zoo speelt men met een heilige nagedachtenis," roept de heer de Rijk. Schiller heeft niet gespeeld. Wat zijne levensbeschrijving ook verhale, Schiller zelve schrijft aan Goethe over zijne plannen en uit dit schrijven spreekt geen lichtzinnige

speelschheid. Maar daarbij, Maria Stuart was voor Schiller geen „heilige" nagedachtenis. Voor hem, zooals voor al zijne tijdgenooten, bestond de vraag over Maria's onschuld, alleen in de vraag over hare al of niet medeplichtigheid aan een moordaanslag op Elisabeth. Wat haar verder werd ten laste gelegd liet hen min of meer onverschillig. Hun geschiedschrijvers hadden het aldus geboekt en zij twijfelden er niet aan. Robertson, Hume, Rapin, Gentz, de groote bronnen van Schiller, lieten hem geen keus.

Maar er is meer dat voor Schiller pleit. Naar het oordeel zijner tijdgenooten had Schiller openlijk partij gekozen voor Maria Stuart en tegen Elisabeth. Hij gold voor den kampioen der Schotsche, der Roomsche koningin. Toen later Schiller zijn „Jungfrau von Orleans" had doen opvoeren verklaarde de Maecenas van Weimar, Karl August, dat de dichter door zijn werk de maagd had gezuiverd van de gemeenheden door Voltaire uitgeworpen. Dit woord is ook nu nog niet onwaar voor die dagen. Juger les écrits d'après leur date, geldt ook voor tragediën.

Maar diezelfde Karl August vond de katholieke kleur in Maria Stuart te sterk. Maar wat sterker is, nog in onze dagen heeft de bekende Berlijnsche critikus, heeft Julian Schmidt Schiller datzelfde verwijt toegeworpen en het neergeschreven dat de dichter tegen het recht en de waarheid der geschiedenis in partij had gekozen tegen de *protestantsche* Elizabeth voor de *katholieke* Maria. Onder meer blijkt daaruit hoe noodig de ware geschiedenis van Maria Stuart is.

De heer de Rijk is wat te streng voor Schiller, wat te beleefd voor ten Kate, die wél dat woord had verdiend: „Zoo speelt men met een heilige nagedachtenis."

Neen, schijnt Schiller den schrijver der Inleiding niet rein en edel genoeg om een plaats te verdienen in de ridderlijke rij, die Maria Stuarts onschuld betuigt, hij gunne hem toch de rol van dien ridder uit Vondels treurspel:

„een ridder quam van Petersburgh gereên,"

die Burgons hart vertroostte met hoopvolle woorden:

„Ick hoop dit onweêr zal ten leste nu bedaeren
Verquick U Koningin het hart met mijne maeren."

Vondel is de Zanger, die het glorielied zingt aan den voet van het schavot en de hemelen daarboven opent voor ons oog. Schiller heeft in de duisternis zijner dagen weer een straal van dat hemellicht doen schijnen. Hij is niet de zanger, maar de heraut der vlekkelooze Koningin.

E. L. C.

DE LEGENDE VAN DE H. URSULA
EN
HAAR ELF-DUIZEND MAAGDEN.

DRIE VOORLEZINGEN VAN J. J. VAN DER HORST, Pr.

INLEIDING.

Mijne Heeren!

Wordt Keulen om haar prachtigen en eenigen dom bezocht en geroemd, hare vermaardheid dagteekent toch van acht eeuwen vroeger; en de basiliek, die daarvan tot op onze dagen de getuige en verkondigster is, telt twee-honderd jaren meer dan haar grootsche en gevierde broeder, en is zelve weder de opvolgster van het heiligdom, dat omstreeks het jaar 500 door den Oosterling Clematius werd herbouwd. Immers de grijze keizerinnestad omsluit binnen hare wallen HET VELD VAN SINT URSULA (Ager Ursulanus), dien grooten en beroemden strijdkamp van geloof en heilige deugd, waarop elf-duizend maagden eene eeuwige overwinning bevochten over de woeste benden der wreede Hunnen en Attila, hun gevreesden vorst. En als, volgens de oudste legenden, de barbaren na die vreeselijke slachting zich eensklaps door evenveel gewapende engelen zagen overvallen, als zij onschuldige maagden hadden vermoord, en voor die hemelsche verschijning in verwarring de vlucht namen en het beleg der stad opbraken, dan toonde

Keulen zich de wondervolle redding, haar door God om de elf-duizend gemartelden geschonken, waardig; dan stelde zij eene menigte van kapellen als wachters op den akker, doorweekt van het bloed der heiligen, en stichtte in het begin der elfde eeuw het groot en kostbaar heiligdom, dat den naam van Sint-Ursulakerk draagt.

De vreemdeling, die Keulen bezoekt, spoedt zich voorzeker naar den dom, om dat reuzenwerk van bouwkunde en volharding te bewonderen; maar dan zij zijn eerste uitgang naar de oude basiliek van sint Ursula. Hij zal daar niet opgetogen en in verrukking staan bij het volgen van grootsche bouwkunstige lijnen en bogen en gewelven als in den dom; ook zal hij niet met verstomming de ontzaglijke afmeting van een reuzengebouw hebben te bewonderen; hij zal daar geen schatkamer zien, welke hare onnoemelijke waarde voor zijne oogen uitstalt, als die rondom het gulden graf der heilige Driekoningen; geen uiterlijke pracht noch innerlijke luister zal hem den voet binden; neen, niets van dat alles. . . . . .

Eene sombere kerk treedt hij binnen; eene kerk, die hare wanden heeft versierd met doodsbeenderen, die lange rijen van doodshoofden ten toon stelt, die een knekelhuis haar schatkamer noemt. . . . .

Een graflucht waait hem tegen uit alle hoeken, uit alle nissen. Geheele geraamten liggen onder de altaren; meer dan duizend schedels, in met goud gestikt fluweel gewikkeld, rusten in ontzaglijk groote reliquiekasten; het priesterkoor draagt in zijn dubbele zijwanden, die tachtig voeten lengte hebben, glazenkasten met een onnoemelijk getal doodsbeenderen; en negentien grafkelders, door de gansche kerk verspreid, verbergen hun doodenschat onder de hooger opgemetselde zerken.

Een kille huivering vaart hem door het gebeente; hij ziet, hij gevoelt het: — hij bevindt zich in den grooten en heiligen grafkelder van het oude Ursula-veld; en met heilig ontzag en in sombere stemming wandelt hij over den doodenakker, over het bloed van duizenden gemartelden, om de schatkamer, ten

westen der kerk, te bereiken. Maar nauwelijks is de diepe boogpoort voor hem ontsloten, of hij trekt aanstonds den voet, die wil binnentreden, terug en blijft verstommend staan. Een ontzettend gezicht doet zich aan hem voor.

Doodsbeenderen, niets dan doodsbeenderen bedekken de muurvakken van het gewelf tot den grond, en vormen, in allerlei figuren samengevoegd, een kunstig bekleedsel. Honderd-twintig vergulde busten, waarvan er drie-en-dertig met zilver zijn overtogen, omvatten even zooveel schedels van gemartelden, in met goud gestikt fluweel gewonden. Eenigen dier busten zijn met kostbare steenen versierd, en die van de heilige Ursula draagt een diadeem van hooge waarde. Nog rusten daar zes-honderd-en-twaalf doodshoofden, in borduursels gewikkeld, achter glazen deuren; en eene lange breede tafel draagt eene menigte van heilige overblijfselen, van moordwapenen en van bloed, geschaard rondom de waterkruik van Cana's bruiloftszaal, een gedeelte van 's Heilands doornenkroon en van de roede, waarmede de Koning der martelaren is gegeeseld.

Mocht ik haar dan geen knekelhuis noemen, die schatkamer der oude basiliek? Ja, 't is een knekelhuis: maar van heilig gebeente, dat nog de duidelijke sporen draagt der wreede marteling, die 't leven aan het lichaam ontnam, om het der ziele voor eeuwig weer te geven; 't is een knekelhuis: maar dat het kostbaar gebeente bewaart van het heldenleger, hetwelk onder de muren van het oude Keulen de zegepraal van het Christendom over het heidendom bevocht; 't is een knekelhuis: maar dat u, in plaats van een smeekend „Requiem" voor de zielen der afgestorvenen, een dringend en een juichend „Bid voor ons" doet opwaarts zenden tot hen, wier overblijfselen gij aanschouwt.

Naar deze plaats wenschte ik u, mijne heeren! in den geest heen te voeren, daar ik tot stof mijner voorlezingen heb gekozen de legende van de H. Ursula en hare elf-duizend maagden.

Gedurende bijna acht eeuwen heeft men onophoudelijk getracht deze vreemde en wonderlijke geschiedenis tot klaarheid te brengen, en de zuivere historische waarheid te midden van zoovele fabelen en verdichtselen te achterhalen. Vele proeven werden genomen om haar te verklaren in een stelligen zin, geheel overeenkomstig met het geloof en de overlevering der Kerk; maar zij allen werden vroeg of laat gevolgd door tegenovergestelde verklaringen, die de gansche waarheid van het aangevoerde en zelfs van het historische feit in twijfel brachten of rechtstreeks loochenden. Aan de eersten ontbrak de volledige kennis en de juiste waardeering der bronnen; aan de laatsten de oprechte en deugdelijke critische zin, om het valsche van het ware te schiften.

Men zou de critiek een zwaard kunnen noemen met twee scherpe sneden, een ter genezing en behoud, een ter verwonding en verderf. Immers daar is eene verstandige en herstellende critiek, die met groote zorg de weinige en zeldzame, vaak verborgen historische draden van het verledene opzoekt; die met voorzichtigheid, met overleg en scherpzinnigheid het kluwen der geschiedenis ontwart en afrolt. Maar daar is ook eene vernielende critiek, die overal gebroken schakels ontdekt in de keten der historie, en al die gevonden losse schakels verwerpt, zoolang zij de ontbrekende schalmen niet in de handen heeft; die ieder gegeven met een ijskouden twijfel aanvaart en het verwerpt, zoolang het niet steunt op een of ander gedenkstuk van onloochenbare. ja schier onmogelijke zekerheid. De eerste is als de zachte, zoele lentewind, die over het veld der geschiedenis heen scheert, om het kleurenroovend stof en het kleine schadelijk insect van boom en vrucht en moeskruid te verjagen; terwijl de andere als een loeiende orkaan den akker teistert, en alles vernielt wat diens vruchtbare bodem draagt.

Ik behoef u niet te zeggen, mijne heeren! met hoeveel voorliefde de geschiedenis onzer heiligen door deze laatste critiek is onder het ontleedmes genomen; evenmin als ik er op behoef

te wijzen, hoe noodlottig, hoe vernielend haar arbeid voor velen onzer oudste heiligen geweest is. Met de verdichtselen verdween ook de historische waarheid, zoodat van menigen heilige niets, niet eens meer het bestaan overbleef. De verschillende legenden van de H. Ursula en haar elf-duizend maagden, in den loop der eeuwen verspreid, waren zoo wondervol, zoo overladen met onwaarschijnlijkheden, zoo dikwerf lijnrecht in strijd met de wereldgeschiedenis dier tijden, dat zij wel bij voorkeur door de beoefenaars der historische critiek moesten onderhanden genomen worden. De goede zoowel als de kwade, de eerlijke zoowel als de oneerlijke, de geloovige zoowel als de ongeloovige beproefden hunne krachten; maar brachten het nooit verder dan gissingen, vermoedens, twijfelachtige verklaringen, of, wat verreweg het gemakkelijkste is, tot volstrekte ontkenning. Vooral het getal van elf-duizend maagden brak menigeen het hoofd.

Sirmond, Valesius en eenige anderen gisten, dat er eene dwaling is ontstaan uit het verkeerd lezen van oude handschriften, waarin zou gestaan hebben: *Natalis S. Ursulae et Undecimillae, V. M.* (sterfdag van de H. Ursula en Undecimilla, Maagden en Martelaressen). Van den eigennaam Undecimilla zou men Undecim millia (elf-duizend) gemaakt hebben. Ook Leibnitz nam dit verkeerd lezen aan, maar beweerde dat de naam Undecimilla nooit voorkomt, zoodat er noodzakelijk Ximilla moet gestaan hebben, welke naam niet zeldzaam is. In dit geval had de verkeerde lezing niet elf- maar tien-duizend moeten geven.

Anderen hielden staande, dat men in oude handschriften had gelezen: Natalis Undecim illtrium virginum Ursulae et sociarum (Sterfdag van de elf roemrijke maagden Ursula en gezellinnen). Overschrijvers, niet lettende op de verkorting van het woord illustrium, voegden daar de laatste letter van het voorgaande woord bij, en maakten er aldus elf-duizend van. Volgens dezen zouden er dus niet meer dan elf gemarteld zijn.

Weder anderen meenden, dat er gestaan heeft Undecim M. V. (elf martelaressen en maagden). Van deze *M.* heeft men millia (duizend) gemaakt.

Natalis Alexander geeft de volgende veronderstelling: Usuardus verhaalt in zijn Martelaarsboek op 20 October den marteldood van de heilige maagden Martha en Saula, met nog vele anderen bij Keulen. Van de twee woorden et Saulae zou men Ursulae gemaakt hebben.

Eindelijk, de geleerde Binterim vond in de collegiale kerk van Essen een kalender uit de negende eeuw, waarin elf maagden met namen genoemd worden. Hiermede bracht hij in verband wat Wandelbert van Prüm in het midden der elfde eeuw in zijn Martelaarsboek over deze geschiedenis mededeelt. „'t Was toen" — zegt de oude kroniekschrijver — „dat aan de oevers van den Rijn tallooze trofeeën prijkten ter eere van Jesus Christus, in de stad Agrippina (Keulen) opgericht door maagdelijke kohorten. Die edele maagden, aangevoerd door heilige toonbeelden, werden daar gemarteld bij duizenden door goddelooze en woeste barbaren." Hieruit leidde hij af, dat er duizenden van maagden den marteldood hebben ondergaan, onder aanvoering van Ursula en elf andere edele maagden.

Vele mannen der nieuwere wetenschap maakten het zich zoo moeilijk niet, verwierpen eenvoudig de gansche historie, en loochenden ten laatste het bestaan van Ursula en het feit der marteling te Keulen.

Aldus stonden de zaken, toen de Bollandisten met hunnen voortreffelijken en grootschen arbeid gevorderd waren tot den 21sten October, den vierdag der elf-duizend, en zich genoodzaakt vonden, nog eens opnieuw den ouden doolhof in te gaan, waarvan nog niemand den goeden uitgang had kunnen opsporen. Pater Victor de Buck nam die moeilijke, men zou bijna meenen hopelooze taak op zich; doorzocht alle oude oorkonden, spoorde alle echte en betrouwbare bronnen op, doorliep de gansche geschiedenis van Europa in de derde, vierde en vijfde eeuw, de aardrijkskunde van geheel ons weste-

lijk werelddeel in die dagen, vergeleek de verhalen der prophane met de legenden der kerkelijke geschiedschrijvers, riep de hulp der archeologie, geologie en der schedelkunde in, vroeg narichten bij Spanjaarden en Franschen, bij Duitschers en Italianen, en rustte niet voordat hij alles uit de grijze oudheid had opgedaagd, wat ook maar den flauwsten lichtstraal schenken kon. En toen, gewapend met het scherp maar eerlijk zwaard der critiek, toen veegde hij het terrein schoon, hieuw alle onkruid, alle valsche bloemen en versierselen af, ruimde al het puin en de bouwvallen op, die langzamerheid rondom het beeld van Ursula en hare gezellinnen waren opgehoopt, om uit dien chaos van verwarring op te delven en, versierd met het schitterend kleed der waarheid, te voorschijn te brengen het historisch feit, dat op den 21sten October des jaars 451 elf-duizend Christenmaagden, aan wier hoofd de H. Ursula stond, om haar geloof en deugd wreedaardig zijn vermoord door de Hunnen.

Van dezen arbeid getuigde de geleerde en geschiedkundige Leuvensche rector-magnificus Mgr. de Ram, belast door de Koninklijke Commissie van historie met het onderzoek en de beoordeeling van het werk des paters de Buck: „de akten van sint Ursula zijn in onze oogen een der volmaaktste en bewonderingwaardigste monographieën van de gansche oude en nieuwe verzameling der Bollandisten.” Dit werk, voor de geleerde wereld bestemd, werd door den bekwamen archeoloog Kessel, destijds kapelaan te Keulen, aangevuld met de resultaten zijner eigene nasporingen, en in een vorm gebracht, die het ook toegankelijk maakte voor den minder geleerde.

Naar aanleiding van dezen arbeid wensch ik u, mijne heeren! iets voor te lezen over de legende van de H. Ursula en hare elf-duizend maagden, opdat ook u de waarheid dezer oude en treffende geschiedenis, ontdaan van alle bijvoegselen, bekend worde gelijk zij rust op historische gronden.

Ik zal u van avond een beknopt overzicht geven van de voornaamste legenden, die over haar verspreid zijn.

Op een tweeden avond wil ik u bekend maken met de oude en echte bronnen, waaruit hare ware geschiedenis kan geput worden.

Eindelijk, mijne derde voorlezing zal u die geschiedenis mededeelen, zooals de gezonde en eerlijke critiek haar heeft opgedolven en wedergegeven.

EERSTE VOORLEZING.

DE OUDE LEGFNDEN VAN DE H. URSULA EN HAAR ELF-DUIZEND MAAGDEN.

De tijd, die ligt tusschen de marteling der H. Ursula en het begin der tiende eeuw, kan ten opzichte van deze geschiedenis de historische genoemd worden, ofschoon de gedenkstukken, volgens hun eigen getuigen, door de troebelen dier eeuwen en de aanhoudende invallen van barbaarsche en heidensche volkeren uiterst schaarsch zijn. Het oudste geschrift over deze bloedige slachting is eene preek of lofrede, „In natali" geheeten, en dagteekent van vóór de negende eeuw. Het verhaalt in korte en eenvoudige woorden, hoe de vereering der elf-duizend maagden bijna geheel vergeten is, en de meeste omstandigheden dier geschiedenis slechts uit overlevering gekend worden; dat het niet allen maagden waren, die gemarteld werden, maar ook gehuwde mannen en vrouwen, dat zij niet uit het oosten kwamen, zooals uit de verkeerde lezing van een gedenksteen was opgemaakt, maar uit Brittanje; dat zij het vaderland verlieten om de vervolging van Maximiaan te ontvluchten; dat de voornaamste onder de vluchtende maagden was Vinnosa of Pinnosa, de dochter eens Konings; en dat allen te Keulen de martelkroon verwierven. De naam van Ursula komt in deze lofrede niet voor, en alles wordt zonder

eenige opsiering, zonder de minste bijvoeging in eenvoudige taal verhaald.

In de elfde eeuw begon de legende er zich meester van te maken, en wel het eerst te Keulen, zoodat de Keulsche legende, bekend onder den naam van „REGNANTE DOMINO", naar de eerste woorden, waarmede zij begint, de oudste is, en de grondstof heeft geleverd voor de meeste latere versierselen en verdichtselen der oude historie. De preek „IN NATALI" was spoedig in vergetelheid geraakt, en werd door de laatste schrijvers niet eens meer gekend. Het verhaal „REGNANTE DOMINO" is geschreven tusschen de jaren 900 en 1050, en bevat een mengelmoes van de oude geloofswaardige overleveringen der Keulenaars met allerlei dichterlijke vervoeringen, weelderige overdrijvingen en eene menigte van bijzonderheden, die alleen in de verbeelding kunnen bestaan hebben. Het is verdeeld in vier lange hoofdstukken.

Het eerste (Sanctae Ursulae ortus et propositum conjugium) verhaalt hare geboorte, en hoe zij als eenig kind door haren godvruchtigen vader, koning Deonatus, in de vreeze des Heeren werd opgevoed. De roem harer deugd, maar vooral harer schoonheid kwam ter oore van een heidensch vorst, den machtigen gebuur van Deonatus; deze zond gezanten om hare hand voor zijnen zoon te vragen, onder bedreiging van oorlog en geheele verdelging, zoo zijn aanzoek werd afgewezen. Op eene goddelijke openbaring gaf Ursula hare toestemming, onder voorwaarde dat de prins binnen drie jaren het Christendom omhelzen en den H. Doop zou ontvangen; dat beide vorsten haar tien edele maagden zouden toevoegen, en aan elk harer duizend maagden schenken, vervolgens elf schepen doen bouwen, en haar drie jaren tijds gunnen, om die met haar elfduizend gezellinnen in maagdelijke zuiverheid door te brengen. De heidensche vorst willigde al deze voorwaarden in, de schepen werden gebouwd, en de elf-duizend jonge maagden aangevoerd.

Hoofdstuk twee (S. Ursulae et sociarum nautica instituta et

itinera Coloniense et Romanum) beschrijft de oefeningen van het maagdelijk leger, onder de leiding van Ursula en hare onderbevelhebster Pinnosa, op de schepen, eerst in de haven, later ook dieper in zee, ten aanschouwe van den grijzen koning en van het volk, dat nieuwsgierig het vreemde schouwspel kwam gadeslaan. Toen de bepaalde drie jaren met deze oefeningen en dat spelevaren ten einde liepen, vermaande Ursula hare gezellinnen God vurig te smeeken, dat zij hare maagdelijke zuiverheid toch mochten behouden, en ging haar allen voor in gebed, in tranen en boetvaardige werken, om daarmede den hemel geweld aan te doen. God zag met welgevallen op zijne zuivere bruiden neder; en als zij weder eens in zee waren gestoken, dan gaf Hij een gunstigen wind, die de vloot naar het eiland der Bataven heenvoerde en te Thiel deed landen. Daar bleven de Ursulienen overnachten, namen den volgenden dag — daar werd te Thiel juist groote markt gehouden — nieuwen voorraad in, en stevenden met denzelfden gunstigen wind tot Keulen op. Des nachts werd aan Ursula geopenbaard, dat de elf-duizend naar Rome moesten ter bedevaart gaan, om later bij hare terugkomst te Keulen den palm der overwinning en de kroon der marteling te behalen. Vol blijdschap en hemelsche vreugde deelde de maagd die openbaring aan hare gezellinnen mede; allen dankten God luide voor deze genade, en zeilden onmiddellijk naar Bazel, waar zij de schepen vast legden, om te voet naar Rome op te trekken. Na de heiligdommen van de hoofdstad der oude heidensche zoowel als der nieuwe Christen-wereld bezocht te hebben, keerden zij naar Bazel terug; scheepten zich weder in en kwamen andermaal in Keulen.

Vervolgens verhaalt het derde hoofdstuk (Martyrium sanctarum Undecim millium virginum) dat de Hunnen op dien tijd Keulen belegerden, en de maagdelijke vloot met barbaarsche wreedheid overrompelden. De koning der Hunnen bood Ursula het leven voor haar en hare gezellinnen, zoo zij hem huwen wilde; doch als zij weigerde en bleef weigeren, gaf hij bevel

allen om hals te brengen. Een pijl doorboorde haar het hart, en elf-duizend maagden sneefden met haar onder het moordstaal der Hunnen. Terstond echter vervolgde God de moordenaars met evenveel slaande engelen, als zij maagden hadden geslacht, en dreef hen op de vlucht, zoodat Keulen op hetzelfde oogenblik werd bevrijd. De inwoners haastten zich de lijken der martelaressen eerbiedig te begraven, en bouwden daar later eene kerk.

Eindelijk in het vierde hoofdstuk (Martyrium S. Cordulae et revelatio B. Helentrudi facta) wordt verhaald, dat Cordula, door groote vrees bevangen, zich in het ruim van een schip had verborgen en gespaard bleef. Den volgenden dag echter, door de genade van God gesterkt, kwam zij uit hare schuilplaats te voorschijn, en bood zich vrijwillig ten marteldood aan. Toen later de hemelsche overwinning der Ursulienen door de kerk van Keulen jaarlijks plechtig werd gevierd, verscheen Cordula aan eene heilige religieus, Helentrudis genaamd, beklaagde zich, dat haar naam volstrekt niet vernoemd werd onder de zalige martelaressen, en gebood haar haren naam en de bijzonderheden van haren marteldood bekend te maken, daar zij met de elf-duizend door God in de eeuwige heerlijkheid was opgenomen. Van dien tijd vierde men te Keulen daags na sint Ursula den gedenkdag van de H. Cordula. —

Op deze Keulsche legende volgt de Engelsche onder den titel van „PASSIO S. URSULAE ET SOCIARUM EJUS AUCTORE GALFREDO MONUMETENSI." Van dezen Galfredus is weinig bekend. Eenigen ontleenen zijn naam aan zijne geboortestad Monovaga, anderen aan de Benedictijner proostdij van Monmouth; sommigen zelfs maken van hem een aartsdiaken der kathedraal van Monmouth, ofschoon er te dien tijde nog geen bisschop, bijgevolg nog geen kathedraal of aartsdiaken van Monmouth bestond. Weder anderen houden hem voor een bisschop van Sint-Asaph, in het noorden van Gallië, waar omstreeks 1152 zekere Galfred, Galafred of Galfredus op den bisschopszetel zat. Hoe dit zij, als geschiedschrijver heeft hij weinig gezag.

De Bollandisten stellen zijn verhaal van de H. Ursula tusschen de jaren 1114 en uiterlijk 1130.

De Engelsche legende verschilt zoozeer van de Keulsche, dat zij een geheel ander verhaal geeft, hetwelk — 't moet erkend worden — in veel opzichten aannemelijker voorkomt en minder onwaarschijnlijkheden mededeelt. Zij is dan ook door vele schrijvers van naam als de eenige ware historie aangenomen en gevolgd, en kreeg vooral een groot gezag in de Kerk, toen zij ook door Baronius werd erkend en verdedigd. Aan hem heeft zij het ook te danken, dat zij in den Romeinschen Brevier de plaats der Keulsche heeft ingenomen. Haar verkorte inhoud is als volgt.

Koning Octavus van Brittanje was oud en voelde zijn einde naderen; daarom riep hij zijn raadsheeren om zich heen, en vroeg hun wien hij zich ten opvolger op den troon zou kiezen, daar hij geen zoon, maar slechts eene eenige dochter bezat. Eenigen gaven den raad, de maagd aan een Romeinsch edelman uit te huwelijken, en de koninklijke kroon als bruidsgeschenk daarbij te voegen. Anderen meenden dat het beter was, zijn neef, den dapperen krijgsheld Conan van Meriadoc tot opvolger te nemen, en zijne dochter tot vrouw te geven aan een der grooten van het rijk. Doch prins Carodoc, een wijs en voorzichtig man, verklaarde, dat het heil des rijks zoowel als zijn behoud vorderde een Brittanjer die tevens Romeinsch edelman was; geen ander dan de senator Maximus was die man; hij toch was van vaderszijde een Brittanjer, van moederszijde een Romein, en daardoor als de aangewezen persoon, om kroon en dochter te erven, en een voortdurenden vrede tusschen Brittanje en Rome te bestendigen. Conan, dit hoorende, ontstak in woede, bracht het gansche hof in beweging en dreigde met een gewapend verzet, zoodat de oude vorst geen besluit durfde nemen. Prins Carodoc intusschen van de deugdelijkheid zijns raads overtuigd, zond ijlings zijn zoon Mauritius naar Rome, om in 't geheim Maximus met den staat van zaken bekend te maken, en te overreden terstond naar Brittanje over te steken

Mauritius wist de heerschzucht van den senator te prikkelen en slaagde volkomen.

De Romein verliet Rome, wierf gedurende de reis een klein leger van gelukzoekers, overviel het rijk der Franken, bracht het ten onder, en landde, met rijken buit beladen, in de haven van Hamon aan. Zoodra het koning Octavus ten oore kwam, dat een vreemde overweldiger met een leger aan de kusten zijns rijks was geland, zond hij zijn neef Conan aan het hoofd der troepen, om den onbekenden indringer te verdrijven. De Romeinsche senator had dit niet voorzien, en zag zich eensklaps tegenover eene veel sterkere macht, waarvoor hij het onderspit zou moeten delven; hij begreep daarenboven, dat eene vijandige houding van zijne zijde het bereiken van zijn doel zou bemoeielijken, zoo niet onmogelijk maken. Daarom nam hij zijn toevlucht tot list, altijd betrouwende op de hulp van prins Carodoc, en zond twaalf oude en grijze edellieden van zijn gevolg met olijftakken in de hand naar het leger van Conan. Voor den veldheer gebracht, begroetten zij hem uit naam der keizers en van den Romeinschen senaat, en verklaarden met geen vijandelijke bedoelingen te zijn overgestoken, maar door Gratianus en Valentinianus tot koning Octavus gezonden te zijn, om nieuwe vriendschapsbetrekkingen met hem aan te knoopen. Terwijl Conan niet wist wat hiervan te gelooven, en het met zich zelven niet eens kon worden wat te doen, trad Carodoc de veldheerstent binnen, en gaf den raad de gezanten met de kleine benden vrijelijk naar de hoofdstad te laten optrekken, maar hen onmiddelijk met het leger te volgen, om ze altijd in zijne macht te houden. Zoodoende zou hij aan den eerbied voor het Romeinsche gezantschap niet te kort schieten, en toch op elken vijandigen aanslag voorbereid zijn. Deze listige raad vond bijval, beide legers rukten naar Londen op, Conan zelf geleidde Maximus met zijn twaalf edelen voor den koning, en gaf rekenschap van zijne handelwijze. De oude vorst was tevreden en ontving de vreemde gezanten met veel plechtigheid ten gehoore.

Terstond daarna begaf prins Carodoc, vergezeld van zijnen zoon Mauritius, zich andermaal tot den koning, bezwoer hem het rijk gelukkig te maken met den opvolger te kiezen, dien de hemel zelf hem toezond, en bracht den godvruchtigen Octavus er eindelijk toe, kind en koninkrijk Maximus aan te bieden. Toen het huwelijk was gesloten en de nieuwe koning gehuldigd, vatte Conan uit minnenijd en heerschzucht de wapenen op en trachtte het gansche rijk in opstand te brengen; doch hij werd verslagen, sloot vriendschap met den nieuwen koning, en trad zelfs als krijgsoverste in zijnen dienst.

Vijf jaren regeerde vorst Maximus met veel wijsheid, schonk grooten voorspoed aan het gansche rijk, en zag zijn aanzien, zijn gezag en zijn rijkdom bovenmate vermeerderen; maar toen ook werd hij door den geest van heerschzucht overmeesterd, vond zijne staten te klein voor zijne macht, en trok met een geduchte vloot het zeekanaal over, om Gallië aan zich te onderwerpen. Conan volgde hem in dien langdurigen en bloedigen strijd, en bleef eindelijk met het overwinnend leger als onderkoning van Gallië en Aquitanië in de onderworpen vorstendommen achter.

Om zijn gezag duurzaam daar te vestigen, en niet altijd als vreemdeling met zijne soldaten onder de Galliërs en Aquitaniërs te verblijven, oordeelde Conan het noodig, zelf een vorstentelg tot gemalin te kiezen, en ook Britsche vrouwen aan zijne ongehuwde soldaten te geven, opdat hunne nakomelingen het overwonnen rijk als hun vaderland zouden bezitten. Ten dien einde zond hij afgevaardigden tot Dionotus, koning van Cornubië in Brittanje, om diens dochter Ursula tot vrouw te vragen, en tevens zooveel jeugdige maagden, als hij voor zijne krijgsknechten noodig had. Koning Dionotus ontving de gezanten met groote eere, bewilligde in het verzoek, schonk zijne eenige dochter Ursula aan Conan, en verzamelde elfduizend aanzienlijke en edele maagden in de verschillende gewesten zijns rijks. Uit onderscheidene havens stak de vloot met het maagdelijk leger in zee, maar werd al spoedig door

een vreeselijken storm beloopen, die de schepen verstrooide, de meeste deed vergaan, en de overige naar vreemde kusten joeg. De maagden, die den dood niet in de golven hadden gevonden, vielen in handen der barbaarsche Hunnen, Picten en Ambronen, en werden wreedaardig vermoord of als slavinnen weggevoerd. Tot zoover de Engelsche legende.

Toen, m. h.! in de laatste helft der twaalfde eeuw de verschijningen en openbaringen van de H. Elisabeth van Schoenau en van den Z. Herman Joseph ten behoeve van Ursula's geschiedenis werden ingeroepen, toen overmeesterde de sage geheel en al de historische waarheid, maakte haar schier onkenbaar, en hervormde haar tot een volkomen roman.

Elisabeth was religieus in het klooster van Schoenau bij Oberwezel, en werd om de vele verrukkingen, hemelsche gezichten en verschijningen, die men van haar vertelde, voor eene heilige gehouden, die buitengewone gunsten en openbaringen van God ontving. Wij mogen echter met de Bollandisten gerustelijk aannemen, dat die zoogenaamde verschijningen of openbaringen van Elisabeth te veel het kenmerk dragen der menschelijke verbeelding, om ze als goddelijke ingevingen of zelfs als geldige getuigen voor de historische waarheid aan te zien. Daarmede doen wij in niets te kort aan de grootheid of heiligheid van Elisabeth, want zij is door de Kerk heilig verklaard volstrekt niet om hare vervoeringen of openbaringen, maar alleen om hare heilige volmaaktheid en onloochenbare wonderen. Ook moet men niet uit het oog verliezen, dat haar broeder Egbert, abt van Saint-Florian, dicht bij Schoenau, de eenige was, die de openbaringen van zijne zuster ontving om die aan anderen mede te deelen, en daaraan dus veel kon toevoegen, ja! dat ook bepaald gedaan heeft, zooals blijkt uit de woorden van Elisabeth zelve, die zich meermalen beklaagde over de inblazingen of bijvoegselen van haren broeder. (Suggestiones fratris).

De abt Gerlach van Deutz hield zich in die dagen bezig met de groote en algemeene opdelving der overblijfselen van

de heilige maagden op het Ursula-veld, en ontdekte eene menigte van zaken, zooals lijksteenen, opschriften, naambordjes, enz., die hij niet wist te verklaren, of over wier beteekenis hij in onzekerheid bleef. Ophelderingen, meende men, kon niemand met zekerheid geven dan alleen de hemel; en om die te verkrijgen riep de abt de hulp in van Elisabeth, zond haar de merkwaardigste lijksteenen, die hij vermoedde, dat uit winstbejag daar later begraven waren, en bad haar bij God om inlichting en verklaring te smeeken.

In den beginne weigerde zij, maar eindelijk, bezwijkende voor het algemeen en dringend aanhouden, voldeed zij aan het verzoek van den abt, en gaf toen alle mogelijke en niet mogelijke narichten en verklaringen aangaande de geschiedenis der elf-duizend, vooral over haar afkomst en geslacht, hare reis naar Rome, en over alles wat men vroeg. Egbert diende daarbij als tusschenpersoon en overbrenger, en smukte de openbaringen zijner zuster niet weinig op, als hij ze later in Latijnsche verzen vertaalde.

De heilige Elisabeth werd te midden harer openbaringen door den dood overvallen, maar had weldra een opvolger, die alles, wat nog op te helderen was, in haren geest afwerkte, en er nog vele nieuwe bijzonderheden bijvoegde. Zijn naam is ons niet met zekerheid bekend. Eenigen meenen dat het de premonstreiter abt Richard was, een Engelschman, die te Weddinghausen in het bisdom van Keulen ten jare 1180 leefde; anderen — met veel meer grond — noemen den zaligen Herman Joseph van Steinfeld. Zijne openbaringen overtreffen die van de H. Elisabeth zeer verre in wonderbare voorvallen, onwaarschijnlijke bijzonderheden, klaarblijkelijke onmogelijkheden, en in alles wat eene overdrevene verbeelding kan scheppen. Wanneer, b.v., de elf-duizend voor onoverkomelijke hinderpalen stonden, om de reis van Bazel naar Rome te voet te volbrengen, zooals hooge bergketenen of breede en snel vlietende rivieren, dan laat hij eenvoudig gansche legioenen van engelen afdalen, om ze daarover te dragen; hij noemt

pausen en bisschoppen die nooit bestaan hebben, en weet van alle martelaressen, naar wie hij gevraagd werd, den geslachtsboom tot in de diepste oudheid op te geven.

Zijne openbaringen zijn dan ook zoo overdreven en in strijd met de wereldhistorie van die tijden, dat zelfs sommigen daarin eene ondeugende bespotting willen zien van Elisabeths verklaringen. De heilige levenswandel echter van Herman Joseph is daarmede in volkomen tegenspraak. Daarenboven, zulke dwalingen zijn niet zeldzaam bij menschen, ook al zijn zij heiligen, die, een beschouwend leven leidende, veel in vervoering of verrukking verkeeren, en daardoor voortdurend met den geest in hemelsche sferen verwijlen, zonder dat evenwel de vrijheid hunner verbeelding daardoor wordt opgeheven. Dit benevelt dan ook volstrekt niet den glans hunner heiligheid; zij bedriegen niemand dan zich zelven, en houden voor hemelsche gezichten of openbaringen, wat hunne menschelijke verbeelding hun voorspiegelt. Immers de H. Antoninus leert: „zelfs heilige mannen, die waarlijk profeet waren, hebben dikwijls gemeend, dat God hun iets in profetischen zin openbaarde, terwijl zij hunne gezichten slechts uit eigene verbeelding te voorschijn brachten."

De Ursula-legende, uit deze openbaringen van Schoenau en Steinfeld allengs voortgekomen, heeft het penseel bestuurd van Memling, dat de bewaarplaats der reliquieën van de elf-duizend te Brugge met kunstrijke tafereelen heeft beschilderd. Ook de schilderstukken die het priesterkoor der oude basiliek te Keulen versieren, en van ouderen oorsprong zijn dan die van Brugge, zijn aan deze legende ontleend. De baron Keverberg gaf in 1818 eene studie uit over Memling, en voegde daar deze legende bij, in een zeer schoonen en dichterlijken vorm gegoten, maar geheel in het kleed van den roman gestoken. Dutron gaf een zelfden arbeid over de schilderijen van Keulen, maar hield zich getrouwer aan de legende, en verhaalde die zonder eenige bijvoegselen van eigene verbeelding. Van deze laatste, m. h.! wil ik u den verkorten inhoud mededeelen.

Het eerste der twaalf hoofdstukken vermeldt de bekeering van Ierland tot het Christendom. In het begin der derde eeuw regeerde koning Theonatus over een klein rijk, aan de zee gelegen in Ierland; de koningin heette Daria, en gaf in de eerste dagen van Juli des jaars 220 het leven aan eene dochter, welke Ursula werd gedoopt. Deze werd in de vreeze des Heeren als eene heilige opgevoed, bezat eene buitengewone schoonheid, en wijdde hare maagdelijke zuiverheid den hemelschen Bruidegom toe.

In het volgende hoofdstuk treedt Agrippinus op, de woeste koning der Picten, die begeerige blikken heeft gericht op het vreedzaam rijk van Theonatus, dat het zijne ten westen begrenst. Zijn zoon Conan, die de zachte zeden zijner moeder Demetria heeft aangenomen, doet op een zijner zeetochten ook de kusten van Ursula's vaderland aan, om zich met eigen oogen te overtuigen van de buitengewone schoonheid der koninklijke maagd, waarvan de gansche wereld den mond vol heeft. Hij wordt gastvrij aan het hof ontvangen, verblijft daar eenigen tijd, en ontvlamt in hevige liefde voor Ursula, maar voelt zich door zekeren eerbied voor hare zedige majesteit wederhouden zijn hart te openbaren. Te huis gekomen wordt hem door zijnen vader geboden zich eene vrouw te kiezen, opdat hij de teugels van het rijk zelf zou kunnen in handen nemen, daar Agrippinus zich te oud gevoelt om langer als alleenheerscher te regeeren. Conan bekent zijne liefde voor Ursula, en laadt de verbolgenheid des tirans op zich, die zich door die keuze onteerd gevoelt, daar Theonatus' rijk niets beteekent en toch eenmaal het zijne zal vergrooten. De invloed echter van koningin Demetria en de liefde voor zijn eenigen zoon zegevieren ten leste over 's konings tegenstand, en hij zendt tien rijksgrooten als afgevaardigden tot Theonatus af, om de hand van Ursula voor zijnen zoon, niet te vragen, maar te eischen, onder bedreiging van geheele verdelging des rijks, zoo de koninklijke maagd geweigerd wordt.

Hoofdstuk III behelst de bloemrijke redevoering der gezan-

ten voor koning Theonatus en zijn hof, en de vreeselijke bedreiging van oorlog en vernieling zoo men Agrippinus durft weigeren. Het koninklijk gezin zit verslagen en weet niet wat te kiezen, maar eischt veertien dagen om zich te beraden, en in dien tijd den wil des hemels te vernemen. De afgezanten staan den gevraagden tijd toe, en worden inmiddels met vorstelijke pracht onthaald. Ouders en dochter verdubbelen hunne gebeden en verstervingen, en houden niet op den hemel een heilig geweld aan te doen, om toch den wil des hemelschen Bruidegoms te mogen kennen. In den nacht voor den veertienden dag openbaart zich de goddelijke Heiland zelf aan de koninklijke maagd, en zegt haar wat zij doen moet. Vol vreugde deelt Ursula haren ouders mede, wat de Heer haar gezegd heeft, welke genade haar is weggelegd, en op welke voorwaarden zij aan den eisch van Agrippinus mag toegeven. Aanstonds wordt het gansche hof vergaderd, de koning zit op den troon, de koningin, Ursula, rijksgrooten en edelen omgeven den vorstelijken zetel, en de gezanten treden binnen om het antwoord van Theonatus te vernemen. De vorst spreekt op plechtigen toon en zegt, dat Ursula bereid is de hand des prinsen aan te nemen, onder voorwaarde, dat Conan binnen drie jaren Christen worde en den H. Doop ontvange; ten tweede, dat de koning der Picten zich verbinde met koning Theonatus om elf-duizend maagden van alle rijken en vorstendommen bijeen te brengen, die zich onder den standaard der koninklijke bruid zullen scharen, om haar te volgen en te dienen gedurende drie jaren. Daarna zal de Christen-bruidegom de Christen-bruid komen afhalen. De gezanten vertrekken, vol van bewondering voor den godsdienst, dien zij in het vreemde rijk hebben leeren kennen, en reeds half tot het Christendom bekeerd, als zij voor hunnen meester verschijnen.

Van dit oogenblik af — zooals het vierde hoofdstuk mededeelt — beschouwt koning Theonatus zich als belast met eene zending des hemels, doet oogenblikkelijk het noodige hout voor een zeevloot kappen, en groote schepen bouwen, terwijl hij

zijne dochter aan allerlei vermoeienissen en ontberingen went, en haar het noodige onderricht geeft in het besturen en aanvoeren van het maagden-leger, dat reeds wordt bijeengebracht.

Het volgende hoofdstuk verhaalt, dat Agrippinus niet begreep hoe iemand hem voorwaarden durfde stellen, en geneigd was zijne bedreiging te volvoeren, maar andermaal uit liefde voor zijnen zoon zich gewonnen gaf, en het bevel uitvaardigde het noodige getal van edele dochters te verzamelen. Demetria, de deugdvolle en teedere moeder van Conan, en zijne zuster, de beminnelijke Florentina, ondersteunden zijne pogingen; en weldra trokken 1640 van de aanzienlijkste maagden uit Albion naar Ierland. Florentina verbond zich voor altijd aan den dienst van Ursula, en haar jongere zuster, de wakkere Lucia werd de bevelhebster van het eerste duizendtal. De machtige koninginnen Asparis en Anchira daagden weldra op met 1232 edelmaagden, en Hilmegardis verliet troon en echtkoets, om zich bij het heilig leger te voegen. Koningen en vorsten, bisschoppen en prelaten riepen hunne onderhoorige jeugdige maagden en edelvrouwen op, en geleidden ze zelven naar het hof van Theonatus, waar zij met alle gastvrijheid en met den grootsten luister werden ontvangen. Het leger werd gesplitst in elf afdeelingen, ieder duizend maagden sterk, en gesteld onder het opperbevel van elf der aanzienlijkste vorstinnen. Aan iedere afdeeling was een bijzonder verblijf in de stad aangewezen.

In hoofdstuk VI worden de geestelijke en lichamelijke oefeningen beschreven, waarmede zich het maagdelijk leger gedurende drie jaren bezig hield. Die Christen waren hardden zich tot den strijd door aanhoudend gebed en overweging, pleegden strenge werken van boetvaardigheid en versterkten zich in de deugd; die uit heidensche landen kwamen, werden onderwezen in den Christelijken godsdienst, in hare heilige roeping beproefd, en voorbereid tot het ontvangen van het H. Doopsel. Dagelijks trokken zij uit in dezelfde orde als de afdeelingen van een leger, gewenden zich aan vermoeiende tochten, of scheepten zich in, om zich in het zeebouwen te oefenen. Dan stond de

koning zelf aan het strand, omgeven van de aanzienlijksten der stad en van het hof, en riep met luider stemme hoe zij schip en roer, zeil en want, zee en wind moesten leeren kennen en bedwingen. En als dan de avond in de verte grauwde, dan kwamen de schepen, een voor een, de haven binnen en zetten hun heiligen last aan wal; en terwijl de avondklok het uur des gebeds luidde trokken de elf afdeelingen met heur vaandels, voorafgegaan van de banier der koninklijke bruid, in statige orde naar de groote kathedraal, om hare hooge en wijde gewelven te vullen met de dankgetijden van elf-duizend zuivere harten.

In het zevende hoofdstuk verschijnt aan Ursula een engel, om haar te gebieden het vaderland te verlaten, en met hare gezellinnen zich in te schepen om eene lange reis te aanvaarden, die haar de groote genade des Heeren zal openbaren; want de drie jaren spoeden ten einde, en weldra zal prins Conan komen opdagen. De H. Ursula deelt haren ouders alles mede, wat de engel gezegd heeft, wekt de elf-duizend maagden op tot den grooten strijd, dien zij voor Jesus zullen te leveren hebben, neemt een teeder afscheid van hare ouders, ontvangt hunnen laatsten zegen, scheept zich in en steekt in volle zee. Prinses Lucia heeft het beheer over de reisgelden, de schoone Euphrasia over de levensbehoeften, de zachte en godvruchtige Balbina bewaart met eerbied de H. Schriften; en een oude trouwe dienaar, die zijne meesteres heeft ten doop gedragen, zorgt voor de kleeding.

Langzaam en statig verlaat de vloot Ierlands kust; weldra worden de zeilen geheschen, en de zon klimt prachtig aan den hemel, en giet zijn gulden stralen over de schepelingen uit, die een dank- en vreugdelied aanheffen. Ook prinsen en bisschoppen, edelen en ridders. gehuwde vrouwen en zelfs kinderen maken den grooten tocht mede; de krijgslieden als de dappere strijders, die het rijk der hemelen gaan veroveren; de geestelijken als de grijsaards der oude wet, die de slachtoffers vergezellen naar het altaar. En als de kleinen van vermoeienis de oogjes sluiten,

dan klapwieken de Cherubijnen met hun blanke vleugels rondom de kribben, en doen hen lachen en schateren van onschuldige vreugde.

De wind dreef hen naar het tegenover liggende land, en langs het eiland der Bataven de Waal op. Te Thiel, waar juist groote markt werd gehouden, wierp de vloot het anker uit; de bisschoppen traden het eerst aan wal, en werden door den Bataafschen bisschop, omringd van zijn diakens en dienaren, plechtig ontvangen; terwijl de Christenen zich beijverden om de elf-duizend maagden gastvrij te herbergen en in het noodige voor de verdere reis te voorzien.

In die dagen — zoo verhaalt ons hoofdstuk VIII — woonde te Keulen een edelvrouw, van Albion afkomstig, Sigillindis geheeten; zij was eene jeugdige weduwe, en deelde hare woning op den Greesberg, een heuvel vlak bij de stad gelegen, met een heilig priester, wiens naam was Quirillus. Zij bezat een kostbaren schat in de reliquieën van de H. Maria Magdalena, en heiligde haar huis door het gebed. Des nachts kreeg zij de openbaring van de aanstaande komst der elf-duizend maagden, van hare pelgrimsreize naar Rome, van haar terugkeeren te Keulen, van haren bloedigen marteldood aldaar, en eindelijk ook het bevel van zich aan dat leger van heilige maagden aan te sluiten. 't Is deze priester Quirillus, die den tocht heeft medegemaakt en beschreven, en die als ooggetuige de namen en de afkomst der gemartelden heeft opgeteekend.

Inmiddels stevende de vloot van Thiel langs Nijmegen den Rijn op, voorbij Kleef, Asberg en Neus, tot de groote en bloeiende keizerinnestad Keulen. De bisschop met al het volk trok uit, om het heilig leger te ontvangen en de kathedraal binnen te leiden; door de zorg van Sigillindis waren de verblijven reeds aangewezen, en was alles in overvloed voorhanden, wat voor de verdere reis kon benoodigd zijn. In de zeventiende eeuw wees men u nog het huis, waarin de H. Ursula vertoefd heeft, en den steen, die ten drempel van dat huis diende. De geheele stad was in vreugde en jubelde. Maar als de nacht

het dankgebed der Britten en het juichen der Keulenaars had onderbroken, dan bleef Ursula alleen voor den Heer waken, en wachtte den hemelbode af, die haar den wil des hemelschen Bruidegoms zou komen kenbaar maken. En zij waakte, zij bad niet te vergeefs. De engel Gods daalde af en beval haar, reeds den volgenden dag den pelgrimstocht naar Rome te aanvaarden, en dan naar Keulen weder te keeren, om den palm der overwinning te behalen. Aquilinus, de heilige legaat van Germanië, getuige van zooveel wonderen, wil de heilige schare niet laten vertrekken, voordat hij eerst het onbloedig offer opgedragen en het brood der sterkte heeft gebroken, als teerspijze op de reis naar de heilige stad. Edelen en burgers doen den elf-duizend uitgeleide tot de schepen; de zeilen gaan omhoog, de ankers worden gelicht, en de vloot stevent opwaarts den Rijn.

Hoofdstuk IX voert ze langs Andernach, Coblentz en Maintz tot aan Bazel met zijne hooge torens en groene bergen. Bisschop Pantulus was reeds door eene hemelsche verschijning van hare komst onderricht, en had voor een gastvrij onthaal bij de aanzienlijksten der stad gezorgd. Twee dagen rust is niet te veel tot voorbereiding voor de reis naar Rome, die van Bazel te voet zal worden afgelegd. Pantulus verlaat zijne kerk en zijne kudde, om het maagdenleger te vergezellen; en in de grootste orde trekken de elf afdeelingen de stad uit, om over Lyon Italië te bereiken. Alle moeielijkheden en hinderpalen, hoe groot en onoverkomelijk zij ook waren, werden door hemelsche tusschenkomst weggenomen, en den 15den September staan de elf-duizend voor de stad der zeven heuvelen. Een Romeinsch proconsul, mede uit Keulen vertrokken, stelt zich aan het hoofd, en geleidt ze naar de wijk der Christenen. De elf afdeelingen met haar vanen en banieren trekken statig op, voorbij het kapitool, laten het circus van Flaminius en het groote altaar van Hercules links liggen, en treden over de brug van Fabricius in de stad Transteverine. Daar was toen vrede voor de Kerk ten gevolge der besluiten van Cęsar

Alexander. De groote basiliek der heilige apostelen Petrus en Paulus opent haar breede poorten, om de elf-duizend maagden te ontvangen; en paus Cyriacus, van hare komst onderricht, zit op den pauselijken troon met den tiaar op het hoofd, het opperpriesterkleed om de schouders, het kruis aan zijne zijde, en omgeven van een stoet van kardinalen en prelaten, om de hulde te ontvangen van Ursula en hare tochtgenooten. Allen, die van heidenschen oorsprong waren, werden met veel plechtigheid door den paus zelven gedoopt.

In het volgende hoofdstuk ontvangt paus Cyriacus door een engel het bevel des hemels, om afstand te doen van de pauselijke waardigheid, en het leger van Ursula naar Keulen te volgen. Met groote vreeze geeft hij daarvan kennis aan de vergaderde kardinalen, en stelt Atherus als opvolger voor. Wat hij voorzien had gebeurde: de kardinalen verzetten zich tegen zijn aftreden zoowel als tegen zijn vertrek, bewerende dat het nooit Gods wil kon zijn, het opperbestuur der Kerk neder te leggen en Jesus' kudde te verlaten in de moeilijke dagen der vervolging, die overal op nieuw begonnen, en terwijl de Hunnen in aantocht waren om het Christendom te verdelgen. Toen hunne vertogen echter niets baatten, schrapten de kardinaal-diakens zijn naam van de volglijst der pausen; en God, om de nederigheid van zijnen dienaar te verheerlijken in de zalige eeuwigheid, heeft toegelaten, dat zijn naam niet meer voorkomt onder de stedehouders van Christus op aarde. Vele prelaten en bisschoppen, ridders en edelen volgden het voorbeeld van Cyriacus, en sloten zich bij de terugkeerende bedevaartgangers aan. De elf afdeelingen der Ursulienen openden den trein, dan volgden de vrouwen met de kinderen, de geestelijkheid omringde haren opperherder in de achterhoede, terwijl de ridders en edelen het leger als een verdedigings-muur omsingelden. Binnen weinige dagen waren zij weder te Bazel, waar de schepen gereed lagen, van den noodigen leeftocht voorzien. Hier verlieten drie edelmaagden, Cunegonda, Mechtunda en Willibranda, door God in eene nachtelijke verschij-

ning geroepen, de gelederen van Ursula, trokken naar de overzijde van den Rijn, en verwierven daar later de martelkroon. Statig zeilde de vloot de breede rivier af naar Maintz.

Dan verhaalt het elfde hoofdstuk, hoe de oude dwingeland Agrippinus, tot het Christendom bekeerd, stierf, en Conan, nu koning geworden, bij het ten einde spoeden van het derde jaar de hemelsche ingeving kreeg, om zijne verloofde te gaan opzoeken en naar zijn rijk terug te voeren. Demetria zijne moeder, Florentina zijne zuster en eenigen der vertrouwdste hovelingen gingen met hem scheep; en ook zij werden door een gunstigen wind de Waal opgedreven, langs Thiel en Nijmegen naar Keulen, om eindelijk te Maintz voet aan wal te zetten, op hetzelfde tijdstip dat Ursula zich gereed maakte Rome te verlaten. De heilige bisschop van Maintz, Rutherus, van de komst des prinsen verwittigd, ontvangt hem met groote eere, en bidt God vurig om zijne bekeering. Hier wacht de koning zijne heilige bruid af, en bereidt zich intusschen met grooten ijver tot het ontvangen van het H. Doopsel. Eindelijk komt de vloot te Maintz; en wie beschrijft de vreugde en het geluk van Conan, die zelf aan de haven zijne schoone bruid afhaalt en verwelkomt? Dan volgt het doopsel van den koning, die den naam van Ethereus aanneemt, door den paus zelven met veel plechtigheid toegediend, en de eerste H. Communie; waarna de nieuwe Christenvorst eensklaps in zich de heilige begeerte voelt ontbranden van met zijne bruid vereenigd te worden, niet door den band des huwelijks, maar door dien van het maagdelijk martelaarschap; opdat beiden in eeuwigheid als bruidegom en bruid zonder smet het goddelijk Lam zouden volgen in de zalige gewesten des hemels. De koning telde 23 jaren, Ursula slechts 17. Den volgenden dag werd aan allen geopenbaard, dat zij binnen drie dagen hun bloed zouden vergieten te Keulen.

Alvorens te vertrekken legden de maagden, op het voorbeeld van Ursula, hare gouden sieraden en edelgesteenten af; terwijl

een zekere Jacobus, op bevel des hemels, aller namen op een lijst schreef, en ook de portretten van de voornaamste afteekende.

De prinsen en ridders zeilden vooruit; volgde het schip met de geestelijkheid, waarop paus Cyriacus, met den tiaar op den grijzen schedel en den kruisstaf in de hand; eindelijk het leger van maagden, vrouwen en kinderen.

Ten slotte verhaalt het laatste hoofdstuk, dat het Christenleger den 21sten October van het jaar 237 des morgens de rotsen van Ehrenbreitstein bereikte, en vervolgens de wallen van Keulen aandeed. Paus Cyriacus stond op de voorplecht van zijn schip en hield een laatste toespraak, om allen tot moed en volharding op te wekken. „Treedt voorwaarts, onverschrokken maagden!" riep hij met krachtvolle stem: „heft de oogen op naar het hemelsch vaderland; ijlt uwen goddelijken Bruidegom tegemoet. De palm der overwinning is gereed; de engelen reiken u de zegekroon toe; gaat heerschen in de gelukzalige eeuwigheid!" . . .

De Hunnen, die Keulen belegeren, hebben de Christenen ontdekt, en vallen met barbaarsche woede op de voorste schepen aan. Paus Cyriacus gaat allen voor en treedt den moordenaars met jeugdigen moed tegen, God lovende en prijzende met juichende ziel; een sabelhouw doet hem het hoofd voor de voeten rollen. De kardinalen, bisschoppen, edelen en ridders sneven door vergiftigde pijlen, zwaarden, steenen en strijdhamers, wanneer eensklaps eene dikke duisternis de verdere slachting belet, en als een lijkkleed over het bloedig moordveld uitspreidt. Eenige uren later klaart de hemel weder op, en de Hunnen zien met verstomming een geheel leger van maagden, als bruiden getooid, met de blikken ten hemel geheven, om de engelen te aanschouwen, die met palmen komen nederdalen, en in de wolken het Lam zonder vlek toonen. Wilde kreten van moordlust en dierlijk verlangen stijgen op. Ursula en Ethereus worden aanstonds naar de tent van den opperbevelhebber Aasvahs gesleept. Deze wellusteling gebiedt den koninklijken bruidegom terstond af te maken, maar de schoone

bruid hem te sparen. Ethereus, begrijpende wat er zal geschieden, aarzelt om van zijne bruid te scheiden; maar een liefdevolle blik van Ursula stelt hem gerust; en hij biedt zijn hoofd vrijwillig aan den beul, die het bloedwerk voltrekt onder de oogen van Ursula. De barbaar biedt haar hand en kroon, en geeft het in hare macht, door een enkel woord het bloedbad te doen ophouden. Maar de kuische maagd antwoordt: „prins! weet dat ik haak naar het hemelsch koningschap. Mijn woord is aan mijn bruidegom, mijn hart aan mijn God, mijn leven alleen behoort u; neem het, ik geef het u met vreugde." Buiten zich zelven van woede doet Aasvahs de vreeselijkste bedreigingen; maar ontvangt als laatste antwoord de vraag: „hoe durft gij op deze wijze de dienstmaagd van God te hoonen? Om eeuwig te heerschen heb ik reeds lang afstand gedaan van de ijdelheden der wereld. Beproef niet langer uw slachtoffer te verleiden; 't is te vergeefs. Of hoort gij niet die duizende stemmen, die mij roepen? Tref vrij uwe slavin; als Christen vergeeft zij u!" Aasvahs stampt en vloekt als een bezetene, en geeft een wenk aan zijn wapenknecht om haar neer te vellen. Een pijl snort door de tent en treft haren arm, maar een tweede doorboort haar het hart.

Hemelsche geluiden als van harpen doen zich hooren; een heerlijke geur als van kostbare reukwerken verspreidt zich door de tent; een schitterend licht omgeeft voor een oogenblik het nedervallend lijk: en Ursula's ziel wordt door de engelen Gods de eeuwige bruiloftszalen ingedragen.

Mocht ik niet zeggen, m. h.! dat de legende van de H. Ursula eindelijk geheel den vorm van een roman heeft aangenomen?

Nog moet ik melding maken van twee Oostenrijksche legenden, die niet in het licht zijn gegeven, maar in handschrift bewaard worden, en uit het klooster van Lambach in Neder-Oostenrijk afkomstig zijn. De eerste draagt den titel: „PASSIO, XI MILLIUM VIRGINUM," is op perkament geschreven, dagteekent van de dertiende eeuw, neemt de „REGNANTE DOMINO"

als ware kenbron aan, hecht groot gezag aan de openbaringen van Elisabeth en Herman Joseph, en tracht zelfs hier en daar de tegenspraak weg te nemen of te verklaren, die er bestaat tusschen hen en de genoemde Keulsche legende. „De undecim mullibus virginum" heet het tweede handschrift, insgelijks uit de dertiende eeuw en uit hetzelfde klooster. Deze legende is zeer kort, en heeft aan de volkssage zulk eene ruime plaats afgestaan, dat van de historische waarheid bijna niets meer overblijft. Zij geeft het jaar 238 als marteljaar op.

Te Keulen in het Collegie an Marzellen wordt een oorspronkelijk handschrift bewaard, dat ten opschrift heeft: „Historia inventionis Sanctarum Cordulæ et Constantiæ una cum miraculorum quæ per eas patrata sunt indice." Op de eerste bladzijde staat door een latere hand geschreven: „Auctor hic fuit Synchronius Petronellae Abatissae S. Clarae, quae vixit circa annum 1320;" en op de laatste bladzijde wordt vermeld: „Iste liber pertinet ad ecclesiam Sci Johannis Cordule in Colonia." Dit merkwaardig geschrift is verdeeld in elf hoofdstukken, die allen hun opschrift dragen.

De „Prologus inventionis sanctarum Cordulae et Constantiae" geeft eene reeks van schriftuurteksten, allen onmiddellijk aan elkander geregen, ten betooge hoe God zijne heiligen met glorie overlaadt.

„Executio operis" verhaalt, hoe broeder Yngebrandus eene verschijning kreeg van eene heilige maagd, die zeide tot de Ursulienen te behooren, maar wier gedachtenis niet werd gevierd en wier gebeente nog niet was opgegraven. Op raad van den prior zijns kloosters, vroeg hij den volgenden nacht aan de verschijning waar hare overblijfselen verborgen lagen, en toen hem dit geopenbaard was, moest hij den derden nacht haren naam vragen; en als hij dezen kende, dan mocht hij beloven aan haar verlangen te zullen voldoen, want dan zou men er zeker van zijn, dat het eene waarachtige verschijning en niet een spel der verbeelding was (scientes quod non sit illusio fantas-

tica, sed revelacio vera et divina). De verschijning gebood hem haren naam op haar voorhoofd te lezen; en de broeder, die het lezen niet geleerd had, las duidelijk de woorden: »Cordula virgo regina," met roode letters op een gulden band geschreven. Toen gebood de prior op de aangeduide plaats te graven, en vond de beenderen van Cordula, en vele andere overblijfselen der gemartelde Ursulienen met de verschillende kenteekenen der marteling, die bij de lijken begraven waren. De beroemde en groote bisschop van Regensburg, Albertus Magnus, die zich juist te Keulen bevond, bracht ze met veel plechtigheid in luisterrijke processie naar de kerk.

De volgende hoofdstukken bevatten het verhaal van verschillende wonderen, op het graf van de H. Cordula verkregen, en voeren ten opschrift:

III. »Miraculum de quodam parvulo submerso et a mortuis resuscitato."

IV. »De puero excecato a morbillis que vulgariter rudelem dicuntur et illuminato."

V. »De puero excecato uno oculo per variolas que pocken dicuntur."

VI. »De visione candelarum que apparuerunt circa sepulchrum sancte Cordule."

In hoofdstuk VII, »Miraculum quomodo apud nos lata fuit corona sancte Cordule," wordt ons verhaald, hoe er eens twist ontstond tusschen eene kanonikes en een broeder, wier beider kloosters beweerden het lichaam van de H. Cordula te bezitten, over de vraag, wie van beiden de ware Cordula, die tot de Ursulienen behoorde, bewaarde. Als men het volstrekt niet eens kon worden, kwam men tot de overeenkomst, dat zij de ware heilige martelares Cordula zou zijn, die het eerst binnen een half jaar een wonder van God zou verkrijgen. De broeder won het geding, want drie maanden daarna werd een Hollandsche edelvrouw door tusschenkomst van de H. Cordula, wier gebeente in het klooster der broeders rustte, op wonderbare wijze genezen.

Een ander wonder verhaalt het achtste hoofdstuk. „De terra sepulchri sancte Cordule missa in turrim quandam captivorum."

Dan volgt in hoofdstuk IX het vinden van de overblijfselen der heilige maagd, martelares en koningin Constantia („Sequitur de inventione sancte Constancie regine virginis et martyris"). De abdis Petronella zelve kreeg de openbaring van de plaats, waar de overblijfselen dezer gemartelde koningin en van nog vele bisschoppen zouden gevonden worden. Dit vinden had plaats ten jare 1327, op den feestdag der heilige martelaren Marcus en Marcellianus.

Hoofdstuk X, „que fuerit ista Constancia regina" tracht, met gebruikmaking van de verschijningen der H. Elisabeth van Schoenau, aan te wijzen wie deze Constantia is geweest.

Het laatste hoofdstuk voert den titel: „Concordantia Cordularam et que ex duabus nostra possit esse." In het boek der verschijningen van Schoenau en Steinfeld worden twee Cordula's genoemd, die tot het leger van Ursula behoord hebben, namelijk: de dochter van graaf Quirinus, welke na Pinosa den hoogsten rang onder de elf-duizend bekleedde, en de dochter van koning Avitus, de zuster van de H. Columba, die de zesde in rang was. Op de vraag, van welke Cordula de broeder voorgaande verschijningen heeft ontvangen, bewijst de schrijver met vele redenen, dat hier van geen andere kan sprake zijn, dan van de dochter des graven Quirinus („credo itaque salva reverencia aliquorum dicencium contrarium: nostram Cordulam fuisse eam que sub classe delituit, filiam Quirini comitis, terciam in ordine principalium virginum; ad quam post beatam Pinosam spectabat tocius virginalis exercitus dispositio"). Zij was dan dezelfde, die, volgens de „Regnante Domino", zich in het schip had verborgen gehouden, en aan Helentrudis is verschenen in plaats van aan dezen broeder.

Eindelijk, m. h.! ook ons vaderland bezit eene eigene legende

die betrekking heeft op de geschiedenis van de H. Ursula, en in handschrift wordt bewaard op de koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage; ik bedoel de legende van de Reensche maagd en martelares Cunera, eene der gezellinnen van Ursula. Deel 173, dat afkomstig is van het Susteren-klooster te Weesp, en tot rugtitel heeft: „Dit is die prologus op St. Gregorius omelie", bevat op papier een keurig handschrift uit de laatste helft der veertiende eeuw, hetwelk in oud-Gelderschen tongval verhaalt „VAN SUNTE KUNEREN LEGENDE DER HEILIGER JONCFROUWEN." Deze legende, voor een groot gedeelte ook door den Nederlandschen Brevier overgenomen, doet de gebeurtenis voorvallen in het jaar 337, en verhaalt dat Cunera werd gespaard door een Koning die „namse ende bedecten se mit sinen mantel ende behueden sé voir den doet. Aldus is dese heilige maget alleen te liue ghebleuen onder de elf-dusent ioncfrouwen. Dese coninc die se aldus behueden was een coninc ende heer van den ryn ende ouer al dat lant dat dair toe hoerden. Hi nam Kunera ende setten si hem achter op syn peert ende bracht si toe Rienen." Cunera leefde in heilige versterving, deed wel aan de armen van den omtrek, en diende met ijver en trouw haren heer. Doch de Koningin droeg haar een kwaad hart toe, en belasterde haar onophoudelijk bij den Koning, die er echter geen geloof aan sloeg, en op eene bovennatuurlijke wijze van hare onschuld werd overtuigd. „Doe die coninc dat groete wonder sach van Kunera Doe sprak hi tot oer, mynre allerliefste vriendynne nu beuele ic V die sloetelen van alle mynen guede want ic sie ende merck dat al uwe werken guet syn ende ic en vinde niemant trouwer tot mynre behoef in allen mynen ryke. Aldus nam Kunera die slotelen ende verwairden si trouweliken wanneer dat hi wtreet. Ende wanneer dat hi weder quam soe gaf si hem die sloetelen weder. Die coninc gaff hoir die macht dat si mit sinen guede doen mocht wat si wolde. Ende woe Kunera hoger wart verheuen in des conincs haue woe sy oir meer veroetmoedichden. Doe die coningynne des conincs synne

van Kuneren niet brengen en mochte mit loegen soe setten sie op in boesheden woe sy Kuneren ter doet mocht brengen." In 's Konings afzijn, „ginck die coningynne mit hoirre cameriren ende namen Kuneren als rasende honden ende bonden een dwele om horen hals. Ende Kunera stont als een lam dat men ter doet leidt en beual hoir siele in den handen Gods doe si was in groeten noeden. Ende si worpen Gods vriendynne onweerdeliken op die eerde en alsoe sterf si en voer totter geselscap der heiliger mechden in den zale hoirs brudegoms." Toen de moord was bedreven, namen zij „dat heilige licham ende groevent in den peertstal ende lieten die dwele om horen hals en bedecten dat licham mitter peerdenmiste dat mens niet en vonde." De koningin verhaalde haren gemaal, dat Kunera door hare vrienden was weggevoerd. Maar als men de paarden, waarmede de koning was uitgereden, op stal wilde zetten, „si en wolden noch om stoten noch om slaen in die doer gaen dair dat heilige licham begrauen was. Die knechten brachten die peerde voir enen anderen stal dair traden si al geliken in ongestoten en ongeslagen. Doe gyngen die knechten wederom in den iersten stal. Dair sagen si staen cruyswisgedreyde tartisen (toortsen) oestwert ende westwert die dair branden ende schoen claerheit van hem gauen".

Als de Koning daarvan was onderricht en het lijk had gevonden „doe sprac hi mit eenen fellen synne dat die coningynne syn wyf wair die rechte moordenersche van Kunera, want hi had menichwerf verstaen dat si eenen fellen gront had op die heilige maget, hierom seg ic dat si heeft gedaen desen moert." Nadat hij de koningin voor zich ontboden en haar den moord had verweten, deed hij „syn wyf haer cleder wt trecken ende liet sy utermate seer slaen ende geiselen dat si en wech liep ende wart hoirre synne bister ende wart beseten mitten duwel. Ende si liep den wech om den men Sunte Kunera pleech te dragen binnen drie dagen. Ende si schoerden haer cleder en toech hoer haer. Ende des dorden dages liep si op enen berch ende viel van der hoechheit des berges en brack den hals."

Als ge ooit naar Reenen gaat, m. h.! verzuim dan niet naar den Kunera-weg te vragen en Prattenburg te bezoeken. De protestantsche boeren zelfs zullen u verhalen, dat nu nog in den tuin van het voormalig kasteel van tijd tot tijd des nachts eene vrouw, in wit satijn gekleed, ronddwaalt, en dat er nog vaak heen en weder dwarrelende lichten in den paardenstal worden gezien, waar het lijk van Cunera begraven werd.

Ziedaar, m. h.! slechts eene vluchtige schets der voornaamste legenden van de H. Ursula met haar elf-duizend maagden. In eene volgende voorlezing zullen wij onderzoeken welke bronnen er nog voorhanden zijn, waaruit de ware geschiedenis te putten is.

THEEPRAATJES
VAN
DOCTOR MARTINUS VAN OUDIJK.

I.

OVER EMANCIPATIE DER VROUW.

Ik heb er nooit in kunnen toestemmen, dat iemand, die na volbrachte academische studiën, zich ten platte lande vestigt, zoo deerlijk is te beklagen. Ik ben altijd zeer koel gebleven bij het hooren van jammertonen over het gemis aan conversatie. Het koffiehuis- en societeitsverkeer moge bekoren wien het lust: mij niet. De hoeveelheid van vrienden en kennissen heeft op mij steeds denzelfden indruk gemaakt als eene tafel, op welke een keur en mengelmoes van spijzen staat, doch waarop de goede, degelijke, gezonde kost wordt gemist. De qualiteit, niet de quantiteit van vrienden en bekenden, heeft mij steeds aangetrokken: en daarom heb ik mij nooit over „het leven buiten" beklaagd.

Dan ook heeft de betrekking van Dokter veel voor. Men wordt allengskens zoo geheel en al van de intimen. Voor hem niet de beletselen van uur of dag. Zóó iemand, dan heeft hij het voorrecht van ten allen tijde welkom te wezen. Voor hem maakt men minder complimenten, en hij behoeft zich daaraan niet te storen. Voor iemand, die ons zoo vaak in morgengewaad ziet trekt men minder het zondagspak aan. Voor iemand die

ons in al onze kleinheden en gebreken kent, zet men het gelaat minder in de plooi der gezelschapsconvenances. *Il n'y a pas de grand homme pour son valet de chambre*, zou men kunnen veranderen in: *il n'y a pas de grand homme pour son médecin.* Louis XIV zal, met zijne onderbuikskwalen voor Dangeau minder groot geweest zijn dan voor Turenne en Racine. De Dokter van Sixtus V, die, moet men Leti gelooven, van schrik bestierf, toen de paus, zijn patient, vergramd hem toeduwde: „Hoe! durft gij den Paus bij zijnen neus te nemen?" was, naar mijne bescheidene meening, niet een knip voor zijn neus waard. In plaats van te bezwijmen van schrik had hij moeten antwoorden: „niet alleen, Uwe Heiligheid! bij den neus; maar zelfs bij de haren!" Dokter Martinus van Oudijk althans zou, voor het oogenblik, in Sixtus V niets anders gezien hebben, dan een patient, die wel mocht gehoorzamen, maar niet bevelen. Hij zou tot Z. H. gezegd hebben wat Shakespère aan Hamlet in den mond legt:

Wij zijn ons zelven niet, wanneer natuur gedrukt
Des menschen geest beveelt in 's lichaams smart te deelen.

Doch dit ter zijde gelaten, ik ben noch de lijfarts van Louis XIV, noch van Sixtus V; ik practiseer ten platten lande, veroorloof mij daar eenige vrijheden omtrent mijne patienten, en vind mijn genoegen, mijne vergoeding voor het gemis van ettelijke zaken, in de vertrouwelijkheid van eenige weinigen, en in den gezelligen kout met een drie of viertal Dames en Heeren, van welke ik de eer zal hebben, voor dezen keer, ulieden een tweetal voor te stellen.

De eerste, Mevrouw van Wijk, woont op eene kleine Villa, niet ver van de kom van het dorp, in welks midden een huis prijkt, met het opschrift: M. van Oudijk. Med. Chir. Obst. Doctor. Mijnheer van Wijk heeft vroeger aan het hoofd gestaan van een niet onaanzienlijk handelshuis in eene onzer groote steden. Hij heeft sinds een drietal jaren zijne zaken overgedaan aan zijnen compagnon en is op een klein buitengoed gaan wonen. Zijne echtgenoote is eene zeer beschaafde vrouw, die eene „gesoigneerde educatie" heeft genoten, zou men zeggen;

maar van welke ik, haar huisdokter, de getuigenis durf geven dat zij eene vrouw is met een helder hoofd, een edel hart, uitmuntende manieren en vol van die beleefdheid, welke de ware beleefdheid is; die welke voortkomt uit het hart, en niet het resultaat is van eenige aangeleerde vormen. Zij bemint haren echtgenoot: is zijne raadsvrouw en in waarheid zijne levensgezellin in liefde en leed; zij voedt hare kinderen zelve op; zij bestiert haar huishouden, zoodat alles orde, regelmaat en harmonie is. Dit belet haar niet om open oog en oor te hebben, voor hetgeen in de wereld rondom haar omgaat. Zonder te behooren tot de „blauwkousen" leest zij veel, en met kennis en oordeel. De lectuur dient niet voor haar om den tijd te dooden, of om kennis te nemen van de modeliteratuur; zij dient voor haar om verstand en hart te veredelen; om een zelfstandig oordeel te kunnen vellen over datgeen hetwelk voor niemand, in den tijd, in welken hij leeft, onverschillig kan zijn. Zij formuleert de slotsommen van haar lezen en denken, helder, juist; vaak niet zonder eenige satyre, die evenwel niet ontaardt in bitterheid, veel eerder scherts is. Zij haat niet wat haar hart haar zegt, dat zij moet veroordeelen. Hare wereld- en levensbeschouwing toetst zij steeds aan den eenigen toetssteen, welken zij als proefhoudend beschouwt: aan de leerstellingen en de moraal harer Kerk: want zij is eene ijverige Katholieke, die in alles uitkomt voor haar geloof en nooit zou gedoogen dat men kon veronderstellen dat zij om wereldsche inzichten, in hoe geringe mate dan ook, hare gevoelens en overtuiging zou ontveinzen.

De tweede dame, welke ik de eer heb ulieden voor te stellen, is Mevrouw van Beek. Haar echtgenoot heeft zijn opleiding aan de Academie genoten, en bekleedt thans een aanzienlijke betrekking. De ouders, de familie van Mevrouw van Beek, behooren tot dien stand, welken men gewoon is „den geleerden stand" te noemen. Aan het huis van haren vader, later toen zij gehuwd was, is zij veel in verkeer geweest met mannen, die de „moderne begrippen" huldigen en, gelijk zij het noemen, „met

den tijdgeest medegaan." Zij zelve heeft allengskens veel van die begrippen ingezogen; zonder dat zij bemerkte hoe er een strijd tusschen haar uitmuntenden natuurlijken aanleg en die aangeleerde begrippen, in haar binnenste was ontstaan, waardoor de harmonie tusschen haar denken en handelen werd verbroken. Geloovig van aard, omdat zij bemint en vertrouwt, is zij toch eenigermate sceptisch geworden. En haar scepticisme tast maar al te vaak juist datgeen aan, hetwelk voor andere „geloovige vrouwen" eene onaantastbare en onomstootbare waarheid is; terwijl van den anderen kant, juist hare behoefte om te gelooven, om te ontgloeien voor het edele, het ware en het goede haar des te gemakkelijker ontvangbaar maakt voor alles, wat door „den tijdgeest" wordt gepredikt: voor alles wat door een uiterlijk van belangloosheid, van toewijding aan de zaak der verdrukten, van zelfopoffering haar in geestdrift brengt. Zij laat zich medesleepen, voor een wijle althans, door de schoone woorden van „volksheil, verlichting, beschaving, vooruitgang"; maar haar hart zou onmiddellijk protesteeren tegen alles, wat in de toepassing, gelijk die ten huidige dage geschiedt, in strijd is met haar ideaal. Alle echt Christelijke gevoelens liggen in haar hart verscholen; maar een nevel van rationalistische humanitaire begrippen belemmert vooralsnog den goddelijken straal des zuiveren lichts

Ondanks deze groote verscheidenheid tusschen de beide dames leven zij in goede vriendschap met elkander. Beiden zijn edel van hart, te verstandig, en laat ik zeggen, ook te zeer welopgevoed, dan dat verschil van meening, omtrent zeer vele punten, verwijdering tusschen haar zou teweeg gebracht hebben. Mocht de eene soms al meesmuilen over de denkwijze der andere; onmiddellijk rijst dan de gedachte op aan de vele uitmuntende hoedanigheden van de andere. „Jammer, dat zulk een verstandige vrouw als Mevrouw van Wijk zoo ultramontaansch gezind is," heb ik meermalen van Mevrouw van Beek moeten hooren. „Jammer dat zulk eene edele vrouw als Mevrouw van Beek zoo liberaal is" hoorde ik even dikwerf uit den mond van Mevrouw van Wijk.

En de dokter? — Hij ging met loffelijke onpartijdigheid beurtelings bij beide Dames thee drinken, en met beide keuvelen. Inderdaad het is voor hem een genoeglijk oogenblik, zoo hij ze bij elkander vindt; en vooral is hij ten toppunt van vreugde, wanneer zij het met elkander niet eens kunnen worden. Daar hij beider geneesheer en huisvriend is; en daar de dokter des huizes zoo een geheel andere heer is, dan de gewone heeren, worden hem de punten van geschil vaak voorgelegd, en aan zijne beslissing overgelaten; of wat even dikwerf geschiedt, vindt eene coalitie plaats tusschen de zoo even nog strijdende partijen, en wordt de bemiddelaar het slachtoffer der coalitie: vooral wanneer er een derde dame bij tegenwoordig is, welke ik u thans niet zal voorstellen, anders dan bij haren naam: mevrouw van Oudijk. Dan is hij soms gedwongen wanhopend uit te roepen:

Que vouliez vous qu'il fît contre trois?

En dan ontvangt hij meedoogenloos ten antwoord:

Qu'il mourût ou qu'un beau désespoir alors le secourût.

Op zekeren avond van het najaar van 1873 had ik gebruik gemaakt van de gelegenheid dat eene der boden een weinigje ongesteld was, om op het uur van de theetafel eene visite aan het huis van van Wijk te maken. Ik vond daar de beide dames in een druk gesprek, met een boekje op tafel, hetwelk, gelijk ik merkte, aanleiding had gegeven tot een kleinen woordentwist: het gevolg van geheel verschillende opvatting van eene zaak, die de dames nauw ter harte lag.

Na de gebruikelijke plichtplegingen, zeide Mevrouw van Wijk: Dokter gij komt, alsof gij geroepen waart; Mevrouw van Beek en ik kunnen het maar volstrekt niet eens worden.

— Over eene derde Dame, misschien, Mevrouw? — Juist: over de Moderne Judith! Daar ligt ze, en dat nog wel geïllustreerd door *Uilenspiegel!* —

't Is niet de moderne Judith, of zoo gij liever wilt, Mejufvrouw Mina Krüseman, die het eigenlijk onderwerp is, waarover wij het samen niet eens kunnen worden, zeide mevrouw van Beek, maar over de groote kwestie van de roeping der vrouw: van hare standplaats in de moderne maatschappij; in één woord de Emancipatie der vrouw. Hebt gij de lezing van de Dames Betsy Perk en Mina Krüseman dezen zomer gehoord, Dokter?

— Neen, Mevrouw! —

— Hebt gij dan het boekje de *Moderne Judith* gelezen? —

— Verschoon mij Mevrouw van Beek, wanneer ik u zeg, dat ik, misschien bevooroordeeld, weinig op heb met Judiths, van dergelijk soort is. Ik vind zoo iets al te revolutionair. Ik vermeen dat eene vrouw aan den man, die het hoofd der vrouw is, nooit het hoofd mag afslaan, zelfs niet eens het hoofd op hol mag brengen.

— Wat zal ik er u van zeggen dokter, hernam Mevrouw van Beek; Il y a de grands exemples pour, et de grandes raisons contre.

— Agatha! viel toen Mevrouw van Wijk, hare vriendin, in de rede: houd den dokter in goed heumeur; ge weet, dat dat soort van heeren licht geraakt is en zich tegenover ons, Dames, vrij wat minder tot beleefde galanterie verplicht rekent, dan andere heeren. Ik zou u raden, wilt ge goede vrindjes met hem blijven, hem voor te lezen wat Mejufvrouw Krüseman omtrent de roeping van de andere vrouwen schrijft. Doe dit: dan kunnen wij misschien vernemen welke de doctorale opiniën omtrent de vrouwekwestie zijn. —

Mevrouw van Beek, die veel beter leest dan ik, begon daarop de volgende bladzijden voor te lezen.

[1]) Waarom werkt men overal, maar vooral in Nederland, de ontwikkeling der vrouw zoo stelselmatig tegen? — Waarom sluit men haar uit van schier alle betrekkingen waarin zij voor het welzijn van een grooter aantal menschen, dan haar huisgenooten alleen, nuttig werkzaam zou kunnen

---

[1]) De *Moderne Judith* van Mej. Mina Krüseman . . .

zijn? — Waarom zelfs wordt zij al meer en meer verstooten uit sommige echt vrouwelijke betrekkingjes welke haar ten minste in de gelegenheid stelden om in haar eigen onderhoud te voorzien? Waarom moet zij trouwen of bedelen, wil zij geacht worden door de maatschappij, die haar bespot als ze denkt en veracht als ze werkt. Vallen mag ze, dan vindt ze ten minste nog een soort van steun, van bescherming, ja, dikwijls zelfs fortuin genoeg om hare zonderlingste grillen bot te vieren en op hare beurt de achting der wereld te bespotten!

Mag een vrouw niet eervol werken voor haar brood? of is zij er niet toe in staat?

Dit laatste kunnen wij dadelijk tegenspreken, daar er, zelfs nu, niettegenstaande het gebrekkige en het achterlijke harer opvoedingen, nog vrouwen gevonden worden, die in verstandelijke, zoo wel als in zedelijke ontwikkeling, de meeste mannen van haar tijd voorbij streven. — „Dat beteekent niet veel!” — zult ge mogelijk zeggen, en ik zeg het met u, telkens wanneer mij in een winkel een hoedje aangepraat of een elletje kant afgemeten wordt door een der HEEREN ONZER SCHEPPING!

Maar 't is ook onze eigen schuld! Mannen die ons bedienen! — mannen die ons kappen! — mannen die ons kleeden! — Ik ben, Goddank! nog nooit door een man gekapt of gekleed geworden, en ik loop elken dameskleerenwinkel uit, waar een man mij tegenkomt met het eeuwig lachend:

„Wat is er van uw dienst — Dame?”

Daarom veracht ik die mannen niet, Och neen! — die menschen doen ook wat zij kunnen om eerlijk door de wereld te komen . . . . maar ik betwist den Heeren der schepping hun recht van uitmuntendheid.

Wat wordt er sedert eeuwen al niet voor het onderricht van mannen gedaan! Scholen en academies, ze reizen als uit den grond op! En wat zijn onze mannen groot geworden!!! Zij kappen vrouwen! En maken japonnen! Zij bakken koekjes! — En meten kant! — Maar zij doen nog veel nuttiger dingen ook. Zoo als ze laatst nog in Frankrijk gedaan hebben . . . . Zij moorden, rooven, en stichten brand onder den valschen naam van EER, en voeren als barbaren oorlog, waarvoor zij elkander onderling beloonen met kruisjes, lintjes, strikjes . . . . armoede en ellende.

Maar de armoede en ellende drukken 't meest op de vrouwen, die misdaad zien in gruwelen en, te huis blijvend, als getrouwe honden de wacht houden bij de hulpbehoevende kinderen, die de vaders onbeschermd achter lieten, hakend naar slavengrootheid en naar moordenaarstriomf!

Neen, spreek me niet van de vernielende superioriteit der mannen! Zóó groot hadden ze ook wel zonder scholen en academies kunnen zijn?

Ik wou dat ik gedurende vijftien jaar alvermogend in dit landje wezen kon, dan nam ik eens een proef."

„Wel," vroeg Willem, haar lachend aanziende, „laat eens hooren je proef?"

„Mijn proef is deze. Wij vrouwen, we houden niet van onbeduidende mannen, en daar wij dus, indien de staat er zich niet mee bemoeide, zelve wel voor het onderricht van onze zonen zorgen zouden, zoo verbood ik gedurende slechts één halve eeuw aan alle jongens en mannen den toegang tot de hoogere burgerscholen en academies, en onder dezelfde reglementen, wetten, meesters en professors van nu, liet ik die bezoeken door vrouwen! — Ik wed, zonder een te hoog denkbeeld van onze volmaaktheid te hebben, dat ons kleine Nederland, binnen een eeuw, zonder rooven, moorden, of bandstichten, de grootste Natie der wereld zou zijn!"

„Bravo! Bravo!" riepen de heeren luid lachend; „we zien wel dat jij uit Amerika komt!"

„Helaas! neen, ik kom uit Frankrijk, Duitschland en Italië en ik ben in Nederland! — In Amerika ten minste kan een vrouw eervol alleen staan, als zij 't wil. Zij heeft nog wel geen recht van stemmen, als de domste neger, maar dat is mogelijk, omdat zij minder omkoopbaar zou zijn dan hij is! — Maar hier in Europa is het nog veel ellendiger met ons gesteld. Wij moeten zoo veel, en wij mogen maar zoo weinig doen, dat wij niets van ons bestaan begrijpen en lijdend, zoekend, vragend, dolend 't leven doorzwoegen, als zienden die geblinddoekt zijn en lammen die loopen moeten!"

De zusters zagen elkander veelbeteekenend aan en lachten als de heeren.

„Ze is nog niets verbeterd!" riep Emma. „'t Is nog altijd dezelfde revolutionnaire geest van vroeger!"

„Ze zal wel weer naar haar lief Amerika terug keeren," vervolgde Margaretha, „naar haar groot vooruitgangsland, waar de vrouwen zoo veel beter zijn en zoo veel meer ontwikkeld dan hier!" [1])

„Is dàt zóó?" vroeg Norah, zijn onze Nederlandsche vrouwen dommer, zielloozer, minder begaafd dan anderen? — Ik geloof het niet. Integendeel! — Maar zij zijn zwakker, vreesachtiger, kalmer, zij hebben meer behoefte aan goedkeuring, zou ik bijna zeggen, en dáár waar de geest te veel ontwikkeld, de natuur te poëtisch, te idëalisch is voor den suffen,

---

[1]) Den lezer zij medegedeeld, dat dit fragment ontleend is aan de novellen van Mej. Krüseman: „*de Vijf Zusters*" Hare ideën worden in deze bladzijden helder genoeg uiteengezet.

doodenden werkkring, waarin bekrompenheid, oude sleur en publieke opinie haar wringen willen, daar komt gewoonlijk de tering te hulp om het slachtoffer weg te halen dat de kracht niet had om te strijden en te hoog stond om te buigen.

Mogelijk oordeel ik verkeerd, maar ik geloof dat er menig meisje sterft dat gelukkig had kunnen leven, indien zij een werkkring had kunnen vinden in overeenstemming met hare individueele ontwikkeling, dat er menige vrouw krankzinnig wordt, omdat zij te veel ontwikkeld was om mee te gaan, te weinig om alleen te staan."

„Jij hadt met je gloeiende ziel en je altijd zoekenden geest zeker tot de krankzinnigen behoord," riep Willem, „als je geen kracht gehad hadt om te strijden of geen gelegenheid om nuttig werkzaam te zijn!"

„Ik? . . . O! Zeker, was ik krankzinnig geworden! — Ik had zoo gelaten niet kunnen wegkwijnen als Mathilde en Agnès! — Maar ik gaf gelukkig niet om de opinie van menschen die mij niet schelen konden, en ik heb mij hun schimpend „EXCENTRIQUE" ten nutte gemaakt om hun bij elken pas in 't leven aan te toonen dat hun hoog geroemd ORDINAIR toch nog ellendiger is!"

Toen Mevrouw van Beek dit had voorgelezen, was er eene kleine pauze. Misschien dachten de drie personen, aan de theetafel, na over hetgeen zij gehoord hadden; misschien wachtte ieder hunner totdat de andere het stilzwijgen zou afbreken. Eindelijk zeide Mevrouw van Wijk. — Wel! dokter! wat zegt *gij* er van?

— Wat *ik* er van zeg Mevrouw? — *Ik* zeg dat Busken Huet ergens zegt: „Het vrouwelijke hart, dat in peilloosheid van diepte wedijvert met het meer van Genève, kan bij sommige gelegenheden ook zeer wel naar eene arke Noachs gelijken." —

— En ik zeg, hernam Mevrouw van Wijk, dat uw Busken Huet soms zeer impertinent kan zijn. Die „peilloosheid van diepte" van het vrouwelijk hart is, bovendien eene dier holle phrases, met welke onze dichters en letterkundigen zichzelven een schijn van „peillooze diepte" geven; doch die inderdaad niets beteekenen. En wat die „arke Noachs" betreft, het kan wezen dat sommige vrouwenharten daarmede kunnen vergele-

ken worden; maar dan zijn het voorzeker geëmancipeerde vrouwenharten, in welk rein en onrein door elkander en onder elkander is vermengd, gelijk de beesten in de arke van Vader Noach. —

— Gij zijt vreeslijk gebeten op die geëmancipeerde vrouwen, Christine! sprak Mevrouw van Beek tot hare vriendin. Mij dunkt dat er in die beweging van vrouwenemancipatie wel wat overdrevens is, gelijk in alle menschelijke zaken, doch ik geloof, dat men zal moeten toestemmen, dat de verlichting en vooruitgang van onze eeuw eindelijk de aandacht heeft doen vestigen op zulk allerbelangrijkst vraagstuk, dat het heil van duizenden en duizenden raakt. De toestand der vrouw is sinds eeuwen en eeuwen verre van benijdenswaardig geweest. Zij, die in vermogens van geest bij den man niet behoeft achter te staan; zij die als *mensch* dezelfde rechten heeft als hij; zij, die evenzeer en misschien nog meer dan hij moet worstelen tegen de wereld en de maatschappij; zij wordt door wetten, door zeden als eene mindere, als eene onmondige bijna, beschouwd. Waar den man de meest volkomen vrijheid van handelen wordt gegeven en gelaten, daar wordt aan de vrouw diezelfde vrijheid van doen en laten ontzegd: zij staat schier machteloos; machteloos door gedwongen zwakheid, door mindere kennis, door vooroordeel. Zij moet een steun zoeken in den man; en die steun gewordt nooit aan 40% der vrouwen, welke ongehuwd moeten blijven. Het huwelijk is bovendien voor duizenden onder de vrouwen niets dan een slavernij; gekluisterd als zij zijn door een onverbreekbaren band aan iemand, aan wien zij zich geheel en al hebben overgegeven, om een steun, een verzorger, een broodwinner te vinden; en in wien zij maar al te vaak zoo deerlijk bedrogen zijn! Daarom is het meer dan billijk, ja gebiedend wordt het door de natuur der zaken, en door de noodzakelijkheid der omstandigheden vereischt, dat aan de vrouw in de moderne maatschappij een ruimeren werkkring worde ontsloten; dat de meisjes beter onderwijs erlangen in een tal van wetenschappen, door welke

haar geest meer ontwikkeld worde, en de maar al te gewone frivoliteit worde te keer gegaan; dat eindelijk aan de vrouw recht, gelegenheid en bekwaamheid worde verschaft om zichzelve door de wereld te helpen, zonder afhankelijk te zijn van eenen man; dat hare geestvermogens beter worden ontwikkeld, opdat zij niet slechts een bevallig huissieraad zij, maar een zelfstandig, denkend, ontwikkeld wezen. — Zoo begrijp ik de kwestie van de emancipatie der vrouw. Ik zie daarin niets anders dan een hoogst lofwaardig streven van onze eeuw van verlichting, beschaving en vooruitgang; een edel streven, te vaak door vooroordeel en bekrompenheid tegengewerkt; doch dat desniettemin, in latere eeuwen, de erkentelijkheid van het nageslacht zal verwerven.

Reeds vertoonen zich in die landen welke aan de spits van den vooruitgang staan, Frankrijk, Duitschland, Engeland, Amerika teekenen, die den vriend der menschheid een betere toekomst doen hopen. Hoevele stemmen hebben zich in beide eerstgenoemde landen niet voor de emancipatie der vrouw doen hooren!

Heeft in Engeland de beroemde staathuishoudkundige, Stuart Mill, deze zaak niet reeds met warmte bepleit! Hebben op *meetings*, ja in het parlement zelfs, geene welsprekende stemmen weerklonken, die de rechten der vrouw op meerder onderwijs, verbeterden maatschappelijken toestand, volkomen gelijkstelling met den man, zelfs in politieke rechten, verdedigden? Is hetzelfde niet het geval in Amerika? Vertoont zich de beweging daar zelfs niet nog krachtiger? Ziet men daar niet vrouwen optreden als geneesmeesters, advocaten, predikanten, telegraphisten? Hebben zelfs in sommige Staten van het verre westen, zooals en Wisconsin, de vrouwen niet reeds het stemrecht verkregen? Waarom zou deze waarlijk humanitaire beweging zich niet verder en verder uitbreiden; en zoodoende, al ware het in jaren, al ware het in één eeuw, de vrouw volkomen gelijkheid van rechten en plichten met den man veroveren? —

Mevrouw van Beek zweeg: men kon het haar aanzien

dat zij eenigermate opgewonden en vol vuur was, gelijk ik haar meermalen had gezien, wanneer zij, naar hare meening, voor eene billijke en rechtvaardige zaak in den bres sprong.

Mevrouw van Wijk zweeg ook een wijle, wendde zich toen tot mij en zeide:

— En wat dunkt u er van dokter?

Ik moet tot mijne schande bekennen, dat ik maar al te vaak geen weerstand aan de verzoeking kan bieden om .... een weinige impertinent te zijn, op gevaar af van mijne vrouwelijke vriendinnen ontevreden op mij te maken: vertrouwende dat mijne patienten hunnen dokter zullen vergeven, wat zij Martinus van Odijk euvel zouden afnemen. Ik antwoordde dan:

— Mevrouw! Molière zegt ... —

— Wat hebben wij met uwen Molière, met wien gij zoo hoog loopt, te maken: dokter! Die Molière was een impertinent komediant, die van vrouwen en geneesheeren evenveel kwaad sprak. Maar ik zie dat zijne verzen u op de lippen branden. Laat ze hooren! Evenwel niet in het Fransch. Ik heb het altijd eene dwaze en pedante gewoonte van geleerde en letterkundige heeren gevonden, om hunne gesprekken, hunne geschriften, met Fransch, Engelsch, Duitsch, misschien over een tiental jaren wel met Slavonisch, of Boheemsch te doorzulten. Laat ons uwen impertinenten Molière hooren, mits in het Hollandsch —

— Gelukkig Mevrouw, antwoordde ik, is Molières *Femmes Savantes* in het Nederlandsch vertaald; anders zou ik niet weten, hoe ik aan uwe begeerte kon voldoen: Hij dan zegt:

't Is noodloos, en dat wel om duizenderlei reden,
Dat vrouwen al haar tijd aan dingen gaan besteden,
Gansch tegenstrijdig met den gang van 't huisgezin.
Haar kinderen vormen tot de deugd en oudermin,

En met een scherpziend oog het keukenboek te lezen
Dat moet haar studie en haar wijsbegeerte wezen.

— Ik wist wel dokter; viel Mevrouw van Wijk mij in de rede, dat gij, zoodra gij er uw Molière bijhaaldet, alles in het gekke zoudt gooien; maar wij spreken thans ernstig; en op verbeurte van mijne goede gunst; op straffe van niet uwe sigaar in mijn salon te mogen rooken, verzoek ik u de vrouwen niet enkel tot het keukenboek te verwijzen. Ik zou haast moeten denken, dat gij met Molières Chrysale van gedachte zijt:

— 'k Leef bij een goeden pot, maar niet van mooije praatjes —

— Mevrouw, ik beken schuld; beloof beterschap; verzaak Molière en alle zijne kwasterijen —.

— Gij hebt mijne vergiffenis dokter, hernam Mevrouw van Wijk, en ten bewijze daarvan, verzoek ik u Zondag aanstaande ten mijnent om te komen zien, in hoeverre ik het keukenboek heb bestudeerd; al beschouw ik het ook als een inpertinentie van Molière, dat hij ons, vrouwen, daartoe verwijst. —

Doch wij zouden van ons onderwerp afdwalen. Lieve Agatha! zeide Mevrouw van Wijk toen, zich tot Mevrouw van Beek wendende; ik bewonder uwe geestdrift voor de Emancipatie van de vrouw. Veroorloof mij evenwel u te zeggen, dat gij eenigermate de rol van Don Quichotte speelt. Denk niet dat ik met deze woorden een onaangenaam iets wil zeggen. Ik heb zeer veel op met dien edelen ridder van Dulcinea, al was hij ook van de droevige figuur. Don Quichotte is een idealist van het beste soort: iemand die zijne genoegens, zijne rust, zijn leven zelfs zou willen ten offer brengen voor hetgeen hij billijk en rechtvaardig acht. Hij idealiseert; ziet onrecht, waar juist zooveel onrecht niet is; hij wil verbeteren; hij wil in het strijdperk treden tegen de machten der wereld; maar vergeet daarbij, dat alles wat lijdt, daarom juist niet onschuldig is; dat alles wat beklaagd wordt door hém, juist nog niet zichzelve beklaagt;

juist niet altijd beklagenswaard is. Zijne fantasieën, zijne boeken, zijne droomerijen hebben hem verplaatst in een denkbeeldige wereld met denkbeeldige monsters, met denkbeeldige slachtoffers. Had hij in onzen tijd geleefd, misschien had hij de wapenen opgevat, ter Emancipatie van de vrouwen; had hij vrouwen willen verlossen van de tirannie van mannen, van welke zij zelve, die beklagenswaardige slachtoffers, volstrekt niet willen verlost wezen. En toch Don Quichotte, hoevele dwaasheden hij uithaalt, is niet belachelijk; hij is nobel en edel, hij is eene Idealist. Neem het mij dus niet kwalijk dat ik u voor een enkelen keer vergelijk bij den edelen ridder, die in eene plompe dorperin eene beeldschoone Dulcinea ziet. — Om tot ons onderwerp terug te keeren, beste vriendin! ik zal de zaak vooreerst op geheel en al vrouwelijke wijze behandelen; dat is, haar meer beoordeelen naar de inspraken van het gevoel, dan naar de uitspraken aan het verstand. Trouwens, ik ben van meening, dat gevoel en verstand, bij harmonische naturen (niet dat ik mij-zelven daaronder tel) met elkander geheel en al tot ééne en dezelfde gevolgtrekking moeten komen. Ik moet dan, mijn gevoel tot geleidsvrouw nemende, zeggen dat ik die geheele beweging van vrouwenemancipatie beschouw als een ziekelijk product eener afgedwaalde verbeelding; als het gevolg van een verzet tegen de eeuwige orde van zaken, gelijk die door God is ingesteld: een verzet, dat ontspruit bij vele dier vrouwen uit hoogmoed en ijdelheid; bij anderen uit gemis aan gelatenheid en ontevredenheid over de nederige rol, welke aan haar, van den beginne der wereld af, is toegewezen. Het woord des Apostels: „Gij vrouwen! zijt uwen mannen onderdanig, stuit haar tegen de borst. Voor anderen helaas! is de Emancipatie niets anders dan eene losmaking van die banden, welke voor de vrouwen den sterksten teugel zijn, maar tegelijkertijd haar hechste steun. Gij begrijpt mij. Ik doel op de Emancipatie, die begeerd wordt door vrouwen uit de school van George Sand, en van de prediksters der „amour libre" — Verre zij het van mij, alle vrouwelijke voorstanderessen der Eman-

cipatie onder deze beide soorten te rangschikken. Zeer velen zien in de geheele Emancipatiebeweging niets anders dan een strijd, om voor de vrouw, die als ongehuwde oude jongejufvrouw of als onbemiddelde weduwe, in de wereld staat, eene positie te verwerven, door welke zij niet ten laste van hare bloedverwanten komt, of zelve met hare kinderen armoede en gebrek behoeft te lijden. In zooverre heb ik er niets tegen veel vóór in te brengen. Evenmin heb ik tegen de Emancipatiebeweging, in zooverre zij alléén moet dienen, om voor de wezenlijke, ware, noodige, intellectueele ontwikkeling der vrouwen te zorgen. Gij ziet, Agatha! dat ik niet alles afkeur, van hetgeen gij goedkeurt. Wat ik veroordeel is het hoogmoedige, het onzedelijke, het onchristelijke, laat ik het noemen, het godsdiensthatende, wat zich in die geheele Emancipatiebeweging verschuilt achter het mom van warme belangstelling in eene allerbelangrijkste sociale kwestie. En dat dit het geval is, beste vriendin! blijkt uit honderd omstandigheden. Het straalt door uit meest alle redevoeringen en geschriften over, in zeer vele argumenten vóór de Emancipatie der vrouw. Gij hebt ons zoo even iets voorgelezen uit het boekje van de Evangeliste *en Jupon* der vrouwenemancipatie, Mejufvrouw Mina Krüseman. Mag ik u en den dokter een paar andere bladzijden uit hetzelfde boek laten hooren....

Hierop nam Mevrouw van Wijk het boekje in de hand en las het volgende voor:

Ik ben als spreekster en schrijfster opgetreden om hetgeen ik rechtvaardig acht voor te spreken en hetgeen ik achterlijk of bespottelijk vind als zoodanig voor te stellen. Heb ik ten opzichte van ons vrouwenleven gedwaald, overtuig mij hiervan en wederleg mij, maar bestrijd mij met krachtiger wapenen dan verouderde machtspreuken als:

„God heeft **ons** gemaakt tot hulp en den man tot heerscher."

„'t Hart verheugt zich Hem (den Christus) te dienen in de broederen," enz. enz. enz.

Al die dingen waren een paar duizend jaar geleden volkomen op hun plaats, maar wat toen nieuw was is nu oud, wat toen plicht heette is nu

misdaad, en omgekeerd. — Elke tijd heeft zijn fouten, zijn overdrijvingen, zijn gebreken en zijn dwaasheden, — zoo heeft ook elke eeuw haar eigenaardige ontwikkeling en haar bijzondere kracht.

De groote kunst is de fouten, gebreken, en goede eigenschappen van den tijd waarin men leeft te vatten en van de zwakheden zoo wel als van de deugden partij te trekken tot bereiking van dit eeuwig groote doel ontwikkeling — volmaking.

Ik meen in onze eeuw en in ons land een sterk wapen tot bereiking van dit, mijn eenig doel, gevonden te hebben in scherts en spotternij, soms ook in uitlachen, en in geringschatten van wat beter zijn moest en zijn kon dan het is.

Die meent dat dit lichtzinnigheid is, vergist zich — er ligt dikwijls meer waarheid, meer ernst en meer smart in een enkelen lach, dan in een geheel boek vol uitgewerkte, doorgewerkte, afgewerkte, doodgewerkte hoogwijze lessen en raadgevingen!

Het heeft ons nooit ontbroken, het ontbreekt ons ook nu niet, en het zal ons nooit ontbreken aan berustende lijders, aan preekende zedemeesters en aan heerschzuchtige machthebbers — Dezen toch zijn de meest algegemeene ontwikkelingsvijanden die de wereld voortbrengt en waarop onze maatschappij nog altijd bluft, alsof zij 't recht had op zoo iets trotsch te zijn! — Ook een der gevierde dwalingen die ik uitlach!

Het is zoo gemakkelijk niets te doen en hulp van „den Heer" te verwachten, telkens wanneer wij geen énergie genoeg hebben om ons zelv' te helden.

't Is ook zoo verdienstelijk dit leven geheel te verwaarloozen voor een volgend waarmee wij provisioneel toch niets te maken hebben. — Gij beklaagt er u over dat wij worden opgevoed „voor de aarde alleen". Deze klacht is dunkt mij ongegrond. Ik vind juist dat er veel te weinig voor onze aardsche opvoeding (bruikbaarheid) gedaan wordt. Mijns inziens ware het wenschelijk, dàt wij werden opgevoed voor de aarde alleen, dàn ten minste zouden wij hier denkende, handelende en nuttige wezens zijn.

Als menschen zijn wij hier geplaatst, om te werken en te leven. Vóór alle dingen zijn wij dus verplicht mensch te zijn. — Ik heb veel, akelig veel vrouwen in mijn leven gekend, welnu ik moet tot haar schande bekennen dat er bitter weinig menschen bij waren. De machinale eigenschappen hadden doorgaans de intellectueele verdrongen. Waar ik een echtgenoote zocht, vond ik een huisbediende, waar ik een moeder aantrof, was zij een kindermeid!

Hebben wij daarvoor verstand en ziel gekregen? -- Voorwaar, wij konden voor zoo'n werkkring nog met minder ontwikkeling volstaan!

„De vrouw moet den man een hulpe zijn."

Om bij den bijbel te blijven, dien gij meermalen aanhaalt. Ik heb niets tegen dat boek, ofschoon het verouderd is en er veel dingen in staan die mij niet aantrekken. — (Question de goût waarschijnlijk, ou de routine, waarover wij niet twisten zullen). Gij zegt dus:

„De vrouw moet den man een hulpe zijn"

Het zal u zeker verwonderen als ik u antwoord dat ik dit volkomen met u eens ben. Ik eisch nog meer dan gij en verlang zelfs dat alle menschen elkander zullen helpen. Ons doel is hetzelfde zoo als gij ziet, ofschoon onze wegen om dat doel te bereiken lijnrecht tegen elkander inloopen. — Wij vragen beide om hulp, gij voor den man uitsluitend, ik voor de vrouw vooral.

„De vrouw moet den man een hulpe zijn." Is zij dat werkelijk in den bekrompen zin dien men aan die woorden hecht?

Is de vrouw die niets kan dan huishouden en kinderen voeden den man een hulpe?

Vindt hij bijv. in oogenblikken van ambtsmoeielijkheden steun in een bordje vermicellisoep?

Kan hij in dagen van teleurstelling of droefheid troost vinden in een wollen kous?

Geeft 't boenen van een tafel of 't schuieren van een kleed hem lust tot werken, kracht tot handelen?

Kan het hem genoegen doen zijn net-gekleede kinderen van vreemden te zien leeren wat de moeder zelve niet weet?

Mag hij berusten in 't zedelijk en verstandelijk verknoeien van zijn nageslacht, door onwetendheid van haar die hem gesteld werd tot een hulpe?

Voorwaar, beter geen hulpe dan zóó eene!

Die echtgenoote is te weinig vriendin! — Die moeder is te weinig onderwijzeres! — Zij moest een steun zijn, geen bediende; een leidsvrouw, geen werktuig.

Een gouvernante of meester kost meer geld dan een meid, en een geboende tafel is, dunkt mij minder waard dan een kind.

Uit een eenvoudig économisch oogpunt beschouwd staat uw ideaal dus ook al achter bij het mijne.

Gij ziet het, ik ben niet tegen uw „Zijt den man een hulpe", maar ik verlang meer van die hulpe dan niets.

Is niets kunnen helpen?

Is niets doen helpen?

Is niets zijn helpen?

Waar is de echtgenoot die in ziekte, gevaar of ruïne hulp verwachten kan van eene zóó weinig voor het aardsche leven berekende vrouw?

Waar is de dochter die, onderricht door gouvernantes, meesters en schooljufvrouwen steun zal zoeken bij de voedster die zoo weinig moeder was?

Waar is de maatschappij die verrijkt zal worden met menschen, als zij die te danken moet hebben aan zulke „in den Heer" berustende vrouwen?

Maar genoeg over het getrouwe deel onzer zusteren dat kookt voor haar man, breit voor haar kind — enz. enz.

Waar blijft gij met onze arme oude-jonge-jufvrouwen? die ook „den man een hulpe" moesten zijn en waarvan de mannen geen hulp verlangen? — Ik ben zelve een adspirant oude-jonge-jufvrouw; geheel vrijwillig treed ik toe tot het gilde dat ik 't meest bespot, niet om het te beleedigen, maar om het door beleedigingen tot nadenken te brengen, om het wakker te schudden uit den ziekelijken slaap dien de wereld „tot last zijn" noemt en de kerk „berusten." Ik noem dat „wachten op een man die niet komt."

Dáár zijn ze, die leelijke woorden, welke de Nederlandsche vrouwen mij zoo kwalijk genomen hebben! — En waarom hebben zij zich juist dat phrasetje zoo eenparig aangetrokken? Omdat het waar is zeker, en zij allen weten hoe waar het is!

Maar niet ééne behoorlijk opgevoede vrouw had het recht zich over deze woorden gekrenkt te gevoelen.

„Gij zult den man een hulpe zijn" is immers de quintescense van het opvoeding's systeem? Welnu, er zijn minder mannen die helpsters verlangen dan helpsters die voor mannen opgevoed worden, dus is het zeer natuurlijk dat die overcomplete helpsters wachten blijven op een man, die niet komt.

Zou het nu niet verstandiger, zedelijker en gelukkiger voor alle partijen geweest zijn, indien deze berustende (of spijtige) oude jonge-jufvrouwen, in plaats van opgevoed te zijn geworden voor „helpsters van den man" en „dienaressen voor den Heer" eenvoudig geleerd hadden zich zelve te helpen en hier op aarde nuttige leden der maatschappij te wezen, die zij nu tot last zijn en tot ergernis?

Ik zie veel minder kwaad in de vrouw die werkzaam is aan telegraphie of posterijen, dan in haar die al breiende kwaad spreekt van haar afwezende vrienden, en veel meer goed in de vrouw die zieken geneest, dan in haar die 25 kinderen ter wereld brengt zonder in staat te zijn er menschen van te maken.

Neen, ik verlang meer van de vrouw; zij kan meer en moet dus ook meer . . . .

Wat zegt gij daarvan? —

— Ik moet erkennen, antwoordde Mevrouw van Beek, dat er in die bladzijden veel is wat stuit. Ik zou niet gaarne mijne goedkeuring er aan willen geven. Wat meer is, de schrijfster schijnt mij toe (wat ook uit andere zinsneden van haar boekje blijkt) te veel te willen pralen met hare geringschatting voor iets hetgeen anderen vereeren. Zij heeft iets „blufferigs" in zich. De minachtende, ja verachtende wijze, op welke zij zich uitlaat over hetgeen het godsdienstig gevoel raakt, is, naar mijn inzien, onkiesch, onvrouwelijk en verraadt bovendien gebrek aan goeden toon. Mina Krüseman stalt haar ongodsdienstigheid uit, en tooit zich er mede, even als de jonge dames, welke zij zoo minacht, met een opzichtelijken *chignon*. Haar toon is aanmatigend en uittartend. Mij dunkt, zij is in hare jeugd geweest wat wij een *Enfant terrible* noemen. Zij schijnt zich de hebbelijkheid te hebben aangewend om alles te zeggen, wat haar in 't hoofd komt, zonder zich de moeite te gewaardigen, om na te denken, wat past of niet past. En eene vrouw moet op dit punt nog veel nauwlettender wezen dan een man. — Dit neemt evenwel niet weg, dat er veel waarheid is in hetgeen zij hier en daar in haar boekje zegt over de verkeerde opvoeding, het gebrekkige onderwijs onzer jonge meisjes; over de lichtheid van hoofd, het wufte van karakter, over de frivoliteit (om een basterdwoord voor eene bastaardzaak te bezigen) dat zoovele onzer jonge dames en getrouwde vrouwen kenmerkt. Welke ledigheid van gedachten; welk gemis aan ernst, welke kleingeestige opvatting van hetgeen in ons, en hetgeen om ons geschiedt, ontwaart men, zoodra men eenigen tijd in het gezelschap van de meeste vrouwen uit den beschaafden stand verkeert. Van vrouwen uit minder welopgevoede en minder ontwikkelde kringen, dan de onze, wil ik niet eens spreken. Dat euvel moet

tegengegaan, dat gebrek moet verbeterd worden. En al is de wijze, waarop de strijd gevoerd wordt, soms niet geheel en al zoo als ik het zou wenschen: de strijd zelve is edel, wordt geboden door eene dringende noodzakelijkheid.

— Ik zal u niet geheel en al ongelijk geven, hernam Mevrouw van Wijk: ik geloof zelfs dat wij het, in den grond der zaak, meer met elkander eens zijn, dan het, oppervlakkig beschouwd, wel schijnt. Wat gij omtrent het gemis aan ernst en degelijkheid, omtrent de frivoliteit van een groot gedeelte der ongehuwde en gehuwde vrouwen onzer dagen zegt, zal u door velen worden toegestemd. Ik geloof met u, dat dit, voor een gedeelte althans, te wijten is aan het stelsel van opvoeding en onderwijs; gelijk het thans zeer algemeen in zwang is: maar ik betwijfel of deze kwaal zal genezen worden, door de geneesmiddelen welke de zoogenaamde Emancipatiebeweging aanbiedt; ik twijfel of bv. Hoogere Burgerscholen voor jonge meisjes, degelijker, ernstiger, verstandiger vrouwen zullen vormen. Ik vrees zelfs dat het geslacht der blauwkousen, der Armandes en Belises van Molière er ontzaglijk door zal vermeerderd worden. En aan blauwkousen en *femmes savantes*, heeft men inderdaad geen behoefte. Ik ken een klein boekje, beste Agatha! geschreven door een groot, een edel man, die in onze dagen nog véél meer de zaak van waarheid, recht en goede zeden heeft verdedigd in boeken geschreven tot en vóór vrouwen, dan in zijne strijdschriften vóór de zaak des Pausen tégen het Machiavellisme van Napoleon III en Cavour: ik bedoel den edelen bisschop van Orleans, Mgr. Dupanloup. Het verwondert mij volstrekt niet, dat vooral de Christenvrouwen hem beminnen en vereeren. Dat boekje heet: *Quelques Conseils aux Femmes Chrétiennes.* Ik raad u en iedere vrouw het te lezen. Ook Mgr. Dupanloup, hoe sterk hij te velde trekt tegen Jules Simon, den voorstander van het emancipeerend stelsel van vrouwlijk onderwijs, en tegen den voormaligen minister van Napoleon III Duruy, die het eerst de Hoogere Burgerscholen voor jonge meisjes heeft in het leven geroepen ...

ook Mgr. Dupanloup zegt: dat de hedendaagsche opvoeding en onderwijs der jonge meisjes op verre na niet beantwoordt aan hetgeen van de vrouw wordt gevorderd, dat het haar niet genoeg leert: *nadenken*, *vergelijken*, *juist oordeelen.* De XVII eeuw, zegt hij, had in Frankrijk in dat opzicht veel vooruit op den XVIII en XIX. Men leerde toen minder dingen; maar men wist beter, wat men had geleerd. Hij beklaagt zich er over, dat het gemis aan liefde voor meerderen ernst en studie de vrouw der wereld lichtzinnig, verslaafd aan vermaken maakt; dat zij zich daardoor met niets weet bezig te houden, wat haar aan haar huis boeit en dat zij daardoor eene slechte huisvrouw, eene verkeerde moeder en eene middelmatige echtgenoote wordt.

Het middel tegen deze kwalen evenwel is niet te vinden in die soort van kennis, wetenschap en ontwikkeling, zooals zij door de voorstanders der Emancipatie en de voorstanders van Hoogere Burgerscholen voor meisjes wordt begrepen; maar door eene krachtige, ernstige, christelijke — en laat ik het zeggen door eene religieus-moederlijke opvoeding! Wat dunkt u er van dokter? —

Ik bewonderde inwendig de fiere, geestdriftvolle vrouw; maar het was alsof de booze geest der *persiflage* niet kon aflaten mij te beproeven, en ik gaf het volgende ten antwoord:

— Voorzeker Mevrouw! ik ben geheel en al van uw gevoelen: ik ben ook van het gevoelen van Mevrouw van Beek, en ik zou ook ongetwijfeld van het gevoelen wezen van Mevrouw van Oudijk, zoo ik die hier had mogen ontmoeten. Maar..... ik heb ook zoo een soort van mijn eigen gevoelen.

— En mogen wij de eer genieten dit van u te vernemen? vroeg Mevrouw van Beek.

— O ja, voorzeker! is mijn gevoelen dat eene fijne, beschaafde, ernstige en degelijke vorming, zooals van de Dames, met welke ik de eer heb te spreken, zeer veel aanbevelingswaardigs bezit; en ik zal gulhartig bekennen, dat ik evenmin houd van leeghoofden als van blauwkousen.... maar eerstens is

niet alles wat frivool wordt genoemd, inderdaad frivool in de oogen van mannen: Tweedens: de mannen zijn zelve veel de schuld van de ijdeltuiterij, die zij soms aan de vrouwen verwijten. Vindt gij het b. v. zoo frivool, Dames! wanneer vrouwen den mond vol hebben en over niets anders, een ellenlangen tijd door, weten te spreken, dan over voortreffelijke geestontwikkeling, den bloei, de kindergebreken van haar kroost? Ik vind het voor haar, en inderdaad voor de maatschappij, geen onbelangrijk iets, of haar kleine Johan of Marie voordeelig opgroeit en blijken van verstandelijke ontwikkeling geeft. *Tandem fit surculus arbor.* Met den tijd worden kleine kinderen groot: en dan zijn zij belangrijk in hunnen kring. Ik stel mij voor dat de pensionaris Jan de Wit, bij zijnen terugkeer van de Ruyters vloot, veel liever zijn Wendeltje Bicker hoorde spreken over de tandjes van Jantje, 1) dan dat zij hem ondervraagd had over de politieke plannen van Karel II. Ik stel mij voor, dat Vondel veel liever zag dat Maiken de Wolf kousen verkocht, dan dat zij den Palamedes critisch wilde ontleden. Ik stel mij voor dat Hugo de Groot volstrekt niet gebelgd was op Maria van Reygersberg, toen deze hem, in haar briefwisseling, herinnerde aan de ingelegde confituren, en hem beloofde, dat zoo hij, Hugo de Groot, goed zorgde voor de ingelegde aalbessen, hij mede mocht eten. Naar mijn inzien is het kleine voor de vrouw niet klein; wat wij hare *kleine* bekommernissen noemen, zijn de steentjes van het fondament van ons welzijn en dat van ons gezin. En met verlof van alle geëmancipeerde dames zij het gezegd, dat de keuken, de linnenkast, de kinderkamer zeer veel invloed kunnen hebben op den werkkring des mans. Aangebrand vleesch, gescheurde overhemden, dreinende kinderen, zijn, dunkt mij, in staat, de verhevenste inspiraties van eenen dichter in de war te brengen, of eenen staatsman wanhopend te maken. Stelt u eens voor dat Hugo de Groot zijn de *Jure Belli et Pacis* had moeten schrijven, te midden van

1) Zie van Lennep, *Elisabeth Musch.*

vijf kwade jongens, van het soort van het kleinzoontje dat van Lennip bezingt! Stelt u voor dat Vondel nooit anders had geproefd dan aangebrande groenten en half gaar vleesch! Stelt u eens voor dat de raadpensionaris Jan de Wit was verschenen ter Statenvergadering met gescheurde broek en blauselblauwen halskraag! Al hun genie ware tegen zoo iets niet bestand geweest!

En wat het tweede punt, dat ik aanroerde, betreft: ik geloof, Dames! dat de mannen zelve maar al te veel de schuld zijn van die frivoliteit, welke vooral aan het jonge vrouwelijke geslacht wordt verweten. Lieve gezichtjes, al spreekt er volstrekt geen geest en leven in; keurige toiletten; kleeding naar de mode; lieftallige onbeduidendheid, schijnen de helft minstens van de heeren der schepping meer aan te trekken, dan degelijkheid, helder verstand en nobele gevoelens. Zeer vele jonge vrouwen zijn alléén daardoor zoo onbeduidend, omdat de mannen, welke zij ontmoeten, het zijn.... Kent gij de volgende verzen van van Lennep, Mevrouw?

O Mannen, Mannen!

— Ja en neen! ik weet niet welke gij bedoelt, reciteer ze ons maar, dokter! — zeide onze gastvrouw.

— Vergeef het mij, Mevrouw, dat ik slecht reciteer; ik ben nooit lid van een rederijkerskamer geweest.

O Mannen! Mannen! Gij! die zelven de oorzaak zijt
Der tooizucht, die ge, al vittend, ons verwijt.
Gij kunt der modes wet, gerust met voeten treden,
Spijt laatste *Nouveautés* en Fransche nieuwigheden,
Uw jas, uw hoed, uw rok naar lust en fantaisy,
Verschikken — O! de wereld spreekt u vrij!
Uw stout bestaan zal zelfs in veler oogen,
Den roem van uw genie met nieuwen glans verhoogen!
Maar zwakke borst, nech hoest, die schrikbre bron van rouw.
Vergoeden ooit een oud patroon bij eene vrouw!

— En waar kan ik dat vers bij van Lennep vinden, dokter? vroeg Mevrouw van Wijk." —

— In *Jacobas Weeklacht* Mevrouw! —

— Dokter! leg op uw hart uw hand en vraag dan uw geweten. . . . Maar van Lennep heeft zooveel geparodieerd, dat hij, leefde hij nog, er niet boos om zou wezen dat ook hij het worde gedaan. Het schijnt echter, dokter! dat de thee u satyriek maakt; wellicht zal een glas wijn u tot ernst stemmen. Veroorloof ons thans eene kleine pauze, en ik zal orders geven, dat men het u brenge.

— En nu: met den noodigen ernst gesproken, dokter! en niet toegegeven aan uwen lust om de kwestie, die ons thans bezig houdt van de belachelijke zijde te beschouwen, — zoo begon Mevrouw van Wijk op nieuw ons gesprek.

— Ik beloof het u, Mevrouw! Zoo ik geschertst heb, het is niet omdat ik den spot dreef met dames, welke ik zoo vereer en hoogacht; maar omdat ik in die Emancipatiebeweging inderdaad veel vind wat onzen spot verdient; terwijl er, aan den anderen kant, zooveel in is gelegen wat ons ernstig moet maken, dat, zoo ik er niet om lach, zij mij droevig zou stemmen, evenals het vaak geschiedt, wanneer een soort van verschijnselen mij groote ongerustheid voor het welzijn mijner kranken inboezemt. Met de sociale kwalen, Mevrouw! is het als met sommige lichamelijke. Zij openbaren zich vaak door verschijnselen, die den oningewijde eerder een glimlach, dan een trek van medelijden afpersen. En toch zijn zoo dikwerf die vreemdsoortige *aberratiën*, die den toeschouwer een spottenden of medelijdenden glimlach uitlokken, inderdaad teekenen van de belangrijkste zielsziekten, aan welker genezing de geneesheer wanhoopt, zoo hij niet vertrouwde dat de goede God veel doet, waar de wetenschap te kort schiet. En God heeft

de maatschappijen geneesbaar gemaakt, zoo zij willen genezen worden.

Die geheele beweging der vrouwenemancipatie nu, bevat bij ettelijke inmengselen van waarheid en van wezenlijke behoeften, zooveel monsterachtigs, zooveel tegennatuurlijks, zooveel gedwongens, — zooveel eindelijk wat niets anders is, dan eene *perturbatie* (verschoon mij mijne technische termen) van de verstandelijke vermogens onzer hedendaagsche samenleving, dat ik mij soms afvraag: is het een verschijnsel van krankzinnigheid der moderne maatschappij?

En dan, wanneer ik mijne blikken wederom op een ander punt der kwestie vestig, dan kan ik mij zeer wel begrijpen, waarom edele harten, die niet gesloten zijn voor het wee van anderen, zich laten medesleepen door geestdrift voor eene zaak, bij welke.... verschoon het mij, Mevrouw van Beek! dat ik het ronduit zegge.... de belangstelling in den pijnlijken toestand van zoovele duizende hulpbehoevende ongehuwde vrouwen, dient om de aanvallen te maskeeren, die door de vijanden van maatschappij en godsdienst worden voorbereid tegen die maatschappij en tegen den godsdienst! —

— Gij erkent dus, dokter! viel Mevrouw van Beek mij in de reden, dat er een pijnlijke toestand is, in welken duizende ongehuwde vrouwen verkeeren, tengevolge van onze hedendaagsche maatschappelijke inrichting die ten hoogste de aandacht der philanthropen verdient? —

— Wis en zeker, Mevrouw! antwoordde ik haar. In ons vaderland telt men, naar de laatste opgaven, 45000 vrouwen meer dan mannen. De statistiek wijst uit dat op den ouderdom van beneden de 20 jaren, het getal mannen, in ons Rijk, dat der vrouwen niet overtreft. Boven dien leeftijd neemt de overmaat der vrouwen bijna geregeld toe bij klimmende jaren. In het Duitsche rijk overtreft het getal vrouwen dat der mannen ongeveer een millioen. Voeg hierbij dat een aanzienlijk getal mannen geheel hun leven ongehuwd blijft, of eerst op meer gevorderden leeftijd, na vijf en dertigjarigen ouderdom

eene vrouw zoekt. Het gevolg hiervan is, dat een zeer groot getal vrouwen gedwongen in ongehuwden staat moet blijven leven. Nu is het een opmerkelijk verschijnsel, dat onder de plattelandsbevolking die overmaat in getal van vrouwen boven mannen uitermate gering, schier niet noemenswaardig is; dat daarentegen in de steden het aantal vrouwen dat der mannen verre overtreft; zelfs in garnizoen- en academiesteden, waar het aantal vrouwelijke dienstboden, van elders gekomen, door het aantal mannen, insgelijks van elders gekomen, wordt opgewogen. Het heeft mijne aandacht en die van velen getrokken, dat juist in die maatschappelijke positiën, welke men de beschaafde, de deftige klassen noemt, de huisgezinnen met een bijzonder groot aantal dochters zijn begiftigd. Het is bekend genoeg dat juist in die middelklassen der ambtenaars, der geleerde vakken, des handelstands, de huwelijken op veel later leeftijd worden gesloten, dan onder den kleineren burgerstand, de handwerkslieden en de plattelandsbevolking; dat in dien middelstand de meeste oude vrijers worden aangetroffen. Het gevolg hiervan is dat duizende vrouwen niet huwen; na den dood harer ouders geen verzorgers hebben; en dan diep de afhankelijkheid en verlatenheid gevoelen. De berekening dat 40% der huwbare vrouwen in ons land ongehuwd blijven, moge niet van overdrijving zijn vrij te pleiten: gaarne echter wil ik gelooven, dat dit cijfer niet verre van het ware zal af zijn, wanneer men alléén het oog vestigt op de zooeven door ons genoemde klasse van menschen. Ligt het nu niet in den aard der zaak, dat deze toestand de aandacht tot zich moet trekken van hen, die bezorgd zijn voor het lot der dochters, welke onverzorgd, onbemiddeld, na harer ouders dood zullen achter blijven? Ik kan het mij daarom zeer wel verklaren, hoe de beweging tot het oprichten van Hoogere Burgerscholen voor jonge meisjes; de begeerte naar het openen van werkkringen voor ongehuwde vrouwen, zich levendiger en levendiger openbaart, naar gelang juist die middelklasse door pers, door invloed op en deelname aan de

regeering van land en gemeente, in de gelegenheid is, hare stem te laten hooren. Hij die voor deze feiten en de gevolgen, die daaruit moeten voortvloeien, zijne oogen sluit, sluit ze voor de klaarblijkelijkheid.

— Gij zult het derhalve niet misduiden, wanneer men voor de vrouwen een wijderen werkkring zoekt en de gelegenheid voor haar openstelt, om desnoods voor zichzelve het brood te kunnen verdienen? — vroeg Mevrouw van Beek.

— In het allerminst niet Mevrouw! Ik wenschte zelfs dat de gelegenheid daartoe ruimer en ruimer ware. Zelfs wenschte ik dat enkele takken van bestaan enkel in de hand van vrouwen waren. Ik zie niet in, waarom een man dameskleedermaker behoeft te zijn; de kleinhandel in vrouwelijke artikelen, in *articles de Paris*, en een tal van andere voorwerpen kon zeer wel in de handen van vrouwen wezen. Ik stel mij voor dat vrouwen uitmuntend de kapperwinkels voor haar uitsluitend eigendom konden behouden. Ik zou ze zelfs bijna de helft van alle winkels van Nieuwendijk en Kalverstraat willen afstaan, voor zoover namelijk als er zijn, voor welke geene uitgebreide handelsrelatiën noodig zijn. Wat meer is: ik zou er zelfs niet tegen hebben dat zij letterzetsters, telegraphisten werden en vele andere bezigheden, voor welke meer nauwlettendheid dan stoffelijke kracht wordt gevorderd. Ook zou ik haar een belangrijk gedeelte der geneeskunst, de verloskunst, gaarne toevertrouwen, altijd met eenige beperkingen, over welke ik hier niet behoef uit te weiden. Wat meer is: ik zou er niets tegen hebben om vrouwen aan het hoofd te plaatsen, niet slechts van bewaarscholen, maar ook van scholen van lager onderwijs. Maar ik zou het als eene eerste voorwaarde stellen voor vrouwen, die zich aan sommige dier betrekkingen wijden, bv. de telegraphie, het onderwijs enz., dat zij ongehuwd bleven. Wat meer is: ik zou het wenschelijk achten, dat alle die meisjes, welke vier, vijf, zes jaren zich uitsluitend toeleggen op studievakken, om later schoolhouderessen, gouvernantes enz. te worden, zich het geheel en al uit het hoofd stelden om ooit een

man te zullen hebben. En ik betwijfel het sterk, of zij, op die voorwaarden, zich aan de beoefening van alle mogelijke vakken, die op het programma der Hoogere Burgerscholen voor meisjes zijn gedrukt, zouden willen wijden.

— En waarom dokter! vroeg Mevrouw van Beek, zoudt gij dan willen dat meisjes, die zich op bepaalde studievakken toelegden, afstand deden van aanspraken op eenen echtgenoot?

— Omdat, Mevrouw! eerstens de opofferingen van tijd en inspanning, die door eene vrouw moesten worden gewijd aan eene „broodwinning" slechts zouden kunnen geschieden ten koste van den tijd, welken zij aan het bestier van haar huishouden en de zorg voor hare kinderen moeten besteden. De eerste plicht eener huismoeder is de zorg voor huis en kinderen: al het andere moet daarbij op den achtergrond staan. Ten tweede vrees ik dat meisjes, die van haar 15 tot 20 jaar op niets anders hare aandacht vestigen, dan op Grammaire, Histoire de la Literature, die Te Winkels Taalkunde, Vormleer, ja! Chemie, Botanie, Staathuishoudkunde, Hygiene, en ik weet wat niet al meer, op het programma harer studiën hebben, de Muziek en vrouwelijke handwerken nog niet eens medegerekend, later het oog te houden op keuken en linnenkast verre beneden hare waardigheid zouden rekenen. Blauwkousen zijn over 't algemeen slechte huishoudsters; terwijl verstandige vrouwen altijd goede huismoeders worden. Nog erger vind ik die opstapeling van brokstukken van wetenschappen in vrouwelijke hoofden, wanneer die vrouwen zulke fragmentenverzameling slechts beschouwen als eene ornamentatie. Dwaas heb ik zoo iets altijd gevonden en steeds zal ik, bij het zien van de programma's van de Hoogere Burgerscholen voor meisjes, nog meer bij het lezen van ettelijke Tijdspiegel-artikelen, denken aan:

> Nous approfondirons tout; ainsi que la Physique,
> Grammaire, Histoire, Vers, Morale et Politique.

— En wanneer dan de dames, wier hoofden van dat

alles zoo vol zijn, viel Mevrouw van Wijk mij lachend in de rede, bovendien in practijk brengen, het:

Et nul n'aura d'esprit hors nous et nos amis!

— O! Mevrouw! antwoordde ik, dit laatste behoefden zij niet te leeren van Molières *Femmes Savantes.* Zij behoefden daartoe slechts te behooren tot de redactie van een dagblad of tijdschrift. En wanneer ooit de vurigste wensch der emancipateurs verwezentlijkt wordt, en vrouwen lid van de Staten Generaal zijn, zullen zij het nog meer in practijk brengen, dan het daar ten huidigen dage reeds wordt gedaan.

— Ik kan mij toch er maar moeilijk eene verklaring van geven, dokter! zeide Mevrouw van Beek tot mij, dat gij die inderdaad veel op hebt met verstandelijke ontwikkeling, zooveel bedenkingen hebt tegen de verstandelijke ontwikkeling van het vrouwelijk geslacht.

— Ik vrees dat ik mij verkeerd heb uitgedrukt, Mevrouw! of dat gij mij niet wel begrijpt. Ik ben volstrekt geen tegenstander van vermeerdering van kennis en wetenschap voor de vrouw. Ik begeer slechts dat zij ten allen tijde hare eerste en voornaamste roeping niet uit het oog verlieze: die van echtgenoote, moeder en huisvrouw te zijn; dat meisjes, welke zich bijzonder willen wijden aan de uitoefening van eenige betrekking, waardoor zij zelve voor haar bestaan kunnen zorgen, zich het ongehuwde leven niet slechts laten welgevallen, maar met vrijen wil omhelzen; en dit, wijl, naar mijn inzien, zij door het aanvaarden van de een of andere betrekking zich zelve minder geschikt maken voor het nakomen der verplichtingen, die het gevolg zijn van den gehuwden staat. Ook wilde ik dat de vrouw nooit uit het oog verloor, dat zij bestemd is, „de hulpe des mans" te zijn: niet om zelve den werkkring des mans, tenzij in buitengewone gevallen, op zich te nemen. Ik wenschte dat zij, die zoo dwepen met de Emancipatie der vrouw, eens nadachten over het edele van den werkkring der vrouw in haar huisgezin,

zooals Göthe die ergens in zijne *Wilhelm Meisters Lehrjahre* schetst. De mannen en vrouwen der moderne verlichting en vooruitgang zullen voorzeker Göthe niet onder de obscuranten rangschikken, onder welke zij Mgr. Dupanloup gaarne willen rekenen. Göthe nu schetst, met welsprekende woorden, hoe eene goede vrouw, door huiselijk beleid, den man ontlast van vele zorgen, aan welke hij zich anders niet zou kunnen onttrekken; hoe zij hem daardoor in staat stelt zich onverdeeld te wijden aan wetenschap, kunst, politiek, of welken openbaren werkkring dan ook; hoe zij hem daardoor de harmonie met zich zelven verschaft; hoe zulke vrouw daardoor den man eerst heer van zich zelven maakt: hoe zij, terwijl zij zich van niemand afhankelijk maakt, haren man de ware onafhankelijkheid verschaft. Ik geloof mevrouw! dat zeer velen onzer in hunnen eigenen kring aanschouwd hebben, wat Göthe schetst. Hoevele mannen hebben zich alleen daardoor met volle kracht en energie kunnen wijden aan hunne taak; hoevelen zijn geslaagd; hoevelen hebben rang, eer en aanzien in Staat of Wetenschap verworven, alleenlijk door dat zij het geluk hadden, verstandige, nijvere, practische huisvrouwen te bezitten; al waren deze dan ook niet op de hoogte van:

Anatomie, Physique
Grammaire, Histoire, Vers, Morale et Politique.

Al waren zij, zeg ik, geene „geleerde vrouwen", zij werden de voorname oorzaak dat hare echtgenooten uitstekende mannen konden worden. Daardoor toonden zij, meer dan door iets anders, dat ook zij uitstekende vrouwen zijn; en aan deze geef ik verreweg de voorkeur boven alle Armandes, alle Belises van de verledene, tegenwoordige en toekomende tijden.

— Ik behoef u, na hetgeen wij van u hooren, niet te vragen, zeide Mevrouw van Beek tot mij, of gij de vrouw politieke rechten wilt schenken, uitbreiding harer civiele rechten?

— Ik ben geen rechtsgeleerde mevrouw! antwoordde ik. Der-

halve kan ik niet juist omschrijven welke rechten onze wetboeken aan de vrouw toekennen. Ik meen evenwel, dat onze wetgeving haar vrijheid genoeg van beheer van eigen vermogen, van voogdijschap over hare kinderen, van recht tot uitoefening van bedrijf toelaat. Dat zij, zoodra zij gehuwd is, aan beperkingen onderhevig is in alles wat deze rechten betreft, ligt, dunkt mij in den aard en het wezen der zaak zelve. Bovendien laat de wet ruimschoots gelegenheid toe, om bij huwelijksvoorwaarden de vrijheid van beschikking over het hare door de vrouw vast te stellen! Het is opmerkelijk, Mevrouw! hoe zelden van den kant der vrouwen protest wordt aangeteekend tegen het bestier van het hare door den man. Trouwens dit ligt in den aard der zaak: iedere vrouw die haren man bemint en dezen kan achten, laat bij voorkeur hem het beleid over hetgeen ik „de Buitenlandsche Zaken" en Algemeen Beheer zal noemen; even als de man gaarne „de Binnenlandsche Zaken" overlaat aan de vrouw. En beiden blijven bij dergelijke verdeeling geheel en al in hun eigen werkkring. Wat de politieke rechten belangt: ik geloof dat het uiteenzetten daarvan reeds de dwaasheid genoeg zal doen uitkomen. Om een goed kiezer te zijn, dient men kennis van den gang der openbare aangelegenheid te hebben. Hoe zich nu vrouwen de politieke kwestiën zullen begrijpelijk maken door het lezen van dagbladen, vlugschriften, kamerverslagen, zonder Armandes te worden; hoe zij, in plaats van hare eigenaardige onderwerpen te behandelen van hare bijeenkomsten politieke *meetings* zullen maken, kan ik moeilijk begrijpen. Hoe zij leden der Staten Generaal zoude kunnen wezen en middelerwijl haar huishouden bestieren; hoe zij misschien op de tribune zouden verschijnen, in „belangwekkende omstandigheden", ik moet u volmondig verklaren, dat ik mij zulks niet kan voorstellen. Eéne zaak zou ik evenwel durven verzekeren: verreweg de meerderheid der vrouwen, die welke haren eigen werkkring liefhebben, zouden „hare belangen" niet toevertrouwen aan het halfslachtige soort van manninnen; ik zou durven voorspellen dat de vrouwen meerendeels van haar kiesrecht nooit

gebruik zouden maken; of, zoo het kon, gelijk in sommige streken van Noord Holland geschiedt bij de stemming voor Dijk- en Banbesturen, (bij welke vrouwen, die grondeigenaarsters zijn, het stemrecht bezitten), haar stemrecht, bij procuratie, aan hare verwanten overdoen.

Het is dus niet de vrees, dat de vrouwen, op eenige zeer weinige uitzonderingen na, in de politiek handelend zouden willen optreden, die ik koester; maar het is de afkeuring tegen de subversieve theorieën van de woordvoerders der Emancipatiebeweging, welke mij zoo gestreng doet zijn tegen alle dergelijke begrippen als die welke door Stuart Mill, door George Sand, door zoovele anderen, wier namen mij thans niet te binnen schieten, worden verkondigd. De grondoorzaak van de beweging om de vrouw op het politiek terrein te brengen; om haar van alle banden van afhankelijk aan den man te ontslaan; om haar te bevrijden van de teugelen welke eerbaarheid en zedigheid haar aanleggen; om haar door de „amour libre" vrij te maken van den band des Huwelijks, haar door de Echtscheiding te ontheffen van de plichten der trouw; de grondoorzaak van deze geheele monsterachtige beweging, zeg ik, is de opstand tegen God en de door God ingestelde wetten. De Revolutie, die niets anders is dan de ontkenning van de verhouding tusschen de goddelijke wetten en de menschelijke maatschappij; dan de zelfvergoding van het menschelijke Ik; dan de vrijmaking der bedorven natuur van de banden die de Godsdienst en de maatschappelijke verhoudingen haar aanleggen: die Revolutie, duizendvormig als een Proteus, veelkleurig als een Cameleon, neemt nu eens dezen dan genen vorm aan; werpt nu eens het een dan weder het ander holklinkend, maar inderdaad nietsbeteekenend woord te midden der maatschappij, waar het opgevangen wordt door de onnadenkenden, soms aangenomen wordt ter wille van de sprenkels van waarheid en geestdrift, welke, als een weinig edel metaal, in die onreine erts zijn vermengd. En van deze soort is het woord: Emancipatie der Vrouw!

— Ik geef u in zooverre gewonnen dokter! sprak toen Mevrouw van Beek, dat er veel onedels; veel wat iedere kiesche vrouw met de sterkste teekenen van afkeuring zal bejegenen, is in de bedoelingen van verscheidene voorstanders en voorstandsters van de Emancipatie; dat theorieën als die van George Sand alle huwelijkstrouw, alle vrouwelijke deugd noodwendig moet vernietigen; maar daarom behoeft men nog niet om dergelijke onreine inmengselen in de beweging ter verheffing van de vrouw alles af te keuren, wat in het werk gesteld wordt om der vrouw beter onderwijs te geven, hare verstandelijke ontwikkeling meer te bevorderen. Wist ik het niet beter, dokter! ik zou denken dat gij niet eens uwe dochters eene beschaafde opvoeding zoudt willen geven uit vrees van geleerde vrouwen, Armandes en Belises van haar te maken Ik heb evenwel met verwondering uwen tegenzin tegen de Hoogere Burgerscholen voor meisjes bemerkt, terwijl ik weet, dat gij zelf voor uwe dochters hebt omgezien naar de beste meisjesscholen in ons land: altijd naar die welke door lieden van uwe godsdienstige gezindheid worden begeerd, en die door velen in den lande sektescholen worden genoemd.

— Vergun mij Mevrouw! zeide ik hierop tot Mevrouw van Beek, u uiteen te zetten, hoe mijne voorliefde voor een zeker soort van scholen en mijn tegenzin tegen andere uit dezelfde bron ontspruiten, maar niet uit die van afkeer tegen eene behoorlijke verstandelijke ontwikkeling der vrouw.

Ik vertrouw voor eenige jaren de opvoeding en het geven van onderwijs aan mijne dochters toe aan de Zusters van O. L. V. te Amersfoort. Niet omdat deze Congregatie de eenige van dien aard hier te lande is; maar omdat de ondervinding mij geleerd heeft, dat ik aan geene betere zorg de opvoeding en het onderwijs mijner dochters kon overlaten. Ik verzeker u, dat onder het eenvoudige kleed der „Zusters" vele dames verborgen zijn, die in kennis, beschaving, goede manieren niet behoeven achter te staan bij de meest ontwikkelde en fijnst beschaafde vrouwen van ons land; trouwens vele

dier Zusters, welke zich met de opvoeding onzer meisjes belasten, behooren tot de meest geachte Katholieke familiën. Zij hebben de moeielijke taak van het onderwijs niet op zich genomen als eene „broodwinning", maar als een middel om God te verheerlijken en nuttig te zijn aan hare evenmenschen. Het onderwijs dat door deze Congregatie, en andere geestelijke Congregatiën wordt gegeven, kan wedijveren met het beste in den lande, dat op wereldlijke scholen, zoo openbare als bijzondere, wordt gegeven. Ik verzeker u dat zoo de *pensionnaires* zich het onderwijs ten nutte maken, zij niet zullen behoeven achter te staan bij die meisjes welke op leekenscholen zijn onderwezen. Bovendien is het onderwijs, hetwelk zij däar ontvangen, geheel en al in den geest onzer Kerk, die wil dat de vrouw zij, zedig, kuisch, werkzaam en vroom.

Het is nu juist, Mevrouw! tegen deze godsdienstige opvoeding der meisjes, dat de mannen, die het eerst de beweging hebben uitgelokt, om leekeninrichtingen van middelbaar onderwijs voor het vrouwelijk geslacht op te richten, strijd voeren. Het is bekend, dat Jules Simon en anderen, alle vrijdenkers, revolutionairen, en verklaarde vijanden van den positieven godsdienst, het eerst zijn begonnen aan te dringen op leekenonderwijs voor vrouwen op die inrichtingen, welke wij Hoogere Burgerscholen voor meisjes noemen. De minister van Napoleon III, Duruy, heeft de eischen dier mannen door het oprichten van dergelijke scholen verwezenlijk. De Fransche vrijdenkers aarzelden niet, toen luide te zeggen, dat het oprichten van zulke scholen behoorde tot het plan de campagne eener expeditie tegen Rome, *à l'Intérieur*. Zij zeiden openlijk dat het doel van dergelijke scholen moest wezen en ook was, om de vrouwen te onttrekken aan de religieuse invloeden, en dit, om eenheid en eensgezindheid te brengen in de gezinnen, in welke zoo vaak verschil heerschte, wijl de man vrijdenker en de vrouw godsdienstig was! Een der invloedrijkste bladen van de partij des ongeloofs, de *Opinion Nationale* zeide: „de geestelijkheid heeft in ons land alles in handen, door middel van de vrouwen,

en zij heeft de vrouwen in hare macht door de opvoeding. Daardoor heerscht de priester bij ons, in onze huizen. Hoe hoog of hoe laag gij ook uw oog wendt, heeft hij in onze binnenkamers een altijd geopend oog en een altijd werkenden invloed" en daarom juichte dat blad de pogingen van Duruy toe, om „de vrouwen te onttrekken aan de onwetendheid, in welke de geestelijken haar voorbedachtelijk houden."

Wat in Frankrijk werd begonnen, vond al spoedig ook navolging in ons land, en het verdient opmerking dat het juist de mannen zijn, die den heftigsten strijd voeren tegen de Katholieke Kerk en tegen het geloof aan de Goddelijke Openbaring, dat nog niet uitgeroeid is uit het hart van honderdduizende Protestanten; dat het die mannen zijn, als Hugenpoth, als de schrijvers in de *Tijdspiegel* en dergelijke Tijdschriften, welke de luidstroepende voorstanders van de Hoogere Burgerscholen voor meisjes zijn. Dat het doel van dergelijke inrichtingen, welke uit de beurs van alle belastingschuldigen moeten worden betaald, geen ander is, dan ook de vrouwen meer en meer te winnen voor de moderne richting" blijkt onder anderen uit het voorstel, dat aan den gemeenteraad van Amsterdam, voor eenige weinige jaren, werd gericht, om eene Hoogere Burgerschool voor meisjes in het leven te roepen. „Het geldt hier niet, werd in dat voorstel gezegd, geleerde vrouwen te vormen, maar zoodanige, die door de opvoeding harer kinderen later geroepen worden de moderne maatschappij te helpen vestigen en handhaven. Het gemeenschappelijk bezoek der openbare scholen door kinderen van verschillende gezindten zal zonder uitwerking blijven, zoolang de huiselijke opvoeding, zoolang de indrukken, die het kind van de moeder ontvangt niet medewerken tot het uitroeien van maatschappelijke vooroordeelen." Mij dunkt, juister en onbewimpelder kon, in gematigde termen, het eigenlijke doel en strekking dier inrichtingen van onderwijs niet blootgelegd worden. Maar men zal ons, die nog blijven vasthouden aan dat geloof, hetwelk door de modernen onder de „maatschappelijke vooroor-

deelen" wordt gerangschikt, veroorloven dat wij onze dochters niet aan dergelijk onderwijs willen blootstellen.

— En de slotsom van alles, wat wij dezen avond besproken hebben is? — vroeg Mevrouw van Wijk.

— De slotsom is, dat wij vrouwen moeten wenschen die verstandig zijn, zonder aanspraak te willen maken op veelweterij of geleerdheid; die den man ter hulpe kunnen en willen zijn, zonder aanspraak te maken op de rechten des mans, als hoofd des gezins; zonder in zijnen werkkring te willen treden en den haren te verwaarloozen; die zedig, vroom en huiselijk zijn; die de opvoeding harer kinderen en de zorg voor haar gezin als hare edelste en schoonste roeping beschouwen; die door beschaafdheid, fijne vormen, behoorlijke kennis weten te boeien, zonder door *pedanterie* af te schrikken; die den man weten te schragen, aan te moedigen tot alles wat edel is; zijnen goeden genius weten te zijn; die, als koningin der harten aan den huiselijken haard weten te heerschen door liefde en zelfopoffering.

Zulke vrouwen, en Goddank! er zijn er nog velen, worden slechts gevormd door een ernstig, godsdienstig onderwijs, en door het voorbeeld eener brave moeder!

— Ja, zeide Mevrouw van Wijk, de edelste roeping der vrouw is niet om als een man te worden, maar om *mannen* te vormen!

DOCTOR MARTINUS VAN OUDIJK.

NB. Wanneer het onzen lezers toeschijnt dat de redeneeringen soms meer op eene *Nuts*redeneering dan op een theepraatje gelijken, zij hun medegedeeld: dat de beide dames wel wat gaarne zelve het woord voeren en dat de dokter wel wat *pedant* is.

„VOOR DEN KONING VAN PRUISSEN."

„Travailler pour le roi de Prusse."

In de Januari-aflevering der „Revue de Belgique" verscheen een artikel, dat om verschillende redenen opmerkzaamheid verdient. Onder den titel „Une leçon de droit public à l'Université de Louvain" geeft de Luiksche hoogleeraar Em. de Laveleye een schets van den strijd tusschen de beide machten onzer dagen: het ultramontanisme en het liberalisme.

De „Revue de Belgique" is het éenige liberale tijdschrift in België: „Tandisque les catholiques font vivre deux ou trois *Revues*, le parti des lumières, le grand parti libéral peut à peine en soutenir une seule, et il a fallu qu'un petit groupe d'hommes isolés fit un dernier effort pour l'empécher de disparaître, laissant désormais le terrain complétement libre au progrès des doctrines ultramontaines."

Deze bekentenis is van den hoogleeraar de Laveleye, die wel de krachtigste steun van het tijdschrift heeten mag. Hij behoort tot de liberale partij of liever hij belijdt het liberalisme. Hij is te scherpzinnig om de partij niet op haar waarde te schatten, te geestig om er niet den spot mede te drijven, te krachtig om ze niet te verachten. Maar zijn liberalisme is hem een geloof, een belijdenis en te gelijk een troetelkind. Want al werpt hij van alle zijne teleurstellingen het grootste deel den liberalen voor de voeten, hij kan toch niet ontkennen dat er iets aan zijn geloofsstelsel ontbreekt en hij tracht het te volmaken.

Naar aanleiding van een beroemde rede door prof. Périn te Leuven in een zijner lessen gehouden, zet de Laveleye het ultramontaansche stelsel uiteen. Maar tegelijk waardeert hij de met min of meer juistheid beschreven leer. Zij is allereerst onloochenbaar logisch: „les catholiques libéraux et les libéraux catholiques qui veulent allier encore les libertés modernes et, „la foi de leurs péres," sont écrasés sous l'irrésistible déduction du raisonnement. Gevaarlijk als zij is, deze leer, en hoewel ze in Pruissen den burgeroorlog stookt en in Frankrijk den oorlog tegen Pruissen en Italië, toch: „ il faut l'avouer, c'est une fière doctrine qui transporte les âmes dans les hautes sphéres de la foi et de la charité, et qui, par suite, engendre les dévouements, la persévérance et l'esprit de sacrifice." Maar machtig is zij ook, zij heerscht in school en huisgezin, zij heeft allerlei middelen. Ook op staatkundig gebied, zij is geloof, en: „en politique, un homme qui croit et affirme a plus d'action que cent individus qui doutent et hésitent." Het Ultramontanisme vindt dagelijks meer aanhangers: „Je crois pouvoir affirmer que de mon temps il y avait moins d'étudiants ultramontains à Louvain, qu'il n'y en a aujourd'hui à Gand ou à Liége. Toute la jeunesse universitaire de Louvain, et une grande partie de celle de Liége, de Gand et même de Bruxelles est acquise à l'ultramontanisme." En onze Ultramontanen zijn nu juist niet de tot domheid en geesteloosheid

gedoemde wezens! „Ce que je tiëns à montrer parceque cela me parait plus grave encore, c'est la suprématie qu'ils acquièrent, peu à peu dans le domaine intellectuel. Ils ont plus de vie, plus d'action, plus d'esprit de propagande, et par suite exercent plus d'attraction que leurs adversaires."

Nog een laatste bekentenis: „L'expérience a démontré et démontrera chaque jour plus clairement, que sur le terrain de la liberté absolue, la libre-pensée ne peut pas lutter contre le catholicisme."

Uit de felle ironie, waarmêe bij de vermelding van het lot der Revue de liberale partij in België wordt aangeduid, is het zichtbaar genoeg welke meening bij den hoogleeraar over de liberale partij de overhand heeft. Hij gevoelt voor de mannen van vrijheid en vooruitgang een soort van grimmige verachting. Zij vermogen niets, zij zijn verdeeld en verscheurd, zij missen alle offervaardigheid, alle geestdrift, alle kracht. Genoegen is hun eenig doel, voor de idee zijn zij koud, zonder den Staat zijn zij volkomen machteloos en zelfs niet bij machte om een schooltjen te stichten, éen tempel voor haar hun heiligste der heiligen: het godsdienstloos onderwijs.

Het liberalisme zelve, het schoone stelsel, heeft ook zijn gebreken. Het is te zeer ontkennend; het mist een vast beginsel, dat geloofd wil zijn en nageleefd. Het is te zeer onverschilligheid en deze is eer een bederf dan een kracht, „l'indifférence ne fait que des caractéres faibles, des consciences molles, prêtes à toutes les transactions et à toutes les platitudes."

Wat dan? — De strijd is hevig en neemt telken dage in felheid toe. Zal het liberalisme zich gevangen geven, zich aan den overwinnaar onderwerpen op genade of ongenade? —

Neen, de hoogleeraar, wil nog een middel beproefd zien. Want daar is nog eene keus. Laat het liberalisme zich verzoenen met de ketterij; protestantisme of oud-katholicisme, éen van beide. Zal de liberale staat zegepralen, dan geve hij 't katholicisme op, maar neme een andere godsdienst aan. „Ainsi, en Allemagne et en Suisse, où l'on profite des enseignements de l'histoire, on comprend que le seul moyen efficace de résister à Rome, c'est d'élever autel conte autel, et que ceux lá seuls sont définitivement affranchis qui ont adopté un autre culte." —

Het liberalisme dan in verband met een anti-katholieke eeredienst. Beide te samen vereenigd, want gescheiden bezwijken ze. Het liberalisme omdat het ontkenning is en omdat alleen een godsdienstige leuze de massaas medesleept. Ook de ketterij alléen bezwijkt zonder het liberalisme, want zij mist den vooruitgang en zou te zeer versteenend werken. Zij behoeft evenzeer den liberalen staat als deze haar. —

Daar blijft dus voor de liberalen slechts éene keuze: afval van de katholieke Kerk en overgang in een andere. Tot dien prijs is de mogelijke zegepraal. De mogelijke, meer niet. Daar is geen enkel middel, de

schrijver gevoelt het al weigert hij het uit te spreken, daar is geen enkel middel dat de zegepraal tegen de Kerk *verzekeren* kan. „Si l'evêque Reinkens finit par arracher à l'obéissance de Rome un groupe nombreux de catholiques, M. de Bismarck pourra compter sur le succès final de sa politique." — „Si." — Ja, indien! En toch is niets gewonnen, niets! De Rijkskanselier kan wel de belijders der Katholieke Kerk in Duitschland uitroeijen, maar de Katholieke Kerk overwinnen kan hij niet. Even als Juliaan zal hij wel ergens den timmerman ontmoeten, die de doodkist timmert voor den tijran. Overigens, de afvalige Caesar, de ijzeren prins en de liberale hoogleeraar moeten toch eindigen met de onvermijdelijke bekentenis: „Vicisti Galilee!"

Aldus, de liberalen hebben dan het Katholicisme voor altijd vaarwel te zeggen en tot een andere eeredienst over te gaan. De raad wordt aan België gegeven: „Mais il est douteux pue ce remède héroïque apportant une cure radicale, soit encore à la portée de la Belgique." Wat daartoe noodig is ontbreekt: „l'amour de la vérite" en „le respect de la conscience."

Wat hebben waarheid en geweten met deze berekening te doen? Wij meenden hier een eerlijk man te hebben, eerlijk, zooals de schaamteloosheid eerlijk is. Die nieuwe, der Katholieke Kerk vijandige eeredienst is immers slechts een middel om het liberalisme over het ultramontanisme te doen zegevieren? Welnu, weg dan met waarheid en geweten! Waarlijk, „les hommes logiques sont rares."

Maar neen, die frazen zijn noodig. Juist daarin ligt het begin der bekeering tot een nieuwen eeredienst. Het liberalisme *moet* in die bekeering *ernstig* zijn, en de hoogleeraar wijst den juisten weg en geeft den waren toon aan, als hij van waarheid en geweten spreekt. Want te recht zegt M. de Laveleye: „l'indifférence ne fait que des consciences prêtes à toutes les fransactions et à toutes les platitudes." Het bewijs ligt in zijn raadgeving.

Om tot België terug te keeren. Indien het mogelijk was, dat men daar, tot het nemen van dit „remède héroïque" besloot, dan zou het spoedig blijken met welk gevolg. Niet het Ultramontisme zou vergaan, maar België zou waardig geacht worden om in den kring van 't nieuwe rijk te worden opgenomen. De heer de Laveleye en zijn vrienden zouden hebben gearbeid voor den Koning van Pruissen. Men weet wat dat is. De Kardinaal Fleurij kon er van spreken na den oorlog over de Oostenrijksche erfopvolging. Nog de jongste dagen verklaren 't ons. Daar was een man die gezegd heeft: „Je veux laisser se former une grande nation protestante pour intimider le pape et les cléricaux, qui me donnent de la tablature." De „Koning van Pruissen" heeft namens de „grande nation protestante" den tol der dankbaarheid betaald bij Sédan.

DR. SCHAEPMAN.

WIJSBEGEERTE ZONDER LEVENSTROOST.

— JOHN STUART MILL, AUTOBIOGRAPHY. —

„Felix qui potuit boni
Fontem visere lucidum
Felix qui potuit gravis
Terrae solvere vincula."

BOËTIUS, de Consolatione Philosophiae;
Lib: III, Metr. XIII. —

„Ask yourself whether you are happy and you cease to be so."

J. S. MILL. —

I.

„Indien gij nu uw geestesoog liet zweven
Van licht tot licht op mijner lofspraak sporen,
Dan voelt ge u reeds naar 't achtste heengedreven;

In 't schouwen van het hoogste goed verloren
Leeft daar de ziel, die 's werelds valsche spelen
Hun openbaart, die naar haar troostwoord hooren."

Zoo klinkt de stem uit het licht, de stem van Thomas van Aquine tot Dante als de Florentijnsche balling op zijn hemelreize gekomen is tot de vierde sfeer, die der zon, waar hij

de stralende lichten aanschouwt, nu ze even ophielden van hun ringeldans, niet vermoeid, maar rustende als de vrouwen, die op de eerste tonen wachten der nieuwe wijs. In die stralende zonnen leefden de gezaligde geesten der wijzen, die de waarheid en de wijsheid Gods geheel hun leven door hadden gezocht en verbreid. Het mag geene verwondering baren dat Thomas van Aquine, Dantes groote meester, hem met geestdrift wijst op dit achtste licht. Was de Engelachtige Leeraar de ongeëvenaarde meester van den ongeëvenaarden zanger, Boëtius was de vriend en de vertrooster van den balling, die wel niet zuchtte in een kerkerhol, maar wien de geheele wereld een kerkeroord geworden was.

Meerder roem en hooger onsterfelijkheid dan door zijn afstamming uit het geslacht der Anicii heeft Anicius Manlius Severinus Boëtius zich verworven door zijn vijf boeken over de Vertroosting der Wijsbegeerte. Nog leeft de smart in die bladen neergelegd, nog grijpt de weemoed van den gevallen en gevangen Senator ons aan. Maar ook de vertroosting is gebleven in al haar levende waarheid en kracht en bij het lezen van Boëtius' bespiegelingen is het ook ons als vaagde de hand der wijsheid de nevelen weg van onze oogen, als nam zij weer, zooals voor dertienhonderd jaren te Pavia, haar kleed te zamen en wischtte ze onze tranen af.

Onsterfelijk blijft ons het beeld van den wijsgeer, als hij daar neerzit in zijn droeven kerker, zoo verschillend van zijn Romeinsch boekvertrek met glas en elpenbeen gesierd. Wij staan naast hem als hij in zijn neerslachtigheid troost zoekt bij de Musen, als de Wijsbegeerte nog van Helleenschen luister omstraald hem beter troost brengt en waardiger bemoediging. De bittere herinnering aan al het verlorene overstelpt zijn ziel; die verschijning der wijsheid mocht al het lijden van zoo vele anderen voor zijn geest doen verschijnen: zijn lijden blijft. Waarom heeft hij te lijden? — Hij is rechtvaardig, daar drukt geen schuld op hem; waarom die straf? — De klacht neemt toe in hevigheid; dieper grijpt ze ons aan. Een echo van het

boek Job trilt in die laatste klanken: overal is regel, orde en recht, overal heerscht God en toch beheerscht en overheerscht het kwade het goede:

„Omnia certo fine gubernans
Hominum solos respuis actus
Merito, Rector, cohibere modo!" 1)

De wijsheid verlaat haar volgeling niet. In haar troostrede opstijgend van het lagere naar het hoogere, zooals Boëtius geestestoestand het eischt, wijst zij hem allereerst op de wisselingen van het lot. Goed en kwaad heeft hij uit de handen der fortuin ontvangen; hij kende haar wankelbaarheid. Naar de eeuwige wet staat het vast, dat niets van het geschapene vast staat.

Ook bij hem is de fortuin gekeerd. Heeft hij daarom tot klagen recht? Het beste wat hij won heeft hij behouden; 't aardsch geluk is zoo dikwijls niets anders dan het masker van de zielesmart. Het ongeluk neemt met de aardsche schatten ook de duisternissen des geestes weg: het stralend rijk van waarheid en liefde gaat open voor het oog. Nu zingt de wijsheid dat wonderbare lied der liefde, die vruchtbaarheid geeft en harmonie, het lied, dat in de laatste klanken van Dante's Paradiso zijn echo vindt:

„O felix hominum genus
Si vestros animos amor,
Quo coelum regitur, regat." 2)

---

1) „Alles naar een vast doel bestierend weigert Gij, o heerscher, alleen „der menschen daden op voegzame wijs te beteugelen" de Cons. Phil. I. Met. V. —

2) „O zalig menschengeslacht, indien uwe zielen de liefde, die den „hemel regelt, beheerscht." id. II. Metr. VIII. —

Dante zegt:

„Ma già volgeva il mio disiro e 'l velle,
. . . .
L'Amor che muove il sole e l'altre stelle."

Zoo voert de wijsheid hem op tot de hoogste vertroosting. Nog eenmaal toont zij hem al het nietige, al het vergankelijke der aardsche genietingen; ze zijn als de bijen, vlug brengen ze haar honig, lang foltert haar steek. Maar de mensch is van Gods geslachte, sterfelijk als hij is:

„Mortales igitur cunctos
Edidit nobile germen." 1)

Tot God dan ook verheffe zich de mensch, tot God het éene volmaakte, ongeschapen goed, tot God stijge de bede met de belijdenis:

„ . . . . . Tu namque serenum,
Tu requies tranquilla piis, te cernere finis,
Principium, vector, dux, semita, terminus idem." 2)

In de beschouwing van Gods wezen en Gods wijsheid vindt de mensch zijn troost, door die beschouwing ontwarren zich voor zijn oog de raadselen. Gods voorzienigheid en 's menschen vrijheid zijn geen strijdende machten, die eeuwig tegenover elkander staan of elkaar vernietigen. Boven de tegenstrijdigheden van dit aardsche zweeft de oplossing der eeuwigheid; de duisternissen groeien of verminderen, worden zwaarder of lichter, maar eeuwig blijft het licht. En wel gelukkig hij, die het danklied mag nazeggen:

„Felix qui potuit boni
Fontem visere lucidum,
Felix qui potuit gravis
Terrae solvere incula." 3)

---

1) „Alle stervelingen dan heeft een edele stam voortgebracht," id. III. Metr. VI.

2) „Want Gij zijt de heldere hemel, Gij de vreedzame rust voor de vromen; U te zien is ons doel, U, die onze oorsprong zijt, onze geleider ons hoofd, onze weg en ons doel." id. III Metr. IY.

3) „Welzalig, die de stralende bron mocht zien van het goede, welzalig die der aarde zware boeien slaken mocht." id. III Metr. XII.

Ja, wel gelukkig hij! Want de strijd door Boëtius gestreden is niet ongemeen. Voor iederen denker komt eenmaal de ure, waarop zijn wereld hem ontzinkt, waarop hij zich zelven verliest. Dan moet hij die wereld, dan moet hij zich zelven heroveren en wel zalig hij, die aan de hand der wijsheid over de gapende afgronden van het nihilisme heen weer den voet mag zetten op den vasten grond van waarheid en geloof.

Maar altijd blijft de strijd vreeselijk en altijd wekken de geruchten van dien tijd een treurigen echo in ieder menschenhart. Het is een strijd om het leven en wie de ziel of de onsterfelijkheid ook moge loochenen, daar is geen levende, die niet aan het levende houdt of gemeenschap met het levende voelt. Niet altijd echter hoort men de geruchten van dien strijd, niet altijd is hij zichtbaar. Weinigen strijden hem als Boëtius in den onverdienden kerker; de meesten gaan hun dagelijkschen gang en verkeeren met de menschen en zijn blijde en droevig als de anderen; misschien bemerkt alleen het scherpziende vriendenoog dat de wang wat verbleekte of de blik meer ronddwaalde zoekende in het onbepaalde ruim. En dikwijls komt eerst na hun dood de maar van hun strijd tot ons als een stem uit het graf.

Midden in de wereld en toch zonder dat iemand het bemerkte heeft John Stuart Mill zijn levensstrijd gestreden. In de korte levensbeschrijving van zijne hand geeft hij ons he droef verhaal.

II

Hoe groot de invloed ook moge zijn door John Stuart Mil op de meeningen en denkwijze zijner tijdgenooten uitgeoefend, men zou zich toch aan overdrijving schuldig maken indien men hem noemde onder de groote historische figuren onzer

eeuw. Indien hij een werkende kracht in de geschiedenis onzer dagen is geweest, dan behoort hij veeleer onder de geheime dan onder de openbare krachten te worden gerangschikt. Zijne werkzaamheid is meer een zoodanige als die het zaad der toekomst in de geesten strooit; zaaien is geen opwekkende arbeid onder den flauwen najaarshemel, alleen, zonder gedruisch en zonder lied. Het is heerlijk, ja, als de oogst in de toekomst blinkt; maar heeft John Stuart Mill op den oogst mogen hopen?

Bij de groote menigte is buiten Engeland zijn naam weinig bekend. Misschien is zijn verdediging van het stemrecht der vrouw de daad, die bij de velen zijn naam levendig houdt. Maar de staathuishoudkundige en de wijsgeer, de laatste bovenal, hebben met hem te rekenen, bij hun kan of mag hij niet onbekend zijn; op beider gebied heeft hij als meester zijn spoor nagelaten.

Zijn levensverhaal is zeer eenvoudig. Weinig treffende feiten, weinig luidruchtige gebeurtenissen, of eerder bijna geene. Zijn leven heeft slechts twee onontbeerlijke uitingen: denken en schrijven. Zelfs de liefde komt bij hem eerder uit den geest dan uit het hart.

In het jaar 1806 werd hij te Londen geboren. Zijn vader, een der hoofdambtenaren aan de bureaux der Indische Compagnie, was een man van buitengewone gaven. Met een zeldzame wilskracht toegerust, denker en schrijver, wijsgeer en staathuishoudkundige, schijnt hij meer voor studie en wetenschap dan voor zijn huisgezin te hebben geleefd. Niet alsof hij dit verwaarloosde, veeleer hield hij zich in groote mate bezig met de opvoeding van zijn oudsten zoon. De beschrijving dier opvoeding ons door John Stuart zelven nagelaten wekt soms een twijfel op, niet aan de waarheidsliefde, maar aan het geheugen van den schrijver; het is of voor hem de geschiedenis zijner eerste levensjaren reeds tot een legende werd. De knaap begon reeds op zijn derde jaar Grieksch te leeren. Zijn vader schreef de meest gebruikelijke Grieksche woorden met

de Engelsche vertaling daarnaast op kaarten en zoo had het kind ze in het geheugen te prenten. Behalve het aanleeren der verbuiging en vervoeging deed hij in de eerstvolgende jaren weinig meer aan de spraakleer, meer aan de vertaling. Aesopus' fabelen en Xenophons Anabasis waren zijne eerste Grieksche boeken. Met zijn achtste jaar begon hij Latijn te leeren. Op dien leeftijd had hij onder zijns vaders leiding gelezen: Herodotus, de Cyropaedia en de Gedenkschriften van Socrates door Xenophon, sommige van de levens der wijsgeeren door Diogenes Laertius, een gedeelte van Lucianus en Isocrates. Hierbij komen nog de zes eerste dialogen van Plato.

Zoo gaat het altijd door. Met zijn twaalfde jaar heeft John Stuart de meeste Grieksche en Latijnsche schrijvers gelezen en vrij wat boeken over geschiedenis doorgewerkt. Daarop begint hij met de studie der wijsbegeerte, alles onder de leiding van zijn vader. Steeds heeft men deze treurige groep voor oogen: den strengen, koelen, hardvochtigen man met zijn ijzeren volharding en zijn doodende vlijt, en den overspannen en overwerkten knaap, wiens groote oogen, wanneer hij ze soms opslaat van zijn boek, als verwonderd vragen hoe de jongere broers en zusters met vader durven spelen en vroolijk zijn. Dat heeft hij nooit gekend.

Men zou meenen, dat bij deze wijze van opvoeding alle poëzie moest gebannen zijn. Neen, de vader leende voor den zoon de Duizend in één nacht en wat al niet meer. Hij leerde hem ook verzen maken. Sommige dingen, meende de oude Mill, lieten zich beter in verzen zeggen en de menschen hadden gewoonlijk meer dan recht was met verzen op. Een fraaie leer! Maak verzen, jongen, omdat 'et zoo nuttig is! Al is hier dan ook dichtkunde, poëzie is er niet. Alles is verstand, de fantasie ligt zoolang braak, dat de grond hard wordt en niet meer bebouwbaar blijkt.

Deze opvoeding is treurig genoeg. Maar wij zagen ze nog slechts van ééne zijde. Heeft de vader den geest van den zoon door overdreven werkzaamheid gespannen, de dwaling ware te

vergeven. Daar is erger, de vader heeft het hart van den zoon te zaam geperst, zóo dat het nooit weer klopte met vollen, frisschen slag.

Stoicijn, Epicurist en Cynicus, zóo beschrijft John Stuart Mill zijn vader. Stoicijn in zijn persoonlijke eigenschappen en eigenaardigheden; Epicurist als aanhanger der nuttigheidsleer; de zedelijke waarde van een daad hangt af van het genot of de pijn, die zij veroorzaakt. Maar hij geloofde niet veel aan genot, daarin verried zich zijn cynisme. Geestdrift of hartstocht haatte hij. Zonder mededoogen voor de daders vonnisde hij de daden. Daarbij was hij op staatkundig gebied een radicaal, op het gebied van den godsdienst een ongeloovige.

Dat ongeloof heeft de vader den zoon in volle mate meegedeeld. Geen enkel Christelijk leerstuk heeft de zoon ooit geleerd of geloofd. Hij was geen Godloochenaar, maar hij had God nooit gekend en hij bekommerde er zich niet om. Hij wist niets van geheel die wereld boven ons. Zijn vader had hem onderwezen in talen en wijsbegeerte, hij had hem geleid bij al zijne studiën en hij had hem, als laatste en hoogste woord zijner wijsheid, gezegd, dat zelfs de mogelijkheid van een God ondenkbaar en onredelijk was.

Zoo ging de jeugd van Stuart Mill voorbij. Bentham, Ricardo, Hume, zijns vaders vrienden, waren ook de zijne. Te Parijs leerde hij J. B. Say kennen. De invloed door deze ontmoetingen op hem geoefend streed niet tegen den geest zijns vaders, veeleer werd hij in al het geleerde bevestigd.

Over zijne moeder vernemen wij geen woord.

Na zijne opvoeding aldus voltooid te hebben verkreeg hij op zijn zeventiende jaar door zijns vaders tusschenkomst eene betrekking in het India House. Zeven-en dertig jaren lang bleef hij daar werkzaam. Maar trots den zwaren arbeid was hij een volijverig schijver en steeds hield de studie van wijsbegeerte en staathuishoudkunde hem bezig. Als achttienjarig jongeling werkte hij gestadig mede aan de Westminster Review, zorgde voor de uitgave van Benthams „Theory of Evidence"

en schreef artikelen over de beraadslagingen in het Parlement. Tevens trachtte hij zooveel mogelijk aanhangers te winnen voor Benthams leer.

In 1836 overleed zijn vader. Mill wijst hem eene eereplaats aan in de letterkundige en ook in de politieke geschiedenis van Engeland. Hij vergelijkt hem bij de baanbrekende wijsgeeren der achttiende eeuw en schrijft zijn invloed nog meer toe aan de kracht van zijn overtuiging en de onverzettelijkheid van zijn karakter dan aan zijn geschriften.

Geen wonder, dat Stuart Mill het verlies van zijn vader diep gevoelde. Meer dan eenig ander misschien had hij een overheerschend gevoel van afhankelijkheid, een groote behoefte om iemand aan te hangen. Indien het niet te vreemd klonk zou men geneigd zijn te zeggen: zijn vader had geen man van hem gemaakt. Toch is er waarheid in het vreemde gezegde. De opvoeding van John Stuart was aan de eene zijde te zeer onderwijs, aan de andere te zeer volstrekte onderwerping, waarbij niet naar gehoorzaamheid werd gevraagd. De knaap had misschien nooit geleerd een vrije daad te verrichten. Terwijl hij zelf bekent dat zijns vaders methode hem tot een denkmachines had kunnen maken, schijnt het hem toch onbekend te zijn gebleven, hoeveel oorspronkelijke wilskracht deze in hem had gedood.

Maar John Stuart had reeds een nieuwe kracht, een nieuwen steun gevonden. In 1831 ontmoette hij het eerst de vrouw, die twintig jaren later zijn echtgenoote werd. Onuitputtelijk is hij in haar lof. Hij roemt haar als de bron van zijn schoonste gedachten en, niet zonder overdrijving, schrijft hij haar het beste toe wat in zijne werken te vinden is. Na haar dood, in 1858, wordt hare herinnering hem „een godsdienst" —

Het kon niet anders; zijn vader had hem de waarheid ontroofd.

Zijn grootere werken vóór en na dit tijdstip uitgegeven zijn zijn „Stelsel van Logica", zijn „Kritiek van Hamilton's Wijsbegeerte" en zijn „Staathuishoudkunde." Daarbij gaf hij nog

kleinere geschriften over de Vrijheid, de rechten der Vrouw, de Vertegenwoordiging. Onvermoeid was en bleef hij werkzaam.

Na de opheffing der Indische Compagnie leefde Mill een geruimen tijd zonder openbare betrekking, geheel met zijn wijsgeerigen arbeid bezig. In 1865 nam hij voor Westminster zitting in het Parlement. Hij behoorde tot de uiterste liberalen. Zijn voornaamste bemoeiingen hadden betrekking op het stemrecht der vrouw, de arbeidende klassen, de Iersche vraagstukken. Ook maakte hij veel naam door de rechtsvervolging te eischen van Eyre, den beruchten gouverneur-generaal van Jamaïca.

Na de ontbinding van het Parlement werd hij niet herkozen.

Hij overleed te Hyères in het voorjaar van 1873.

Zeker mag het leven van dezen man wel besteed heeten. Geen enkel oogenblik liet hij verloren gaan. Waar hij kon arbeiden heeft hij gearbeid. Met een buitengewone gave van ontleding toegerust had hij alle vraagstukken, die hij op zijn weg ontmoette, onderzocht en opgelost. En uit zijn gedenkschrift spreekt wel de kalme tevredenheid van den wijsgeer, die geen twijfel over zijn oplossingen gevoelt.

Maar is zijn leven vruchtbaar geweest? Hij zelve zou antwoorden, dat het hem gelukt was aan de ervaring enkele nieuwe bevindingen te ontwringen. Maar zoovelen voor hem hebben dit gemeend; zal de latere ervaring zijn bevindingen niet verwerpen en zullen zijn voor 't oogenblik talrijke leerlingen niet zijn rechters, niet zijn afbrekers zijn? —

Nog een andere vraag dringt zich op. Was zijn leven gelukkig? De toon van zijn *Autobiography* is stil, weemoedig, bijna somber. Zijn leven is zeer eenzaam geweest. Spoedig is hem de vrouw zijner keuze ontvallen. Zijn vrienden verloor hij door deze of gene omstandigheid, Of dat diepst menschelijke, de sympathie hem ontbrak? —

Toch, ook de eenzame kan gelukkig zijn. De mensch draagt toch altijd op eenige wijze zijn geluk of zijn ongeluk in zijn hart, in zijn ziel. De bleeke denker over wiens voorhoofd

steeds de schaduw hangt der folterende gedachte, is geen balling uit het rijk des geluks. John Stuart Mill heeft geenszins het voorkomen van een, die in zijn borst een smart draagt, waartegen hij worstelt, waaronder hij bezwijkt. Zijn verschijning is stil en kalm. Koud tegelijk. Die stilte en die kalmte zijn geen rust, maar zij herinneren aan een doodslaap. Neen, het is of deze man de bron des levens in zich zelven sloot en den sluitsteen verzegelde.

Zóo was het. John Stuart Mill had den levensstrijd verloren.

III

Het was in de helft van 1826. Mill had zijn twintigste jaar beleefd en stond in de volle kracht van den jongen, maar reeds gevormden man, gereed om het volle leven te beginnen. Hij wist wat het leven was, hij wist wat met het leven te doen. Zooveel geluk mogelijk te verwerven was zijn doel. En het hoogste geluk zou daarin bestaan, hij wist het, zoo hij de wereld mocht hervormen en alle verhoudingen, staatkundige en maatschappelijke, naar de wetten van Bentham en zijn vader regelen.

Daar gevoelde hij zich op zekeren dag dof en lusteloos. Hij werd zich zelven te veel. De vraag rees voor hem op: „Indien eens al uwe levensplannen werden verwezenlijkt, indien eens meeningen en instellingen op dit oogenblik zelve naar uwe wenschen werden veranderd, zou dit voor u een groote vreugde zijn, een groot geluk?" —

Onverbiddelijk klinkt het sombere antwoord: „Neen!"

Was hij ziek naar het lichaam? — Hij gevoelde 't maar te wel, dat geen rustige slaap hem helpen kon. Zijn levensplan was in duigen gevallen, neen, weggezonken. Niets scheen hem meer de moeite van het leven waard. Daar was geen

troost in boeken. En tot de menschen kon hij niet gaan, hij had geen vriend. Zelfs aan zijn vader kon hij zijn smart niet belijden. Hij gevoelde flauw, dat deze slechts spot te over zou hebben voor deze zenuwachtige zwakheid. Misschien vreesde hij, dat het koude woord van den ouden man het leven, dat bij hem ten minste nog lijden kon, zou dooden.

Maar hoe was hij hiertoe gekomen? Geluk, zoo had men hem gezegd, is het doel van het leven maar tevens de toetssteen van iedere levenswet. De waarde van alle beginselen en daden hangt af van het aangename of onaangename in ons begrip daaraan gehecht. Een daad is goed zoo het geluk, het genot aan haar verbonden is. Ons gevoel van geluk komt dus voort of liever bestaat in de samenvoeging, de koppeling van eene daad met het begrip van genot.

Opvoeding en ervaring beide behooren ons die koppeling aan te geven. Vreugde en smart zijn, als uitwerksels der verschillende daden, loon en straf en naarmate wij nu door onze opvoeding of op andere wijze ervaren, dat aan eenige daad vreugde of smart verbonden is, vinden wij in het plegen dier daden geluk of ongeluk.

Het stelsel was fraai en scheen onaantastbaar. De mensch zelve verhief zich als de schepper van zijn leven, zijn levenswet, zijn levensgeluk. Had hij eenmaal aan iedere daad het begrip van geluk of ongeluk verbonden, dan hing het van hem af gelukkig of rampzalig te zijn. Evenals hij op het gebied der waarheid geen enkele noodzakelijke waarheid had te erkennen, evenals daar alles afhing van zijn waarneming, zijn ervaring, zijn bevinding, zóo was het ook hier. Alles hing af van en ging op in den mensch.

Maar de geest van ontleding was in Mill ontwaakt. Bij den eersten stoot viel het kunstig gebouw dezer levenswijsheid in puin. Die verbindingen van genot of lijden met deze of gene daden, waren zij niet geheel willekeurig, niet zuiver toevallig zelfs? — De vraag alleen verdreef den geheelen geluksdroom.

Uit den aard der dingen zelve kwamen deze koppelingen niet voort. Alleen bij zuiver physieke of organische daden bestond een noodzakelijke verbinding tusschen de daad en het teweeg gebrachte gevoel. Mill was genoeg man des geestes om niet te weten dat echter op dit gebied het geluk noch te zoeken, noch te vinden is.

En waar was nu het geluk? — O hij wist het, de wetenschap zeide 't hem; in de gevoelens door het plegen van deze en gene daden, die het welzijn der menschheid het best en het meest bevorderden, teweeg gebracht. Ja, maar de verbinding tusschen die daden en het heil der menschheid was kunstmatig en willekeurig; het geluk borrelde niet op uit den aard der zaak. Wat baatte het hem alles van het geluk te weten; hij gevoelde niets. Het geluk is een levende bronwel, geen door pomp en rad in beweging gebrachte fontein.

Zóo leefde hij voort, wetende dat het leven geen waarde, geen schoonheid, geen geluk meer had. Hij was blasé — het woord is van hem zelven — alle prikkels waren verstompt, hij kende geen aandoeningen meer. Zes maanden lang sleepte hij in dien toestand zijn lusteloos bestaan voort; hij deed zijn dagelijksch werk, hij zag zijn gewone vrienden, hij voerde 't woord in de Debating Society. Maar hij wist later niet, hoe hij 't had gedaan.

Daar kwam een oplossing. Hij vond tranen bij het verhaal van Marmontel, waar deze na den dood des vaders de zorg voor de nageblevenen op zich neemt. Toen begreep hij dat hij nog gelukkig kon zijn. Indien het hem gelukte aan zijn leven een doel te stellen, wat niet zijn eigen geluk was, dan zou hij zijn geluk verwerven. Wel bleef dat eigen geluk het hoogste doel van 't leven, maar om het te veroveren moest men streven naar iets anders. Langs een zijweg moest men er toe komen, met een zijdelingsche beweging, — „a kind of flank march" heeft men zeer juist dezen levensregel genoemd.

Dat was het eind. Hij begon de muziek hooger te waardeeren en meer behagen te scheppen in de poëzie, vooral

in die van Wordsworth. Enkele meeningen werden wat gewijzigd. Zijn levenswijsheid ging nu op in die leer, dat alle geluk bij het vragend onderzoek verdwijnt. „Ask yourself whether you are happy and you cease to be so.” — Een treurige wijsheid en die den mensch steeds doet vreezen voor zich zelven, een wijsheid, die in het cynieke woord van den ouden Mill haar hoogste waarheid uitspreekt: „Op zijn best is het menschelijk leven een armzalig ding.”

Welk een strijd en welk een oplossing! — De eeuwige dorst naar het oneindige folterde deze menschenziel en zij verstond het niet. De hand van God klopte aan dit menschenhart; het hoorde het teeken niet, het wist niet wat daar geschiedde. Met een half spottenden glimlach vergelijkt Mill zijn geestestoestand in die dagen bij de eerste „overtuiging hunner zonde”, die de bekeerlingen tot het methodisme overvalt. Helaas! —

Ziehier een man, die door zijn tegenstanders zelve als onbaatzuchtig is en wordt geprezen en die toch onder het looden wicht der zelfzucht bezwijkt. Want het egoïsme blijft, het ik is het eerste en laatste, het hoogste. Maar het bewustzijn van dat ik moet verdwijnen, het behoort onbewust te zijn. Het in die onbewustheid te laten, het daarin zoo sterk mogelijk te binden is de groote levenswijsheid. Het leven wordt een voortdurend zelfbedrog.

Treurig, diep treurig is de indruk, die deze *autobiography* achter laat. Hier is wederom de geschiedenis van een verloren leven. Wederom de bevestiging der oude waarheid, dat alleen in en met en door God het leven leven is. Hoe dikwijls heeft niet de menschheid, een andere Agar, gezworven door de zandwoestijnen, zoekende naar de waterbron. En hoe dikwijls ook heeft zij, daarin geen Agar meer, den Engel afgewezen, die ze toonde, omdat de Engel voor haar een droombeeld was. En hoevelen zijn vergaan en verloren wegkrimpende van den dorst naar de waterbronnen, die hun eigen moedwil had gedempt!

Stuart Mill beroemt er zich op dat hij uit dezen levensstrijd een deugd als buit had meegedragen: de verdraagzaamheid. Hij was nu meer dan ooit overtuigd dat in geen enkel stelsel de volle waarheid te vinden is. Overal is waarheid, daar in meerdere, daar in mindere mate.

Een fraaie buit en een heerlijke deugd, die verdraagzaam heid! Een masker voor de eigenliefde, die zich zelve in het bezit der meeste waarheid waant! Een moord gepleegd op de geestdrift, die toch altijd *het* Ware en *het* Goede noodig heeft om den geheelen mensch te kunnen doordringen en bezielen met voller levenskracht! Een laatste blinddoek over het oog des menschen om hem te beletten des daags de zon te zien; een blinddoek, die hem des nachts wordt afgenomen: dan zijn daar grootere en kleinere sterren, maar geene zon! Verdraagzaamheid! Een lafhartig bewimpelde lastering en loochening van den God, die allen heeft geroepen tot zijn hemel, maar die als de éene, eenige en eeuwige Waarheid alle logen ten dood heeft gedoemd! —

Boëtius was rampzalig in zijn kerker, maar deze was rampzaliger. In dit hart daalde geen troost, geen levende kracht. Deze lijdende verviel in dat naamloos lijden, dat geen pijn meer veroorzaakt, maar langzaam iedere kracht verlamt. Voor hem werd de wereld niet nieuw en jong, geen levende harmonie golfde weer bezielend over alles en bond weer te zaam wat straks uiteengespat en verbroken scheen. Alles was dood en bleef gestorven. Hij had wel alles, maar hij miste God. Daarom bleef zijn leven lijden. Maar door de traliën van Boëtius' gevangenis drong met jubelenden toon het lied der liefde, het zegelied van het leven over het lijden:

In vaste levenskringen
  Gaat steeds de wereld rond,
De strijdende elementen
  Volharden in hun bond;

De blijde dagen rijzen
  In goud en purperpracht,
Met zachte zilverstralen
  Beheerscht de maan den nacht;

Met vaste teugels breidelt
  De zee heur woeste golf,
Die, vrij, der wereld stranden
  In vloed op vloed bedolf; —

Dat zijn de harmonieën
  Van 't eeuwig liefdelied,
Want aarde en hemel vormen
  Der liefde rijksgebied. —

De liefde is van alle orde
  De heerlijke éenheidsband,
Zij houdt de duizend draden
  Des levens in haar hand.

Zij bindt de volken samen
  Door 't heilig eedverbond;
Haar voeren ware vrienden
  In geest, in hart en mond.

Met heilge banden bindt ze
  De gade aan d' echtgenoot,
Met banden rein en teeder,
  Maar sterker dan de dood.

Zij geeft den geesten waarheid,
  Den harten 't hoogst gevoel,
Zij is van heel het leven
  En bron en wet en doel.

Welzalig 't aardsch geslachte,
  Dat door de liefde leeft,
De liefde, die den hemel
  Zijn eeuwige orde geeft. 1)

Dr. H. J. A. M. Schaepman.

---

1) Vrije navolging van Boëtius: de Cons: Philos: Lib: II Metrum VIII.

DE LEGENDE VAN DE H. URSULA
EN
HAAR ELF-DUIZEND MAAGDEN

DRIE VOORLEZINGEN VAN J. J. VAN DER HORST, Pr.

—

TWEEDE VOORLEZING.

DE BRONNEN VOOR DE GESCHIEDENIS DER H. URSULA.

Mijne Heeren!

De vraag, die ons heden avond moet bezig houden, luidt: hoe in al die legenden en sagen de historische waarheid weder te vinden? Hoe de fabelen te onderscheiden van de echte gebeurtenissen, en met zekere hand aan te wijzen wat waar en wat verdicht is?

't Is een bekend feit, dat de oude Germanen weinig of niets op schrift aanteekenden, en zelfs de merkwaardigste zoowel als de heiligste voorvallen en gebeurtenissen liever aan de overlevering dan aan het perkament toevertrouwden. Van daar dat de geschiedenis van het Christendom aan den beneden-Rijn in die veel bewogen eeuwen ons slechts zeer onvolledig bekend is. Geen wonder derhalve, dat de bronnen voor de Ursula-geschiedenis uiterst schaarsch zijn; maar daarentegen, die weinige, welke wij bezitten, zijn zoozeer boven allen twijfel verheven, zoo echt, zoo duidelijk, zoo overtuigend, dat zij ook door de strengste critiek als deugdzaam en geldend moeten worden

aangenomen, en ons dus in staat stellen, de verdichtselen en opsiersels en aanhangsels een voor een van het historische beeld af te nemen.

De beknopte aanwijzing der bronnen voor de geschiedenis van de H. Ursula en haar elf-duizend maagden zal de inhoud dezer tweede voorlezing zijn. Die bronnen bezitten wij:

1o. in eenige geschreven gedenkstukken, die zijn bewaard gebleven;

2o. in vele overblijfselen van Ursula en haar maagdelijk leger, die heden ten dage nog bestaan;

3o. in de oude kronieken en geschiedboeken van de wereld-gebeurtenissen dier tijden;

4o. eindelijk voor een klein gedeelte ook in de volksoverleveringen in verschillende landen en kerken.

Deze gedenkstukken zijn als de stukjes van een gebroken mozaïek, die, voorzichtig en met wijs beleid naast en in elkander geplaatst, het oude beeld weder in elkander zetten, ofschoon misschien hier en daar nog een klein scherfje ontbreekt, dat gemakkelijk door de gedachte wordt ingevuld.

De steenen, m. h.! zijn uit hunnen aard de duurzaamste getuigen der grijze oudheid. Wij gaan ze allen stilzwijgend voorbij, die op dit oogenblik niet meer bestaan, of die namaaksels zijn van vroegere steenen, en derhalve geen onwraakbare bewijskracht bezitten. Deze laatsten, nog genoegzaam in de Ursula-kerk voorhanden, dragen de duidelijke kenteekenen van lateren oorsprong, en zijn waarschijnlijk in de plaats gesteld van oudere, maar onleesbaar geworden of verbrokkelde steenen. Daar zij echter geen waarborg leveren tegen mogelijke vergissing, verandering of vervalsching, mogen zij niet in aanmerking komen.

Maar gij vindt in het koor der oude basiliek te Keulen een gedenksteen, die alle kenmerken van echtheid draagt en, volgens het gevoelen der bekwaamste archeologen, uit het einde der vijfde of het begin der zesde eeuw afkomstig is. Inderdaad, de inhoud van dit steenschrift stemt volkomen in met hetgeen

de geschiedenis ons verhaalt van Keulens verwoesting op dat tijdstip door de Franken; de uitdrukkingen, de letters, de verkortingen komen geheel overeen met de gewone van dat tijdvak, eenige zelfs worden na de vierde eeuw niet meer in dien vorm aangetroffen; zoodat dan ook Dr. Ritschl, professor te Bonn, door den geschiedschrijver der stad Keulen, Dr. Ennen geraadpleegd, niet aarzelde te verklaren: „ik sta u borg voor de volstrekte echtheid van dit opschrift, met al de zekerheid, welke men in deze soort van zaken hebben kan. De karakters van het schrift zijn, van het begin tot het einde, in den zuiversten en strengsten ouden stijl, en wel in die mate, dat men aanstonds moet denken aan de vijfde eeuw. Men kan stellig verzekeren, dat niemand in staat is dat kenmerkende van dien tijd zoo volkomen tot in de kleinste bijzonderheid en zoo volledig na te maken.” Daarenboven in de preek „In Natali” wordt uitdrukkelijk van dezen steen gesproken, en voor een gedeelte de inhoud daarvan medegedeeld; zoodat dit gedenkstuk reeds voor de negende eeuw bekend was. Het steenschrift luidt aldus:

DIVINIS FLAMMEIS VISIONIBUS FREQUENTER
ADMONITUS ET VIRTUTIS MAGNAE MAI
IESTATIS MARTYRII CAELESTIUM VIRGINUM
IMMINENTIUM EX PARTIBUS ORIENTIS
EXSIBITUS PRO VOTO CLEMATIUS V. C. DE
PROPRIO IN LOCO SUO HANC BASILICAM
VOTO QUOD DEBEBAT A FUNDAMENTIS
RESTITUIT. SI QUIS AUTEM SUPER TANTAM
MAIIESTATEM HUIIUS BASILICAE UBI SANC
TAE VIRGINES PRO NOMINE XRI. SAN
GUINEM SUUM FUDERUNT CORPUS ALICUIIUS
DEPOSUERIT EXCEPTIS VIRGINIBUS SCIAT SE
SEMPITERNIS TARTARI IGNIBUS PUNIENDUM.

Dat is: Meermalen door goddelijke verschijningen in vlam-

men gewaarschuwd, en opgewekt door den glans der deugd en der glorievolle marteling van de hemelsche maagden, heeft een edele man Clematius, uit het oosten gekomen om zijne belofte te vervullen, deze basiliek ten zijnen koste, op haar oude plaats van de grondslagen af hersteld. Zoo iemand in deze basiliek van zoo groote majesteit, gebouwd op den grond, waarop de heilige maagden haar bloed voor Christus' naam vergoten hebben, het lichaam van wie ook, behalve maagden, durft begraven, hij wete dat hij daarvoor gestraft zal worden met de eeuwige vlammen der hel.

Uit dezen gedenksteen weten wij dus, dat er omstreeks het jaar 500, dat is — gelijk wij later bewijzen zullen — slechts vijftig jaren na de marteling van Ursula, eene basiliek of grafkerk bestond, gebouwd op de plaats, waar eene menigte van maagden voor Christus' naam gemarteld waren; dat die kerk in verval was geraakt, en door Clematius werd hersteld; dat Clematius zelf uit het Oosten kwam; eindelijk dat daar niemand mocht begraven worden, die niet als maagd was gestorven. Vervolgens ontdekken wij hier den oorsprong der dwaling, waarvan de preek „In Natali" reeds gewaagt, namelijk: dat de Ursulienen uit het Oosten naar Keulen zouden gekomen zijn. De woorden „ex partibus orientis," die tot het volgende behooren en dus op Clematius slaan, zijn verkeerdelijk bij de voorgaande gevoegd, en derhalve op Ursula en haar gezellinnen toegepast. Dat de eerste basiliek op het graf der gemartelde maagden reeds na vijftig jaren zou zijn vervallen, wordt volkomen bevestigd door de oude geschiedschrijvers, die verhalen dat de Franken in dien tusschentijd Keulen geplunderd en verwoest hebben. De grafkerk van Ursula, die buiten de stad op het Ursula-veld stond gebouwd, zal voorzeker aan de algemeene vernieling niet ontgaan zijn.

Een tweede steen, welke niet minder uiterlijke en innerlijke kenteekenen van echtheid draagt, is de grafsteen van Aetherius, die bij het lijk begraven lag, en zeer stellig van het jaar 451 moet zijn. Graf en steen werden waarschijnlijk in het jaar

1157 ontdekt; ten minste in dat jaar werd de laatste aan de H. Elisabeth van Schoenau getoond en ter verklaring gegeven. Op dezen steen staat gebeiteld:

HIC. JACET. IN. TERRIS
AETHERIUS. QUI. VIXIT
ANNOS. XXV. FIDELES
IN. PACE. RECESSIT.

Hier rust in de aarde Aetherius, die vijf-en-twintig jaren leefde, als geloovige stierf hij in vrede.

Met zekerheid weten wij hieruit, dat er ook mannen onder de maagden waren; dat een hunner Aetherius heette; en dat hij in den ouderdom van 25 jaren gemarteld is. Gij zult u herinneren, dat de oude legenden dezen Aetherius den bruidegom van Ursula noemen: in de schatkamer der Keulsche basiliek wordt ook een ring bewaard, die in het graf van Ursula zou gevonden zijn, en waarop de naamletters van Ursula en Aetherius gegraveerd zijn. —

Na deze steenen getuigen volgen die van perkament, en wel in de eerste plaats: de antiphonen der Lauden van het Ursula-officie. De oudste antiphonen der kerkelijke getijden ter eere der heilige martelaren bezaten steeds een historisch karakter, en waren ontleend aan de geschiedenis van hun leven en vooral van hunnen marteldood. Eerst in de dertiende en veertiende eeuw kwam de bijbel de plaats der geschiedenis innemen, en kregen de antiphonen het bijbelsch karakter, dat zij tegenwoordig allen, een zeer klein getal uitgezonderd, bezitten. Vandaar dat de meeste onzer Nederlandsche officiën, die nog niet door Rome goedgekeurd en als verplichtend zijn voorgeschreven, dat historisch karakter in hun antiphonen hebben behouden, terwijl die van lateren oorsprong, zooals b. v. van de Gorkumsche Martelaren, de antiphonen der communen, dat is bijbelsche, aangeven. Nu worden er twee Antiphonariums uit de twaalfde of dertiende eeuw bewaard, waarin het geheele officie van de H. Ursula voorkomt, namelijk:

een op de stadsbibliotheek te Dusseldorf en een in het groot seminarie te Keulen. De antiphonen van de Lauden bezitten nog dat historisch karakter en luiden als volgt:

1. In choro Sanctorum jugiter divinae laudis resonat jubilatio, ubi laudatur Deus deorum in Syon.

1. In het koor der heiligen weerklinkt het eenparig gejuich van 't goddelijk lofgezang, waar de God der goden in Syon wordt geprezen.

2. Inter quos undena virginum milia sequentes agnum sine macula laudant illum gaudentes caelesti laude per saecula.

2. Onder welken de elfduizend maagden het Lam zonder vlekken volgen, en het vreugdevol met hemelschen lof bezingen door alle eeuwen.

3. Quae divino nutu a partibus orientis exhibitae pro Xristi nomine hic fudere cruorem, quia nunquam in persecutione potuerunt ab ejus divelli confessione.

3. Die, op goddelijke ingeving van het Oostenland gekomen, hier haar bloed voor Christus' naam vergoten hebben, dewijl zij in de vervolging nooit van zijne belijdenis konden afgetrokken worden.

4. Benedicamus ergo Deum caelorum cum omni creatura, qui tam precioso locum istum decoravit martirio.

4. Zegenen wij daarom met alle schepselen den God der hemelen, die deze plaats door zulk een kostbaren marteldood heeft verheerlijkt.

5. Clematius igitur vir clarissimus voto quo debebat a fundamentis sanctum templum erexit, in quo et virginum venerantur merita et populorum laudantium Deum concurrit frequentia.

5. Clematius, een zeer uitstekend man, heeft daarom ingevolge eene gelofte den heiligen tempel van de grondslagen af opgetrokken, waarin én de verdiensten der maagden worden vereerd, én het volk in menigte vergadert om God te loven.

Ad Bened. O beata virginum corpora quae Xristi confessione prostrata solo jacent hic sepulta, quarum animae aeterna cum illo regnant in victoria, quas caeli regio cum angelis regnaturas excipit.

Voor de Bened. O zalige lichamen der maagden, die, geslacht om de belijdenis van Christus, in dezen grond begraven liggen, wier zielen met Hem in de eeuwige zegepraal heerschen, welke het rijk des hemels heeft opgenomen om met de engelen te heerschen.

Gij ziet het, m. h.! deze oudste kerkelijke antiphonen spreken van elf-duizend maagden, getuigen dat het Ursula-veld de plaats der marteling is geweest, dat daar ook de lijken zijn begraven, en dat Clematius de basiliek heeft hersteld. Maar het zal uwer aandacht niet ontgaan zijn, dat zij de maagden uit het Oostenland naar Keulen doen komen. Dit getuigt voor de oudheid van het officie; want dezelfde dwaling schijnt algemeen te zijn geweest vóór de negende eeuw, daar de oudste geschiedkundige oorkonde „In Natali" die reeds aangeeft en bestrijdt; terwijl wij na dien tijd deze vergissing niet meer aantreffen Wij meenen hieruit te mogen besluiten, dat het zeer zeker reeds in de achtste eeuw aldus in de Keulsche kerk gezongen werd.

Daarop volgt de meermalen genoemde preek „In Natali", welke waarschijnlijk door een Keulenaar is gesproken op den vierdag der marteling, zooals de titel aangeeft. Immers de sterfdag der heiligen wordt door de Kerk hun geboortedag genoemd, omdat alsdan het verheerlijkt en eeuwig leven voor hen een aanvang neemt. Uit den inhoud dezer lofrede blijkt duidelijk, dat zij in de achtste eeuw geschreven is; en zij zelve getuigt, dat er toen nog geen enkel geschreven stuk bestond, hetwelk de geschiedenis der gemartelde maagden mededeelt. Vergun mij, m. h!, dat ik u in korte woorden haren ouderdom bewijs.

De lofrede geeft letterlijk eenige volzinnen weder uit de

kerkelijke geschiedenis van Beda, welk werk in het jaar 731 voltooid werd. Was de preek ouder en door Beda nageschreven, dan zouden wij daarvan de aanteekening moeten bezitten, daar deze groote en eerlijke geschiedschrijver altijd trouw de bronnen aangeeft, waaruit hij geput heeft. Zij is derhalve geschreven na 731.

Vervolgens getuigt zij, dat de meeste plaatsen der Bataven verheerlijkt zijn door het bezit van de overblijfselen der elf duizend gemartelden; iets wat na 850 niet meer mogelijk is, daar de Noormannen sedert 810 niet opgehouden hebben ons vaderland te teisteren, en overal de kerken plunderden en verwoestten.

Ook wordt gesproken van het eiland der Bataven, dat gevormd werd door de twee takken van den Rijn, namelijk de Waal en den eigenlijken Rijn; toen echter in 839 de groote overstrooming plaats greep, werd de mond van den laatste verstopt, en bleven de IJssel en de Lek als twee kleinere armen over. Van toen af kon Batavia geen eiland meer genoemd worden.

Ook klaagt de lofredenaar, dat de vereering der elf-duizend maagden bijna geheel heeft opgehouden, en dat maar weinigen zich herinneren welke genade God door den marteldood dier heiligen aan de Stad Keulen geschonken heeft. Dit komt volmaakt overeen met de geschiedenis van Keulen in de achtste eeuw. Immers vooral Keulen, de hoofdplaats van Austrasië, heeft vreeselijke dagen doorleefd onder de laatste Merovingiërs, toen zij als een besloten kampperk strekte voor de verschillende partijen, die elkander onophoudelijk bestreden, het oude koninkrijk sloopten, en om dood of leven worstelden. Daar vooral werd de toekomst van het Frankische rijk voorbereid. Is het wonder dat in die bewogen en bloedige tijden de gedachtenis der elf-duizend allengs verloren ging, en men de godsdienstige, de heilige glorie der stad vergat in den aanhouden strijd? De naam van Ursula wordt niet meer gekend; alleen Pinnosa, eene koningsdochter uit Brittanje wordt genoemd.

De schrijver onthoudt zich streng van de niet zeldzame gewoonte der verzamelaars van de legenden der heiligen, om de deugden en wonderen der gelukzaligen zoo hoog mogelijk te verheffen, en vaak het godsdienstig gevoel meer dan het koude verstand te laten spreken; hij doet zich voor als een verstandig, onderzoekend en gewetensvol historieschrijver, die spreekt over de marteling der elf-duizend maagden als over eene zekere en bekende zaak, die getuigt geen bijzonderheden over haar afkomst of deugdzaam leven te kunnen mededeelen, en die de dwaling van zijnen tijd aangaande eenige omstandigheden wederlegt. Het getal van elf-duizend wordt hier bepaald aangegeven.

Uit dit alles volgt, dat wij in de preek „In Natali" een historisch gedenkstuk bezitten, dat alle geloof waardig is; dat zij door een Keulenaar is geschreven vóór de negende eeuw, en de overlevering der Keulsche kerk eerlijk mededeelt, zoo wel als hare dwaling wederlegt; dat zij derhalve als de eerste betrouwbare getuigenis voor het geheel der Ursula-geschiedenis mag optreden. Uit het feit, dat zij den naam van Ursula niet aangeeft, kan echter geen bewijs getrokken worden tegen de oude overlevering der kerk van Keulen, welke altijd Ursula aan het hoofd der elf-duizend heeft geplaatst. Toen later haar graf en haar naam werden ontdekt, bleek het dat de Keulsche overlevering in dit punt niet gedwaald had.

Nog bezitten wij eene onuitputtelijke bron in de vele oude kalenders, martelaarsboeken en charters, uit de negende en tiende eeuw, die spreken van de vele duizenden, en meestal van de elf-duizend gemartelde maagden te Keulen. De woorden van Wandelbert, een monnik van Prüm in de Ardennen, die omstreeks het jaar 851 schreef, heb ik u reeds medegedeeld. Zij luiden in het oorspronkelijke:

Tum numerosa simul Rheni per littora fulgent
Christo virgineis erecta trophaea maniplis
Agrippinae urbi, quorum furor impius olim
Millia mactavit ductricibus inclyta sanctis.

Een kalender, afkomstig uit de collegiale kerk van Essen en geschreven in het laatst der negende eeuw, geeft op 20 October aan: Sancti Hilarionis sanctarumque virginum XI milium (feest van den H. Hilarion en der elf-duizend heilige maagden). Een kalender van Hornbach, in het bisdom van Mainz, uit de elfde eeuw schrijft: Nat. Starum virginum XI milium in Colonia civitate (Sterfdag der elf-duizend heilige maagden in de stad Keulen). Ook in het „KALENDARIUM GERTRUDIANUM", geschreven tusschen de jaren 979 en 983, lezen wij: In Colonia sanctarum virginum XI millia (In Keulen de elf-duizend heilige maagden).

Onderzoeken wij vervolgens de oude oorkonden der Ursulakerk, zooals zij zijn uitgegeven door den archivaris Dr. Lacomblet en de heeren Dr. Ennen en Eckertz, dan ontmoeten wij altijd hetzelfde geloof der Keulsche kerk. In een charter van het jaar 922 verklaart de aartsbisschop Hermann uitdrukkelijk, dat de kerk van Sint Ursula is geconsacreerd: ad laudationem Dei et sanctae Mariae ac ipsarum undecim milium virginum (ter eere Gods en der H. Maria, alsmede van de elf-duizend maagden zelven). De aartsbisschop Wichfrid doet in 927 eene schenking aan het Ursulaklooster, en zegt dat hij het doet: propter reverentiam undecim milium virginum (ter vereering der elf-duizend maagden). In een ander charter van denzelfden aartsbisschop, ten jare 941, wordt de basiliek genoemd: ecclesia undecim milium virginum (de kerk der elf-duizend maagden). Dezelfde benaming komt voor in de charters van 942, 980 en andere jaren; zoodat wij met zekerheid weten, dat van de achtste eeuw af het getal van elf-duizend gemartelde maagden algemeen werd aangenomen en vereerd. —

In de tweede plaats, m. h.! hebben wij de vele overblijfselen der gemartelde maagden, welke nog bewaard worden, als eene betrouwbare bron aangegeven. Gelijk wij gezegd hebben: duizenden van reliquieën worden in de oude basiliek en hare schatkamer bewaard, en duizenden zijn in den loop der eeuwen

over de gansche Katholieke Kerk verspreid. Zij allen zijn uit het Ursula-veld opgegraven.

De ongeloovige critiek heeft meermalen beweerd en hardnekkig volgehouden, dat die schedels en beenderen niet van jeugdige maagden afkomstig, maar overblijfselen zijn van heidenen, van Romeinen, van soldaten, ja zelfs van onbekende dieren. Als dit zoo ware, dan moeten de aartsbisschoppen van Keulen, op wier bevel en onder wier leiding die overblijfselen opgedolven en aan de openbare vereering zijn overgegeven, wel volstrekt onbekend zijn geweest met de strenge verordeningen der Kerk, aangaande het bewaarheden en erkennen der reliquieën van heiligen; dan moeten zij wel alles verzuimd hebben, wat eene wijze, herderlijke waakzaamheid voorschrijft, omtrent het toestaan of verbieden der godsdienstige vereering van afgestorvenen, en het vereeren der heiligen; dan moeten zij zelfs alle voorzichtigheid hebben uit het oog verloren, die men ook in bloot menschelijke zaken niet mag verzuimen, om het volk niet lichtzinnig te bedriegen of op een dwaalspoor te brengen. En zij waren toch bisschoppen, die evenzeer om hun wetenschap en ijver als om hun strenge deugd en heiligheid door de geschiedenis geroemd worden, als de H. Cunibert, de H. Heribert, de H. Annon en anderen.

Integendeel: de anatomie en cranologie hebben uitspraak gedaan, geheel in overeenstemming met den inhoud van onze oudste oorkonde, de preek „In Natali", en de overlevering der kerk van Keulen. Immers volgens dezen hebben de Ursulienen behoord tot de Britsche volkeren, onder welke, volgens de geleerden van het vak, de type der oude Kelten, vooral wat den vorm van den schedel betreft, zich het zuiverst bewaard heeft. Daar nu de uittocht der maagden heeft plaats gegrepen vóór den inval der Angel-Saxen in Brittanje, moeten de schedels van het Ursula-veld, willen zij aan Britsche vluchtelingen hebben toebehoord, ook den zuiveren Keltischen vorm vertoonen, ofschoon de vier-honderd-jarige overheersching der Romeinen wel eene of andere afwijking kan veroorzaakt hebben.

De uitstekendste mannen van het vak, van Blumenbach tot aan Morton, leeren ons, dat de schedels der Kelten langwerpig zijn, het voorhoofd laag, en het achterhoofd zeer ontwikkeld. Als ge nu, m. h.! de vele doodshoofden, die in de schatkamer bewaard worden, met aandacht beschouwt, dan zal het u terstond opvallen, dat verreweg de meeste inderdaad een zeer langwerpigen vorm hebben, en dat het gedrongene van het voorhoofd vooral sterk uitkomt. Ook hebben de geleerde dokters Braubach en Corty van Keulen verklaard, dat hun na een nauwgezet onderzoek gebleken is, dat het grootste gedeelte der schedels en beenderen afkomstig is van jeugdige sterke personen; dat men op de 80 tot 100 doodshoofden 10 of 15 mannelijke aantreft, maar dat de overige onbetwistbaar van vrouwen afkomstig zijn.

Op de vraag, of de schedels en beenderen, die uit het Ursula-veld zijn opgegraven, dien hoogen ouderdom konden bereikt hebben, dat zij inderdaad van de helft der vijfde eeuw afkomstig zijn, heeft de archeologie geantwoord, dat menschelijke beenderen vele honderden, ja duizenden jaren van vermolming kunnen vrij blijven, wanneer zij niet aan vocht zijn blootgesteld, en niet verweekt zijn door een verwijfd of losbandig leven. Zelfs de heidensche oudheid legt daarvan getuigenis af, en Herodotus verhaalt er een voorbeeld van, dat zeer merkwaardig is.

Deze bewijzen voor de echtheid der schedels en beenderen van het Ursula-veld worden nog versterkt door de omstandigheid, dat die overblijfselen volstrekt niet op denzelfden tijd zijn gevonden en opgedolven. Eeuwen verliepen vaak tusschen de verschillende opgravingen, en altijd ontmoette men dezelfde verschijnselen, dezelfde getuigenissen voor het ras, het geslacht, den leeftijd en den geweldigen dood dergenen, die daar begraven liggen.

Wij bezitten geen geschiedkundige zekerheid aangaande de eerste opdelvingen op het Ursula-veld; waarschijnlijk hebben die plaats gegrepen, toen Clematius de basiliek herstelde, dus 50 jaren na den marteldood der maagden. Immers in de zevende eeuw, zooals wij in het leven van den H. Cunibert (623—663) lezen, waren reeds verscheidene lichamen der Ur-

sulienen opgegraven en in grafkelders binnen de kerk nedergelegd. Toen zou ook, volgens eene oude overlevering, het graf van de H. Ursula op wonderbare wijze ontdekt zijn; niet alleen toch, dat het genoemde leven van den H. Cunibert die gebeurtenis verhaalt, maar ook een oude steen, die ten tijde van pater Paulus Seger nog gevonden werd aan het altaar der geloovige zielen in de basiliek van Keulen, gaf de volgende verzen te lezen:

> . . . . SEQUITUR MEMORABILE DIGNUM,
> UT MANIFESTETUR DEUS INDEQUE MAGNIFICETUR.
> DUM FORET INCERTA CUNCTIS NONDUMQUE REPERTA
> URSULA, QUAE TUMBA NIVEO CANDORE COLUMBA
> SIC SUA MONSTRAVIT HOC ORDINE, SICQUE PROBAVIT.
> CUM SACER INNUMMERO POPULO PRAESENTEQUE CLERO
> PRAESUL IN ISTARUM CUNIBERTUS RELLIQUIARUM
> AEDE SACRA STARET MISSAEQUE SACRUM CELEBRARET
> OFFICIUM, CELERI VOLATU NUNCIA VERI
> ECCE COLUMBA VIRI RECIPIT SE VERTICE, MIRI
> SPLENDIDA CANDORIS, REDIENS ET IENS TRIBUS HORIS.
> POST MEDIUM TANDEM POPULUS VIDET OMNIS EAMDEM
> CONDERE SEPULCHRO, QUO QUONDAM SANCTA SEPULCHRO
> URSULA MEMBRORUM LOCULUM SORTITA SACRORUM
> DILITUIT, TOTO DUBIO SCRUPULOQUE REMOTO
> INDICIO CERTO, MANDATO CORPUS APERTO
> PRAESULIS EXTRAHITUR LOCULO REGALE: VENITUR
> AD TUMULUM, LEGITUR NOMEN, CUM RE REPERITUR.
> QUAS POPULUS GAUDENS CLERUSQUE DEUS! SIBI PLAUDENS
> MENTE PIAS HILARI LAUDES DET, NESCIO FARI.
> HINC OPUS EXTRUITER AURO, GEMMISQUE POLITUR
> CELLA BEATORUM CUSTOS BONA RELLIQUIARUM.

De vertaling luidt aldus:

Nu volgt er iets vermeldingwaardigs, opdat Gods almacht geopenbaard en verheerlijkt worde. Terwijl allen in het onze-

kere verbleven, en het graf van Ursula nog niet gevonden was, heeft zij zelve op de volgende wijze door eene sneeuwwitte duif hare grafstede aangewezen en aldus doen kennen. Als de heilige bisschop Cunibert, in tegenwoordigheid van het talrijke volk en de geestelijkheid, in het heiligdom dier overblijfselen het heilig dienstwerk verrichtte en de heilige Mis opdroeg, ziet, toen kwam er eene duif van wonderlijk schitterende blankheid in snelle vaart als een bode der waarheid op het hoofd des bisschops aangevlogen, heen en weder fladderende gedurende drie uren. Eindelijk zag al het volk haar nederstrijken op het grafgesteente, waarin de heilige overblijfselen van Ursula weleer te rusten waren gelegd. Alle twijfel en onzekerheid waren door dit zeker teeken weggenomen, en op bevel des bisschops werd het vorstelijk lichaam uit het geopende graf geheven. Men onderzocht den lijksteen, men las den naam, die bij het lijk gevonden werd. Welke hartelijke lofliederen het verheugde volk en de juichende geestelijkheid met blijde zielen God toezongen, kan ik niet verhalen. Toen heeft men eene kist gemaakt van goud en versierd met edelgesteente, als de waardige bewaarplaats van de overblijfselen der heiligen.

Volgens den schrijver van „In Natali" werden reeds in de achtste eeuw vele reliquieën der Ursulienen in onze vaderlandsche kerken aangetroffen; ook deze moeten opgegraven zijn ten tijde van Clematius of van bisschop Cunibert, want in de bewogen 150 jaren, welke daar tusschen liggen, kunnen geen opdelvingen op groote schaal hebben plaats gehad. Daar het Ursula-veld buiten Keulen en daardoor meer blootgesteld lag voor de heiligschendige verwoestingen der vijanden dan het binnengedeelte der stad, en Paus Bonifacius IV (604—614) om dezelfde reden begonnen was in de Catacomben van Rome groote opdelvingen te gebieden, en de heilige overblijfselen naar het Panteon over te brengen, mogen wij veronderstellen dat de H. Cunibert, dit voorbeeld navolgende, ook eene algemeene opgraving zal bevolen, en de gevonden overblijfselen aan vele kerken hebben ten geschenke gegeven.

In het jaar 890, zooals een kalender van dat jaar aangeeft, waren de heilige Recia, Gregoria, Martha, Taula, Britula, Saturnina, Rebacia, Saturia en Palladia reeds als gezellinnen van Ursula bekend, en werden in het klooster van den H. Alfred vereerd. Ook de overblijfselen van de heilige Edessina, bloedverwant van Ursula, gaven, volgens een marmeren gedenksteen van het jaar 1020, de aanleiding tot het stichten van het klooster van Rheinau.

De grootste en voornaamste opdelvingen van het Ursula-veld echter, met het bepaalde doel, om de overblijfselen der gemartelde Ursulienen te vinden en naar verschillende kerken te verzenden, hadden plaats in de twaalfde eeuw, en wel vooral van het jaar 1156 tot 1163, onder de leiding van de abten Gerlach en Hartbern van Deutz, en op bevel van den aartsbisschop Reinold von Dassel. Eene beschrijving daarvan is ons nagelaten door den monnik Theodoric, gardiaan van Deutz. Alle kerken en kloosters van Keulen en den ganschen omtrek, ook vele in België, Westphalen, zelfs Denemarken en Engeland ontvingen belangrijke toezendingen van reliquieën; maar vooral de Benedictijnen en de paters van Premonstreit verrijkten zich met dien dierbaren schat. Ook in de dertiende en het begin der veertiende eeuw bleef men de opgravingen voortzetten, en met groote vrijgevigheid de gevonden overblijfselen aan kerken en abdijen in alle landen afstaan. Deze vrijgevigheid was echter zoo ver gegaan, dat men in de veertiende eeuw begon te vreezen geen reliquieën meer te zullen overhouden in de stad zelve, waar de elf-duizend gemarteld zijn; waarom de regeering en de poorters van Keulen den Paus verzochten de verdere afgifte van heilige overblijfselen te verbieden. Paus Bonifacius IX erkende de billijkheid van dit verlangen, en verbood in November 1384 op straf van excommunicatie meer reliquieën buiten Keulen te voeren.

In de zestiende eeuw gaven vooral de paters Jezuïeten eene groote uitbreiding aan de vereering der elf-duizend. Pater Faber, de eerste gezel van den H. Ignatius, bracht zes sche-

dels naar Portugal over; onze landgenoot, Petrus Canisius, nam er zeer vele, die hij van de Karthuizers te Keulen ontvangen had, mede naar Rome en Messina; zelfs werden eenige reliquieën in 1548 naar de Indiën overgebracht; terwijl de apostolische nuntius van Duitschland in 1551 het verbod van paus Bonifacius voor de orde der Jezuïeten ophief.

En hoe lagen de lijken van het maagdelijk leger, gesneuveld onder de wallen van Keulen, begraven? Pater Crombach, de schrijver van het veel geprezen werk „URSULA VINDICATA”, was in 1640 er ooggetuige van, dat men een graf van Ursulienen ontdekte, waarin meer dan honderd lichamen te rusten lagen. Hij verhaalt ons daarvan het volgende:

't Is op die uitgestrekte plaats (het Ursula-veld), dat de inwoners van Keulen de duizenden lijken der martelaars met veel arbeid en veel kosten begroeven. Zooals men in waarheid kan getuigen na de ontdekking der lichamen van de Ursulienen op verschillende tijden, dolven zij de graven in den grond van dat veld langwerpig vierkant, zuiver gericht van het westen naar het oosten, en legden daarin honderd, twee honderd, tot vijfhonderd lijken neer.

De heilige lichamen der gemartelden werden niet zorgloos door elkander of onmiddellijk op elkander gelegd; neen zij werden nedergelegd ieder afzonderlijk, met veel zorg en oplettendheid, op eene betamelijke wijze, in goede orde en met eere; voor zooverre dit toegelaten werd door den korten tijd, het groot getal der vermoorden en den gedurigen terugkeer van den vijand.

De goddelijke Voorzienigheid veroorloofde dat men in het hart, of liever in het midden van het Ursula-veld een graf ontdekte, geheel en al gelijk aan dat, hetwelk ik straks beschreven heb; waarin men meer dan honderd lichamen vond, met vele merkteekenen van de marteling en den geweldigen dood, dien zij ondergaan hadden.

Die ontdekking had plaats in het eeuwjaar der sociëteit van Jesus, 1640, vooral na den 3den Juli, toen onze sociëteit

haar jubelfeest in grooten dank aan den Heer onzen God vierde. De lichamen waren begraven zeer behoorlijk en met de grootste zorg. Wat de houding van het hoofd en de ligging der armen aangaat, vertoonden zij volkomen dezelfde houding, welke aangegeven wordt op de schilderijen, voor 400 jaren reeds daarvan gemaakt; en wel zoo gelijkend, dat men zou kunnen meenen, dat de lichamen, die wij vonden, als voorbeeld hadden gediend.

Ofschoon de lijken der voornaamste gemartelden nedergelegd zijn in steenen grafkelders, gelijk men die in groot getal ter Ursula-kerke ontmoet, waarbij ook zeer zeker de namen en de kenteekenen der onderscheidene personen zijn gevoegd, zoo ligt de groote menigte der gedoode maagden in de aarde begraven zonder lijkkist, in eene schoone orde, nagenoeg op de volgende wijze.

In een vierkant graf, ter diepte van ongeveer acht voet, zestien voet breed, en dertig, veertig, vijftig of zestig voet lang, was een kleine kuil gedolven, waarin geronnen bloed of van bloed doorweekte aardkluiten verborgen lagen, of wel, daar was een klein hoekje afgezonderd, gevormd van kleiaarde en gedekt met steenen, waarin de aarden of glazen vaten en schotels met het bloed der gemartelden waren nedergezet, zoodat zij niet door de zwaarte van den bovengrond konden beschadigd of gebroken worden. Vervolgens bedekten zij de geheele oppervlakte van den grafkuil met lijken, tusschen alle lijken eene ruimte van een palm of halven voet openlatende.

De houding der lichamen was ongeveer de volgende: het hoofd zoowel als de schouders en de borst lagen naar het oosten gekeerd, en de handen en armen op de borst gekruist. Aldus was de gewoonte der oude Christenen, alsof zij Jesus Christus aan het kruis wilden aanschouwen, wiens gelaat naar het westen was gekeerd, daar zij hoopten dat hunne lichamen, bekleed met de onsterfelijkheid, door zijne macht eens zullen verrijzen.

Na de eerste rij van lichamen volgde aan het voeteinde de tweede, insgelijks naar het oosten gekeerd; dan de derde, de

vierde, zelfs tot acht toe, namelijk zoo lang als de grafkuil zich uitstrekte.

Wanneer de gansche bodem van het graf met lijken bedekt was, spreidde men eene laag zand of aarde ter dikte van een of twee handen over de lichamen uit; vervolgens vulde men de geheele oppervlakte van den kuil nog eens met een gelijk getal lijken, nedergelegd in dezelfde orde. Deze werden op nieuw bedekt met zand. Dan volgde eene derde laag lijken, soms zelfs een vierde. Boven die laatste laag, weder gedekt met zand, legde men de verminkte of afgehakte ledematen, zooals armen, beenen, handen, hoofden, enz.; en alles, wat men van dien aard gevonden had, werd met de uiterste zorg op eene bijzondere plaats boven de lijken begraven. Bij vele lijken vond men ook fleschjes of vazen, gevuld met het bloed van die daar begraven lag, of ook het moordwerktuig, waarmede hij of zij getroffen was.

Aan deze beschrijving van pater Crombach kunnen wij nog bijvoegen, dat alle lijken gekleed zijn geweest, geheel volgens het voorschrift van Paus Eutichius (275—283), dat luidde: geen geloovige begrave een martelaar, tenzij hij hem eerst gekleed hebbe met een dalmatiek (een wit kleed met korte mouwen), of met een purperen colobium (een rok zonder mouwen). Ook mag het als zeker worden aangenomen, dat de namen der Ursulienen, die voor het jaar 1157 in verschillende kerken bekend waren, op naambordjes of lijksteenen bij de lichamen gevonden zijn, zoodat die als echt te beschouwen zijn. Van de latere namen zouden wij dat niet durven verzekeren; daar zij eerst na de verklaringen van de H. Elisabeth en den Z. Herman Joseph zijn bekend geworden.

Uit dit alles besluiten wij: 1o. dat hier van geen gewone begraafplaats kan sprake zijn; 2o. dat op het een of ander tijdstip vele duizenden op die plaats zijn gesneuveld en gelijktijdig begraven: 3o. dat zij christenen en martelaren waren; 4o. dat zij het getal elf-duizend niet onwaar maken maar verzekeren; 5o. dat onder de gemartelden een achtste of tiende gedeelte

mannen waren; eindelijk 6o. dat allen op de wreedste wijzen zijn vermoord, en velen met pijlen zijn doorschoten.

Nog kunnen ons, m. h.! als bronnen dienen, en mogen niet verwaarloosd worden, de oude kronieken en geschiedboeken over de wereldgebeurtenissen in de vijfde eeuw, over het Romeinsche rijk, over Ubië en Austrasië, over Germanië en den beneden-Rijn, over Brittanje en Keulen, over de Hunnen en hun monsters van koningen, en vooral over hunnen bloedigen tocht in westelijk Europa en den barbaar Attila. Ofschoon zij over het algemeen niet veeltallig zijn, leveren zij toch meermalen onloochenbare bewijzen voor de waarheid van Ursula's geschiedenis, en toonen vaak als met den vinger aan, wat daarvan als zeker kan worden aangenomen, wat als verdichtsel moet worden verworpen. Wij zullen in onze derde voorlezing meermalen gelegenheid vinden ze u met name te doen kennen.

Eindelijk, ook de vele legenden, in de verschillende kerken verspreid, kunnen somtijds eene of andere inlichting geven, of, wanneer zij eensluidend zijn, een of ander feit versterken en bevestigen. Het zou, b. v., zeer onoordeelkundig zijn de oudste Keulsche legende „REGNANTE DOMINO" geheel en al te verwerpen, omdat daarin eenige, zelfs vele bijzonderheden worden verhaald, die niet geloofwaardig, ja die zelfs onmogelijk zijn. Evenwel, slechts met de grootste omzichtigheid kan men van deze verdachte bronnen gebruik maken, en niet dan steeds gewapend met het helder en zuiver proefglas der critiek. De Keulsche legende blijft altijd een merkwaardig geschrift, omdat zij ons den tijd aangeeft, waarop de sage zich van het historische feit begon meester te maken.

Hiermede, m. h.! eindig ik mijne tweede voorlezing, u uitnoodigende, op den volgenden leesavond te komen aanschouwen het waar historisch beeld van de H. Ursula en haar elfduizend maagden, dat ik de eer zal hebben u voor te stellen.

EEN STUDIE

OVER

DIERLIJK INSTINCT

NAAR AANLEIDING

VAN

VON HARTMANNS „PHILOSOPHIE DES UNBEWUSSTEN" 1)

M. H.!

Een zeer algemeene en merkwaardige aandrang in den menschelijken geest is de onweerstaanbare zucht tot het vormen van synthesen, het rusteloos zoeken naar één enkele idee, waardoor alle feiten in de natuur, zoowel als in de geschiedenis, alle behoeften en gewaarwordingen van het eigen hart hunne oplossing en bevrediging vinden. Slechts weinigen bezitten den tijd en den lust het enkele te bestudeeren. De mensch gevoelt het, zijn leven is meesttijds te kort, en slechts de eindresultaten, slechts de laatste waarheid, waaruit alle andere wordt afgeleid, slechts de grond-idee, die door het duizendvlakkig prisma der buitenwereld in haar verschillende kleuren ontleed en door ieder stofdeeltje in de natuur wordt teruggekaatst, kan zijn belangstelling gaande maken.

Afwachten, zijn oordeel opschorten tot de wetenschap haar

---

1) De volgende verhandeling werd door den schrijver gedeeltelijk voorgedragen in de „Katholieke Leesvereeniging" te Rotterdam.

laatste woord zal gesproken hebben, is onmogelijk. Stelt u eene menschheid voor, die eeuwen moest wachten op de beslissing van levensvragen door de feilbare rechtbank eener feilbare wetenschap! De menschelijke individu, terecht! wil zelf de waarheid kennen, en het vooruitzicht, dat zijn achterneef ze wellicht bezitten zal, is voor hem een geringe troost.

Meermalen hoort men tegenwoordig de bewering, dat het bij theorieën, bij de synthesen van den menschelijken geest volstrekt niet om *absolute* waarheid te doen is, dat de theorieën slechts hulpmiddelen zijn, om de feiten gemakkelijker te overzien, ladders en steigerwerk, dat weer opgeruimd zal worden, wanneer het gebouw der wetenschap hooger is opgetrokken. In bloot wetenschappelijke vraagstukken, waarbij het aannemen of verwerpen eener theorie voor de overgroote meerderheid eene onverschillige zaak is, moge dit waar zijn. Absoluut uitgesproken is deze stelling geheel valsch, steunt zij op vrijwillige of onvrijwillige misleiding van zich zelf en van anderen. In levensquaestiën te wanhopen aan het bestaan eener theorie, die ook werkelijke, objectieve waarheid bevat, moet noodzakelijk leiden tot algemeenen twijfel, tot veroordeeling van ieder wetenschappelijk onderzoek als nutteloos beuzelwerk, of hoogstens een ijdel kinderspel, waarbij uit de blokkendoos der feiten allerlei torens worden opgebouwd met geen ander doel, dan ze een oogenblik met kinderachtige blijdschap te bewonderen en daarna den een na den ander weer om te werpen.

Doch ook van hem, die de onmogelijkheid gevoelt, zoowel voor zich zelf als voor het geheele menschdom, zich met gelatenheid te onderwerpen aan een blijvenden toestand van scepsis, en dus aanneemt, dat de objectieve waarheid niet buiten het bereik ligt van den menschelijken geest, — ook van hem kan zich een gevoel meester maken van diepe mismoedigheid, van weifelend wantrouwen omtrent al datgene, wat hij heden als waarheid hoort verkondigen en aanprijzen, — ook hij, wanneer hij acht geeft op de verschillende beschouwingen en stelsels, waartoe het onderzoek derzelfde feiten de

geleerden van alle eeuwen gebracht heeft, zal dikwijls geneigd zijn, zich af te vragen, of dan ieder mensch met een gekleurden bril ter wereld komt, waarvan het hem onmogelijk valt, zich later te ontdoen? Ook hij zal er toe gebracht worden met onzen beminnelijken, maar inconsequenten de Génestet peinzensmoede te verklaren:

„Neen! niet in boeken heb ik gevonden
„En van geleerden, och! weinig geleerd
„Wat ons de wijzen als waarheid verkonden,
„Straks komt een wijzer die 't wegredeneert."

En wanneer hij, bijna met de periodiciteit van ebbe en vloed, meeningen en begrippen ziet aannemen en verwerpen, nog eens en nog eens weer terugkomen en verdwijnen, dan zal ook hij de diepe wanhoop, het bittere sarcasme begrijpen van Heine:

„Am Meer, am wüsten, nächtlichen Meer
„Steht ein Jüngling-Mann,
„Die Brust voll Wehmuth, das Haupt voll Zweifel
„Und mit düstern Lippen fragt er die Wogen,
„ „O, löst mir das Räthsel des Lebens,
„ „Das qualvoll, uralte Räthsel,
„ „Worüber schon manche Häupter gegrübelt,
„ „Häupter in Hieroglyphenmützen,
„ „Häupter in Turban und schwarzem Barett,
„ „Perückenhäupter und tausend andre
„ „Arme schwitzende Menschenhäupter —
„ „Sagt mir, was bedeutet der Mensch?
„ „Woher ist er kommen? Wo geht er hin?
„ „Wer wohnt dort oben auf goldnen Sternen?
„Es murmeln die Wogen ihr ew'ges Gemurmel;
„Es wehet der Wind, es fliehen die Wolken;
„Es blinken die Sterne gleichgültig und kalt;
„Und ein Narr wartet auf Antwort."

De oorzaak van dezen treurigen toestand is duidelijk. De reuzenkrachten, gevorderd, om alleen het rijk der waarheid te veroveren, de wonderdoende talisman, die het ware, hoe onwaarschijnlijk ook, — want, zooals Boileau zegt:

„Le vrai peut quelquefois n'être pas vraisemblable", — toch met volkomen zekerheid doet onderscheiden van het valsche, ook wanneer het zich voordoet als engel des lichts, ook wanneer het den verblindenden aureool om zich draagt van groote namen, van in den geest des tijds te vallen, van onze bijzondere neigingen te voldoen, — de profetische blik in de toekomst, die de ontdekkingen van volgende geslachten doet vooruitzien, — niets van dit alles kunnen wij het onze noemen. En toch dit alles zou noodig zijn, moesten wij alléén tot het juist begrip komen van ons zelf en van het heelal. Welk een arbeid! Ik vraag waarheid, zekerheid! Ik *moet* weten, het laat mij geen rust en ik zie mij verwezen naar een boek, waarvan ik de bladzijden niet tellen kan en waarop ik weet, dat geleerden van alle tijden een geheel leven van studie en onderzoek gesleten hebben, om hier of daar een enkele letter leesbaar te maken over wier beteekenis het allen nog oneens zijn. Is het wonder dat ik moedeloos ben?

Het boek, waarvan wij spraken, is niet anders dan de natuur. De wijsgeeren der nieuwere school trachten haar te verklaren door stelsels in hun eigen brein ontsproten met gebruikmaking alleen van de vaak zoo twijfelachtige resultaten der natuurwetenschap, een ware Sisyphus-arbeid, waarbij vruchteloos moeite en inspanning worden verspild, om den steen tegen den berg te rollen, om de theorie te bewijzen. Daar is hij bijna boven.... nog één stoot! en.... de steen rolt naar onder, de theorie blijkt onhoudbaar en de veroordeelden beginnen hun werk op nieuw.

Wij, M. H.! achten ons gelukkig in de overtuiging, dat dit wanhopig troosteloos streven geenszins *ons* deel behoeft te zijn. In de Goddelijke Openbaring bezitten wij, zoowel de eindresultaten van alle wetenschap, datgene wat

ieder, vóór en buiten elk onderzoek van geleerden om, noodig heeft te weten, als ook den sleutel tot het verstaan der geheimzinnige taal, waarin het boek der natuur geschreven is. De Openbaring ontheft den mensch geenszins van *zelf* zoeken en *zelf* arbeiden, alleen behoedt zij hem bij dat zoeken en arbeiden tegen alle wezenlijk gevaarlijke afdolingen en twijfelingen. — Blijft dan ook menige bladzijde van het boek der natuur mij duister, vind ik al de juiste vertolking niet van iedere uitdrukking, geen nood! daar de inhoud en geest van het geheel mij bekend zijn, daar ik alles weet, wat ik zoozeer verlangde te weten, wat ik moest weten, om mensch te zijn, om richting te geven aan mijn handelen, kan ik met kalmte afwachten, dat anderen na mij, mijn overzetting zullen aanvullen, den gebrekkigen vorm er van zullen verbeteren.

Het doel dezer lezing is de stellingen, hier in 't algemeen uitgesproken, door een voorbeeld nader toe te lichten.

Daar zijn gedurende de laatste jaren weinig boeken verschenen, die in de beschaafde wereld zóóveel opzien gebaard hebben, zóóveel besproken zijn, als de „Philosophie des Unbewussten" van Eduard von Hartmann. De verschillende oordeelvellingen en beschouwingen vóór en tegen in brochuren en tijdschriften vormen reeds een literatuur op zich zelf en dat deze belangstelling, in plaats van te verminderen, nog steeds klimmende is, wordt bewezen door het feit, dat in den loop van het vorig jaar de vijfde uitgaaf als eerste Stereotyp-uitgaaf te Berlijn verschenen is. 1)

Van waar die ongehoorde bijval mag men vragen in een tijd als de onze, zóó materialistisch, zóó twijfelziek, dat be-

---

1) Philosophie des Unbewussten von Eduard von Hartmann. 5te neu durchgesehene und vermehrte Auflage. 1ste Stereotyp-Ausgabe. Berlin, 1873. Carl Dunckers Verlag.

schouwingen over theoretische wijsbegeerte gewoonlijk slechts met minachtend schouderophalen worden ontvangen, en dan een werk van ruim 800 bladzijden over de „Philosophie des Unbewussten"! Wie onzer romanlezers zal het verder dan den titel daarmee brengen?

't Is niet alleen de onverholen belijdenis van pantheïstische of liever ongodistische leerstellingen, die de hooge belangstelling der Duitsche „Gebildete Welt" in dit boek kan verklaren. Haar was de laatste driekwart eeuw zóóveel ongeloofs-philosophie opgedrongen, dat zij reden had, op dit punt geblaseerd te zijn. — Ook niet alleen de aantrekkelijkheid van het zwarte pessimisme, dat als een duistere wolk over het gansche boek zwevende is en de volkomen vernietiging als laatste einddoel voorstelt voor het heelal, het bewustzijn beschouwt als de grootste van alle rampen, zoodat de ruwe en onbeschaafde volken, meer nog het redeloos vee, gelukkig worden geprezen boven den beschaafde.

Als kind, zegt von Hartmann, gelooft de mensch, dat het geluk in dit leven bereikbaar is; hij waant zich den held van een roman, die gelukkig moet eindigen, zonder te letten op al de dagelijks terugkeerende ellende, die achter het laatste hoofdstuk, ook van den vroolijksten roman, verborgen ligt. Dit was het standpunt van de volken der Oude Geschiedenis.

Bij de hoogere ontwikkeling van het bewustzijn zag de mensch het ijdele dezer illusie in. Hij dacht na over de nietigheid van het aardsche en verplaatste den verwachten gelukstaat in een volgend leven.

Zietdaar den jongelingsleeftijd van den individu, de Middeleeuwen in de geschiedenis!

Maar ook de hoop op toekomstige zaligheid moet ons ontvallen; zij berust op inbeelding, op egoïsme en wij zien, hoe de wijsbegeerte van heden (von Hartmann kent geene andere dan on-Christelijke wijsbegeerte) reeds afstand heeft gedaan van alle geloof aan individueele zaligheid en onsterfelijkheid, om zich over te geven aan allerlei vage droomerijen over

immer voortgaande ontwikkeling en beschaving, over geluks-toestanden, die eerst door latere geslachten zullen bereikt worden. Dit is het derde stadium.

De illusie is van den individu overgaan op de soort, maar bezit daarom geen hoogere waarde, ook zij moet verdwijnen, want, zooals von Hartmann met meedoogenlooze chirurgijns-hardvochtigheid tracht aan te toonen, kunnen wij voor volgende generatiën altijd minder levensvreugde, altijd meer ellende met volkomen zekerheid voorspellen.

Wanneer eenmaal deze overtuiging algemeen zal zijn, besluit hij, wanneer de mensch alle hoop op geluk zal verloren hebben, wanneer hij de verkieselijkheid van het niet zijn boven het zijn tot in 't diepst van zijn wezen zal gevoeld hebben, wanneer hij Mephisto zal hebben toegestemd:

. . . . . „Alles was entsteht,
„Ist werth dass es zu Grunde geht,
„Drum besser wär's nichts entstünde."

dan zal door den gezamenlijken wil van allen een zelfmoord worden gepleegd aan het bewustzijn en met het bewustzijn zal alles een einde nemen en terugkeeren tot het reine niet, waaruit het ontsproten is. Wanhoop en vernietiging is het resultaat zijner troostelooze wijsbegeerte. 1)

De groote aantrekkelijkheid, die paradoxen voor ons menschen gewoonlijk bezitten, mag zeker een en ander hebben bijgedragen, om zijn boek in veler handen te brengen. Evenzoo de duidelijkheid en boeiende stijl, waardoor het zich zoo gunstig onderscheidt van meest alle andere werken over Duitsche philosophie, die in den regel slechts voor weinigen genietbaar

1) Phil. des Unbew. p. 645—751. Die Unvernunft des Wollens und das Elend des Daseins. — Den lezer wien het te doen mocht zijn om den korten inhoud van het gansche werk te leeren kennen, verwijzen wij naar het opstel van den Heer F. Becker „*Een wijsgeer der XIXe eeuw*" in het tijdschrift „De Wachter" IIde jaargang 2de deel,

zijn. De hoofdreden der populariteit, de voornaamste waarde van het boek evenwel, ligt in den rijken schat van natuurkundige en physiologische waarnemingen, die, meer bepaaldelijk in het eerste deel, wordt aangetroffen; in den geoefenden en meestal zoo scherpen blik, waarmee de eenheid in deze veelheid van verschijnselen telkens wordt opgespoord en teruggevonden; in de onverbiddelijke critiek, waardoor zooveel dwaling, zooveel, wat ons andere wijzen als waarheid verkondden, met geweldige hand wordt omvergeworpen. En — wat zeker niemand verwachten kon — op vele plaatsen was nog slechts één schrede te doen en Eduard von Hartmann, de meest gevierde philosoof van onzen tegenwoordigen tijd, de man, die toegerust met een schat van natuurkundige kennis »speculative Resultate zocht nach inductiv-naturwissenschaft-»licher Methode", gelijk hij het in zijn motto uitdrukte, ware teruggekeerd tot de stellingen van den grootsten Christelijken denker, die ooit langs deductieven weg de waarheid gezocht heeft, — Thomas van Aquine. Waarom deze stap niet gedaan is, waarom de eindresultaten van von Hartmann zoo hemelsbreed afwijken van die der Christelijke wijsbegeerte, waarom ten slotte zijn arbeid geen andere vrucht heeft opgeleverd dan dat het aantal hypothesen en dwalingen weder met een is vermeerderd? Hij zelf verklaart het ons, wanneer hij sprekende »Over zelfbedrog door den invloed van affecten", met zooveel waarheid zegt: »Ook in de reine wetenschap „sluipt het eigenbelang binnen, want eene lievelings-hypothese „scherpt den blik voor al wat haar bevestigt, en doet het „meest voor de hand liggende, wat daarmede in strijd is, over „het hoofd zien of het een oor in, het ander uitgaan." 1)

Een ware lievelings-hypothese is voor von Hartmann het atheïsme; zijn werk levert daarvan het treurig bewijs op meer dan één bladzijde. Is het wonder, dat bij zijn natuur-studiën het meest voor de hand liggende door hem over 't hoofd werd

---

1) Phil. des Unbew. p. 348—349.

gezien? Bejammeren wij ook een dergelijke eenzijdigheid, die bijna nergens, waar zij wordt aangetroffen, van schuld geheel is vrij te pleiten, maakt zich ook een billijke verontwaardiging van ons meester, wanneer niets wat heilig, niets wat eerbiedwaardig is, door het grove cynisme van den Pruisischen philosoof wordt ontzien, het mag ons evenwel niet beletten, de waarde te erkennen van het kostbaar materiaal, wat voor de studie van zoo menig vraagstuk door von Hartmann werd bijeenverzameld.

Reeds bij eene eerste lezing van de „Philosophie des Unbewussten" troffen ons de argumenten, die daarin tegen het Darwinisme, tegen het platte materialisme van onzen tijd gevonden worden. Op de overeenstemming, die er in zooveel opzichten bestaat tusschen de wijsgeerige stellingen van den Engel der scholen, Thomas van Aquine en die hoofdstukken van het werk van von Hartmann, die zich niet met holle bespiegelingen, maar voornamelijk met natuurkundige feiten bezig houden, werden wij het eerst opmerkzaam gemaakt door een artikel van Pater Pesch S. J. in het verdienstelijk tijdschrift „Stimmen aus Maria-Laach" 1) Juist de lezing van dit artikel wekte in ons den lust op, hetgeen daar in 't algemeen en zeer in 't kort werd uitgesproken toe te passen op de studie van een enkel vraagstuk, om zoovele feiten, door von Hartmann en anderen aangevoerd ter verdediging der meest uiteenloopende meeningen, te bezien van het standpunt, wat voor u en mij het eenig ware is, het standpunt van onze Katholieke overtuiging, om na te gaan eindelijk, in hoeverre de feiten, die het natuurkundig onderzoek heeft leeren kennen, de hand reiken aan de uitspraken der Christelijke wijsbegeerte, vertegenwoordigd door haren grootsten beoefenaar. Wij wenschten

---

1) Stimmen aus Maria-Laach. Neuntes und zehntes Heft. Der Materialismus und die Philosophie des Unbewussten von P. F. Pesch S. J. Jahrgang 1873. Zie ook Jahrgang 1874: „Der Gott in der Philosophie „des Unbewussten." van denzelfden schrijver.

dit duidelijk te maken door de bespreking van *het dierlijk instinct.*

Wanneer wij deze stof uitkiezen, geschiedt het met volkomen bewustzijn van de moeielijkheid der taak en zonder overschatting van eigene kracht. Wij weten, dat wij zullen te kort schieten bij de behandeling van een onderwerp dat Schelling niet ten onrechte noemde „ein wahrer Probirstein ächter Philosophie." Niettemin gelooven wij door de bespreking dezer stof nut te kunnen stichten in een tijd, waarin door eene droevige verwarring van denkbeelden, door eene jammerlijke afdwaling der wetenschap onder invloed eener ongeloovige wijsbegeerte, het oneindig verschil tusschen de instinctmatige levensuitingen der dieren en de redelijke handelingen van den mensch door een talrijke school van geleerden ontkend wordt en men ook ten onzent pogingen in het werk heeft gesteld, die leer ingang te doen vinden bij leeken in de natuurwetenschap.

In het eerste deel mijner lezing daarom zal ik trachten te bewijzen, dat het instinct werkelijk bestaat en dat *alle* dierlijke handelingen, die der hoogere dieren niet uitgezonderd, *alleen* aan instinct, niet aan verstandelijk overleg, haar oorsprong ontleenen. Daarna — zoover de beperkte tijd, die mij tot spreken vergund is, zal toelaten — wil ik pogen, u den oorsprong en het doel van het instinct volgens mijn beste weten te verklaren.

I.

„Instinct," zegt von Hartmann — en wij nemen deze definitie gaarne van hem over, — „instinct is doelmatig handelen, „zonder bewustzijn van doel." 1)

1) v. Hartmann. l. c p. 68. „Instinct ist zweckmässiges Handeln ohne Bewusstsein des Zwecks" Liever het ingeschapen vermogen, waarvan dergelijke handelingen het uitvloeisel zijn.

Ook Darwin is van dezelfde meening.

„Een handeling, schrijft hij, waartoe wij zelven ondervin-„ding zouden behoeven, om haar uit te voeren, wordt door ons „gewoonlijk eene instinctive handeling geheeten, als zij uitge-„voerd wordt door een dier zonder eenige ondervinding en „als zij uitgevoerd wordt door vele individuen op dezelfde „wijze; zonder dat zij weten met welk doel zij geschiedt. . . . „Als Mozart toen hij drie jaar oud was, in plaats van met „zeer weinig onderwijs piano te spelen, een deuntje gespeeld „had zonder 't minste onderricht, zou men het recht hebben, „te mogen zeggen, dat hij het uit instinct deed." 1)

Ontbreekt werkelijk aan de handelingen der dieren zoodanig bewustzijn van doel, of moeten wij niet veeleer die handelingen ook beschouwen als uitvloeisels van ondervinding, overleg en redeneering, even als bij ons menschen?

Kiezen wij aanstonds een paar voorbeelden!

Een onzer grootste en schadelijkste inheemsche rupsen is de wilgenhoutrups (Cossus ligniperda), zoo genoemd, omdat zij vooral in wilgenhout wordt aangetroffen, hoewel men ze ook vinden kan in populieren, eiken en andere boomen. De (vrouwelijke) vlinder, die uit deze rups te voorschijn komt, bezit aan het achtereinde van het lichaam een lange buis of legboor, waarvan zij zich bedient, om hare eieren in diepe bastspleten en kleine wondjes van het hout te brengen. Nauwelijks hebben de jonge rupsen het ei verlaten, of zij boren zich gangen, die tot diep in den stam doordringen, en in den regel met de lengterichting der houtvezels evenwijdig loopen.

Dit laatste kan gemakkelijk hierdoor verklaard worden, dat het vervaardigen van gangen in die richting de minste moeite zal kosten. Buitendien echter maakt de rups ook horizontale gangen; die een dubbele bestemming hebben; vooreerst worden daardoor kleine houtspaantjes, enz. verwijderd en in de tweede

---

1) Darwin. Het ontstaan der soorten van planten en dieren, enz. Vertaling van Dr Winkler. 2de Uitgave Dl I. p. 223—225.

plaats begeeft de rups zich daarheen tegen den tijd, dat zij verpoppen moet, wat eerst in het derde jaar plaats grijpt. Zij ligt dan in een bed van afgeknaagd hout diep onder de schors, waarbij gezorgd is, dat de kop altijd naar de opening is gekeerd, waar de vlinder een uitweg moet vinden, terwijl de rugzijde der pop voorzien is van kleine haakvormige stekeltjes, die dienen om het lichaam halverwege buiten de opening te werken op het oogenblik harer gedaantewisseling. 1) Iets dergelijks treft men aan bij de houtwesp 2) en bij verschillende soorten van baktorren. 3) Wij komen hier aanstonds op terug.

Doch wij kiezen een sprekender voorbeeld!

De meeste mijner toehoorders zullen wel eens — in afbeelding ten minste — den kever gezien hebben, dien men bij ons „het vliegend hert" noemt (Lucanus cervus L.) wegens de vervaarlijk groote bovenkaken, waarin men eenige gelijkenis heeft willen bespeuren met het gewei van een edelhert. Deze vreemde versierselen, die nagenoeg de lengte bereiken van geheel het overige lichaam, worden alleen bij de mannetjes, niet bij de wijfjes aangetroffen.

De laatsten toonen ook weder bijzondere zorg voor hare eieren, ja, de bezorgdheid voor haar toekomstig kroost gaat zóóver, dat zij het geheel van de overige wereld afscheiden. Zij knagen daartoe diepe gangen in den stam van verschillende boomen, zoodat de jonge larven midden in een duistere holte geboren worden, terwijl zij omstreeks zes jaren als ware kluizenaars in hun boomstam blijven leven. Nu is voor haar het oogenblik aàngebroken, zich te verpoppen; zij vervaardigen

---

1) Snellen van Vollenhoven. Gedaantewisseling en levenswijze der insecten. p. 206—207.

Harting. Bouwkunst der dieren. p. 101—102.

Wttewael. Volksleesboek over schadelijke en nuttige insecten. p. 49—52.

2) Snellen van Vollenhoven. l. c. p. 278—281.

3) Wttewael. l. c. p. 96—97.

daartoe een cocon van spinsel en houtzaagsel 1), doch — merkwaardig genoeg! — de larve, waaruit een vrouwelijke kever zal te voorschijn komen, maakt voor deze cocon een holte zoo groot als haar eigen lichaam, de larve, waaruit een mannelijk insect zal ontstaan, eene die dubbel zoo groot is 2). Natuurlijk! wijl anders de groote bovenkaken geen plaats zouden vinden.

Hoe komen nu deze larven, hoe komen de wilgenhoutrupsen, die van hare geboorte af eenzaam in duistere gangen geleefd hebben, aan kennis van de buitenwereld?

Hoe weten zij, wanneer het tijd is, zich te verpoppen?

Hoe zijn zij bekend geraakt met den lichaamsvorm en de organen, die zij naderhand als volkomen insect zullen bezitten? — Immers, wanneer men wilde aannemen, dat de handelingen van deze dieren het gevolg zijn van overleg, is men wel gedwongen *tevens* te gelooven, dat de wilgenhoutrups geweten heeft, niet slechts, dat zij op een bepaalden tijd haar kerker verlaten moest, om als gevleugeld insect de wijde wereld in te snellen maar ook geweten heeft, dat zij dan het gebruik van stevige kaken zou missen en dus zorgen moest, zich met den kop vooruit juist aan het uiteinde van een harer gangen te bevinden; — de larve van het vliegend hert, dat zij in een kever van het mannelijk of vrouwelijk geslacht zou veranderen, terwijl zij zich daarenboven van haar toekomstige grootte en gestalte een voorstelling heeft moeten vormen, zonder ooit een volkomen insect van hare soort gezien te hebben! —

Doelmatig handelen zonder bewustzijn van doel, voorzorg en wetenschap zonder ervaring, wij vinden beiden op nog treffender wijze vereenigd in de levensgeschiedenis van een kleinen kever, een levensgeschiedenis zóó vreemd en avontuurlijk, dat men haar zeker voor een wondersprookje zou aanzien, zoo de geloofwaardigheid van verschillende getuigen niet boven

1) Snellen van Vollenhoven. Gelede dieren van Nederland. I. 196.

2) v. Hartmann. l. c. p. 83.

allen twijfel verheven was. Het diertje heet in de wetenschap Sitaris muralis (Forst). 1) Zijn meest gelukkige en nauwkeurige waarnemer was Joseph Louis Fabre, Hoogleeraar aan het Lyceum te Avignon, die in 1857 het resultaat zijner onderzoekingen bekend maakte. 't Was geen gemakkelijke zaak, den levensloop van onzen kever in bijzonderheden na te gaan, daar hij ver het grootste deel van zijn leven doorbrengt in de nesten van een wilde bij (Antophora pilipes) en deze nesten alleen in aardholen gevonden worden. Het Sitaris-wijfje legt hare eieren — wel 2000 te gelijk — in deze bijenwoning, niet ver van de opening. Na verloop van een maand, omstreeks het laatst van September of het begin van October, komen de jongen te voorschijn, die, gelijk alle larven, ongevleugeld zijn.

Den ganschen winter blijven deze diertjes bijeen, zonder voedsel tot zich te nemen en zonder te groeien.

Zoodra echter in het voorjaar de bijtjes beginnen uit te vliegen, moeten deze voorbij de plaats, waar de keverlarven reeds maanden lang op hen gewacht hebben.

Nu is het oogenblik der bevrijding daar! Aanstonds klampen de Sitaris-larven zich vast, klauteren langs de haren der bijen tegen het borstschild op en de luchtreis vangt aan! Deze roekeloosheid kon echter velen duur te staan komen. Het nest van Antophora n. l. wordt alleen door vrouwelijke bijen vervaardigd en de mannetjes, na eens uitgevlogen te zijn, keeren niet meer daarin terug. Welke geheimzinnige stem mag deze bijzonderheid de Sitaris-larven hebben ingefluisterd? Immers, zooäls Fabre herhaalde malen heeft waargenomen, springen alle larven, die mannelijke bijen beklommen hebben, bij de eerste gelegenheid de beste, op wijfjes over, om met deze naar de vroegere woning terug te keeren.

Opmerkelijk ook is de wijze, waarop zij zich de eerste spijze verschaffen. Honig, haar later voedsel, kan de larve in dit tijdperk harer ontwikkeling niet tot zich nemen, zelfs de aan-

---

1) S. humeralis. (Fabr.)

raking daarmede zou haar schadelijk zijn. De natuur — om het voor het oogenblik zoo eens te noemen — geeft haar weder goeden raad. Op hare aansporing wacht de larve tot het Antophora-wijfje een ei legt, laat zich daarop afglijden en begint met de schaal open te bijten en den inhoud op te slurpen, wat haar ongeveer acht dagen bezig houdt. Daarna blijft zij in de ledige eischaal, als in een schuitje, op den honig drijven, ten einde zoo hare eerste vervelling aftewachten. 1) De verdere levensloop en gedaantewisselingen, hoe merkwaardig ook, blijven hier onvermeld. Evenmin behoeven wij zeker te wijzen op de klaarblijkelijke onmogelijkheid, om deze gansche reeks van handelingen, die bij ieder individu op dezelfde wijze en in dezelfde volgorde herhaald wordt en waaraan men stellig geene doelmatigheid ontzeggen kan, aan verstandelijk overleg van het dier zelf toe te schrijven. —

Niet slechts bij insecten en lagere dieren, ook bij hoogere kan men in vele gevallen met volkomen zekerheid aantoonen, dat zij doelmatig handelen, zonder het motief hunner daden zelf te kennen, zonder de wetenschap en de ervaring te bezitten, die, volgens onze opvatting, noodzakelijke vereischten zouden zijn.

Zoo worden eenzaam opgevoede vogels tegen den najaarstrek onrustig. Onze Europeesche paarden en runderen geven blijken van angst, wanneer zij een leeuw of eenig ander verscheurend dier ruiken, dat zij nimmer gezien hebben.

Zoo verhaalt von Hartmann o. a. dat paarden op een weg, welke langs de achterzijde liep van een wilde-dierenkooi in den Zoölogischen tuin te Berlijn, schichtig werden, toen zij door den reuk tegen den onbekenden vijand werden gewaarschuwd.

Giftplanten en gevaarlijke slangen worden door wilde dieren

---

1) Snellen van Vollenhoven. Gedaantewisseling en levenswijze der insecten. p. 315—319.

Dr. M. Bach. Die wunder der Insektenwelt. p. 145—149.

Isis. Jaargang 1873. p. 193.

zorgvuldig vermeden; apen b. v. wierpen giftige vruchten, die men hun gaf, met geschreeuw van zich. In jaren van overstrooming zijn de woningen der bevers hooger opgetrokken dan anders. Wanneer een strenge winter voor de deur staat, verlaten ons de meeste trekvogels vroeger dan andere jaren en graven de schildpadden diepere holen, vóór zij haar winterslaap beginnen. 1)

Dat dieren, zoo stompzinnig als de schildpad, zonder zich te vergissen uit verschillende gegevens het besluit trekken, dat een strenge winter te verwachten is, terwijl in den regel de mensch, och arme! ondanks alle studie en inspanning, den bal zoo geheel misslaat bij al dergelijke berekeningen en profetieën, — dat de schildpad een helder begrip heeft van klimatologische invloeden, van de meteorologische verschijnselen in onzen dampkring, zal wel niemand in goeden ernst willen volhouden.

Een sterk bewijs, hoe zeer deze instinctmatige handelingen van de onze verschillen, hoe weinig wij er eigenlijk van begrijpen, wordt geciteerd door von Hartmann, wanneer hij spreekt van den koekoek.

Zooals bekend is, kan deze vogel zelf zijn eieren niet uitbroeden en brengt hij ze daarom in de nesten van andere, meest kleinere vogels. Opdat nu de vreemde pleegouders het koekoeksei niet zouden erkennen en buiten het nest werpen, is het vooreerst kleiner dan men, oordeelende naar de grootte van den koekoek zelf, verwachten zou; op de tweede plaats is ook de kleur en teekening van het koekoeksei altijd gelijk aan die der overige eieren, die in hetzelfde nest gevonden worden. Zoo brengt de koekoek in het nest van den nachtegaal olijfgroene eieren, in dat van het winterkoninkje witte met roode vlekjes, in dat van de grasmusch groene met donkere stipjes. Doch wellicht heeft de koekoek reeds vroeger deze

---

1) v. Hartmann. l. c. p. 85—88, waar nog verscheidene andere voorbeelden worden aangegeven.

nesten bezocht en uitgekozen; wellicht kan zijn wil invloed uitoefenen op de kleur zijner eieren, kan hij door beredeneerd overleg nu eens groene, dan weder bruin- of grijs-gespikkelde eieren voortbrengen? 't Is niet waarschijnlijk, nogtans 't zou mogelijk zijn, zegt von Hartmann, wanneer de koekoek zijn eieren alleen in open nesten bracht.

Meermalen kiest hij evenwel nesten uit, die verborgen zijn in holle boomen, zooals die van Sylvia phoenicurus, het roodstaartje, of andere die zulk een nauwen ingang en zoodanigen vorm hebben, dat de koekoek onmogelijk de eieren in het nest kan gezien hebben, gelijk die van Sylvia rufa, den Tjif-tjaf. 1) Het koekoeks-ei wordt in dergelijke gevallen buiten het nest gelegd en door de moeder met behulp van den snavel er in gebracht. De vogel kan dus onmogelijk door zinnelijke waarneming geleerd hebben, hoe de reeds aanwezige eieren gekleurd of gespikkeld waren en niettemin wordt het doel volkomen bereikt; de eieren stemmen in kleur en teekening geheel met elkander overeen. 2)

Een ander treffend bewijs voor deze stelling levert onze vaderlandsche entomoloog, Snellen van Vollenhoven. „Wanneer „in een doos binnen een vertrek staande, verhaalt deze, een „wijfjesvlinder van Orgya antiqua of Liparis dispar uit de pop „gekomen is, zal men mannetjes van dezelfde soort tegen de „vensterruiten zien vliegen en, zoo men het raam op een kier „zet, binnen zien dringen, terwijl zij toch het wijfje niet hebben „kunnen zien, hooren noch ruiken." 3)

Op niet minder overtuigende wijze blijkt ons dit oneindig verschil tusschen instinct en menschelijke rede, wanneer wij

---

1) Reeds Prof. Vrolik schreef in „Het leven en het maaksel der dieren." II p. 276

„Vreemd is het, dat hij (de Koekoek) somtijds daartoe nesten kiest „met zoo naauwen toegang, dat men met moeite zich kan verklaren, hoe „de vogel het ei er in heeft kunnen brengen.

2) v. Hartmann. l. c. p. 72 en 91.

3) Gelede dieren van Nederland. II. p. 102.

het oog vestigen op zooveel andere gevallen, waarin door lagere dieren vaak de allermoeielijkste en meest ingewikkelde problemen op de eenvoudigste en doeltreffendste wijze worden opgelost, gevallen, die ons onvermijdelijk voor 't volgend dilemma plaatsen: of wel men heeft te doen met wezens, begaafd met veel juister en scherper oordeel, met meer helder en zeker redeneervermogen dan de mensch en die dus eigenlijk in het rijk der natuur een hoogere plaats innemen dan wij zelf: — of anders moet men erkennen, dat bij gelijk resultaat, de grondoorzaak, het beginsel, dat de handelingen van beiden, menschen en dieren, bestuurt, van geheel verschillende natuur is en derhalve iedere vergelijking onmogelijk is. —

Slechts een paar voorbeelden!

Rhynchites betulae is een klein snuitkevertje, dat in het vroege voorjaar op de bladeren van berken leeft, wat later ook op beuken en hazelaars wordt aangetroffen. Om zijn eieren te leggen, rolt het de bladeren tot kleine trechters of peperhuisjes samen, waarvoor het eerst twee insnijdingen maakt, die van den bladrand tot de hoofd- of midden-nerf doorloopen Een dezer insnijdingen heeft den vorm van een staande S, die aan de andere zijde van een liggende ∽. Men kan nu dezen arbeid beschouwen uit welk oogpunt men wil, de geringe grootte, de krachten en organen van het dier in aanmerking genomen, is zijn werk onder ieder opzicht een meesterstuk, waarover men zich niet genoeg kan verbazen. Vestigen wij de aandacht alleen op het lastig mathematisch vraagstuk, dat dit onnoozel kevertje met de grootste nauwkeurigheid heeft opgelost. — Vān een ovaal blad moest een cirkelsegment worden afgesneden, zóó dat het niettemin met het overige van de bladschijf in verbinding bleef; dit cirkelsegment verder moest opgerold worden tot een kegel. Waarom nu niet veel eenvoudiger een paar rechte of boogvormige insnijdingen gemaakt ter zijde van de hoofd-nerf? Prof. Heis te Münster is de eerste die deze vraag beantwoord heeft door opmerkzaam te maken op de juiste, wiskundige betrekking die er bestaat tusschen

den bladrand en deze S — vormige insnijdingen. Zooals door dezen geleerde werd aangetoond, kunnen beide S — vormige figuren worden berekend volgens „het vraagstuk der ontwindende" uit de analytische meetkunde en het mechanisme van het oprollen volgens de theorie der afwikkelbare kegelvlakken. Het vraagstuk van de omwenteling eener kromme lijn, dat deze kever in zijn eenvoud reeds gedurende tal van eeuwen op de meest practische wijze heeft opgelost, werd onder ons menschen het eerst bestudeerd in 1673 door onzen landgenoot Christiaan Huijgens, wien het als groote, wetenschappelijke verdienste werd toegerekend, de oplossing gevonden en in „Horologium oscillatorium" wereldkundig gemaakt te hebben. 1)

Bij Rhynchites betulae nu de mathematische kennis van Huijgens te veronderstellen, zou tōch te ver gaan!

Een dergelijk voorbeeld wordt meegedeeld door von Hartmann en zijn verhaal is zoo vol echten humor, dat wij ons niet weerhouden kunnen, het woordelijk te laten volgen.

„Men geve eens acht op de rups van den nacht-paauwoog-
„vlinder (Saturnia pavonia minor.) Zij vreet de bladeren van
„den struik, waarop zij is uitgekomen, gaat hoogstens, wan-
„neer het regent, naar de onderzijde der bladeren en wisselt
„van tijd tot tijd hare huid: dat is haar geheel leven, wat
„zeker geen verstandelijke ontwikkeling, zelfs niet de meest
„éénzijdige doet verwachten. Nu spint zij zich evenwel in
„om te verpoppen en bouwt uit stijve, borstelachtige haren,
„die met de punten naar elkander zijn gekeerd, een dubbel
„gewelf, dat van binnen zeer licht te openen is, van buiten
„echter iedere poging, om binnen te dringen, voldoenden we-
„derstand biedt. Was nu deze inrichting een gevolg van zelf-
„bewust overleg, dan zou onderstaande redenering noodig
„geweest zijn: »Ik zal in poppentoestand geraken en onbe-
„ „weeglijk als ik ben, aan iederen aanval zijn blootgesteld;
„ „daarom zal ik mij inspinnen. Aangezien ik echter als vlinder

1) Dr. Bach. l. c. p. 81.

„ „niet in staat zal zijn, mij uit dit spinsel, noch door mecha-
„ „nische, noch door chemische middelen (zooals vele andere
„ „rupsen) een uitweg te banen, moet ik mij een zoodanigen
„ „openlaten. Opdat echter mijn vervolgers zich dezen niet te
„ „nutte maken, zal ik hem met vederachtige borstelharen slui-
„ „ten, die ik wel van binnen gemakkelijk uit elkaar kan bui-
„ „gen, doch die van buiten krachtigen wederstand bieden,
„ „volgens de theorie der gewelven." Dat is toch werkelijk
„van de arme rups te veel verlangd, meent von Hartmann.
„En toch is ieder dezer argumenten onontbeerlijk, wil het
„resultaat er behoorlijk uit afgeleid worden." 1)

't Zou niet moeielijk vallen deze voorbeelden met veel andere te vermeerderen; men denke slechts aan de levensgeschiedenis der bijen en der mieren! Ik durf echter vertrouwen, dat de aangehaalde feiten voldoende zijn, om boven allen twijfel zeker te stellen, dat vele handelingen der dieren plaats grijpen zonder voorafgaand overleg, dat zij hemelsbreed verschillen van de beredeneerde doenswijze van den mensch en in de hoogste mate doeltreffend kunnen zijn, zonder dat het handelend wezen zelf van dat doel het geringste bewustzijn heeft.

1) Phil. des Unbew. p. 79.

(*Wordt vervolgd.*)

Rolduc, Februari 1874. Dr. P. J. F. Vermeulen.

TITANISCHE KUNST.

— VICTOR HUGO. QUATREVINGT-TREIZE. —

I.

De mensch gevoelt toch steeds de behoefte om iets te bewonderen. Onze natuur is zoo doordrongen van haar oorsprong en hare bestemming, zij is zich zoozeer van haar afhankelijkheid bewust en wordt tevens zoo onweerstaanbaar getrokken door haar oneindig doel, dat zij in den een of anderen vorm dit alles moet openbaren. Alle weerspiegelingen van het oneindige, die we opvangen in deze eindigheid, alle stralen van het eeuwige, die dezen tijd verlichten en verwarmen, komen tot ons als zoovele herinneringen en zooveel welkomstgroeten van het heerlijk Eden. Naar haar eigenaardigheid vindt ieder dezer boodschappen haar eigenaardig antwoord, de oneindige Waarheid en het eeuwig goed wekken geloof en hoop en liefde bovenal. Door het streven naar kennis, snelt de geest iedere waarheid te gemoet en iedere belooning, als de voorsmaak van het hoogste goed, wekt het streven naar reiner deugd.

De bewondering is het antwoord van den mensch op de

openbaring van het schoon. Zij is niet de hoogste taal, waarin onze trek naar het oneindige zich uitspreekt, maar wij spreken ze allen, al is het soms met verschillenden tongval. Wel is zij geen overheerschend gevoel, geen gebiedende levenskracht, maar zij is zeer streelend, zeer veredelend ook en vol van harmonie. Daar is in de bewondering eerbied, liefde, genot. Genot zonder bezit, liefde zonder wederliefde, maar ook eerbied zonder vrees. Ook het schoone kan ons doen huiveren, maar niet omdat het schoon is, neen, dat maakt die huivering als tot een genot. Men zegt dat de bewondering vermoeit; zeker, zij is geen altijd blijvend gevoel, maar daardoor is zij ook minder blootgesteld aan verslapping en blijft zij een der heerlijkste opwekkingen van onze soms slaperige natuur. Ook onze geest en ons gemoed hebben soms wat verfrissching noodig, een malschen lenteregen of een kletterende zomerbui; wat is er verfrisschender dan een schoonheidsbad? De dissonanten van het leven, wie vergat ze niet voor een doek van Troyon, waarop het wijkende licht en de naderende bui te zamen smelten tot éen tooverachtigen gloed? — Gij waart de menschen moe, het eeuwig alledaagsche, het gedistingueerd banale, het geesteloos prettige, het welopgevoed smakelooze, ja wat al meer? — hadden u als doordeesemd met verveling, gij kondt niet anders dan twijfelen aan den mensch? — Leen dan een wijle oog of oor aan de helden van Shakespeare en Racine, aan de koninginnen van Velasquez, aan de edelen van van Dijk, luister naar dat dartel looverken of dien bezield-lachenden zanger van Frans Hals, schater het eens uit met Sam Weller of met de boerkens van Brouwers en Teniers, ja met Hille Bobbe en zeg dan of er geen adel, geen frischheid, geen vrije en blijde natuur meer te vinden is!

Het is zalig te bewonderen. De straal der schoonheid valt in onze ziel, die onder zijne beroering trilt als de van dauw bedruppelde bloemkelk onder den morgenzonnestraal. Wij gevoelen ons beter en edeler. Een heilige harmonie vervult ons geheele wezen en de schoonheid, uit waarheid en liefde

geboren, ontlokt ons in den kreet der bewondering de eerste stamelende klanken der verhevenste woorden: liefde en geloof.

Waarom is ons zoo zelden het volkomen genot der bewondering vergund? Och, de mensch blijft altijd gelijk aan het kind en ook de man wil het mysterie kennen van het speelgoed, dat hem zoo vermaakte door zijn klanknabootsing en dat straks, gebroken, geen klank meer geeft. Maar hierin ligt de reden niet. De dorst naar kennis is geen beletsel, de kennis is geen hinderpaal voor onvoorwaardelijke bewondering. Wie het mysterie kent der penseelstreken van Frans Hals, geniet niet minder dan hij, die de oogen spalkt van verbazing voor dat bekladde doek. Bürger bezorgt u een genot te meer: „On dirait que Frans Hals peignait comme on fait de l'escrime, et qu'il faisait fouetter son pinceau comme un fleuret. Oh l'adroit bretteur, bien amusant à voir dans ses belles passes!"

De wetenschap schaadt der bewondering niet. Zelfs het gevoel van het eindige dat altijd een zeker waas werpt over de schitterendsche openbaringen der schoonheid is geen gal in den beker van het genot. Neen, wat de bewondering maakt tot een smartelijk gevoel, wat geen juichtoon op onze lippen brengt, maar een kreet van pijn, dat is de ontheiliging, de verschopping der schoonheid. Waar de schoonheid voor ons optreedt, als de aanvoerster der koren van logen en lust, daar wordt het genot der bewondering een weergalooze foltering. Zij brengt ons geen echo meer van de levende harmonie der hemelen, maar zij wordt een wreede herinnering aan de scheuring, die geheel dit leven beheerscht, aan den strijd, die ons onvermijdelijk lot is telken dag en telker uur en waarvan we een oogenblik lang wilden rusten in het koesterend licht der schoonheid. Maar neen, nu wordt zij zelve een der strijdende partijen, nu staat zij tegenover hare oudere Zusters, de waarheid en de deugd, nu klinkt ook hare leuze, nu zingt ook zij het lied van haar gewaande onafhankelijkheid, haar dienstbaarheid onder de logen en het kwaad. En machtig is zij in haar strijd! Al heeft ze haar zonnekleed geruild voor het stalen harnas en den bon-

ten wapenrok, al werd de kroon afgelegd voor den helm, waarop de gevleugelde draak als helmkam schittert, al is de fiere majesteit van het elpen voorhoofd geweken, daar spat toch nog gloed uit de oogen en in de rimpels van het voorhoofd en de trekken van den mond speelt de drift.

De lier is ontsnaard en weggeworpen, maar het zwaard slaat in grillige maat op het schild en door den sarrenden krijgszang trilt een wulpsche toon; zij geeft haar paradijs na den strijd.

Dat is een zware worsteling voor het menschenhart. De schoonheid blijft zoo schoon. Tegenover haar is de waarheid soms wat ernstig en koel, is de deugd soms wat eentonig. Bij haar is leven en gloed; leven, dat uitput, gloed, die verteert, — maar toch! — Zeker, de overwinning kost pijn.

Deze is de groote misdaad der kunst, dat zij soms de schoonheid dienstbaar maakt aan het kwaad. Het is een laag en een snood bedrijf. Een telkens herhaalde zelfmoord, die duizenden medesleept. Want de kunst dood zichzelve door de logen en de hoovaardij; zij deelt in het onverbiddelijk vonnis over deze gesproken en het is hare schuld indien straks de schoonheid met het kwaad aan één galei-keten wordt geklonken en denzelfden kogel te sleepen krijgt.

Het kan en mag niet anders. Het is hier een strijd om het leven en de kunst plaatst zich aan de zijde van den dood. De schoonheid verliest haar waarachtig, haar hemelsch karakter en al welt de bewondering bij het eerste aanschouwen onstuimig op, straks wendt zij zich af met beneveld oog; daar is geen genot meer, maar smart. De waarheid veroordeelt, maar de rechter weent.

De kunst is een vriendelijke Engel op het steile levenspad. Terwijl de waarheid ons geleidt langs de afgronden en de kruiswegen, terwijl de deugd ons steunt en sterkt op den smallen, steilen weg, gaat de kunst aan onze zijde en gaart bloemen tusschen de rotsspleten en bezielt met haar tooverachtig lied de ernstige eenzaamheid. Maar de booze kunst lokt de wandelenden langs den breeden weg in de gapende afgron-

den, der veile deerne gelijk. Soms echter openbaart zij zich als een Titane, die zelf den weg tot den hemel wil bouwen om den jongen God te bestormen, die rotsblok op rotsblok stapelt met vermetele kracht en straks, als de bliksem kronkelend vlamt door de rotsen, onder haar eigen schepping sterft.

II.

Waar van Titanische kunst sprake is, daar heeft men Victor Hugo genoemd. Zelden is het beeld van den ouden Titan zoo treffend en zoo gelijkend teruggegeven als in deze grootsche, maar vreeselijke verschijning, Hij is waarlijk de zoon der beide eerste elementen, de telg van Gaea en Uranus. Beider krachten leven in hem; maar de donkere elementen hebben de overhand verkregen en beheerschen het hemelsche. Het licht is niet verdwenen, neen, duizende stralen tintelen en gloeien in de diepe schaduwen, maar het is geen dag meer in zijn ziel. Hij is opgegroeid tot een reus, de harmonie uit de verhoudingen is verdwenen.

De reus is de heros der stof Alles gaat op in geweldige, onstuimige kracht. Geen moed, geen wijsheid, geen geestdrift, geen majesteit, maar kracht. Kracht, die zich in de stof openbaart en die aan de stof is gebonden. De vormende geest, die ook in deze massa leeft, heeft haar evenwel niet kunnen overweldigen. Hij heeft zich daarom verzoend met het mindere en is zelf minder geworden in adeldom, al heeft hij gewonnen in de uiterlijke orde, waar de zichtbare verschijning heerscht. Maar hij behoort niet meer tot den hemel.

Toch wil deze reus den hemel heroveren De aarde is hem te weinig, te klein, te laag. Zijn hoofd raakt de wolken, hij wil geen wolken boven zich zien. Hij wil staan boven alles. Ook boven den nieuwen God, die geen geweldige is als hij, maar een koning door den Geest.

In dien strijd openbaart zich de reus. Hij denkt aan geen wassen vleugelen om op te steigeren naar het hemelrijk. Neen, de rotsen brokkelen onder zijn vuist en de geweldige hand stapelt de brokken op elkander, Ossa op Pelion. En altijd stijgend en altijd dalend, maar na iedere neerdaling weer opstijgend met een rotsblok en zoo zijn weg steeds hooger stapelend, staat hij eindelijk met dit laatste granietblok als een schild boven 't hoofd gehouden tot den laatsten storm gereed.

Maar de nieuwe God slingert zijn bliksem en de hoekige straal jaagt de rotsen in wielende wenteling rond als de herfstwind de dorrende bladeren.

Gaea en Uranus, — het woord en de waarheid, de taal en de gedachte, de vorm en de idee — deze beide maken den dichter Victor Hugo. In de eerste dagen schijnt hij bovenal de zoon van Uranus. Reeds is echter het eigenaardig Titanische bemerkbaar; hij heeft den vorm lief, hij bemint de taal om haarzelve, hij streelt en koestert het woord. Hij plaatst het beeld in het volle licht en laat soms de gedachte in een halve schemering. Maar hoe betooverend, hoe bedwelmend klinkt zijn lied! Een frissche natuurkracht ademt ieder zijner zangen, het leven dartelt, stoeit, bruischt in zijn alexandrijn. Maar spoedig vermindert bij hem, niet de gedachte, maar de waarheid, en terwijl de idee de ideale waarheid gaat derven, streeft het woord meer en meer naar realistische waarheid. Niet alsof het plat realistische hier de heerschappij voerde, neen, de hand der Philistijnen heeft dezen verdwaalden Samson nog de oogen niet uitgebrand. Een zeer eigenaardig realisme openbaart zich in hem. De waarheid is tevreden met het juiste woord; zij kent de verhoudingen en eerbiedigt de grenzen. Maar de valsche idee van dezen meester wil meer, zij wil het woord, dat idee is tevens, zij wil „le mot-idée" „le verbe-vie." Buitengewone, maar tevens vreeselijke, reusachtige, maar tevens wanhopige, kolossale maar tevens wanstaltige pogingen worden aangewend. De hemelbestorming

vangt aan. De rotsblokken der valsche ideeën en matelooze woorden worden opeengestapeld om den troon der waarheid, den hemel te veroveren; weer flitst de bliksemstraal der waarheid en de rotsen storten daverend neer.

En de puinhoop blijft, — een huiveringwekkend monument van menschelijken waanzin en menschelijke kracht. —

Victor Hugo is wel de ruïne van een genie. Al de vernederingen die de puinen ondergaan heeft hij te verdragen. Wat smaadheid heeft deze man, die een majesteit kon zijn in het rijk des geestes, niet geleden. Een zee van spot is over zijn hoofd gegaan. Heinrich Heine heeft reeds gezegd, dat, zoo zijn lichaam geen sporen van een bult vertoonde, zijn ziel toch gebocheld mocht zijn. En met zijn snijdenden glimlach voegt hij er bij, hoe Renduel de uitgever hem verhaalde, dat de groote man toch ook iets onevenredigs in zijn lichaamsbouw had. Dat was de spotternij van een genialen en satanischen spotgeest, maar meerderen volgden. Julian Smidt verklaart, dat Hugo een zekeren »schrik" niet te ontzeggen valt, waar hij zijn valsche ideeën aan de wereld openbaart. Pruisische satyristen hebben onder 't daverend gelach der kneipers zijn stijl nagebootst, met goed gevolg, meent Julian. Tot op een franc, tot op een centime toe heeft men berekend, wat hij met zijn schrijven verdiende; zijn boeken werden gelijk gesteld met de actiën van een ongehoorden *Schwindel*, die moest eindigen met een daverenden *Krach*. Hij werd de Jan Jansen — heette de man zoo niet? — der letterkunde.

Dan was het onverbiddelijk vonnis der heilige, waarachtige kunst nog te dragen. Dan lag er nog een hulde in het vreeselijk verpletterend woord van de Montalembert.

Maar de spot was nog minder onteerend dan de vereering. Nooit is Victor Hugo dieper vernederd en lager gezonken, dan op den dag toen hij bij het graf van zijn zoon werd toegejuicht door de heffe van het gepeupel, door de Canaille, die grinnikte en gromde toen de vader liet verklaren. dat de zoon nog had geloofd aan de onsterfelijke ziel.

Wie noemt het onverdiend? — Maar het gaat niet aan altijd het strenge, koele recht aan het woord te laten. Daar is iets in ons, wat treurt om den man, al doemen we het werk. En daarbij, dat werk is nog zoo wondervol, zoo gemengd, daar fonkelen tusschen die vuilnis en dat verweerde puin nog zooveel steenen van het edelste water voor de meesterhand geslepen; daar wemelen in deze treurige duisternis nog zooveel stralen van waarachtige schoonheid, dat de kunst om haar vonnis te spreken het waarlijk noodig heeft bij het ware en goede de kracht te zoeken tot een uitspraak, die toch de eigen eer haar gebiedt.

Zoo is het weder met zijn laatste werk.

III.

De episode door Victor Hugo uit de geschiedenis van het jaar '93 gegrepen en beschreven heet: „La guerre civile." De strijd tusschen de Revolutie en de Vendée is het hoofdonderwerp van den roman. Roman? — ja, want een andere naam valt wel niet te geven aan dit dichtstuk in proza. Historische roman? — neen, in zooverre hier van historische personen, als handelende, sprake is. Men heeft hier te doen met een verhaal, dat den reusachtigen strijd der beide machten, ook der beide ideeën, in beeld brengt en dramatiseert. De personen zijn in zekeren zin allegorisch, zij zijn de dragers, de voorstellenden, de acteurs van bepaalde richtingen. Over de waarheid én van deze richtingen én van hare afbeelding valt nog geen oordeel te spreken. Laat ons eerst pogen de lijnen na te trekken van de meest treffende beelden.

Daar zijn in dezen roman, of om een geheel onzijdig en kleurloos woord te gebruiken, in dit boek drie onderscheiden

schetsen of verhalen te vinden, die slechts door min of meer toevallige omstandigheden of door vrij losse schakels aaneenverbonden zijn.

Allereerst heeft men het verhaal van den strijd tusschen de Vendée en de Revolutie. De verpersoonlijking der koningsgezinde Vendée is de markies de Lantenac. Bij dezen man heeft het vaste willen van één vast en bepaald doel alle overige hoedanigden, alle deugden en ondeugden, alle rechten en wetten onderworpen. Hij wil den Koning en het Koningschap herstellen en de Revolutie ongedaan maken. Is daartoe Engelsch goud noodig? Goed. Behoeft men daartoe verraad en verraders? Goed. De Vendée moet georganiseerd worden en hij zal ze organiseeren. Op de brik, die hem overbrengt naar de Fransche kust, raakt een der in het tusschendek geplaatste kanonnen los. Met gevaar van het eigen leven brengt de kanonnier, die 't stuk op wat onachtzame wijze stelde, het rollend gevaarte tot staan. De Lantenac schenkt den dappere het kruis van St. Louis en geeft daarop bevel hem te fusilleeren. Geen uur later roeit hem de broeder van den gedoode, want de brik vergaat in den strijd tegen een republikeinsch eskader en Lantenac neemt de sloep en waagt een bijna hopelooze poging om daarmee ergens aan land te komen. In de vreeselijke eenzaamheid der zee dreigt hem de roeier met den dood en de markies dwingt dezen door zijn grenzenlooze verachting, zijn tergenden hoon en zijn beslissend, bevelend woord een getrouwheid en een gehoorzaamheid af, die aan aanbidding grenzen. Deze beide tooneelen geven de beste schets van den man. Hij heeft geen geestdrift voor het goede, geen eerbied voor het heilige, geen liefde voor het recht of de waarheid, hij voelt geen vriendschap, geen medelijden, geen behoeften ook. Hij wil zijn Koning terug en hij is wat hij is en dat geheel. Hij gelooft alleen aan zijn beleid en zijn kracht, hij gelooft alleen aan orde en tucht. Noem hem cyniek en gij hebt hem niet gelasterd, maar hij is tevens edelman: daar is voor hem één hoogere slechts, de Koning,

slechts enkele gelijken, de leden van den adel; zijn de overige levenden menschen? Hij weet het niet en hij bekommert zich niet daarom; zij zijn niet zijn evenmenschen, maar zijn dienaren.

En deze man, dien men telkens een man van ijzer en bloed zou noemen, indien hij niet een Fransch edelman was, deze man, die in den strijd bezwijkt, maar zijn leven wint, deze man geeft zich vrijwillig over aan den onvermijdelijken dood, aan de guillotine, om drie kinderen te redden uit den dood in de vlammen.

De kommandant der republikeinsche kolonne, Gauvain, is de bloedverwant van de Lantenac. Maar hij verschilt zeer van dezen. Bij hem is geen spoor van de onverbiddelijke vastheid die den Vendeeschen bevelhebber zoo vreeselijk maakt. De bloedbevelen der Convention Nationale vinden in hem een weerbarstige. Dapper, heldhaftig als hij is, gruwt hij toch van moord. Hij is soldaat, geen beul. Voor hem is de Republiek de menschelijkneid of liever de herschepping der menschheid. Hij wil liefde en vrede. Als het offer van edelmoedigheid valt hij onder de bijl der wet; hij had de edele daad van Lantenac gezien en hij liet hem ontsnappen.

Naast hem staat Cimourdain. Deze is de afgevallen priester in den dienst der Revolutie. De Maistre heeft het gezegd: „la Révolution est satanique," Victor Hugo heeft hier den Satan der Revolutie geteekend. In dezen man is al het goede en edele versteend, gestorven. Slechts éene kracht leeft nog in hem, de haat. Hij is de onverbiddelijke logica der Omwenteling. Hij weet dat een nieuwe wereld moet geschapen worden, hij weet ook hoe. Hij weet dat God moet verdwijnen, dat het leven en het gezag bij Gods genade moeten vergaan. Hij weet dat alleen de dood hier kan helpen en dood en verdelging is zijn onverbiddelijke leus. Zijn haat is koud, ijskoud. Drift, woede kent hij niet. Zijn haat noemt hij plicht.

Zelve heeft hij zich aangeboden om als gedelegeerde der Conventie voor de volle uitvoering der bloedbevelen te gaan zorgen. Hij wordt gezonden naar de afdeeling van Gauvain.

Reeds hier voelt hij zelve de vreeselijke wreedheid van zijn logica. Gauvain is zijn leerling, het kind van zijn geest. Maar hij voelt niet, hij gaat. Met onmenschelijke vastheid spreekt hij het doodvonnis over Gauvain na de ontsnapping van Lantenac.

Toch is ook nog in Cimourdain iets menschelijks. Hij kan dezen slag niet verdragen. Maar ook deze trilling der menschelijkheid voert hem tot het laagste en lafste, tot het onmenschelijke. De afgevallen priester heeft te dicht bij God gestaan, om ooit mensch te kunnen worden; hij blijft altijd daar beneden. Op het oogenblik waarop het mes der guillotine over Gauvain neervalt doodt zich Cimourdain met eigen hand.

De zending van Cimourdain in naam der Conventie geeft Victor Hugo aanleiding tot wat men het tweede boek in dit boek zou kunnen noemen, tot een schets van Parijs en de Conventie. Dit is een stout en grootsch tafereel, met breede, machtige trekken geschilderd. Daar is geen dramatische handeling in, maar het is vol beweging, gloed en leven. De mannen der Revolutie vergaderen voor ons oog, wij zien en hooren ze. Het hoofddeel dezer schets is een bijeenkomst van Marat, Danton en Robespierre, een tooneel, dat een siddering door de leden jaagt. Ook hier is de Revolutie satanisch en ook door de schets speelt een satanische gloed.

En de kinderen door de Lantenac uit de vlammen gered? — Hunne geschiedenis is het derde der in dezen roman besloten verhalen. In het bosch der Saudraie vindt een republikeinsch bataillon een arme Vendeesche vrouw en drie kinderen. De marketentster en de sergeant Radoub lijven de drie kleuters met de moeder bij het bataillon in, dat hun ten vader zal zijn.

Het eerste bevel door de Lantenac op Franschen grond gegeven doodt de marketentster en bijna de moeder. Een Vendeesche bende had een hoeve overrompeld waar zich een afdeeling van het Republikeinsche bataillon bevond. „Al de gevangenen, ook de vrouwen ten dood, maar de kinderen voeren we mede" is de beslissing van den vreeselijken man.

Michelle Fléchard, de moeder, ontsnapt echter aan den dood. Maar als zij van hare wonden genezen is zijn de kinderen verdwenen.

Wij vinden deze kinderen in het kasteel de la Tourgue, waar Lantenac met zijn laatste strijders door Gauvain is ingesloten. Onder de troepen van Gauvain bevindt zich het bataillon van Radoub. Met barbaarsch overleg heeft een der gezellen van Lantenac, l'Imânus, de kinderen opgesloten in de boekenkamer van de huizing, die met een brug aan den sterken slottoren verbonden is. Als de republikeinen hebben overwonnen ontsteekt l'Imânus de lont, die onder een ijzeren deur door, de brug en de huizing in vlammen zet. De kinderen zijn verloren.

En Radoub heeft ze herkend en Michelle Fléchard kwam na een jammervollen zwerftocht op de plek, waar zij haar kinderen aan den vuurdood ziet overgeleverd. Geen bijl helpt tegen de ijzeren deur, geen rameien baat. Van de andere zijde zijn de kinderen niet te bereiken, een ladder ontbreekt. Alles is verloren, — daar verschijnt de Lantenac, sluit de ijzeren deur open en redt de verloren gewaanden van den vreeselijken dood.

IV.

Hoe los de band, die deze drie deelen tot één geheel samenbindt, ook geknoopt zij, daar ligt toch in de soberheid der fabel een zekere grootsche eenvoudigheid. Geen liefdesgeschiedenis, geen intrigue, maar een verhaal, waarin slechts enkele verrassingen voorkomen, waarvan de groote lijnen recht blijven voortloopen, niet in allerlei speelsche kronkelingen uitzwieren. Het geheele boek, dat den titel draagt van „premier récit" maakt ook den indruk van een op zeer breede schaal uitgevoerde inleiding tot een verder, meer ingewikkeld verhaal.

Sommige beschrijvingen verraden de forsche en tevens geoefende meesterhand. Als de markies de Lantenac na zijne ontscheping op den duinrug zit te peinzen leunende tegen den grijzen gedenksteen, als hij rust in de zekerheid, dat zijne komst een geheim is voor allen, als hij de noodklok ziet luiden, — want de wind steekt uit zee op en jaagt de tonen het land in, — als hij, half droomend, half mijmerend een geritsel verneemt boven zijn hoofd, als hij zich omwendt en het decreet leest, waarbij zijn komst aangekondigd, zijn hoofd op prijs wordt gesteld, — dan huiveren we met sterker rilling dan hij, dan wekken de koele avond en het breede, zonderlinge landschap een stemming in ons op, die als de profetie is van hetgeen volgen zal.

De volledigste karakter-teekening van Lantenac geeft ons zijn laatste onderhoud met Gauvain. De onbuigbaarste trotschheid en de tot onbeschaamdheid toe uittartende vermetelheid spreken uit ieder woord. Met zijn van zilverdraad doorvlochten hondenzweep ranselt de man van het *ancien régime* den afgevallen edelman. Hoor, hoe hij spreekt; Gauvain bezoekt hem in zijn gevangenis.

„Ils se regardèrent, et ce regard était tel qu'il les fit tous deux immobiles.

Le marquis éclata de rire et s'écria:

— Bonjour, monsieur. Voilà pas mal d'années que je n'ai eu la bonne fortune de vous rencontrer. Vous me faites la grâce de venir me voir. Je vous remercie. Je ne demande pas mieux que de causer un peu. Je commençais à m'ennuyer. Vos amis perdent le temps, des constatations d'identité, des cours martiales, c'est long toutes ces manières-là. J'irais plus vite en besogne. Je suis ici chez moi. Donnez-vous la peine d'entrer Eh bien, qu'est-ce que vous dites de tout ce qui se passe? C'est original, n'est-ce pas? Il y avait une fois un roi et une reine; le roi, c'était le roi; la reine, c'était la France. On a tranché la tête au roi et marié la reine à Robespierre; ce monsieur et cette dame ont eu une fille qu'on nomme la Guillotine, et avec laquelle il paraît que je ferai connaissance demain matin. J'en serai charmé. Comme de vous voir. Venez-vous pour cela? Avez-vous monté en grade? Seriez-vous le bourreau? Si c'est une simple visite d'amitié, j'en suis touché. Monsieur le vicomte, vous

ne savez peut être plus ce que c'est qu'un gentil homme. Eh bien, en voilà un, c'est moi. Regardez ça. C'est curieux; ça croit en Dieu, ça croit à la tradition, ça croit à la famille, ça croit à ses aïeux, ça croit à l'exemple de son père, à la fidélité, à la loyauté, au devoir envers son prince, au respect des vieilles lois, à la vertu, à la justice; et ça vous ferait fusiller avec plaisir. Ayez, je vous prie, la bonté de vous asseoir. Sur le pavé, c'est vrai; car il n'y a pas de fauteuil dans ce salon; mais qui vit dans la boue peut s'asseoir par terre. Je ne dis pas cela pour vous offenser, car ce que nous appelons la boue, vous l'appelez la nation."

Ziehier een paar trekken, waarmee de edelman de omwenteling teekent:

„Ah! je ne sais pas comment tout cela finira; mais messieurs vos amis sont de fiers misérables. Ah! oui, c'est beau, j'en tombe d'accord, les progrès sont superbes, on a supprimé dans l'armée la peine de la chopine d'eau infligée trois jours consécutifs au soldat ivrogne; on a le maximum, la Convention, l'évêque Gobel, monsieur Chaumette et monsieur Hébert, et l'on extermine en masse tout le passé, depuis la Bastille jusqu'à l'almanach. On remplace les saints par les légumes. Soit, messieurs les citoyens, soyez les maîtres, règnez, prenez vos aises, donnez-vouz-en, ne vous gênez pas. Tout cela n'empêchera pas que la religion ne soit la religion, que la royauté n'emplisse quinze cents ans de notre histoire, et que la vieille seigneurie française, même décapitée, ne soit plus haute que vous. . . . . .

Vous avez détruit les provinces, comme de lamentables ignorants que vouz êtes, sans même vous douter de ce que c'était que les provinces. Le génie de la France est composé du génie même du continent, et chacune des provinces de France représentait une vertu de l'Europe; la franchise de l'Allemagne était en Picardie, la générosité de la Suède en Champagne, l'industrie de la Hollande en Bourgogne, l'activité de la Pologne en Languedoc, la gravité de l'Espagne en Gascogne, la sagesse de l'Italie en Provence, la subtilité de la Grèce en Normandie, la fidélité de la Suisse en Dauphiné. Vous ne saviez rien de tout cela; vous avez cassé, brisé, fracassé, démoli, et vous avez été tranquillement des bêtes brutes. Ah! vous ne voulez plus avoir de nobles! Eh bien, vous n'en aurez plus. Faites-en votre deuil. Vous n'aurez plus de paladins, vous n'aurez plus de héros. Bonsoir les grandeurs anciennes Trouvez-moi un d'Assas à

présent! Vous avez tous peur pour votre peau. Vous n'aurez plus les chevaliers de Fontenoy qui saluaient avant de tuer, vous n'aurez plus les combattants en bas de soie du siége de Lérida; vous n'aurez plus de ces fières journées militaires où les panaches passaient comme des météores; vous êtes un peuple fini, vous subirez ce viol, l'invasion; si Alaric II revient, il ne trouvera plus en face de lui Clovis; si Abdérame revient, il ne trouvera plus en face de lui Charles Martel; si les Saxons revien. nent, ils ne trouveront plus devant eux Pépin; vous n'aurez plus Agnadel-Rocroy, Lens, Staffarde, Nerwinde, Steinkerque, la Marsaille, Raucoux, Lawfeld, Mahon; vous n'aurez plus Marignan avec François Ier; vous n'aurez plus Bouvines avec Philippe-Auguste faisant prisonnier, d'une main, Renaud, comte de Boulogne, et de l'autre, Ferrand, comte de Flandre. Vous aurez Azincourt, mais vous n'aurez plus pour s'y faire tuer, enveloppé de son drapeau, le sieur de Bacqueville, le grand porte-oriflamme! Allez! allez! faites! Soyez les hommes nouveaux. Devenez petits!"

„Devenez petits." In dat woord, zooals in zoo menig der hier gesprokene klinkt wel een vreeselijke profetie, een profetie, waaraan Victor Hugo misschien niet wil gelooven en wier vervulling toch ook in hem zichtbaar is.

Daar is wel niemand, wien het nog onbekend bleef, dat Victor Hugo's reinst en heiligst meesterschap in zijn kinderfiguren schittert. Gevallen genie als hij is, steeds komt al de grootheid van zijn gave weer in onverminderden luister te voorschijn, waar hij een kind schept. Dan is hij nog kind, zooals de genieën dat zijn. Hij verstaat de kinderen, hun taal wordt de zijne, zijn oog leest in hun oog en de zielen ontmoeten en omhelzen elkaar. Al hun geheimen zijn hem bekend, hij voelt, hij leeft met hen. Dan wordt weer in hem zichtbaar wat Lamartine genoemd heeft: „le côté divin de notre nature."

René Jean, Gros-Alain, Georgette heeten de drie kinderheiden van dezen roman. Als het zonnelicht speelt hun verschijning over de laatste vreeselijke bladzijden. Daar rondom toren en kasteel, ook daarbinnen, worden de uiterste toebereidselen ge-

maakt tot den uitersten strijd. Georgette ontwaakt in haar wiegjen.

„Georgette jasait.

„Ce qu'un oisean chante un enfant le jase. C'est le même hymne. Hymne indistinct, bulbutié, profond....... Le cantique le plus sublime qu'on puisse entendre sur la terre, c'est le bégaiement de l'âme humaine sur les lèvres de l'enfance......

„Le murmure de l'enfant c'est plus et moins que la parole; ce ne sont pas des notes et c'est un chant; ce ne sont pas des syllabes et c'est un langage; ce murmure a eu son commencement dans le ciel et n'aura pas sa fin sur la terre; il est d'avant la naissance et il continue, c'est une suite. Ce bégaiement se compose de ce que l'enfant disait quand il était ange et de ce qu'il dira quand il sera homme; le berceau a eu un Hier de même que la tombe a un Demain; ce demain et cet hier amalgament dans ce gazouillement obscur leur double inconnu; et rien ne prouve Dieu, l'éternité, la responsabilité, la dualité du destin, comme cette ombre formidable dans cette âme rose.

„Ce que balbutiait Georgette ne l'attristait pas, car tout son beau visage était un beau sourire. Sa bouche souriait, ses yeux souriaient, les fossettes de ses joues souriaient...... Le ciel était bleu, il faisait chaud, il faisait beau. La frêle créature, sans rien savoir, sans rien connaître, sans rien comprendre, mollement noyée dans la rêverie qui ne pense pas, se sentait en sûreté dans cette nature, dans ces arbres honnêtes, dans cette verdure sincère, dans cette campagne pure et paisible, dans ces bruits de nids, de sources, de mouches, de feuilles, au-dessus desquels resplendissait l'immense innocence du soleil.

Après Georgette, René-Jean, l'ainé, le grand, qui avait quatre ans passés, se réveilla. Il se leva debout, enjamba virilement son berceau, aperçut son écuelle, trouva cela tout simple, s'assit par terre et commença à manger sa soupe.

La jaserie de Georgette n'avait pas éveillé Gros-Alain, mais au bruit de la cuiller dans l'écuelle, il se retourna en sursaut, et ouvrit les yeux. Gros-Alain était celui de trois ans. Il vit son écuelle, il n'avait que le bras à étendre, il la prit, et, sans sortir de son lit, son écuelle sur ses genoux, sa cuiller au poing, il fit comme René-Jean, il se mit à manger.

Georgette ne les entendait pas, et les ondulations de sa voix semblaient moduler le bercement d'un rêve. Ses yeux grands ouverts regardaient en haut, et étaient divins; quel que soit le plafond ou la voûte qu'un enfant a au-dessus de sa tête, ce qui se reflète dans ses yeux, c'est le ciel,

Dan volgt het spel, het verscheuren van het oude boek en eindelijk, als de avond weer valt en de vreeselijke strijd zal aanvangen komt de slaap. Met de fijnste streken is dit alles gepenseeld, overal is de toets teêr en zacht, al is soms een zekere uitvoerigheid wat al te uitvoerig. Maar de brand vlamt om het verblijf der kinderen en zij ontwaken.

„Cependant les enfants avaient fini par ouvrir les yeux.

L'incendie, qui n'était pas encore entré dans la salle de la bibliothèque, jetait au plafond un reflet rose. Les enfants ne connaissaient pas cette espèce d'aurore-là. Ils la régardèrent. Georgette la contempla.

Toutes les splendeurs de l'incendie se déployaient; l'hydre noire et le dragon écarlate apparaissaient dans la fumée difforme, superbement sombre et vermeille. De longues flammèches s'envolaient au loin et rayaient l'ombre, et l'on eût dit des comètes combattantes, courant les unes après les autres. Le feu est une prodigalité; les brasiers sont pleins d'écrins qu'ils sèment au vent; ce n'est pas pour rien que le charbon est identique au diamant. Il s'était fait au mur du troisième étage des crevasses par où la braise versait dans le ravin des cascades de pierreries; les tas de paille et d'avoine qui brûlaient dans le grenier commençaient à ruisseler par les fenêtres en avalanches de poudre d'or, et les avoines devenaient des améthystes, et les brins de paille devenaient des escarboucles.

— Joli! dit Georgette.

Ils s'ètaient dressés tous les trois.

— Ah! cria la mère, ils se réveillent.

René-Jean se leva, alors Gros-Alain se leva, alors Georgette se leva.

René-Jean étira ses bras, alla vers la croisée et dit: — J'ai chaud.

— Ai chaud, répéta Georgette.

La mère les appela.

— Mes enfants! René! Alain! Georgette!

Les enfants regardaient autour d'eux. Ils cherchaient á comprendre. Où les hommes sont terrifiés, les enfants sont curieux. Qui s'étonne aisément s'effraye difficilement; l'ignorance contient de l'intrépidité. Les enfants ont si peu droit à l'enfer que, s'ils le voyaient, ils l'admireraient.

La mère répéta:

— René! Alain! Georgette!

René-Jean tourna la tête; cette voix le tira de sa distraction; les enfants ont la mémoire courte, mais ils ont le souvenir rapide; tout le passé est pour eux hier; René-Jean vit sa mère, trouva cela tout simple,

et, entouré comme il l'était de choses étranges, sentant un vague besoin d'appui, il cria:

— Maman!

— Maman! dit Gros-Alain.

— M'man! dit Georgette.

Et elle tendit ses petits bras.

Et la mère hurla: — Mes enfants!

Tous les trois vinrent au bord de la fenêtre; par bonheur, l'embrasement n'était pas de ce côté-là.

— J'ai trop chaud, dit René-Jean.

Il ajouta:

— Ça brûle.

Et il chercha des yeux sa mère.

— Viens donc, maman!

— Don, m'man, répéta Georgette.

De geweldigste en stoutste schildering van het geheel vindt men in de bijeenkomst van Marat, Danton en Robespierre. Al de eigenaardige kracht van Victor Hugo wordt daar gevonden, zijn dramatisch talent schittert daar in al zijn deugden en gebreken. Maar dit tooneel eischt een op zichzelve staande beschrijving. Het geeft aanleiding tot een vergelijkende studie over Hamerlings „Danton und Robespierre" en vinde daarom zijn plaats in een afzonderlijke lijst.

VI.

En nu het oordeel over het geheele werk?

Het laat zich raden. Al deze wonderen van kracht en teerheid, van forsche teekening en onbeschroomde ontleding, van dramatischen gloed en 't leven betrappende beschijving zijn niet bij machte aan het geheel de harmonie te geven, die het stempelen zou met het zegel der schoonheid. Daar ontbreekt iets aan het geheel, dat onnoembare en dikwijls ontastbare

iets, dat hier het juiste midden heet en daar de orde, dat ginds de waarheid genoemd wordt en elders als de bezieling wordt geprezen. Aan den waanzin van dezen dichter ontbreekt wat in den waanzin van Hamlet werd gevonden: de logica.

Maar van den anderen kant, terwijl de éene, harmonieuse toon in dit boek ontbreekt, de toon, die als het licht over het landschap alle partijen doet samenvloeien in éen tafereel, is daar toch een andere toon in te ontdekken, de toon, die zijn echo vindt in het oordeel: een misdadig boek.

Misdadig, — de inhoud is een voortdurende beleediging van de geschiedenis. Tegen haar feiten en tegen haar leer, tegen haar waarheid en haar wet. Van de eerste bladzijde tot de laatste is dit boek een steeds tot hooger, tot onstuimiger vervoering steigerende lofzang der Revolutie ter eer. Telkens wordt de toon breeder, scheller, waanzinniger. De dithyrambe der onderaardsche machten, der laagste hartstochten wordt hier gezongen door de dochter der Titanen, de aan den zwarten waanzin overgeleverde en van schandelijke dronkenschap ziedende Pythia.

Naast de waanzinnige apothese staat de smadelijke laster. Als de eenige vertegenwoordiger van het oude Frankrijk, het Frankrijk van God en den koning is de markies de Lantenac voorgesteld. Zijn gezellen zijn minder dan hij, zijn onnoembaar. En hij zelve? Het valt niet te ontkennen, dat Coblentz onder de émigrés ook Voltairianen heeft gekend, maar hier is meer dan een Voltairiaan, hier is een ongeloovige, die van Cimourdain alleen door de kleur der kokarde verschilt. Cimourdain is koud en gevoelloos als het mes der guillotine en Lantenac is niet anders dan een fraai gedamasceerde degen van het fijnste staal, die zoowel de borst van den moordenaar als het hart der maagd doordoort.

Het is een laagheid dezen man te nemen tot den éenigen type van een geheel geslacht. Het is een laagheid aan de Vendée, de verslagen, maar niet overwonnen trouw, een schop te geven op deze wijze.

Hoe de geschiedenis zich wreekt! Door de onstuimigste accoorden van dit kroningslied der Revolutie klateren de oordeelen der historie. Wat vreeselijke waarheid ligt er in dat woord van Danton en hoe spoedig is die vloek van Lantenac, is dat „Soyez petits" vervuld. En als Gauvain vergaat onder de guillotine, Cimourdain door eigen hand, rijst dan de Revolutie niet voor ons op, als de sombere, van bloed bedropen moeder, die haar eigen kinderen ten doode doemt?

De wraak der waarheid is nog feller. Door haar te beleedigen heeft de dichter te gelijk een misdaad tegen de schoonheid gepleegd. Laat ons zwijgen van de soms afmattende gerektheid van dit boek. Laat ons den dichter het genoegen gunnen zijn veelweterij uit te kramen en zijn oudheidkundige studiën als zoovele nieuwe ontdekkingen rond te venten. Men zou die ijdelheid willen vergeven, maar de schoonheid, de ware kunst heeft zwaarder grieven. Daar moest een lofzang der Omwenteling zijn en daarom werden die verwarde en verwarrende bespiegelingen in het verhaal ingelast, daarom werden die stortvloeden, die hagelslagen van ideeën zoekende woorden en woordverbindingen over ons losgelaten, dat we schier bezweken onder het geweld. Maar wat erger is, daardoor is de harmonie van het boek gebroken en terwijl Gauvain kan gelden als de tegenstelling van Lantenac, staat niemand tegenover Cimourdain. Was daar in de geheele geschiedenis der Vendée geen enkel priester, die als een beeld des lichts tegenover den apostaat kon staan?

Heeft Victor Hugo zelve in vroeger dagen niet zulk een priester gekend in de dagen toen ook de Vendée hem nog meer was dan een streek door boeren bewoond, met bosschen bedekt en met holen onder de aarde? Daar klinken ons nog enkele tonen toe:

„La Loire vit alors, sur ses plages désertes,
S'assembler les tribus des vengeurs de nos rois,
Peuple qui ne pleurait, fier de ses nobles pretes
Que sur le Trône et sur la Croix,

C'étaient quelques vieillards fuyant leurs toits en flammes,
C'étaient des enfants et des femmes,
Suivis d'un reste de héros;
Au milieu d'eux marchait leur Patrie exilée;
Car ils ne laissaient plus qu'une terre peuplée
De cadavres et de bourreaux.

On dit qu'en ce moment, dans un divin délire,
Un vieux prêtre parut parmi ces fiers soldats,
Comme un saint chargé d'ans qui parle du martyre
Aux nobles anges des combats;
Tranquille en proclamant de sinistres présages,
Les souvenirs des anciens âges
S'éveillaient dans son coeur glacé;
Et racontant le sort qu'ils devaient tous attendre,
La voix de l'avenir semblait se faire entendre
Dans ses discours pleins du passé."

In het woord van dien priester hoorde Victor Hugo in die dagen het woord der toekomst, maar ook toen zong hij zijn lier toe:

„Ma lyre, chaste soeur des harpes de Sion!" —

En nu is die lier de Aeolusharp door den omwentelingsstorm gegeeseld.

Zoo blijft dan het eindoordeel over dit boek een treurig oordeel. Aan de waarheid der geschiedenis, aan de maat der kunst doet het evenzeer te kort. Het licht is valsch, de kleuren zijn omsamenloopend, en al tintelen duizende schoonheden uit de spleten, de sombere rotskloof, met haar overhangende welving is geen rustplaats voor den mensch, die wel de schaduw zoekt, maar ook den hemel en het licht.

En toch, men had niet beter gewenscht dan nog eens volop te mogen bewonderen.

Alphonse Karr heeft bij den dood van Victor Hugo's eenig overgebleven zoon een aandoenlijke bladzij geschreven. Hij herinnert den dichter aan de eerste jaren van zijn dichterleven, zoo vol vrome, goede poëzie. Het woord van Lamartine wordt ons verklaard en men zou het willen naspreken: „J'ai toujours aimé Victor Hugo." Een teere, zachte toon trilt over de bladen van den jardinier de nice en roerend is het, als hij aan het slot Victor Hugo bij zijn arme kleinkinderen, zijn eenigen nu, bezweert om terug te keeren tot zijn vroegere idealen en nog eenmaal de hand over de harp zijner oden te laten gaan. Werd die wensch vervuld, dan mocht men misschien Hugo nog nazeggen, wat hij eenmaal Lamartine toezong:

„Telle est la majesté de tes concerts suprêmes
Que tu sembles savoir comment les anges mêmes,
Sur les harpes du ciel laissent errer leur doigts!
On dirait que Dieu même, inspirant ton audace,
Parfois dans le désert t'apparaît face à face
Et qu'il te parle avec la voix!"

Maar wat wij hopen en bidden, de Victor Hugo der werkelijkheid staat voor ons, een treurige werkelijkheid. Een gevallen en vervallen genie. Eens „l'enfant sublime", nu „le vieillard tombé en enfance". Kinderloos staat hij daar, kinderloos in dubbelen zin. Zijne zonen heeft hij begraven en ook de kinderen zijns geestes sterven voor hem. Ook zijn genius is kinderloos.

De hoogste eere door God aan de geniëen geschonken is hun heerlijke vruchtbaarheid. Even onsterfelijk als hun naam is, even onsterfelijk zijn hunne werken; alle geslachten zijn hun verwant. Eeuwen gaan voorbij en nog blijven de koningen der schoonheid en der waarheid levende. Daar wijst geen steen, geen puinhoop het graf of de geboortestee van Homerus, maar iedere natie huldigt zijn kinderen in haar edelste kunstenaars. Al is soms de geslachtslijst verloren, al zijn de lijnen

op de stamtafel verward en dooreen geslingerd, het geslacht leeft. Van de schoonheid door de genieën geschapen of geopenbaard leven geheele tijdperken; zij ontvouwen de knoppen door hen gezet, zij ontwikkelen de stralenbundels door hen uitgeschoten. Voor tijdgenoot en nakomeling geeft het echte genie het kapitaal dat niet onvruchtbaar blijven kan.

Maar hij, die zijn genie verloochende of verwierp, hij blijft onvruchtbaar of liever, zijn vruchtbaarheid is het bederf. Zijn werk wordt de rampzalige bron der bastaardschoonheid en der bastaardkunst. Daar ligt wel een groote zaligheid in dat geestelijk vaderschap van den meester over zijn leerling, maar ook de smart moet soms doodend zijn. Vondel met zijn Antonides, Bilderdijk met zijn da Costa vormen schoone groepen; maar Victor Hugo met Auguste Vacquerie! De zanger, die Trochu toeriep:

„Participe passé du verbe tropchoir ..."

moet toch het fluitjen hooren gillen hoog boven de claque uit, wanneer hij zich hoort bezingen als:

„Celui dont les deux noms commencent, quel mystère!
Victor comme Virgile et Hugo comme Homère!

Maar, vreeselijker nog, de vader, die zijn onsterfelijksten zang wijdde aan Villequier, die het heiligde door zijn smart en zijn berusting, die daar verzen nêerschreef, waarvan geen taal de wedergade bezit, de vader, die als eenigen troost smachtte:

„Laissez-moi lui parler, incliné sur ses restes,
Le soir, quand tout se tait,
Comme si, dans sa nuit rouvrant ses yeux célestes,
Cet ange m'écoutait!"

hoe moet deze vader zijn hart van toorn en schaamte voelen breken, als de zoon, de leerling, datzelfde Villequier toebauwt:

„Je suis à Villequier! et le printemps commence,
On sent dans on ne sait quelle douceur immense
    Que l'instant est venu.
Les branches, qu'un vent tiède avec amour caresse,
Mettent leur robe verte et plusieurs par paresse
    Ont encore un bras nu."

Hier denkt men toch aan de klacht van Vondels aartsvader, want wel treedt hier de zoon den vader op het hart.

. . . .

Maar ook op dezen somberen levensavond schijnen nog enkele sterren en spreken van hoop. Blonde vriendelijke kinderkopjens knikken ons toe en met een traan in de lachende oogen vragen ze aan tijdgenoot en nakomeling een zachter vonnis voor dezen man. Jeanne en Gros-Alain, Georgette en René-Jean en zoovele anderen pleiten voor hem met hun zoeten glimlach of hun stamelend woord. En al blijft de rechtvaardigheid het strenge vonnis handhaven, daar rijst toch een bede op in ons hart, dat de hand dezer kleinen tot het kribjen van den mensch geworden God den genius moge terugvoeren, die het verleerde een kind Gods te zijn.

E. L. C.

DE LEGENDE VAN DE H. URSULA
EN
HAAR ELF-DUIZEND MAAGDEN.

DRIE VOORLEZINGEN VAN J. J. VAN DER HORST, Pr.

DERDE VOORLEZING.

DE WARE GESCHIEDENIS VAN DE H. URSULA MET HAAR ELF-DUIZEND GEMARTELDE MAAGDEN.

Mijne Heeren!

Wij kennen thans de vele en verschillende legenden, die in den loop der eeuwen aangaande de wonderlijke geschiedenis van Ursula en haar maagdelijk leger zijn verspreid; ook hebben wij de echte en betrouwbare bronnen opgespoord en aangegeven, waaruit de ware historie van deze buitengewone marteling is te putten; trachten wij van avond, bij het licht dat ons op den vorigen leesavond is ontstoken, het historische beeld der H. Ursula van al de verdichtselen en opsiersels, waarmede de volkssagen het allengs hebben omhangen en opgesmukt, te ontdoen, om het eindelijk in zijne oorspronkelijke schoonheid te aanschouwen en te bewonderen.

't Is u genoegzaam gebleken, dat alle oude oorkonden en ook de antiphonen van het eerste Ursula-officie, zoowel als de charters en kronieken der negende en tiende eeuw, steeds

spreken van vele duizenden en meestal van elf-duizend gemartelde maagden te Keulen; ook de vele en verschillende opdelvingen in het Ursula-veld, op onderscheidene tijden gedaan, hebben die algemeene overlevering volkomen bevestigd; zoodat wij het getal van elf-duizend als zeker mogen aannemen. Wij willen echter niet beweren, dat er volstrekt niet meer of minder zijn geweest dan juist elf-duizend; integendeel: wij beschouwen die opgaaf als het ronde getal; zoodat er volgens de meening der inwoners van Keulen, onder wier oogen de slachting plaats greep, omstreeks elf-duizend zullen geweest zijn.

De preek „In Natali" verzekert dat de Ursulienen niet allen jeugdige maagden waren, maar dat ook gehuwde vrouwen, weduwen en mannen met haar uitgetrokken en gemarteld zijn; de opgedolven lijken hebben die verzekering bevestigd, en dragen de duidelijke kenmerken, dat zij voor een achtste gedeelte van mannen zijn, waarvan eenigen het bisschopskleed droegen. Ook bezitten niet alle schedels den keltischen vorm; eenige weinige zijn waarschijnlijk afkomstig van Germanen en Belgen.

Nu volgt de vraag: welk was het vaderland dier elf-duizend onder de muren van Keulen vermoord? Alle oorkonden zoowel als alle legenden getuigen eenparig, dat Brittanje hun vaderland was; alleen de antiphonen van het Ursula-officie geven het Oostenland aan. Maar de schrijver van „In Natali" bestrijdt wel degelijk dat gevoelen als eene dwaling, uit het verkeerd lezen van Clematius' gedenksteen ontstaan; en na de achtste eeuw komt die bewering ook niet meer voor.

Men heeft ons tegengeworpen, dat het Christendom toen nog niet zoo algemeen in Engeland verspreid was, dat een getal van elf-duizend Christen-maagden Brittanje kon uittrekken om een bedevaart naar Rome te ondernemen. Hierop hebben wij ten antwoord:

1°. Wij beweren volstrekt niet, dat de elf-duizend gelijktijdig met elkander uit Brittanje zijn op reis gegaan. Toen zij ge-

marteld werden te Keulen, waren zij daar ten getale van ongeveer elf-duizend; doch dit bewijst geenszins, dat zij dat getal reeds vormden toen zij Brittanje verlieten.

2°. Wij nemen volstrekt niet aan, dat zij het vaderland verlieten om eene pelgrimsreize naar Rome te maken; die bedevaart is van latere dagteekening dan de uittocht van Brittanje, en ging van Keulen uit, gelijk wij later zien zullen.

3°. Onze tegenstanders gaan uit van de veronderstelling, dat het feit der marteling te Keulen in het jaar 238 heeft plaats gegrepen, terwijl wij het meer dan 200 jaren later stellen, namelijk in het jaar 451.

4°. Doch al namen wij het jaar 238 als moordjaar aan, dan nog zou de tegenwerping alle kracht missen. Immers behalve Origenes getuigt Tertulliaan, die in het laatst der tweede eeuw leefde, dat het Christendom de overwinnende wapenen der Romeinen voorafging naar Brittanje. Wat Beda ons verhaalt van de vestiging des Christendoms in Engeland, wordt ons medegedeeld door den geleerden geschiedvorscher professor Wensing in zijn hooggeroemd werk „LEVENS DER PAUSEN"; wij lezen daar: „De koning van een klein gebied in Engeland, Lucius genaamd, zond een gezantschap aan Paus Eleutherius (die van 177 tot 192 de Kerk bestuurde) met een brief, waarin hij hem verzocht om geloofspredikers, die den Britten de leer van Christus verkondigden. Eleutherius zond Fugatius en Damianus, welke Lucius met de meesten zijner onderdanen onderwezen en doopten. Het licht des geloofs was, reeds in de eerste eeuw, voor de Brittannische eilanden opgegaan; er bestaat eene overlevering, dat de H. Paulus in die verre landen het Evangelie heeft gepredikt; de bekeering van Lucius verlevendigde het geloof en breidde het rijk Gods in die gewesten verder uit." Eindelijk, onder de akten van het Concilie van Arles, dat gehouden is ten jare 314, worden ook de handteekeningen gevonden der bisschoppen van Londen, van York en van Lincoln.

Hoe echter te verklaren, dat zulk een aanzienlijk getal

Britten, en voor het meerendeel vrouwen en maagden, op een gegeven tijdstip het vaderland gezamenlijk verlaten heeft, om naar het eiland der Bataven over te steken? Wat de verschillende legenden als beweegredenen voor dien uittocht opgeven, is niet aanneembaar en wordt door de historische critiek als valsch verworpen; de u vermelde bronnen wijzen niets als zeker aan; alleen de algemeene geschiedenis kan ons hier op het spoor brengen. Wij lezen in Breda's „GESCHIEDENIS DER ANGEL-SAKSEN" zoowel als in Gildas' „VERWOESTING VAN BRITTANJE", dat in het begin der vijfde eeuw geen land in Europa zoo aanhoudend ter prooi was aan de vijandelijke invallen der barbaren als Brittanje. Vooral de Picten en Schotten, gezworen vijanden van Romeinsch Brittanje, drongen gestadig uit het noorden naar het midden des lands, de Britten altijd voor zich uitdrijvende naar het zuiden des eilands, zoodat de ongelukkige bewoners hoe langer hoe meer naar de zee gedrongen werden, en eindelijk in het jaar 446 naar Rome schreven en den patriciër Aëtius smeekten hun te hulp te komen, „want — klaagden zij — de barbaren jagen ons naar de zee, en de zee jaagt ons naar de barbaren terug, zoodat wij tusschen een onvermijdelijken dood vast zitten: wij worden óf vermoord óf verdronken." („Repellunt nos barbari ad mare, repellit nos mare ad barbaros; inter haec oriuntur duo genera funerum: aut jugulamur aut mergimur.") Drie jaren later vielen ook de heidensche Angel-Saksen, onder aanvoering van Hengist en Horsa, als een geweldige en vernielende stroom op Brittanje neder, verwoestten en plunderden het gansche land, en vermoordden de inwoners. Was het wonder, dat de ongelukkige Britten lijf en goed zooveel mogelijk zochten te redden, door het vaderland te verlaten en naar Germanië over te steken? Vooral de schoone en vruchtbare omstreken van Keulen, waar vele Christenen onder de hoede en bescherming der Romeinen in vrede woonden, moesten hen aantrekken. In het jaar 450 eindigde dan ook de bloedige worsteling tusschen de Angel-Saksen en de Britten, door het vluchten der laatsten naar het

land der Ubiërs; tot de vluchtenden in 449 en 450 zullen ook — volgens onze meening — behoord hebben de H. Ursula en vele duizenden, die later met haar te Keulen gemarteld zijn.

Er bestaan vijf verschillende meeningen aangaande het marteljaar der Ursulienen.

De eerste stelt het jaar 237 of 238; zij steunt op de laatste woorden van de Keulsche legende „REGNANTE DOMINO", welke luiden „passae sunt anno 238", en door de openbaringen van Schoenau en Steinfeld bevestigd zijn. 't Is zeker dat deze woorden ten tijde van Elisabeth en Herman Joseph aan het slot der legende gelezen werden; maar 't is even zeker, dat zij er ten tijde van Siegebert van Gembloux (1112) nog niet waren bijgevoegd. Immers noch deze schrijver, noch Otto van Freisingen, noch Theodoric van Deutz (1163) gewagen er met een enkel woord van; niet één der oude exemplaren, door de Bollandisten verzameld, behelst die woorden; daar is in de geschiedenis volstrekt niets bekend van een inval der Hunnen omstreeks het jaar 238, terwijl toch de legende (Hoofdstuk XVI van Elisabeth's verschijningen) uitdrukkelijk de Hunnen als moordenaars aangeeft; zoodat wij die woorden, als in lateren tijd daar bijgevoegd, en bijgevolg van geen historische waarde zijnde, verwerpen.

De tweede plaatst de gebeurtenis tusschen de jaren 285 en 305, tijdens de regeering van den goddeloozen Maximiaan-Hercules, en bestond reeds in de dagen van den schrijver van „IN NATALI." Eigenlijk hebben wij hier twee verschillende gevoelens. De eerste verbindt de geschiedenis van Ursula met die van den H. Gereon en zijne metgezellen, die in de zesde eeuw gehouden werden als behoord hebbende tot het Thebaansche legioen. Daar dezen onder Maximiaan-Hercules tusschen de jaren 285 en 305 gemarteld zijn, stelde men ook den dood der Ursulienen in hetzelfde tijdvak. Door echter te bewijzen dat de maagden niet uit het Oosten kwamen, geeft de schrijver van „IN NATALI" ook voldoende aan, dat zij volstrekt niet met het Thebaansche legioen in betrekking kunnen

staan. Hij zelf staat het tweede gevoelen voor, door te verhalen, dat de Ursulienen Brittanje verlieten, toen er eene bloedige vervolging der Christenen was ontstaan, ten gevolge van een besluit des keizers Maximiaan. Ofschoon nu inderdaad de geschiedenis spreekt van eene vervolging der Christenen in Brittanje, bevolen door Maximiaan-Hercules in de jaren 304 of 305, zoo valt het toch aanstonds in het oog, dat ook hier de heldhaftige marteldood van het Thebaansche legioen bij Bonn, Keulen en Xanten van invloed is geweest om het tijdstip te bepalen, waarop de elf-duizend zijn gemarteld. Deze meening heeft dan ook niet veel verdedigers gehad, en is bijna algemeen verworpen.

Volgens de derde meening, die der Engelsche legende, zou de gebeurtenis hebben plaats gehad in het jaar 383 onder den tiran Maximus. De geschiedenis echter van den Christen-keizer Gratiaan en den opstand van Maximus in 382, ons medegedeeld door Zosimus, Socrates, Gildas en Baronius, is zoo volkomen in tegenspraak met hetgeen deze legende van Maximus en Conan verhaalt, dat aan deze tijdsopgave geen gewicht kan gehecht worden, te meer daar de geschiedenis volstrekt niet spreekt van de Hunnen, die door den Christen-keizer Gratiaan zouden te hulp geroepen zijn. Daarenboven, Maximus kon geen nieuw rijk in Gallië en Aquitanië gesticht hebben, waarheen de Ursulienen heentogen om met de soldaten te huwen; want het wordt door de geschiedenis bewezen, dat het Noorden van Frankrijk onder de overheersching der Romeinen bleef tot het jaar 408; toen werd het onafhankelijk en bleef dat tot aan de zesde eeuw. Eerst omstreeks het jaar 457 lezen wij voor de eerste maal van eene verhuizing der Britten naar Gallië, niet voor de helft der zesde eeuw komt de naam van Klein-Brittanje voor. Eindelijk, dat de Hunnen in 383 te Keulen niet konden zijn, wordt ons voldingend bewezen door het verslag, dat de H. Ambrosius, bisschop van Milaan, voor Valentiniaan uitbracht, betreffende zijn tweede reis naar Maximus, om dezen van alle verdere aanslagen af te

houden. Daarin wordt uitdrukkelijk verzekerd, dat de Hunnen op bevel van den jongen Valentiniaan door Alemannië, dat is het land tusschen de Main en Lahn, of voor eén gedeelte de hertogdommen Baden, Hessen en Nassau, naar de westzijde van den Donau zijn verdreven. Keulen behoorde in die dagen nog tot Gallië en niet tot Alemannië. Van alle legenden bevat de Engelsche de minste waarheid.

Het onwaarschijnlijkste gevoelen is voorzeker dat van Rettberg in zijne „KERKELIJKE GESCHIEDENIS," hetwelk de legende van Ursula verplaatst naar de zesde eeuw en zich beroept op Procopius. Deze geschiedschrijver spreekt van eene oorlogzuchtige koningin van Brittanje, die verloofd was aan Radiger, het hoofd der Warnen aan den Rijn. Intusschen moest deze zijn vader, die op het doodsbed nederlag, beloven zijne stiefmoeder, de dochter van den Frankischen koning Theodobert, te zullen huwen De beleedigde bruid verscheen spoedig daarop met een vloot van vier honderd schepen op den Rijn, tuchtigde den trouweloozen vorst, maar eindigde toch met hem te vergeven en te trouwen. Ziedaar dus weder een nieuwen roman.

Al deze meeningen zijn in strijd met de wereldgeschiedenis der aangegeven jaren, zoodat alleen dat gevoelen kan waar zijn, hetwelk de reis der Ursulienen uit Brittanje plaatst een weinig tijds vóór de komst der Hunnen te Keulen, dus in de jaren 449 en 450. In die jaren toch had, gelijk wij reeds zagen, de algemeene en groote verhuizing plaats der Britten naar het vasteland, en in 451 zijn, volgens de beste geschiedschrijvers en de laatste en nauwkeurigste nasporingen aangaande den tocht der Hunnen onder Attila door Westelijk Europa, deze barbaren voor Keulen gelegerd geweest. Alle legenden, „IN NATALI" uitgezonderd, zelfs die het meest van elkander verschillen en op de uiteenloopendste overleveringen van onderscheidene natiën steunen, de Engelsche zoowel als de Keulsche, noemen de Hunnen, die Keulen belegerden, als de moordenaars; en deze zijn daar niet geweest dan in het jaar 451. Ook de Oostenrijksche legende verklaart, dat een vroeger jaar niet overeenstemt met

de geschiedenis dier tijden, en dat een oude kroniek de regeering van Marcianus, dat is omstreeks 455, als tijdstip aangeeft. Nog mag ik hier bijvoegen, dat de preek „IN NATALI" zoowel als de volgende legenden altijd spreken van Britsche koningen, van Ursula, Pinnosa en andere maagden, die koninginnen of koningsdochters waren; dat alles kan niet waar zijn, wanneer men een der vroegere jaren aanneemt, want vóór het jaar 383 leest men van geen gevestigd koninkrijk in Brittanje.

Wij nemen dus als historisch feit aan, dat in de jaren 449 en 450 vele duizenden uit Brittanje gevlucht zijn naar het land der Ubiërs en vooral naar de omstreken der hoofdstad, het oude Keulen; dat de vluchtelingen waren mannen, vrouwen, jongelingen, maagden, kinderen, geestelijken en leeken; eindelijk dat daartoe behoorden ook vele duizenden van de Ursulienen, die in 451 te Keulen door de Hunnen zijn vermoord.

De dikwerf genoemde preek, m. h.! deelt ons aangaande de reis der Britsche landverhuizers mede: „Bij de Bataven zijn de meeste plaatsen verheerlijkt en beroemd door de reliquieën dezer heilige maagden; want men verhaalt dat zij ook in Batavia, dat door den tweearmigen Rijn tot een eiland gevormd wordt, vertoefd en daar eenigen tijd zich gevestigd hebben." („Apud quos pleraque loca sanctis his cernuntur honorata simul et illustrata reliquiis; nam et in Batavia, quam Rhenus bicornis circumfluendo insulam facit, sedem fundasse ibidemque aliquamdiu mansisse referuntur.") Of zij te Brittenburg zijn aangeland, en of die plaats de herinnering aan dat feit in haren naam heeft bewaard, wie zal het zeggen? Smids, Pars en Cannegieter houden Brittenburg voor eene oude Romeinsche sterkte; en van 449 tot het midden der zesde eeuw staken de Britten voortdurend met duizendtallen naar Gallië en Batavia over, om het ongelukkig vaderland te verlaten, en zullen wel meestal te Brittenburg het vasteland betreden hebben. De Keulsche legende spreekt ook van Thiel, als de stad waar zij vernachtten, door den Bataafschen bisschop met zijne geestelijkheid plech-

tig werden ontvangen, en op de groote jaarmarkt nieuwen voorraad voor de verdere reis opdeden. Thiel bestond reeds, volgens den monnik Alpert van Metz, als eene oude en bloeiende stad aan de Waal, en dreef grooten handel met Engeland; de vluchtelingen kunnen dus daar voor een groot gedeelte aangekomen en ook eenigen tijd verbleven zijn, alvorens de lange en moeilijke réis naar Keulen te vervolgen; van den bisschop en de geestelijkheid echter kan geen enkel woord waar zijn, daar het Christendom eerst veel later in ons vaderland gevestigd werd.

Keulen, weleer de hoofdstad der Ubiërs (oppidum Ubiorum), later de bevoorrechte en machtige keizerinnestad (Colonia Agrippina), was in de dagen onzer geschiedenis eene Romeinsche stad, bewoond door de afstammelingen der oude Ubiërs, door de Romeinen, en door de Franken, die in de laatste vijftig jaren zich daar hadden ingedrongen. Zij werd geroemd om de zachte zeden en den krijgsmoed harer burgers, want de vele vreeselijke gebeurtenissen der jongste tijden, zoowel als de winnende invloed van het Christendom, hadden de scherpe hoeken van het karakter der verschillende volkeren allengs afgerond. De Romeinen legden hunne hooghartige trotschheid af bij het verminderen van hun wereldglorie; de Valentiniaansche wet, die op doodstraf de huwelijken van Romeinen met barbaarsche volkeren verbood, was in onbruik geraakt; stoffelijke voordeelen en maatschappelijke belangen hadden reeds lang de nationale vooroordeelen overwonnen; en de steeds toenemende huwelijken van Romeinen met Franken hadden allengs een geslacht doen ontstaan, dat voor langen tijd het Germaansche karakter aan de stad Keulen zou schenken. Ook de zwakke en bijna vergane overblijfselen der Ubiërs herleefden langzamerhand na de komst der Franken, en hielpen krachtig mede om de Romeinsche leefwijze in de Frankische te doen overgaan. De Romeinen te Keulen wilden liever vrij zijn en leven onder den uiterlijken schijn van afhankelijkheid dan onder den dekmantel der vrijheid harde slavernij verduren: zij verkozen

de zachte en gemakkelijke wetten der barbaren boven de onbarmhartige gestrengheid der Romeinsche keizers.

Het meerendeel der Keulsche bewoners was Christen, ofschoon ook vele Franken nog heidenen waren. Volgens een steenschrift uit de twaalfde eeuw was de godvruchtige Solinus toen bisschop; zijn naam wordt ook gevonden op de oudste volglijsten der Keulsche bisschoppen. Men zegt, dat deze Solinus later het Ursula-veld met een muur heeft afgesloten. Behalve de kerk van den H. Gereon, zooals men meent door de H. Helena ter eere van het gemartelde Thebaansche legioen gesticht, bezat Keulen eene kathedraal, waarschijnlijk in de nabijheid der tegenwoordige Cecilia-kerk, en nog eenige andere kapellen en bedehuizen.

't Is gemakkelijk te begrijpen, dat de Britsche vluchtelingen naar den beneden-Rijn heentogen, om in de Christen-stad Keulen, die zulk een grootsch verleden had, onder de beschutting der Romeinen hulp en bescherming te vinden. De Romeinen toch, ofschoon hun gloriezon reeds onderging, heetten altijd nog het machtigste volk der wereld, en bijgevolg het best in staat de zwervelingen tegen hun vijanden te verdedigen; het Christendom bloeide daar en breidde zich met den dag onder de naburige Franken uit; de zachte zeden en eene zekere beschaving trokken als van zelven aan, en zoo werd de oude hoofdplaats der Ubiërs het oord, waarheen de Britsche uitgewekenen zich begaven na het eiland der Bataven te hebben aangedaan.

Helaas m. h.! de vreugdevolle hoop onzer vluchtelingen van in het oude Ubië en vooral in de prachtige keizerinnestad een veilige schuilplaats te vinden, zou al te spoedig worden verijdeld. Het jaar 450, waarin de worsteling der Angel-Saksen met de Britten eindigde door de gedeeltelijke verhuizing der laatsten naar het vasteland, ging ook zwanger van vreeselijke gebeurtenissen en ijselijke rampen voor geheel het westelijk Europa. Wilde volkeren, even woest van uiterlijk als roofzuchtig en wreed van aard, wierpen zich in ontelbare drommen van het Ouralgebergte langs de zee van Azof en de Kaspische

zee op Europa, om daar als oorlogsbuit te veroveren, wat hunne onvruchtbare steppen weigerden. Te vergeefs hadden de Romeinen getracht hen tegen te houden en te bevredigen, met hun de schoonste en de rijkste streken in het Oosten af te staan; de barbaren drongen immer voort, en zouden hun vernielenden tocht tot aan de poorten van Rome voortzetten. De Hunnen vielen als bloeddorstige roofdieren op Europa, en waar zij aftrokken, lieten zij niets dan dood en verwoesting achter. „Waar de hoef van mijn paard gestaan heeft", sprak Attila, „daar groeit geen gras meer". Als een vernielend element, als vuur en water, was de verschijning van dezen gevreesden bloedhond. Hij werd „de geesel Gods", en zijn bloedige bende „het oordeel Gods" geheeten.

Deze barbaren, door Ptolomeus in de tweede eeuw voor het eerst genoemd, verdeelden zich, volgens Jornandes, in twee groote stammen; de Oostersche, die langs de oevers van de Kaspische zee gelegerd waren en zich de witte Hunnen noemden; de Westersche, die het Ouralgebergte bewoonden en den naam van zwarte Hunnen droegen. De Kaspische zee was hun grensscheiding. Van de zwarte Hunnen, die in 450 en 451 op westelijk Europa vielen, getuigt een tijdgenoot, Ammianus Marcellinus:

„Zij overtreffen in woestheid en barbaarschheid al wat men zich als barbaarsch en woest kan voorstellen. Zij snijden met ijzer diepe voren in de aangezichten hunner pasgeboren kinderen, opdat de baardharen onder de litteekens worden verstikt; zij hebben dan ook tot aan den hoogsten ouderdom de kin glad en kaal even als de besnedenen. Hun ingedrongen lichaam, met een dik en breed bovenlijf en een buitengewoon groot hoofd, geeft hun een monsterachtig aanzien; gij zoudt ze voor beesten houden op twee voeten, of misvormde houten figuren, waarmede men de borstweringen der bruggen opsmukt. Overigens zijn het wezens, die onder menschelijke gedaante als dieren leven. Zij bereiden noch koken hunne spijzen; rauwe wortels van wilde planten, en vleesch, murw

gezeten tusschen den zadel en den rug van het paard, zijn hun voedsel. Nooit hanteeren zij den ploeg, bezitten huizen noch hutten; want iedere omheining schijnt hun een graf, en onder een dak zouden zij zich niet veilig achten. Altijd dwalende in de bergen en de bosschen, onophoudelijk van woonplaats verwisselende, of liever er in het geheel geen hebbende, zijn zij van kindsbeen af gehard tegen koude, honger, dorst en alle andere ongemakken. Groote kudden volgen hen op hun zwerftochten, en trekken de wagens waarop de kinderen liggen gepakt. In die wagens maken ook de vrouwen de kleedingstukken, baren hare kinderen en voeden ze op totdat zij loopen kunnen. Vraag aan die menschen, van waar zij komen, waar zij geboren zijn: zij kunnen het u niet zeggen, want zij weten het niet. Hunne kleeding bestaat uit een linnen hemd en een overrok van aaneengenaaide wilde-rattenvellen; het hemd is van donkere kleur en verslijt geheel aan het lichaam; zij verlaten het nooit voordat het hen verlaat. Een platte helm of een muts op het achterhoofd, en bokkenvellen om de harige beenen gerold voltooien hunne uitrusting. Hun schoeisel, zonder vorm of maat gesneden, hindert hen zoozeer, dat zij niet loopen kunnen, en volslagen ongeschikt zijn om te voet te strijden; maar zitten zij te paard, dan schijnen zij op hun kleine leelijke dieren vastgenageld, en zijn onvermoeid en snel als de bliksem. Op het paard slijten zij hun leven, nu eens schrijlings dan eens op de wijze der vrouwen daarop zittende; op het paard houden zij hunne vergaderingen, koopen en verkoopen, eten en drinken, ja slapen zelfs met het hoofd op den nek van het dier gebogen. In het gevecht werpen zij zich zonder orde en zonder plan, onder aanvoering van verschillende opperhoofden, vooruit, en vallen op den vijand onder het uitbrullen van een afgrijselijk krijgsgehuil. Ontmoeten zij tegenstand, dan verspreiden zij zich, maar om terstond met dezelfde snelheid terug te keeren, alles omver werpende en vernielende wat hun in den weg komt."

Een ander tijdgenoot, Jornandes, schrijft:

„Die door hen in den strijd waarschijnlijk niet zouden overwonnen zijn, werden door hun vreeselijk uitzicht verschrikt en namen meermalen de vlucht. Hun uiterlijk is afschuwelijk door hun zwarte tint; zij hebben eigenlijk geen gelaat, maar eene vormlooze klomp met twee gaten, die voor oogen dienen. Een sombere blik verraadt de trotschheid hunner ziel; zij oefenen hunne wreedheid uit op de vrucht hunner liefde, reeds in de eerste dagen van haar bestaan; want met een mes kerven zij de wangen der mannelijke kinderen, opdat dezen de smart der wonden zouden leeren verduren vóór zij het zoet der moedermelk hebben geproefd. Zij vergrijzen dan ook zonder baard, en zijn jong zonder schoonheid, want de litteekens, waarmede hun aangezicht is overdekt, beletten den baard uit te komen en de misvormde kinnebak te omkrullen. Zij zijn klein van gestalte, maar levendig in hunne bewegingen, vlug en snel in het paardrijden, bekwaam in het hanteeren van den boog en het werpen van pijlen. Hun schouders zijn breed, hun vette hals altijd trotsch uitgerekt. Hun gestalte is menschelijk, maar hun levenswijze is die der wilde dieren."

Nog moet ik U wijzen, m. h.! op twee bijzonderheden uit het leven der Hunnen, welke in nauwe betrekking staan tot de geschiedenis van Ursula, te weten: hun dierlijke wellustigheid en hunne vaardigheid in het werpen van pijlen.

Aangaande het eerste punt zijn alle oude schrijvers eensluidend, en getuigen geen woorden te kennen om er de afschuwelijkheid van uit te drukken. Hun slechtheid was dan ook, volgens Salvianus, spreekwoordelijk; en Ammianus Marcellinus verklaart: „Zij weten even min als de beesten wat zedig of onzedig is." Eene toomelooze veelwijverij heerschte onder hen, zooals wij lezen bij Jornandes, die, sprekende van het laatste huwelijk van Attila, er bijvoegt: „Hij had reeds eene ontelbare menigte van vrouwen gehad, gelijk dat de gewoonte is bij dit volk." Vooral wanneer zij op hun bloedige tochten tegenstand ontmoetten, deden zij zich jegens de overwonnelingen in al hun dierlijkheid kennen en waren even wellustig als wreed.

Dat zij eene buitengewone vaardigheid bezaten in het boogschieten en werpen met pijlen, hadden zij gemeen met de Scythen en de Slavische en Mongoolsche rassen. Ammianus Marcellinus schrijft dan ook: „niets evenaart de vaardigheid, waarmede zij op verbazend verren afstand weten te werpen met hun pijlen, wier beenen punten hard en moorddadig zijn als ijzer."

Hun Koning Attila, die door broedermoord de alleenheersching had verkregen, wordt ons door Jornandes geschetst als een man, door de Voorzienigheid bestemd om de volkeren te straffen en de aarde te doen beven. („Vir in concussionem gentium natus in mundo.") Zijn gang was trotsch en gebiedend; als bliksemschichten flikkerden zijn oogen naar alle kanten.

Hij was vreeselijk in den oorlog, maar nog veel geweldiger door zijne sluwheid; ofschoon hij zich van tijd tot tijd ook edelmoedig wist voor te doen jegens degenen, die hij eenmaal onder zijne bescherming had genomen. Hij was kort van gestalte, breed van schouders, groot van hoofd, had kleine oogen, bijna geen baard, een breeden platten neus, en een bijna gitzwarte kleur. Vol van eigenwaan, geloofde hij een groote bestemming op aarde te hebben, vooral nadat het zwaard van Mars hem was toevertrouwd. Een herder had eens bij toeval in de vlakten der Zwarte-zee een ontbloot zwaard, zooals de Scythen die weleer gebruikten, gevonden en schonk het den vorst. Attila ontving het vol trotschheid en ingenomenheid met zich zelven, als het zinnebeeld zijner opperheerschappij over de gansche wereld, en beschouwde zich van toen af als den grooten keizer van alle barbaarsche volkeren. In zijne betrekkingen tot de Romeinen maakte hij openlijk aanspraak op de overheersching van al de volkeren ten noorden van den Donau, gelijk de Romeinen die bezaten over de volkeren ten zuiden van dezelfde rivier.

Geen wonder dus dat geheel westelijk Europa de schrik om het harte sloeg bij de nadering der zwarte Hunnen in 451. „Het is — schrijft A. Thierry in zijn onovertroffen werk over Attila — alsof de volkeren evenzeer een staatkundig instinct

bezitten, dat hun de groote omwentelingen der maatschappij vooraf doet gevoelen, als zij een dierlijk instinct hebben, dat de nadering van geweldige schokken in de natuur aangeeft. Het jaar 451 was voor het Romeinsche rijk in het westen een dier noodlottige tijdperken, welke de gansche wereld sidderend van tijd tot tijd verwacht, en die hunne rampen als het ware op vastgestelde dagen over de volkeren uitgieten. Voorspellingen, wonderen, buitengewone teekenen — het noodzakelijk gevolg van de algemeene stemming, waarin de menschen verkeerden — bleven in dat rampzalig jaar niet achterwege. De geschiedenis verhaalt ons van onderaardsche bewegingen, die in 450 Gallië en een gedeelte van Spanje deden schudden; de maan verduisterde bij hare opkomst, wat als een onheilspellend voorteeken werd opgenomen; een komeet van verschrikkelijke grootte en gedaante verscheen aan den horizon ter zijde van de ondergaande zon, en aan de noordpool was de hemel gedurende vele dagen met bloedwolken bedekt, waarin schimmen met ijzeren lansen gewapend een spiegelgevecht leverden. Dat waren zoovele voorspellingen voor het bijgeloovige volk; maar de godvruchtige zielen zochten er andere in den godsdienst."

Vooral de Britsche vluchtelingen, die naar Keulen en zijn vruchtbare omstreken waren heengetrokken, maar daar nog geen vast verblijf bezaten, die als vreemdelingen nog rondd waalden zonder verdediging of bescherming, zij vooral moesten vreezen het eerst in de handen dier wellustige en wreede barbaren te vallen, en hadden meer dan de landzaten te duchten voor hunne vrouwen, dochters en kinderen. En het was in die benarde dagen, toen allen de komst der Hunnen voorspelden, toen allen moord en brand en schande zagen naderen, dat de Britten zich vereenigden en besloten eene bedevaart naar Rome te doen, om op de graven der heilige Apostelen Petrus en Paulus uitkomst en redding van den hemel af te smeeken.

De bedevaarten naar Rome zijn van de eerste eeuw af veelvuldig door de geloovigen ondernomen; Crombach, in zijne „Ursula vindicata" geeft zeer merkwaardige voorbeelden

daarvan op uit de tweede, derde en vierde eeuw, en van pelgrims uit de verst verwijderde landen. Dat er in het jaar 450 een bedevaart van Keulen naar Rome heeft plaats gehad, is een bewezen historisch feit.

Immers in de eerste plaats zegt de preek „In Natali", dat de heilige legioenen van maagden, wier verdiensten alleen aan God bekend zijn, gezamelijk optrokken naar de plaats, van waar zij het geloof ontvangen hadden, om haren Goddelijken Bruidegom, Jesus Christus, te volgen. Daar de schrijver, eenige regels vroeger, getuigt dat Paus Eleutherius geloofspredikers naar Brittanje heeft gezonden, is het duidelijk dat hij de maagden ook naar Rome laat opgaan, van waar die geloofspredikers afkomstig waren.

Een tweede bewijs levert ons Gregorius van Tours in zijne geschiedenis der Franken. Hij verhaalt van het jaar 450:

„Het gerucht had zich verspreid, dat de Hunnen een inval in Gallië beraamden. In die dagen leefde in de stad Tongeren een bisschop van groote heiligheid, Servatius geheeten. Hij smeekte der barmhartigheid Gods niet toe te laten dat Gallië werd overweldigd door dat ongeloovig volk, hetwelk Zijner altijd onwaardig was. Maar uit Goddelijke ingeving verstaan hebbende, dat zijn gebed niet werd verhoord om de vele zonden des volks, besloot hij naar Rome te gaan, opdat de verdiensten der heilige Apostelen, vereenigd met zijn gebed, zouden verkrijgen wat hij in allen ootmoed den Heer afsmeekte. Op het graf van den prins der Apostelen nedergebogen, riep hij onophoudelijk de hulp zijner tusschenkomst in, pleegde groote verstervingen en bleef vaak twee of drie dagen zonder spijs en drank. Na vele dagen aldus te hebben volhard in het gebed, ontving hij eindelijk van den H. Apostel dit antwoord: „Waarom kwelt gij mij, o heilige man? 't Is in de raadsbesluiten Gods onherroepelijk bepaald, dat de Hunnen in Gallië zullen vallen, en dat het land zal verwoest worden door den verschrikkelijksten storm. Daarom maak uw besluit, keer haastig terug, stel orde op uw huis, maak uw

graf gereed, en schaf u een blank lijkkleed aan. Gij zult uw lichamelijk hulsel verlaten, en uwe oogen zullen de rampen niet aanschouwen, welke de Hunnen over Gallië zullen uitstorten. Aldus zegt de Heer onze God!"

Deze bisschop Servatius, in eenige handschriften Aravatius genoemd, en wel te onderscheiden van Maastricht's heiligen patroon, moet zonder twijfel de pelgrimsreis naar Rome over Keulen gemaakt hebben, want: 1°. België bood geen veiligen weg aan, daar de heidensche Franken reeds gedurende vijf jaren dat land bezetten en beheerschten; 2°. in die dagen reisden de bisschoppen met openbare gelegenheid, wat zij niet konden of mochten doen, dan alleen met vergunning van den keizer of diens plaatsbekleeder (magister officiorum), den keizerlijken gouverneur te Keulen; 3°. ook zijn aartsbisschop, wiens aanbevelingsbrieven ieder bisschop te Rome moest vertoonen om te worden ontvangen, woonde te Keulen; 4°. eindelijk ten laatste: Gregorius van Tours verhaalt, dat hij van Rome terugkeerende over Maastricht reisde, en in die stad ziek werd en stierf. De gereedste reis van Maastricht zal wel geweest zijn langs Aken naar Keulen.

Wij besluiten uit dit alles, dat de bedevaart van Keulen naar Rome in het jaar 450 als historisch feit kan aangenomen worden.

Wanneer „In Natali" verzekert, dat ook vele mannen de maagden bij haar uittocht van Brittanje vergezelden, daar de reis te moeilijk en te vol gevaren was, om die zonder mannelijke bescherming te ondernemen; dan mogen wij ditzelfde met meer recht getuigen aangaande de pelgrimsreize van Keulen naar Rome. Deze leverde voorzeker zooveel groote moeilijkheden, zooveel dreigende gevaren op, dat geen krachtige ondersteuning en bescherming mochten ontbreken; zoodat zij ook door mannen moest medegemaakt worden. Beschouwen wij vervolgens de omstandigheid, waarin deze bedevaart werd ondernomen, dan komen wij tot het besluit, dat het niet enkel Britsche vluchtelingen zijn geweest, die naar Rome optrokken,

maar dat ook vele Keulenaars en vooral vrouwen en maagden uit die stad zich zullen aangesloten hebben, zoowel als de Belgen, die met bisschop Servatius de eeuwige stad gingen bezoeken. Het gevaar toch was algemeen, zelfs de sterkste steden boden geen veiligheid aan, de Hunnen spaarden niemand en begroeven duizenden van inwoners onder de puinhoopen hunner weerlooze wallen. Britsche maagden zullen echter de meerderheid gevormd hebben, daar zij vooral om hare buitengewone liefde en ijver voor de heilige deugd van zuiverheid geroemd werden, zoodat Procopius getuigt: „De Britten beminnen zoozeer de kuischheid, dat zij eene vrouw onteerd meenen, als men slechts zegt dat zij verloofd is, terwijl zij het niet is."

Over de reis zelve, het verblijf te Rome en den terugtocht kunnen wij niets als historische waarheid mededeelen. Wat door de Keulsche legende „Regnante Domino" en het boek der verschijningen van Schoenau en Steinfeld wordt verhaald, aangaande de vaart met schepen op den Rijn tot aan Bazel en vervolgens de voetreis tot aan Rome, is niets anders dan eene aaneenschakeling van onwaarschijnlijk- ja onmogelijkheden, zoodat het volstrekt moet verworpen worden. In de vijfde eeuw beschikte de scheepvaart op de rivieren nog niet over veel krachten; de schepen, waarmede de Britten over zee naar het eiland der Bataven waren gestoken, konden den Rijn niet opvaren tot Keulen, maar moesten door kleinere vaartuigen van minder diepgang worden vervangen; in kleine roeischepen of koggen bevoer men de vaak ondiepe maar even vaak snel stroomende rivieren; vijftig van die schepen zouden nog niet voldoende zijn geweest voor de reis van Keulen tot Maintz; van daar tot Straatsburg, en weder van Straatsburg tot Bazel moesten zij telkens op kleinere vaartuigen zijn overgegaan, ten laatste eenige honderden in getal, omdat de stroom, immer sterker wordende, noodzakelijk meer roeikracht vorderde.

En wat te denken, m. h.! van den bisschop van Bazel, Pantulus geheeten, die zijne kudde verliet en zich bij de Ursulienen aansloot? Ook die geschiedenis verwerpen wij geheel,

om de eenvoudige reden, dat eerst in 740 de bisschopszetel van Augst (Augusta Rauracorum) naar Bazel is overgebracht. Ook de oude martelaarsboeken en breviers van het bisdom Bazel kennen hem niet; alleen die van de vijftiende en zestiende eeuw noemen hem, maar altijd ingevolge de verschijningen van Schoenau en Steinfeld. Men zou kunnen vragen, hoe is de heilige Elisabeth aan dien Bazelschen bisschop Pantulus gekomen? Volgens een oude kroniek van de abdij van Sint Pantaleon, werd de H. Pantaleon ten tijde van de heilige Elisabeth grootelijks vereerd te Keulen en vooral te Bazel, waar in de Sint-Martinus'kerk zelfs eene kapel aan dezen heiligen martelaar was toegewijd. Wij veronderstellen, dat de legende van dien te Bazel hoog vereerden Pantaleon met eene kleine naamsverandering Pantulus gemaakt, en hem tot bisschop van die stad heeft verheven; en wij veronderstellen dit te eerder, omdat de Martelaarsboeken den sterfdag van den H. Pantaleon stellen juist op den vierdag der overbrenging van de H. Ursula, 14 Februari.

Eene gewichtiger vraag, m. h.! waarvoor ik een oogenblik uwe aandacht moet verzoeken, is die betreffende Paus Cyriacus. Volgens Crombach werd in 1157 een grafsteen gevonden met het opschrift: „S. Cyriacus Papa romanus qui cum gaudio suscepit sacras virgines et cum iisdem reversus martyrium suscepit et S. Alina, V." Nauwelijks was deze steen ontdekt, zoo verhaalt hij, „of men begon met veel plechtigheid zijn feest te vieren in Keulen, in Deutz en in andere plaatsen, waar men zijne reliquieën ontving. In hetzelfde jaar werd het grafschrift als echt verklaard door abt Gerlach van Deutz, door Egbert den broeder van Elisabeth, door deze zelve, vervolgens ook door Herman Joseph, door den Premonstreiter abt Richard en door den Cisterciens Rogerus." En inderdaad, vele groote en geleerde mannen hebben het bestaan van dezen paus Cyriacus verdedigd, en daardoor veel bijgedragen tot zijne vereering. In de dertiende eeuw echter ontstond er tegenspraak: de provinciaal der Domini-

kanen, Jacobus van Viraggio (geboren in 1230), beweerde in zijn „LEGENDA AUREA SANCTORUM", dat deze paus Cyriacus nooit bestaan heeft, en werd gevolgd door Bernard Guidonis of de Castro, die zijn volglijst der Roomsche pausen vóór het jaar 1320 opstelde. De heftigste tegenstander was voorzeker Gabelinus Persona, Deken van Bielefeld, die in 1418 zijn „COSMODROMIUM" schreef, en zich zelfs tot den Apostolischen Stoel wendde, om eene verklaring van Rome zelve uit te lokken. Rome echter antwoordde niet, en de gevoelens bleven verdeeld. Ook de groote geschiedvorscher Baronius verwierp al die verklaringen en verschijningen, maar wist de geschiedenis van Ursula niet anders te behouden, dan door de Engelsche legende van Galfredus Monumetensis aan te nemen, zooals hij die in een oud handschrift der Vatikaansche boekerij te Rome gevonden had.

Volgens de legende en de verklaringen van Schoenau en Steinfeld zou paus Cyriacus op den stoel van Petrus gezeten hebben in het jaar 237; om den palm van het martelaarschap te erlangen, zou hij, na vele Ursulienen gedoopt te hebben, van de pauselijke waardigheid afstand gedaan hebben, mede naar Keulen gereisd en daar door de Hunnen zijn vermoord. Zoo zijn naam niet meer op de lijst der pausen voorkomt, dan moet dit worden toegeschreven aan het opzet der kardinalen, die uit boosheid over zijn vertrek zijn naam voor eeuwig geschrapt hebben, nadat hij een jaar en elf maanden de Kerk bestuurd had.

Wanneer wij de oudste volglijst der Pausen, opgesteld door Liberius, of de kerkelijke geschiedenis van Eusebius, zoo ook de levens der Pausen van professor Wensing raadplegen, dan is er in genoemd jaar geen plaats te vinden voor een paus Cyriacus. Immers Pontianus, in 230 gekozen, regeerde vijf jaren twee maanden en zeven dagen; hij werd in ballingschap gezonden, legde den 28sten September zijne waardigheid neder en werd den 21sten November opgevolgd door Antherus. Deze regeerde slechts 44 dagen, en stierf reeds den 3den Januari.

Terstond na dezen werd, gelijk men verhaalt, op Goddelijke ingeving gekozen de H. Fabianus, die de Kerk gedurende zestien jaren, derhalve tot 250, bestuurde. Daar wij de bedevaart der Ursulienen naar Rome in het jaar 450, en de marteling in het volgende jaar gesteld hebben, kan van een paus Cyriacus volstrekt geen sprake zijn, daar de H. Leo de Groote als paus op den stoel van Petrus heeft gezeteld van 29 September 440 tot 461. Vanwaar kan de H. Elisabeth aan dien naam van paus Cyriacus gekomen zijn? Wij kunnen hier niets anders dan eene gissing voorstellen. De kerkelijke geschiedenis vermeldt ons, dat tijdens de regeering van den goddeloozen keizer Maximiaan een diaken van Rome, Cyriacus geheeten, werd onthoofd. Zijn lichaam rustte te Geseke in Westfalen, van waar de H. Heribert, aartsbisschop van Keulen, het hoofd naar zijne nieuw gebouwde Apostelkerk overbracht. Wellicht herinnerde Elisabeth zich dezen naam, en gaf dien aan den paus der legende. Intusschen rusten in de schatkamer de beenderen van twee bisschoppen, die nog de duidelijke sporen dragen van den marteldood, en thans de namen dragen van bisschop Pantulus en paus Cyriacus. Wij zullen wel niet ver van de waarheid verwijderd zijn, als wij daarin erkennen twee bisschoppen, die de Ursulienen vergezeld hebben en met haar gemarteld zijn, maar die wij niet kennen, en aan wie door de verklaringen van Schoenau en Steinfeld een verkeerde naam en zeer zeker een verkeerde titel zijn gegeven.

Het verhaal der drie edelmaagden, die te Bazel het leger verlieten, alsmede van Christina en Aurelia, die hetzelfde te Straatsburg deden, wordt door de Bollandisten verworpen. Met veel geleerdheid bewijzen zij dat Cunegonda, Mechtunda, Willibranda en Christina niet tot de Ursulienen behoord hebben, en dat het zeer twijfelachtig is of Aurelia daarbij genoemd kan worden.

Nog vermeldt de legende, dat koning Etherius, de bruidegom van Ursula, vol ongeduld het maagdelijk leger te gemoet reisde, te Maintz werd gedoopt en met zijne bruid de kroon

der martelaren te Keulen verwierf. Aan dat alles hechten wij geen waarde; maar het is bewezen, dat een zekere Etherius te Keulen is gekomen en met de Ursulienen gemarteld. Zijn grafgesteente, waarvan ik in mijne tweede voorlezing melding gemaakt heb, is nog in de oude basiliek aanwezig. In de schatkamer wordt ook een ring bewaard, die in het graf van Ursula zou gevonden zijn, en waarvan de overlevering zegt dat het een bruidsring is. Op den rand van dien ring zijn nog duidelijk leesbaar „A e t e r i u s e t U r s u l a."

Uit het feit, dat alle legenden en oude gedenkschriften, „IN NATALI" alleen uitgezonderd, de H. Ursula aan het hoofd der bedevaartgangers plaatsen, en uit de omstandigheid dat vooral de Britsche uitgewekenen in dit vreemde land een vreeselijken strijd om leven of dood te gemoet zagen, mogen wij gerustelijk als zekere waarheid opmaken, dat eene edele, heldhaftige en fiere maagd, Ursula geheeten, zich aan de spits der vrouwen en maagden stelde, die naar Rome ter bedevaart optrokken; dat zij eene heilige geestdrift voor geloof en deugd wist te ontsteken in de zielen harer landgenooten, en allen voorging in den bloedigden strijd om beiden ongeschonden voor God te bewaren. Terecht wordt zij daarom als de koningin van het maagdelijk leger en als het hoofd der elf-duizend martelaressen door ons begroet en vereerd.

Zetten wij thans, m. h.! den voet weder op den vasteren historischen grond. De pelgrimstocht was volbracht; op de graven der Apostelen hadden de elf-duizend om genade en behoud gesmeekt; in de hoofdstad der Christenheid hadden zij op nieuw trouw en liefde gezworen aan den Heer der Kerk, den Bruidengom hunner zielen; zij waren Rome uitgetrokken en naderden allengs Keulen weder. Nu was de groote vraag voor de uitgeweken Britten, waar zij zich vestigen zouden. Eenigen meenden in Keulen, de hoofdstad van den beneden-Rijn, altijd nog trouw gebleven aan de Romeinen, het veiligst te kunnen verblijven; anderen wenschten ten minste in het land der Ubiërs te blijven wonen; terwijl weder anderen

nog niet besloten hadden waar zich neder te zetten. Maar de God van alle barmhartigheid en wedervergelding zou voor aller woon zorgen, en hun, nadat zij de stad Gods op aarde hadden gezocht en gezien, de eeuwige stad Gods in het rijk der hemelen ten zalig verblijf schenken.

Gedurende de reis der Ursulienen naar Rome hadden de Hunnen zich, onder aanvoering van Attila, als een vernielende stroom op Gallië geworpen en het beleg voor Keulen geslagen. De geschiedenis deelt ons de afschuwelijke bestanddeelen van dat vreeselijk leger mede, en getuigt dat Europa sedert Xerxes zulk een mengelmoes van bekende en onbekende volkeren niet gezien had. Volgens eenigen was het vijfmaal honderdduizend, volgens anderen zevenmaal honderdduizend man sterk. Azië was vertegenwoordigd door zijn afschuwelijkste en woestste horden: men zag daar den wellustigen Hun, gewapend met zijn langen koker en scherpe pijlen; den Alaan met zijn vreeselijke lans; den Neuriër, den Bellonoot, den Geloon, die een zeis als wapen en een menschenhuid als wapenrok droeg. De wilden der Sarmatische vlakten waren opgedaagd in hun plompe wagens, en de Bastarner stammen, woest als het wild gedierte hunner bosschen, in wapenrusting gelijk aan de Germanen maar in zedeloosheid gelijk aan de Hunnen. Ook de uiteinden van Germanië hadden hun aandeel geleverd: den Rugiër van de boorden van den Oder, den Scyrer en den Turcilinger, met hun kort zwaard en ronden beukelaar; vervolgens den Heruler, om zijn wreedheid bij de Romeinen bekend, en vooral de Ostrogothen en Gepiden in talrijke menigten. Koning Ardaric voerde de Gepiden aan, en de drie broeders Valamir, Theodemir en Videmir stonden aan het hoofd der Ostrogothen. Nog vele andere volkeren, als Bourgondiërs, Thuringers en Bructeren, hadden zich daarbij gevoegd, en werden door hun vorsten aangevoerd. In Januari 450 was Attila met dit vreeselijk leger opgerukt, om als „geesel Gods" Europa te tuchtigen.

Het ligt buiten de grenzen eener voorlezing, m. h.! den

grooten en langen krijgstocht van het Hunnen-leger te volgen; het zij u genoeg te weten, dat de geschiedenis als historisch feit vermeldt, dat de zwarte Hunnen in October 451, na de naburige steden Trier, Metz, Orleans, Parijs, Arras, enz. vernield, verwoest, met bloed en lijken overdekt te hebben, voor Keulen kwamen en die stad met hetzelfde, ja, zoo het mogelijk ware, met nog wreeder lot bedreigden. De Romeinsche veldheer Aëtius, die hun in Juli zulk een geduchte nederlaag had gegeven, zat hen niet meer op de hielen, en Keulen was de laatste stad, waar deze barbaren zich op de Franken konden wreken en een rijken buit bemachtigen. Ofschoon de stad voor dien tijd genoegzaam was versterkt, zoo droegen de Keulenaars toch de overtuiging, dat zij het rampzalig lot der overige plaatsen niet ontgaan zouden; het leger der woestelingen was altijd nog minstens tweemaal honderdduizend man sterk, verondersteld dat het in den grooten veldslag met Aëtius 300,000 man op het bloedig oorlogsveld had verloren.

De bedevaartgangers, niet wetende dat de Hunnen aan de noordzijde der stad gelegerd waren, en dus geen gevaar duchtende, kwamen te Keulen aan, maar zien zich eensklaps door de wilde horden der barbaren omgeven, en aan schande of een wissen dood ten prijs. Dat zij door de Hunnen zijn vermoord, blijkt genoegzaam uit den naam van een straat te Keulen, die vroeger een deel uitmaakte van het Ursula-veld, en nu nog Hunnenrücken heet; reeds in de oudste oorkonden der stad Keulen komt zij onder dien naam voor. Maar vooral de duizenden van graven, in het Ursula-veld gevonden, getuigen onwedersprekelijk, dat alleen de wreede benden van Attila dien afgrijselijken moord van elf-duizend weerloozen kunnen gepleegd hebben. Immers de meeste beenderen toonen nu nog de zekere kenteekens van eene afgrijselijke marteling; vele hoofden zijn gekloofd of doorboord met een scherp moordtuig, terwijl er nog bloed kleeft aan schedel en haren; in andere steken nog de pijlen en schichten. De schatkamer bewaart eene menigte van verminkte ledematen, afgehakte

armen, beenen, hoofden en kinnebakken, die van eene wreedheid getuigen, waartoe alleen de Hunnen in staat waren.

Aangaande de plaats, waar de Ursulienen gemarteld zijn, meenen sommigen met pater de Buck, dat een groot getal binnen de stad is om hals gebracht en later buiten Keulen begraven werd. Anderen, en wellicht met meer grond, wijzen het zoogenaamde Ursula-veld aan, dat vroeger ten noorden buiten de stad lag maar thans binnen hare wallen is opgenomen. Daar toch stond de kerk door Clematius hersteld, en staat nu nog de oude basiliek van Sint Ursula. En het was de gewoonte der Kerk op de graven der martelaren haar heiligdommen te bouwen; terwijl de gedenksteen van Clematius wel uitdrukkelijk zegt, dat de grafkerk is opgericht op de plaats, waar de maagden haar bloed vergoten hebben. Ook maakt het groot getal van gemartelden het niet waarschijnlijk dat zij in de stad gedood zijn, temeer daar het niet blijkt, dat de Hunnen meester van de stad geweest zijn. Dan toch zou de stad wel in puin verkeerd zijn.

Als wij nu, m. h.! in oogenschouw nemen de wreedheid en de wellust dier monsters van barbaren, zooals de Romeinsche geschiedschrijvers ons die afmalen, en daarbij in herinnering nemen, hoe hun tocht in Gallië, Germanië en Italië overal dood en vernieling en onteering der vrouwen achterliet, dan zullen wij niet ver van de waarheid verwijderd zijn, als wij ons deze vreeselijke slachting op de volgende wijze voorstellen.

De pelgrims kwamen te Keulen aan, maar waren reeds ontdekt door de voorposten of verkenners van Attila's leger. De Hunnen vielen hen aanstonds op het lijf, vermoordden de mannen, en dreven de vrouwen en maagden voor zich uit, naar het legerkamp ten noorden der stad. Daar stonden de oorlogwagens, de krijgsvooraad, het vee, en daar ook werden op wagens de ongelukkige slachtoffers bewaard, die zij uit Gallië en België met schandelijke bedoeling hadden medegevoerd. Wanneer wij nu in aanmerking nemen het levendig

geloof, de vurige liefde en de heilige deugd der Ursulienen, die zelfs de vermoeinissen en gevaren van de bedevaartsreize naar Rome niet gevreesd hadden; wanneer wij daarbij letten op de vreeselijke keuze, die aan allen door de wellustige woestelingen gesteld werd, om óf te sterven óf onteerd en in schandelijke slavernij weggevoerd te worden: dan verdwijnt alles, wat ons in het feit van de marteling der elf duizend ongelooflijk voorkomt. Omringd van de Hunnen, bedreigd met de gruwelijkste schande, maar als Christen-vrouwen en maagden met bovennatuurlijken moed bezield, beschermd door den Goddelijken Bruidegom en zijne onbevlekte Moedermaagd, verdedigden zij hare deugd, bezweken voor bedreiging noch geweld, en kozen den marteldood. Toen vielen de Hunnen als getergde stieren op de weerlooze en biddende scharen, en koelden in stroomen bloeds hun dierlijken hartstocht. Op deze wijze wordt voldoende verklaard het buitengewoon groot getal van gemartelden, hoe het komt dat zij op dezelfde plaats zijn vermoord, en waarom zij steeds als maagden zijn vereerd.

Aan het hoofd der martelaressen wordt door de Keulsche en alle latere legenden de H. Ursula gesteld. Wij weten geen reden om daaraan te twijfelen. Als zij de groote aanvoerster en geleidsvrouw is geweest der Britsche bedevaartgangers naar Rome, dan zal zij ook voorzeker hare zusters zijn voorgegaan in den strijd voor geloof en deugd, en in onbezweken moed en offervaardigheid voor den Bruidegom der maagden. Daarenboven, de overblijfselen van Ursula in de basiliek te Keulen zoowel als de pijl, in de schatkamer bewaard, overtuigen u genoeg, dat zij de gruwelijkste marteling heeft ondergaan.

De Keulsche legende schrijft vervolgens de bevrijding der stad aan een wonder toe, dat God om den marteldood der elf-duizend schonk. Immers zij verhaalt: „Toen de Hunnen aan hun schandelijken moordlust hadden voldaan, toen was het alsof de Heer den kelk zijns toorns had vermengd met dien van verwarring en dwaasheid; zij zijn over-

gegeven aan hun bedorven zin, en zagen zich vervolgd door evenveel gewapende benden, als zij maagden hadden vermoord. Die barbaren, hoe woest zij ook waren, en ofschoon het vluchten na de overwinning niet gewoon, durfden geen weerstand bieden. Zij namen in overhaasting de vlucht, en schonken den inwoners een overwachten vrede. De burgers van Keulen, eindelijk van de lange en droevige belegering verlost, drongen de poorten der stad uit, en vonden de onbegraven lichamen der maagden wijd en zijd verspreid op den naakten grond." („Nam peracta tam belluina rabie, quasi tortoribus illis manifeste Deus calicem irae vertiginis et insaniae miscuisset, dati sunt in reprobum sensum (Rom. 1, 28) videruntque tot armatorum acies, quot virginum corpora trucidaverant, persequentes se, ad quarum impetum effera illa barbaries, et post triumphos jam fugere nescia, non auderet subsistere. Fugatis ergo pacis hostibus, conclusis civibus insperata pax reddita est, longoque luctu soluti Colonienses portis eruperunt, et ecce passim super nudam humum inhumata virginum cadavera invenerunt.") Wij kunnen niet met zekerheid zeggen wat hiervan waarheid is, maar geheel onwaarschijnlijk is het niet. De geschiedenis toch getuigt, dat de Hunnen meermalen voor eene verschijning de vlucht namen, zooals te Reims en te Rome geschied is. In allen gevalle zijn zij niet lang meer voor Keulen gebleven, daar zij spoedig den aantocht van een versch Romeinsch leger te vreezen hadden.

Als de Hunnen waren afgetrokken ijlden de Keulenaars naar het verlaten legerkamp, en begroeven de gemartelden op de wijze, als wij in onze tweede voorlezing hebben aangegeven. De plek, waar de Sint-Ursulakerk staat gebouwd, was het middelpunt van de begraafplaats, zooals blijkt uit den gedenksteen van Clematius; zij lag buiten de stad, want in de vijfde eeuw was het zoowel door de wetten van den staat als door die van de Kerk verboden binnen de wallen der steden de lichamen der overledenen, ook zelfs der martelaren te begraven. Daar het eene gewoonte der Christenen was op de begraafplaatsen,

die in den omtrek der steden waren aangelegd, grafkapellen, basilieken geheeten, of ook wel een altaar in de open lucht te bouwen, en de oude basiliek, door Clematius hersteld, aan de Ursulienen was toegewijd, zoo mogen wij gerustelijk daaruit besluiten, dat vooral rondom de tegenwoordige Ursulakerk de heilige overblijfselen der elfduizend gemartelden zijn begraven.

Men zou hier de vraag kunnen stellen: waren al die duizenden, vermoord door de Hunnen, zoo volmaakt en heilig, dat zij als hemellingen door de Kerk kunnen en mogen vereerd worden? Niemand, m. h.! zal willen beweren, dat onder die elfduizend niet eenigen, ja misschien meerderen waren, die niet altijd in staat van genade leefden, evenmin als men dat zou kunnen bevestigen van al de soldaten, die tot het Thebaansche legioen behoorden. Maar moet men dan aan geheel dat leger van gemartelden om geloof en deugd de vereering der heiligen onthouden, omdat misschien eenigen of meerderen niet voortdurend in heilige volmaaktheid leefden? Voor de heiligverklaring van een enkelen afzonderlijken heilige zal de Kerk natuurlijk strenger eischen en voorwaarden stellen, dan voor de heiligverklaring van een leger dat elf-duizend telt; en het minder heilig gedrag van eenigen doet niets af van de heiligheid des geheels, gelijk de dapperheid van een leger niet geloochend wordt, omdat er ook een enkele lafaard onder schuilde. Daarenboven, de twee groote vereischten voor het heilig martelaarschap waren bij allen aanwezig: de belijdenis van het ware geloof in Jesus Christus, en de dood voor dat ware geloof in Jesus Christus. Vraagt de Kerk wonderen en zelfs groote wonderen, op de graven of door de voorspraak der gemartelden verkregen, aleer dezen aan de algemeene vereering worden voorgesteld, dan is het daarom niet noodig, wanneer er sprake is van een groot leger van gemartelden, dat juist op het graf of op voorbede van ieder in het bijzonder een wonder is gewrocht; 't is genoeg dat er wonderen geschieden op de aanroeping van allen in het algemeen, om ook aan allen in het algemeen te worden toegeschreven. Eindelijk, m. h.! daar zal wel niemand uwer zijn,

die niet met blijde ziel den marteldood voor Jesus Christus zou ondergaan, ook al ware hij niet volmaakt en zonder zonden; vertrouwende immers dat zijn vergoten bloed om vergeving ten hemel zal roepen, en dat hem dezelfde heiligmakende genade zal worden geschonken, die v. eleer de heidenen erlangden, als zij, ofschoon nog met de erfsmet bezoedeld, zich in den dood voor Jesus Christus met de eerste Christen-martelaren vereenigden.

Een tweede vraag is, waarom aan allen den eernaam van maagden wordt toegekend, terwijl toch de oudste oorkonde »IN NATALI" getuigt, dat er ook gehuwde vrouwen en kinderen, weduwen en mannen bij waren, en de opgedolven lijken bewijzen, dat een achtste of tiende gedeelte van mannen zijn. Hierop antwoorden wij: 1o. in de eerste eeuwen der Kerk werd het woord maagd gebruikt niet alleen voor ongehuwde vrouwen, maar ook voor gehuwde, voor weduwen, ja zelfs voor meisjes die door uiterlijk geweld onteerd waren, doch vervolgens in zedigheid, eerbaarheid en godsvrucht leefden. 2o. Ook aan jongelingen en mannen, die ongehuwd waren werd de naam van maagd gegeven; zoo wordt immers de H. Joannes meermalen door de kerkvaders maagd geheeten, ook de Goddelijke Verlosser wordt in de preek »IN NATALI" maagd genoemd, en in de „OPENBARING" van den H. Joannes lezen wij: dezen zijn het die geen omgang met vrouwen hebben gehad, want zij zijn maagden." Hier is dus sprake alleen van mannen of jongelingen. 3o. Het grootste getal zal wel door jeugdige meisjes en ongehuwde vrouwen zijn gevormd, en daardoor den naam van maagd aan allen hebben medegedeeld. 4o. Eindelijk, allen zijn voor het geloof in Jesus Christus, en ook voor de deugd van zuiverheid gemarteld. De mannen werden vermoord, omdat zij de beschermers der maagden waren; en de vrouwen, omdat zij hare heilige deugd verdedigden tegen het woest en dierlijk geweld der barbaren; allen zijn gemarteld om geloof en deugd ongeschonden te bewaren, allen hebben daarom recht op den titel van martelaar en maagd.

Ziedaar, m. h.! u de historische waarheid der legende van de H. Ursula en hare elf-duizend maagden voorgesteld en bewezen. De oude bronnen geven aan, dat omstreeks het jaar 451 eene groote menigte van maagden viel als slachtoffers van de wreedheid der Hunnen, om geloof en maagdelijke zuiverheid ongeschonden te behouden. Het steenschrift van Clematius, de oude antiphonen uit de Lauden van het Ursula-officie, en vooral de preek „In Natali" stellen als zeker feit, dat het te Keulen geschied is, en dat de maagden, wier getal op elf-duizend wordt begroot, den dood der martelaren zijn gestorven. De opdelvingen van het Ursula veld bevestigen volkomen wat de oudste gedenkstukken meedeelen, en ook de wereldgeschiedenis der vijfde eeuw is daarmede geheel in overeenstemming. De omstandigheden van deze bloedige geschiedenis zijn ons slechts zeer onvolledig bekend, evenals de gansche geschiedenis van het Christendom aan den beneden-Rijn in die veel bewogen tijden; maar de algemeene wereldgeschiedenis, in verband gebracht met de bijzondere bronnen voor de Ursula-historie, spreidt toch genoeg licht over deze gebeurtenis, om haar te kennen en te waardeeren. Heeft de legende er te veel bijgevoegd, heeft de ongeloovige critiek er te veel van verworpen: de deugdelijke en eerlijke critiek herovert het ware feit op beiden.

Ik heb getracht het over 't algemeen onbekende en daardoor zeer sterk betwijfelde feit der marteling van de H Ursula en haar elf-duizend maagden u in korte en eenvoudige trekken te schetsen, omdat ik niet weet, dat er ooit in onze moedertaal iets over is in het licht gegeven, dat op historische gronden rust. Thans mag ik u echter mededeelen, dat de geleerde rector der Ursulienen te Laeken bij Brussel, de eerwaarde heer G. Beetemé, die het werk van den Keulschen archivaris J. H. Kessel zoo meesterlijk in het Fransch heeft vertaald, een populairen arbeid over de H. Ursula ter perse heeft, en mijne hulp heeft ingeroepen, om daarvan eene Fransche en eene Nederlandsche uitgaaf tegelijker tijd te doen verschijnen. De proefdrukken, die ik er van heb doorge-

lezen, doen mij met vertrouwen u dien hoogst verdienstelijken arbeid aanbevelen.

Voorzeker, dat bloedbad van elf-duizend maagden te Keulen is eene verschrikkelijke, eene ontzettende gebeurtenis, wel in staat onze zielen diep en innig te treffen; maar 't is tevens eene wondervolle, eene genaderijke, eene grootsche gebeurtenis, die onze harten tot bewondering en erkentelijkheid voert.

Het Christendom was in het land der Ubiërs nog niet lang verbreid; vele heidenen, Romeinen en Franken, leefden in de hoofdstad te midden der Christenen; het Romeinsche rijk was zijn val nabij, en doofde zijn laatste levensvonken in grove zinnelijkheid en wellust uit; de Christenen van den Rijn en den Moezel volgden, zooals Salvius (een tijdgenoot die in 440 stierf) getuigt, de zedeloosheid der Romeinen, en werden flauw en traag in hun geloof; en wilde horden en woeste barbaren overvielen de verwijfde beheerschers der oude wereld, en tuchtigden het bedorven Europa met bloedige striemen. Toen was de tijd van genade voor de oude keizerinnestad aangebroken; God wilde de kracht van het Christendom doen kennen zoowel aan den zwakken geloovige, als aan den Romein en den barbaar; en uit het bloed der elf-duizend martelaren zou een sterk, een kuisch, een geloovig geslacht opstaan, dat getrouw volhardt in den dienst des Heeren, in gehechtheid aan de H. Kerk, en in liefde voor den Stedehouder van Christus op aarde 1).

IK HEB GEZEGD.

---

1) De lezer wordt verzocht eene misstelling in de eerste voorlezing te verbeteren. Op blz. 133 wordt de meening van Leibnitz aangegeven, die Ximilla wil gelezen hebben. Dan volgt: „in dit geval had de verkeerde lezing niet elf- maar tien-duizend moeten geven." Dit is niet waar; de twee eerste letters van Ximilla in Romeinsche cijfers geven ook elf.

V. D. H.

CHRISTUS EN DE WERELD.

The true history of Joshua Davidson.
Third edition.

Een heerlijk boek! Een opengeslagen menschenziel. Een mensch, die met den diepsten ernst en de vurigste liefde Christus overal zoekt behalve waar Hij te vinden is, die overal elders vruchteloos antwoord eischt op de vraag: „Waarom noemen wij ons Christenen *of* waarom zijn wij geen Christenen? Laat ons het wezen aannemen *of* den naam verwerpen die een logen is."

De man heeft gelijk, duizendwerf gelijk. Gelijk wanneer hij zegt: „Niets moet ons afschrikken. Het is onze dure plicht te doen wat wij kunnen voor de waarheid, en te strijden tegen onoprechtheid in al hare vormen." Gelijk als hij beweert: „Indien Christus wederkwam onder betrekkelijk dezelfde omstandigheden als te voren, dan zou Hij thans in Europa even weinig als de Messias erkend worden als Hij het achttienhonderd jaar geleden in Judaea werd. De wereld is niet wezenlijk veranderd in gezindheid sinds de dagen van Pilatus en Barabbas. Zoo Christus niet gestorven is, ook Zijn kruis is niet weggenomen." Hij heeft gelijk in zijn strijd voor het ideaal tegen de platte levenswijsheid, voor het aandurven van de Maatschappij tegen een vreesachtig conservatisme, ja voor het aandurven van God tegen slaafsche kruiperij of huichelachtige vertooning. Zóó durfden ook Job en Jacob, en het werd hun

niet tot zonde gerekend. God veroordeelt niet die met Hem worstelen om de waarheid, maar Hij veroordeelt de spotters en de huichelaars.

Hier is geen spotter of huichelaar. Hier is een eerlijk man die weigert bedrieger of bedrogene te zijn. Hij ziet de zoogenaamd Christelijke Maatschappij met onversaagden blik in het aangezicht en roept haar toe: *Gij liegt!* Gij noemt u naar Christus en hebt niets van Hem; gij doet het tegendeel van wat uwe predikers leeren — en *niet* gelooven, want die predikers staan, juist als weleer, vooraan in de rij der bitterste vijanden van het *levend* Christendom. Gij haat en vervolgt allen die in waarheid trachten navolgers van Christus te zijn. Gij doodt hen, zoo mogelijk naar het lichaam, anders door laster naar de ziel.

Deze akte van beschuldiging is niet nieuw, en voorzeker heeft de schrijver van *Joshua Davidson* vele Nederlanders aan Multatuli doen denken. Doch tusschen die beiden is een groot onderscheid ter gunste van den eerste. Zijn boek straalt van innige liefde voor Jezus; er is geen twijfel aan of hij zou den Meester te voet vallen en een zijner trouwste leerlingen worden, indien de Meester op aarde wederkwam. Multatuli niet — hem scheidt van Jezus de duivel van den hoogmoed, die hem, met al zijn genie en geestesadel, waanzinnig maakt. Multatuli's woord is dat van Lucifer: ik wil niet dienen. De schrijver van *Joshua* is een verdoolde soldaat uit het leger van Christus; Multatuli is een veldheer in het leger van den Antichrist. Moge hij nog éénmaal het hoofd buigen en aanbidden wat hij gelasterd heeft!

Jozua Davids — onder dien naam heeft Mr. Vosmaer hem ten onzent ingeleid — beteekent „Jezus in onzen tijd." Men moet er echter bijvoegen „Jezus in Engeland." Want ofschoon de schrijver bedoeld heeft een algemeen-menschelijke type te leveren en daarin inderdaad in vele opzichten uitnemend is geslaagd; ofschoon hem een diepe *menschkennis* (in tegenoverstelling eener door veelzijdige ervaring verkregen kennis van

menschen) niet ontzegd worden kan, zoo dragen toch zoowel zijn hoofdpersoon als zijn geheele boek eene bepaald Engelsche kleur en richt hij zijne aanvallen vooral tegen Engelsche toestanden. Nu is het *wezen* van menschen en zaken in Engeland wel hetzelfde als elders, maar de vormen zijn er eigenaardig, en vandaar dat wie deze niet kent, of het *mutatis mutandis* niet genoegzaam toe te passen weet, den indruk van het werk niet geheel ondervinden en zijne schoonheden niet geheel genieten kan. Vandaar ook dat de schrijver zich verplicht rekent de beschuldiging te wederleggen, alsof zijn ondernemen, om het leven van Christus voor te stellen als een feit van dezen dag, op zich zelf eene *profanatie* zoude zijn. Zulk een beschuldiging immers kon alleen in Engelsche *pruderie* haar oorsprong vinden. Ik althans moet ronduit bekennen dat ik mij voor een edel brein geen schooner ondernemen denken kan, noch iets wat beter geschikt ware om ons — d. i. aan de menschen in het algemeen, aan de Maatschappij — de proef op de som te geven of wij Christenen zijn. Alles hangt af van de zuiverheid der bedoeling— zulk een thema in Voltaire's hand zou een Satanische parodie, in Renan's manier een walgelijke flauwigheid geworden zijn —: de schrijver van *Joshua* heeft een meesterstuk geleverd, dat alleen van het katholieke standpunt wederlegd en in betrekkelijken zin veroordeeld worden kan. Zulke vijanden zijn onze vrienden, en God gave dat wij er velen zoo hadden — de wereld zou weldra katholiek geworden zijn. Want ieder die met een zuiver hart *om de waarheid* strijdt, al kent hij haar niet of onvolledig, strijdt voor de Kerk van Christus en behoort, althans in begeerte, tot haar. Jozua Davids is wel niet die waarvoor hij zich ter goede trouw uitgeeft, *Christus redivivus*, maar hij *is* de barmhartige Samaritaan en dus „een naaste" van ons katholieken, voor zoover wij zelve trachten naasten te zijn van onzen Meester Jezus.

De barmhartige Samaritaan dan in strijd met de wereld! Ja, het moet tot geweldige spanning, tot vreemde tooneelen

gekomen zijn; het *moet* ongeveer zoo gegaan zijn als de schrijver het ons voorstelt — van die kinderlijke discussie (een juweel van het zuiverste water) met den vicaris Grand tot den moord van Jozua door „de Christelijke partij der orde." Ik wil het boek niet wederverhalen, en veronderstel dat mijne lezers het reeds kennen of zich het groote genot der kennismaking niet onthouden zullen. 't Is waarlijk niet in onzen tijd (van achteruitgang in alles, behalve in dommekrachten — ik spreek niet van het gebied des katholiek-godsdienstigen levens) dat men dikwijls tot zulk een feest genoodigd wordt: wie de uitnoodiging versmaadt, mag zich houden bij courantenlectuur en om het laatste nieuws van den dag de vragen der eeuwigheid en der menschheid vergeten. *Hem* vertel ik niets van *Joshua*.

Maar ik wend mij tot de lezers, en tot mijn geliefden vriend, den schrijver van *Joshua*, om over de redenen der harde ondervinding van den barmhartigen Samaritaan te spreken, en om aan te wijzen waar de belofte en de voorsmaak eener betere ondervinding reeds op aarde voor hem waren verkrijgbaar geweest. Want dat deze „hongerende en dorstende naar de rechtvaardigheid" *thans* verzadigd is, dit is met Gods genade even zeker als dat hij op aarde nooit of nergens *verzadigd* kon worden. Doch hij had *de bron* kunnen erkennen, waaruit hem hier slechts de droppel ter lafenis, hierboven de volle teug ter verzadiging zou worden toegereikt. Wanneer de auteur van *Joshua* in de Roomsch-katholieke Kerk die bron zal hebben erkend, dan zal niemand beter dan hij het tweede deel van zijn werk kunnen schrijven. Dan zal het hier volgende van geringe beteekenis zijn.

Op het ware doel afgegaan, ofschoon niet in *de waarheid* zijnde, heeft Jozua Davids eerst gefaald toen hij dit doel voor een hersenschim verklaard, en den God Jezus voor den mensch Jezus prijs gegeven heeft. Hij meende zijne kinderdroomen voor het mannelijk leven weg te werpen, toen hij „oprees uit de diepte van het gebed en geloof in de bovenlucht der handeling", doch juist toen werd hij ontrouw aan zijn roeping

en daalde hij neder uit het heiligdom. Niet alsof de Christen ook tot uitwendige handeling in den regel niet geroepen ware, maar zij kan *het hoogste*, zij kan *het beginsel* van ons leven niet zijn. Omdat deze aarde voorbijgaand en vergankelijk is, en al de ellenden zoowel als de vreugden van ons bestaan toch slechts *misères* zijn van het oogenblik, waaraan de onontwijkbare dood alras een eind zal maken, daarom is het *niet* onze eigenlijke taak dit oord van ballingschap voor ons zelve en anderen in een lusthof te herscheppen. Ja, zulk een taak zou inderdaad volmaakt hopeloos zijn. Voor iederen mensch, die alleen op dit leven let, was het altijd waar en zal het *altijd* waar blijven:

„Count over the joys thine hours have seen,
Count over thy days from anguish free,
And know, whatever thou hast been,
't Is something better not to be."

En de wijsgeer, die de eeuwigheid buiten rekening laat, heeft volkomen gelijk te zeggen: „Die Welt ist etwas, das besser nicht wäre." Het is immers een ongerijmde voorstelling dat het de bestemming der menschheid zoude zijn een Eden te maken van eene wereld, waarin het eene wezen (in den algemeensten en letterlijken zin) eene poos leeft door den dood van het ander. Dus kan het ook onze wezenlijke taak niet zijn tot het bereiken van die bestemming naar vermogen mede te werken.

Neen — het eerste en hoogste voor den mensch is niet zijne verhouding tot de menschheid, het is zijne verhouding tot God. Ieder onzer is hoofdzakelijk zijn eigen doel, en dit doel is: met vrijen wil, d. i. met bewuste vernietiging van *eigen wil*, tot God weder te keeren, die ons tot Zich geschapen heeft. Alleen om ons dit te leeren dient de wereld met al hare verschijnselen, en zelfs onze beste werken van naastenliefde zouden, buiten alle betrekking tot dit doel, geheel ijdel en nutteloos zijn. Daarmede ontken ik niet dat zij ons en anderen wel helpen kunnen, al hebben wij ons daarbij het doel van

ons bestaan niet met klare bewustheid voor oogen gesteld; doch ik beweer dat zij niets zouden baten bij ontbreken van dit doel, en alleen waarde hebben in zoover zij ons en anderen daartoe naderbrengen, met of zonder ons weten. Met andere woorden, het „bemin uw naaste als uzelven" heeft geen zin en beteekenis dan als uitvloeisel van het „bemin God bovenal." Zonder God zouden wij volstrekt geene reden hebben onszelve of onze naasten te beminnen, of te trachten voor hen en ons een leven te verlengen, dat niets dan eene aaneenschakeling van zorgen en smarten zoude zijn, en dat zij en wij met al ons getob toch eerstdaags moeten verliezen. Hoe iemand, die waarlijk gelooft aan de vernietiging der persoonlijkheid door den dood, zich moeite kan geven om wel te doen, of zelfs om *iets* te doen, zou voor mij een onoplosbaar raadsel wezen, indien ik niet meende dat het ware geloof aan de sterfelijkheid *nergens* is te vinden.

Wij moeten weldoen, niet om de som van het lijden op aarde te verminderen, die wel altijd (tenzij door Gods bijzondere tusschenkomst) dezelfde blijven zal, maar omdat God ons de werken der naastenliefde voorgeschreven heeft als *een middel* om tot Hem te geraken; omdat wij daardoor leeren *de zelfopoffering*, die de éénige weg is tot de zaligheid. Een weldaad *geheel* zonder offer — de toegeworpen aalmoes van den rijke aan den bedelaar b. v. — is geen weldaad ten opzichte van hem die haar verricht, en daarom is het een dwaasheid te zeggen: ik wenschte rijk te zijn om veel wel te doen. Aan ons zelve baat de weldaad alleen in zoover zij offer is, en aan den beweldadigde in zoover zij hem helpen kan in het streven naar *zijn* levensdoel. Of God tot dit laatste onze weldaad of iets anders — b. v. een zwaarder lijden — tot werktuig bezigen wil, is voor ons en den ander geheel onverschillig. En het is geen gering voorrecht van den arme — een der teekenen van Gods voorkeur — dat hij met veel meer zekerheid dan de rijke kan weten dat elke zijner weldaden tevens een weldaad voor hemzelven is.

Wie derhalve God uit het oog verliest en zijn streven naar God opgeeft om een weldoener der menschheid te worden, maakt zich schuldig aan zelfbedrog en verwerpt het doel voor een op zich zelf waardeloos middel. Dat heeft Jozua Davids gedaan, toen hij ophield te bidden en te gelooven om wat hij noemt „een Christelijke Communist" te zijn. Geen wonder dat al zijn arbeid ijdel en al zijn loon bittere teleurstelling is geweest. En daaronder versta ik niet de uitwendige, schijnbare rampzaligheid van zijn leven en zijn ellendigen dood, want daarin was hij niet ongelijk aan Christus, en die hadden in elk geval zijn deel kunnen, en waarschijnlijk moeten zijn. Doch zijn rechtmatige straf was dat hij leefde en stierf zonder iets verder te komen in de beantwoording zijner levensvraag; dat zijne geschiedenis inderdaad geen ander resultaat oplevert dan dat waarmede de schrijver zijn boek besluit: „de dood mijns vriends heeft mij niet alleen vol droefheid, maar ook onzeker achtergelaten. Want ik zie mij teruggebracht tot het oude uitgangspunt: Heeft de geheele Christelijke wereld ongelijk, of is practisch Christendom eene onmogelijkheid? Wie zal mij antwoorden en licht brengen in deze duisternis?"

Wel — de éénige die uw vriend vergeten heeft om antwoord en licht te vragen: de Roomsch-katholieke Kerk, de Kerk van Christus. Jozua is in één tijdperk van zijn leven dicht genoeg bij haar geweest, doch hij heeft het niet der moeite waardig geacht van *haar* te vernemen wat niemand dan zij hem zeggen konde, omdat zij alleen gezag tot spreken over God van God ontvangen heeft. Daarom is hij van toen af ter prooi gevallen aan de dwaling, dat het Rijk van Christus een Rijk van deze wereld zoude zijn.

Toen Jozua — na ten laatste bij de Ritualisten de verwezenlijking zijns ideaals van het Christelijk leven gezocht te hebben, dat hij ook daar niet vond — van den overste der congregatie een droevig afscheid nam met het woord: „ik moet mijn weg alléén vervolgen", zeide deze terecht: „Gij zult falen. Geen enkele mensch kan slagen in zulk een streven als het uwe.

Geleid door wijze raadgevers en gesteund door gezag zoudt gij tot een bevredigend resultaat kunnen geraken; maar zwalkende op den oceaan van afscheiding en eigen meening en zelfstandige uitlegging, zijt gij een verloren man. Aan de Kerk is de belofte gegeven en de Heilige Geest; geloof mij, de Kerk is uw éénige ark des behouds." Doch met niet minder recht antwoordde Jozua: „Dan zonder eenigen twijfel of voorbehoud de Roomsch-katholieke Kerk. Indien de sleutels van leven en dood gehouden worden door een besturend lichaam, dan worden zij zeer stellig gehouden door het Vaticaan; en indien ik mij verplichten moet tot gehoorzaamheid die geen rekenschap vraagt, dan wil ik dien plicht *in zijn geheel* op mij nemen..... Waarom gaat gij niet over tot Rome, gij die uwe aanstelling slechts van uzelven verkregen hebt?" Op deze zeer redelijke vraag wist de overste niet veel beter dan het zwijgen te doen, en Jozua had gelijk hem te verlaten. Maar hij had groot ongelijk van niet aan zich-zelven de vraag te stellen die hij den overste had gedaan: Waarom gaat gij niet over tot Rome? Want even zeker als hij den overste op diens ritualistisch standpunt geslagen had, even zeker was hij door dezen op *zijn* standpunt van afzondering geslagen.

Hier ligt de fout van het boek en van Jozua; *hier* begint zijn schuldige dwaling. Tot zoover was hij zondeloos, en waren zijne mistastingen niet aan hem te wijten maar aan zijne geboorte en opvoeding buiten de waarheid. Ja, zij waren bij deze gegevens de noodzakelijke en heilzame mistastingen eener edele natuur. Edel was zijn openhartig, al zij het onvoegzaam optreden tegen den fariseeuwschen vicaris; edel zijn plan om „Christus te verwezenlijken", al schepte hij den moed daartoe in de valsche onderstelling dat de Heiland in den Hemel wel God, doch op aarde „*slechts* een mensch" was geweest; edel zijn vasthouden aan het ideaal tegenover de kleingeloovigheid zijner omgeving; edel zijn vertrouwen op de *letterlijke* waarheid der wonderbeloften, al werd hij daardoor tot onverstandige handelingen geleid. Niet zijn vertrouwen was

onverstandig, want de letterlijke waarheid dier beloften is ontwijfelbaar — *of* er zou geen zekerheid zijn in de stelligste woorden des Heeren. En wij katholieken weten dat die waarheid ontelbare malen door de uitkomst is gebleken, ook in onzen tijd. Doch het was inderdaad een kinderlijke, in een niet onderwezen knaap als Jozua natuurlijke onnoozelheid, te gelooven dat men den Heer slechts had *uit te dagen* om de vervulling zijner wonderbeloften te zien, zoodra en zoo dikwijls men wilde. *Elk vurig gebed* van den geloovige wordt *zeker* verhoord, in zoover het waarlijk *in den naam van Jezus* geschiedt, d. i. tot Zijne verheerlijking. Het zou geene verheerlijking, maar integendeel eene vernedering zijn, indien Hij tot bekeering van iederen mensch telkens op nieuw Zijn goddelijken geloofsbrief moest toonen. De *aan de Kerk en den in haar staanden Christen* beloofde wondermacht is eene belooning van het geloof, niet de voorwaarde, zonder wier op *commando* herhaalde vervulling niemand zou gehouden zijn te gelooven. Schijnt uw gebed niet verhoord — hoe kunt gij ooit weten of de schuld niet aan uw zwak geloof of onzuivere beweegreden is te wijten? Aan den Heer zou, naar de uitspraak van een billijken rechter, de schuld dan alleen liggen, wanneer de Kerk niet ten allen tijde van wonderbare gebedsverhooringen harer leden ware getuige geweest. Dit echter beweert zij, en dit *bewijst* zij door zeer vele feiten, waarvan het ongeloof zich wel onwetend houden maar die het niet wederleggen kan. Eerlijke twijfelaar, wilt gij overtuigd zijn — vraag niet wat *niet* beloofd is, de opheffing van uw twijfel door een wonder: wees redelijk, onderzoek de wonderen van *dezen dag*, de wonderen van Lourdes b. v., en zie wat gij daartegen naar waarheid inbrengen kunt. Vindt gij iets deugdelijks, gij zult de *eerste* zijn; vindt gij niets tegen die openbaring der goddelijke almacht te spreken, geef u dan gewonnen aan de *evidentie* der feiten, geloof omdat God u *duidelijk gelast* te gelooven — en dan zal God in u en zult gij met Hem wonderen doen. Jozua Davids begon met het einde, en dat

is niet de weg dien Christus ons aangewezen heeft. Doch hierin dwaalde hij ter goede trouw; en had hij de Kerk gehoord, zij zou toen geen moeite hebben gehad hem beter licht te geven.

Hij hoorde de Kerk niet; en ofschoon hij den grond dier onthouding niet heeft opgegeven, is het toch duidelijk dat hij — behalve door zijn ingeworteld vooroordeel tegen het „Papisme" — door de gevolgtrekking werd misleid alsof, vermits het ritualisme hem te veel uiterlijkheden als noodzakelijke geloofspunten had willen opdringen, eene Kerk die *nog meer* geloofde en *nog meer* ceremoniën had, onmogelijk in het bezit der zuivere waarheid kon zijn. Een onjuiste gevolgtrekking, omdat het ritualisme slechts eene uit historisch onderzoek geboren *nabootsing* is van vormen en plechtigheden, die buiten de Roomsche Kerk inderdaad geen zin hebben, doch in haar — als het lichaam van de ziel — het levend omhulsel zijn van een levenden kern, welke buiten dat omhulsel voor ons aardsche kenvermogen niet toegankelijk zoude zijn. Vandaar dat aan Jozua, toen hij het valsche omhulsel terecht veroordeeld had en tot het echte niet naderen wilde, ook geen kern overbleef; dat hij — wanende de „doode mystiek" voor de „levende werkelijkheid" te laten varen — in waarheid het hoogste, het alléén wezenlijke voor het schijnbare, vergankelijke en op zichzelf nietsbeduidende weggeworpen heeft. Buiten wat hij „the dead mystical" noemde, werd zijn „living real" een armzalig poppenspel.

Het practische Christendom, door Jozua Davids te vergeefs op aarde gezocht, is er wel te vinden, doch alleen als vrucht van het mystieke Christendom. Dit laatste kwijnt en sterft weldra, als het is afgesneden van de gemeenschap des Apostels, op wien Christus zijne Kerk heeft gebouwd en wiens onfeilbaarheid in geloofs- en zedeleer Hij door zijne almachtige voorbede heeft verzekerd. Zoolang het niet geheel gestorven is, kan het nog vruchten voortbrengen: dit getuigen de liefdewerken der protestanten en hunne daden van zelfopoffering.

Maar wat beteekenen die werken en daden in vergelijking van hetgeen de Roomsche Kerk ten allen tijde op het gebied der naastenliefde heeft verricht en zonder éénigen ophef elken dag voortgaat te verrichten? *Waar* zijn de Heiligen? *Waar* de mannen, *waar* de teedere vrouwen, die *alles* wegwerpen en *hun geheele leven door* zich zelve verloochenen om navolgers en medewerkers des Heeren te zijn? *Waar* zijn niet de enkelen, maar de honderden, de duizenden, wier éénig doelwit is *waarlijk te leven* naar hun geloof, en zooveel zij kunnen aan Christus gelijkvormig te zijn? *Waar* zijn de „Christelijke communisten", communisten in dien zin dat zij al het hunne geven en van het uwe niets verlangen dan het *strikt noodige* tot hun onderhoud — of zelfs dat niet, indien gij meendet dat hun dood u nuttiger dan hun arbeid mocht zijn? Waar anders dan in de Roomsch-katholieke Kerk, onder hare priesters, in hare geestelijke orden, hare Jesuïeten, hare missionarissen, hare zusters van liefde en barmhartigheid? Gij verlangt dat de Christen een vriend, een broeder der armen en der zondaars zal zijn, en gij hebt gelijk, want zóó wilde het Christus; welnu, ga in de gevangenissen, ga in de hospitalen, ga in de scholen, ga onder de wilden, en vraag daar de zondaars en de armen *wie* hun vriend en broeder is. Zij zullen u wijzen, de één op den priester, die niet ophoudt zich te erbarmen over de ellende zijner ziel en hem telkens weder de helpende hand te reiken als hij telkens weder gevallen is; de ander op eene vrouw, die met moederlijke zorg zijn afzichtelijke kwalen lenigt, en hem met woorden van hemelschen troost zijn lichaamslijden bijna vergeten doet; een derde op den „zwartrok", die van verre gekomen is om zijn leven van ruwheid en ontbering te deelen en hem mede te nemen naar een beter vaderland; een vierde op den „broeder", die vroeger hem heeft leeren lezen en schrijven en nu zijne kinderen lezen en schrijven leert, zonder verlangen naar „bevordering" en met geen ander loon dan de eenvoudigste kleeding en voeding. Indien *deze* geen „practische Christenen" zijn, *wie* zocht

gij dan, Jozua? En zijn zij het wel, zijn zij die zoo handelen in de katholieke Kerk geene zeldzame verschijningen doch bij vele duizenden te tellen, hoe kunt gij dan beweren dat het practisch Christendom nergens zou te vinden zijn?

Het is waar — de grondtoon onzer zoogenaamd Christelijke Maatschappij is *onchristelijk*; en zelfs die vele duizenden waarop ik wees blijven *uitzonderingen* tegenover de groote meerderheid dergenen, die of in het geheel niet of slechts in geringe mate practische Christenen zijn. Maar heeft Christus voorspeld dat het zóó of anders wezen zoude? En indien het mystieke Christendom, *en dit alleen*, nog zulke vruchten voortbrengt — met welk recht wilt gij het dan omhouwen als een onnutten boom, terwijl gij er niets deugdelijks voor in de plaats kunt geven? Of laat ons zien welk practisch Christendom uwe navolging *van den mensch* Jezus, ontdaan van zijn stralenkrans en van zijne goddelijke natuur, heeft opgeleverd. Laat ons *uwe* vrienden der zondaars en armen aanschouwen, wanneer de onze niet goed genoeg voor u zijn. Hoe noemt gij die beteren dan den H. Franciscus van Assisi en den H. Vincentius van Paulo, dan den broeder der scholen en de zuster van barmhartigheid? . . . . . . „*De Communards*, Félix Pyat en Delescluze!"

Ik wil billijk zijn, al ware het ten nadeele mijner reputatie. Ik wil aannemen — niet uit valsche goedigheid, maar omdat ik het inderdaad geloof — dat de Communards ons door „de Christelijke partij der orde" te zwart zijn afgeteekend, namelijk in dien zin dat voor de zwaarste schuld van sommigen *allen* zijn aansprakelijk gesteld. Ik houd het er voor, op grond mijner 't zij dan veel of weinig beduidende menschenkennis, dat ook onder de medeplichtigen, ja wellicht onder de leiders van den opstand dwalenden geweest zijn ter goede trouw, in den grond niet slechter dan gij of ik, lieden waarin de aanleg kan zitten om betere Christenen dan gij of ik te worden. En ik ben vast overtuigd dat de moord der gijzelaars en de andere gruwelen der *Commune* door een groot

gedeelte harer aanhangers evenzeer als door Jozua Davids en door ons werden verfoeid, en dat zij die gaarne zouden belet hebben met gevaar of zelfs met opoffering van hun leven, indien 't hun mogelijk ware geweest. Ik zou dus, met één woord, mijne stem niet willen geven om zonder nader onderzoek alle Communards hier naar het schavot en ginds naar de hel te verwijzen.

Doch met al deze in mijn oog redelijke toegevendheid zou ik meenen een vergrijp tegen het gezond verstand en eene beleediging des lezers te begaan, indien ik het betoog ging leveren dat ook de minst schuldigen onder de mannen der *Commune* een misdadig middel hebben aangewend tot een onzinnig doel: het verwekken van burgeroorlog tot het verkrijgen van maatschappelijke gelijkheid. En onder *deze* lieden — ten deele afschuwelijke booswichten, ten deele lichtzinnigen of misleiden — de ware navolgers van Jezus te zoeken, zou een godslastering zijn wanneer het geen waanzin ware en het „vergeef het hun, Heer, want zij weten niet wat zij doen!" op den schrijver van *Joshua* niet zijn volle toepassing vond. *Hoe* hij tot dien waanzin vervallen is, en als met logische noodwendigheid *moest* vervallen, ziedaar wat ik aantoonen wil.

Wat blijft er over, zoodra men, met Jozua, opgeeft: „de wonderen, de leer der zondeverlossing, die van de Godheid van Jezus en van Zijne oneindige wijsheid", d. i. al datgene waaraan men buiten de katholieke Kerk inderdaad geen objectieven grond heeft te gelooven, terwijl men toch de werkelijkheid van den mensch Jezus niet gladweg loochenen wil? Dan blijft er eene legendaire voorstelling eener geschiedenis, waarvan ieder maken kan wat hem goeddunkt, of liever waarvan ieder maakt *wat hijzelf is.* Dan wordt de timmermanszoon van Nazareth voor gemeene naturen een mengsel van bedrog en dweeperij; voor edeler zielen een mensch die meer dan één ander het ideaal der zedelijkheid is nabijgekomen, doch wiens verheven persoonlijkheid door bijgeloof en onkunde misvormd geworden is; voor de edelsten en besten

der van God verdoolden, d. i. voor hen die zonder Hem doch (zoover dit tijdelijk kan samengaan) met een zuiver hart het heil der menschheid zoeken, een hervormer der Maatschappij, die den grondslag heeft gelegd waarop het gebouw der menschelijke broederschap opgericht kon worden. Naarmate de nijd, de zelfzucht of de menschenliefde in elks gemoed de overhand heeft, zal hij geneigd zijn tot aanneming van ééne dezer drie verklaringen, waarvan de derde slechts de practische — en daarom voor zelfzuchtige naturen minder aanlokkelijke — uitwerking is van de tweede. Immers, indien de leer van Jezus, afgezien van haar Christelijk dogmatischen zin, *iets* beteekenen zoude, dan moet zij de prediking van het communisme zijn, en dan had Jozua gelijk te beweren dat Jezus, als leeraar van het communisme, het beginsel heeft gesteld, waarop door zijne navolgers voortgebouwd moet worden. De bevoorrechting der armen, de veroordeeling der rijken, het voorschrift om alles te verkoopen en weg te geven, het geheele leven en de geheele prediking van Jezus zijn voor hem die er den *waren*, den *goddelijken* zin van verloren heeft, *of* een samenstel van overdrijving, dwaasheid en onbillijkheid *of* „*le communisme en action*". Wie dit niet toegeven, en de krachtigste uitspraken, de wezenlijke *machtwoorden* des Heeren tot platte alledaagsheden verknutselen wil, die heeft eenvoudig geen lust zijn zoogenaamd „ideaal van zedelijkheid" in toepassing te brengen, omdat het hem te zware offers kosten zoude, en omdat hij den aan zijn beweerden meester verschuldigden tol liever in woorden dan in geld en in levensgenot betaalt. Het strekt Jozua tot eer, dat hij althans zijn „humanitairen" Jezus van zulke vervalsching vrij gehouden heeft. En indien hij ten slotte zóóver afdwaalde om in het misdadige streven der Parijsche *Commune* eene poging tot zijn verwerkelijking te zien, dan was het eerst nadat hij alle betere pogingen ernstig beproefd en ijdel bevonden had. Het was de laatste kans des wanhopigen, na wier mislukking hem slechts te sterven overbleef.

Hij had, zelf een arme, al de vreeselijkheden der bitterste armoede, waarvoor wij zoo gaarne de oogen sluiten om ons geweten in rust te houden, manmoedig in het aangezicht gezien. Hij had met de ellendigsten geleefd als een hunner in alles, behalve in zedelijke vernedering. Hij had vruchteloos uitkomst gezocht bij de koude leer eener staathuishoudkunde, die voor de „hypothesen" van God en het hart geen plaats beschikbaar heeft, en die de moeielijkste maatschappelijke vraagstukken door eene rekenkunstige oplossing uit den weg te cijferen weet. Hij had de best gezinde „philanthropie" machteloos bevonden om iets deugdelijks te doen voor wie hare hulp het meest zouden behoeven — verharde zondaars, gevallen vrouwen, voor de vele duizenden en tienduizenden die wij „het schuim der samenleving" noemen, en waartegen „de partij der orde" geen ander redmiddel dan een verdelgingsoorlog weet, in zoover zij hen (de gevallen vrouwen b. v.) niet als een noodzakelijk tegengif en de onmisbare voorwaarde harer eigene „eerbiedwaardigheid" wenscht te behouden. Hij had ondervonden dat de nederbuiging der aristocratie tot de armen weinig resultaat opleverde, omdat zij de taal, de zeden en behoeften der armen niet verstaat en hen daarom niet wezenlijk kan helpen. Hij was eindelijk tot de overtuiging gekomen dat de waarschuwing van zijn ritualistischen vriend uit een sociaal oogpunt althans welgegrond was geweest, en dat tegen de kwalen der Maatschappij *enkelen* niets vermogen. Zoo was hij genoodzaakt geworden aansluiting te zoeken waar aansluiting te vinden was, en de samenwerking aan te nemen zelfs van onzuivere handen, wanneer hij slechts hopen kon dat die samenwerking tot *zijn* doel zou leiden. Zoo werd hij lid van werkmansvereenigingen, van de *Internationale*, waarin hij een middel tot verheffing van den arbeidersstand door vreedzame en edele pogingen zag; en zoo ging hij strijden voor de *Commune*, in wier vurig gewenschte zegepraal hij de „emancipatie van den arbeid," de vestiging van het Rijk der broederschap en gelijkheid begroette. Wie *daarom* Jozua een schurk, of

zelfs een verrader van zijn „humanitairen" Jezus noemen wil — ik doe niet met hem mede. Ik beweer dat hij noch logisch noch zedelijk zou hebben misdaan, *indien* hij niet misdaan had door den God Jezus prijs te geven vóór hij Hem gezocht had waar Hij voor iederen eerlijken zoeker is te vinden. *Dat alleen* was zijn misdrijf, al het overige de logisch voortgezette dwaling van een edel karakter.

Men versta mij echter wel. Ik ontken volstrekt niet dat de „humanitaire" Jezus van *Joshua Davidson* eene caricatuur is ook van den *mensch* Jezus, dien wij onafscheidelijk van Zijne Godheid vereeren, doch ik zeg dat het beeld des Heeren *noodwendig* tot *deze* of *eene dergelijke* caricatuur misvormd worden moet, wanneer men Zijne Godheid loochent en toch navolger van Zijne menschheid wil blijven. Juist daarom is de dwaalleer der moderne theologie dubbel gevaarlijk, en is het *veiliger* den raad van Strauss te volgen, en Christus geheel ter zijde te stellen, zoodra men Hem niet *aanbidden* wil. Voor ongeloovigen, die besloten zijn ongeloovig te blijven, is dit wel de beste moraal die uit het werk getrokken worden kan.

Voor ons eene betere. Het Christendom heeft de strekking niet om het lijden dezer wereld te genezen; het leert integendeel zijn *ongeneeslijkheid.* Het leert ons dat en waarom wij *allen* lijden moeten: „*ad curandos animae morbos.*" Het lijden is voor allen de onvermijdbare straf, en tevens het heilmiddel voor hen die „den koninklijken weg van het heilige Kruis" inslaan of vervolgen *uit keuze*, met opoffering van eigen wil aan den wil van God. Om ons het volmaakte voorbeeld dier opoffering te geven, en om Zijne zwakke navolgers aan de vrucht van Zijn volmaakt offer deelachtig te maken, *daartoe* is Christus in de wereld gekomen — niet om de kwalen en ellenden uit te roeien, die van ons aardsch bestaan onafscheidelijk zijn. Niet om ons deze verblijfplaats aangenaam te maken, maar om ons te leeren door de verachting der wereld rijp te worden voor het Hemelrijk (Illa est summa sapientia, per contemtum mundi tendere ad coelestia regna." *Im. Chr.* I, 1). Niet om

maatschappelijke hervormingen in te voeren, maar om ons voor te bereiden tot het burgerschap eener hoogere Maatschappij. Niet om de aarde te ontheffen van den vloek, maar om ons te ontheffen van den vloek der aarde. Eerst wanneer alle menschen wilden wat God wil, zou het een samenvallen met het ander; en dan zou het jammervol bestaan *dezer* aarde tegelijk met zijn reden geëindigd zijn.

Indien Christus de armen en treurenden boven de rijken en schijnbaar gelukkigen stelde, dan was het omdat de eersten *inderdaad* de van God bevoorrechten zijn. Indien Hij ons de werken der naastenliefde voorschreef, dan was het omdat de weg des offers de weg is ter zaligheid. En indien Hij het geheele offer van elk aardsch bezit en elk aardsch genot van sommigen eischte, dan was het omdat zij tot een hoogeren staat van volmaaktheid geroepen, en, als beheerders van een grooter talent, tot zwaardere rekenschap gehouden zijn. Dit alles had *niet* de beteekenis eener philantropische prediking tot verkrijging van een beteren maatschappelijken toestand. Tot toelichting dezer stellingen nog weinige woorden.

Uit liefde tot het leven in God de liefde tot *dit* leven te verliezen — ziedaar voor den Christen het eigenlijke levensdoel. Alles wat ons aan de aarde hecht is, uit dit *ware* oogpunt beschouwd, een bezwaar dat uit den weg geruimd, een hinderpaal die overwonnen moet worden. De bezittingen en genietingen dezer wereld zijn in den letterlijken zin *banden*, die de dood tegen onzen wil *verscheurt*, tenzij wijzelve ze hebben losgemaakt uit keuze. Daarom is de lichamelijke dood (voor allen een weldaad, ofschoon in zeer verschillende mate) geene pijnlijke weldaad voor hen, die reeds geestelijk voor de aarde gestorven zijn omdat zij den dood als weldaad erkenden. Dit doet de zelfmoordenaar niet, want hij verkiest den dood juist uit liefde voor het geluk der aarde: het denkbeeld *dit* te moeten ontberen wordt hem in een gegeven oogenblik te vreeselijk om te dragen. Het is eigenlijk niet zichzelven, maar het gevoel zijner wanhoop dat hij dooden wil. De Christen daar-

entegen verkiest den dood uit verachting van hetgeen den zelfmoordenaar boven alles dierbaar is; en indien hij, na zijn geestelijk sterven voor de aarde, het lichamelijk sterven niet verhaast doch geduldig afwacht, dan is het omdat hij zijn eigen wil aan dien van God geheel onderworpen heeft; omdat — althans in beginsel — hijzelf niet meer handelt, doch God in zich handelen laat. Zóó zegt de H. Paulus: „ik leef niet meer, maar Christus leeft in mij." Het behoeft geen betoog dat zelfs de besten onzer slechts *streven* kunnen naar deze volmaaktheid, dat de een haar meer dan de ander nabijkomen doch niemand haar bereiken kan. De zwakheid echter onzer pogingen verandert niets aan het doel; en wie niet met meer of minder ijver, met meer of minder bewustheid *dit* doel najaagt, jaagt naar ijdelheid. De edelsten zijn zij, die uit vrije keus *alles* weggeven voor het bezit der parel van oneindige waarde, d. i. de heiligen, de weinige „uitverkorenen", de bijzondere gunstelingen van God. De meeste Christenen willen wel *iets* geven, doch niet alles — en onder hen zijn de meest bevoorrechten zij wien God weinig te behouden overlaat, d. i. de armen, de treurenden, allen die de wereld „ongelukkigen" noemt. God doet voor hen nog in meer bepaalden zin dan voor de anderen wat zij uit eigen keus niet doen kunnen. Bij den rijke wordt krachtige medewerking met God, bij den arme weinig meer dan geene tegenwerking vereischt. Vandaar de groote moeielijkheid voor den eerste om met Lazarus in te gaan in het Hemelrijk.

Men zal mij met Jozua Davids tegenwerpen dat de armoede, en de gewoonlijk met haar verbonden onwetendheid, de voornaamste bron van zonde en misdaad zijn, en dat *deze* toch wel niet de door God gewilde middelen zijn zullen ter zaligheid.

Ik antwoord: armoede en onwetendheid zijn *op zich zelve* geene bron van zonden en misdaden. Indien zij tot *sommige* zonden meer dan de rijkdom en fijne beschaving aanleiding geven, zoo hebben deze evenzeer hare eigene verleidingen, waaraan de arme minder blootstaat. Men bedenke dat „zon-

digen" voor God iets geheel anders beteekent dan voor den strafrechter — nog afgezien hiervan dat de strafwetten niet door de armen zijn gemaakt. De arme heeft dit vóór dat hij zich veel lichter bekeeren kan, en zich ook *inderdaad* veel lichter bekeert, omdat hij veel minder hinderpalen te overwinnen heeft dan de rijke. Het uiterste gebrek is zeker een slechte raadgever, doch de groote voorspoed een nog slechtere. Uit onwetendheid *zondigt* niemand, hoewel zij ons allen telkens mistasten doet. Voor God is er geene zonde buiten *den wil om te zondigen.* Het kind van dieven, dat van zijne ouders het stelen leerde, is voor zijne diefstallen niet aansprakelijk zoolang niemand het iets beters leert, of zijn geweten het niet duidelijk zegt dat het zondigt. *Hoogere* wetenschap eindelijk is een goed geneesmiddel voor ruwe zeden, niet voor slechte harten. Wie veel weet, heeft veel te verantwoorden („Quanto plus et melius scis, tanto gravius inde judicaberis, nisi sanctius vixeris." *Im. Chr.* I. 2.). Stoffelijke en geestelijke armoede zijn dus geen wezenlijk kwaad, maar in den regel een voorrecht; zóó heeft Christus het zeer uitdrukkelijk en bij herhaling geleerd. Slechts *bij uitzondering* worden de rijke en de geleerde zalig, omdat slechts bij uitzondering hun schat en dus hun hart elders dan in hun rijkdom of hun geleerdheid is.

Zullen wij dan weldoen uit nijd, om aan de armen en lijdenden de gunst te ontnemen die God hun geschonken heeft? Neen — wij zullen weldoen omdat God het ons bevolen heeft, zoowel in de natuurwet des medelijdens die Hij in ons binnenste schreef als in Zijne bovennatuurlijke Openbaring. En God beveelt ons de barmhartigheid als het tegengif der *zelfzucht*, als den eersten graad des *offers*, als den ingang van den weg ter zaligheid. Onze liefdewerken zijn nuttig en noodig *voor ons zelve;* voor anderen alleen in zoover als God ze tot hun heil aanwenden wil. De grootste daad van barmhartigheid, de edelste zelfopoffering kan voor hem, ten wiens behoeve zij bedoeld werd, eene zeer slechte uitwerking hebben — zij is er niet minder om. Evenzoo kan

het kwaad, dat ik een ander toebrengen wilde, uitloopen op zijn goed. *De bedoeling* alleen der daad, niet de daad zelve, heeft waarde. En nu zegge men niet: die bedoeling is dan toch in haar laatsten grond weder zelfzuchtig, want zij is op de belooning der eeuwige zaligheid gericht. Immers juist dit is het hoogste wat door den mensch bereikt worden kan: het vergankelijke verachten voor het eeuwige, de *zichtbare* dingen voor de *onzichtbare*. Wie meent dat dit gemakkelijk is, kent de menschen en zichzelven niet. Er is eene aardsche en eene hemelsche zelfzucht — niet slechts verschillende, maar *tegenstrijdige* zaken — ; de laatste is niets anders dan de zucht naar God.

Wij moeten dus weldoen, omdat het Gode welgevallig is. Doch indien wij verwachten dat ons weldoen het lijden der menschheid wegnemen, of zelfs verminderen zal, dan zullen wij bedrogen uitkomen. Er bestaat evenmin reden om te gelooven aan eene genezing der maatschappelijke kwalen door de werken der Christelijke barmhartigheid als aan een algemeenen vooruitgang des menschdoms (iets geheel anders dan de *voortgang* van het Godsplan in de geschiedenis). Want lijden is des levens wet, en zijn opheffing in den éénen vorm maakt zijn optreding in den anderen onvermijdbaar. Het Kruis staat overal, en niemand kan het voor zichzelven of anderen ontwijken.

Jozua Davids heeft geleefd en is gestorven voor een hersenschim. Niet zonder eigen schuld, want hij zou de waarheid gevonden hebben, indien hij zijn zoeken niet ontijdig opgegeven had. En toch mogen wij vertrouwen dat de rechtvaardige God hem zachter zal oordeelen dan de wereld deed, en dat ook van hem het woord der ontferming zal gelden: „Zijne werken zullen vernietigd worden, maar hijzelf zal behouden worden als door vuur".

H. A. des Amorie van der Hoeven.

EEN STUDIE

OVER

DIERLIJK INSTINCT

NAAR AANLEIDING

VAN

VON HARTMANNS „PHILOSOPHIE DES UNBEWUSSTEN."

(*Vervolg.*)

Tot dusver gelooven wij niet, dat onze bewijsvoering veel tegenspraak ondervinden zal; thans echter komen wij aan het critieke punt.

„Aangenomen al, dat de dieren instinct bezitten, zeggen „onze tegenstanders, aangenomen ook, dat vele hunner ver-„richtingen door instinct worden bestuurd, voor ons geheel „onbegrijpelijk zijn, zoo wordt daardoor nog geenszins uitge-„sloten, dat hoogere dieren nu en dan duidelijk blijken van „redeneering en overleg vertoonen. Blijkt in vele gevallen „instinct hun drijfveer te zijn, even dikwijls worden duidelijke „sporen van verstand aangetroffen." 1)

---

1) „Echter zou men te ver gaan, indien men, gelijk door sommigen „gedaan is, de dieren enkel als werktuigen beschouwde, wier handelingen „alleen het gevolg zijn van blinde aandriften, die zij mede ter wereld „brachten. . . . . Dikwijls ziet men hen handelen met een zekere mate

Gewoonlijk volgen dan verschillende anekdoten van geleerde honden, schrandere paarden of verstandige koeien, die het laatste bewijzen moeten.

Wij erkennen gaarne, dat hier wezenlijk gevaar bestaat, zich te goeder trouw door schijngronden te laten overtuigen, dat er eenige zelfbeheersching noodig is, om niet uit het oog te verliezen, dat gelijksoortige verschijnselen niet altijd dezelfde oorzaak hebben en verder, hoe zeer wij van nature geneigd zijn, onze eigene vermogens, begrippen en redeneeringen ook te veronderstellen bij andere wezens, zonder daartoe het allerminste recht te bezitten. 1)

Van den anderen kant echter moet het ons aanstonds zeker wantrouwen inboezemen, wanneer wij zien, dat die z. g. blijken van rede en overleg zoo bij voorkeur, betrekking hebben op huisdieren.

„Zooals namelijk Cuvier zeer juist heeft aangetoond, schrijft „Prof. Schroeder van der Kolk, zijn onze huisdieren oorspronke- „lijk (d. w. z. uit instinct) gezellige dieren, die bij troepen „leven en waaronder één gewoonlijk het hoofd en de aanvoerder „is; hierdoor ligt volgzaamheid, gehechtheid en opmerking „meer in hun aard (in hun instinct), en valt het den mensch ge- „makkelijk zich als het hoofd en den aanvoerder te doen „gelden, wien zij gereedelijk volgen en van wien zij veel „overnemen." 2)

Op de tweede plaats zijn al deze dieren in meerdere of mindere mate *geleerde dieren.* Van de oudste tijden af heeft de mensch zich moeite gegeven, die dieren, welke hij wegens

---

„van overleg, hetwelk toont, dat zij het verband tusschen oorzaak en „gevolg, zooals zij het door de ondervinding geleerd hebben, zeer goed „weten in te zien." Prof. Harting. Bouwkunst der dieren. p. 6.

1) Hierover uitvoeriger in mijne artikelen „Gissing of zekerheid.' De Wachter. 1873.

2) Schroeder van der Kolk. „Het instinct bij planten, dieren en den „mensch" met eenige andere voordrachten en verhandelingen uitgegeven onder den titel „Ziel en ligchaam." Vergelijk aldaar p. 136 en 137.

hun gedweeheid, wegens de buigzaamheid, de plasticiteit van hun instinct tot huisdieren had uitverkoren, kunststukjes en gewoonten aan te leeren, die hem vermaakten of nuttig waren. Even als het den duivenfokker of veehouder gelukt, *binnen de grenzen der soort*, verscheidenheden aan te kweeken met betrekking tot kleur, grootte of lichaamsvorm, — een waarheid, waarvan ons iedere landbouwtentoonstelling overtuigen kan — evenzoo is het mogelijk, dat door *aanhoudende zorg en tusschenkomst van den mensch*, een aangeleerde gewoonte overgeërfd wordt gedurende verscheidenie generatiën. Gelijk een of andere kleur van haar, gelijk korte hoornen b. v. erfelijk kunnen zijn bij een bepaald ras van rundvee, zoo kan ook zekere aanleg of gewoonte van de ouders worden overgenomen. Men merkt dit o. a. op bij jachthonden en nog sterker bij herdershonden.

De handelingen onzer huisdieren zijn dus het uitvloeisel, de resultante, van meerdere, zeer verschillende krachten, de natuurlijke aard en de gewoonten, die het dier, hetzij zelf aangeleerd, hetzij van zijn ouders geërfd heeft. De grootte en den invloed van ieder dezer krachten op zich zelf te berekenen kan hoogst moeielijk zijn, terwijl dikwijls allerlei nevenomstandigheden tot het vormen van onjuiste gevolgtrekkingen medewerken. Kende men in dergelijke gevallen de levensgeschiedenis van het dier met alle bijzaken, die daarop invloed hebben uitgeoefend, ik twijfel niet, of men zou ook van den schrandersten poedel met Faust getuigen:

„Ich finde nicht die Spur
„Von einem Geist und alles ist Dressur."

Wegens deze complicatie van oorzaken en nevenoorzaken houden wij het er voor, dat huisdieren, zooals honden, paarden, enz. evenmin geschikt zijn, ons de ware natuur te leeren kennen van dierlijke verrichtingen, als zij strekken kunnen, om de grenzen aan te geven van de veranderlijkheid der soort *in den natuurstaat*, waartoe zij door het Darwinisme misbruikt

worden. Wenschen wij dus de vraag te beantwoorden, of er werkelijk een grens valt te trekken tusschen de handelingen van hoogere dieren of tusschen *sommige* handelingen van hoogere dieren en die handelingen van lagere schepselen, welke men zonder eenigen twijfel *niet* aan verstand, maar aan instinct moet toeschrijven, dan richten wij bij voorkeur het oog op dieren, welke in normalen toestand, vrij in de natuur worden aangetroffen.

Beginnen wij bij het begin, hier de laagste klasse van levende schepselen!

Niet lang geleden publiceerde Dr. Engelmann in „Pflügers „Archiv für Physiologie" 1) een alleraardigste waarneming aangaande een klein, zeer laag bewerktuigd diertje, dat Arcella vulgaris heet en in het water onzer sloten wordt aangetroffen. Met het bloote oog kan men het nauwelijks zien; om zijn levenswijze te studeeren is men dus genoodzaakt het mikroskoop te hulp te roepen. Bij een genoegzame vergrooting doet het zich voor als een klompje samentrekbare gelei (protoplasma), dat van boven door een bolvormig schildje bedekt wordt, terwijl aan de onderzijde korte, stompe verlengselen (Pseudopodiën), door vormverandering van gansch het geleiachtig klompje kunnen uitgestoken en weer ingetrokken worden. Nu is het zeker niet aan te nemen, dat dit slijmkogeltje, waarbij niets gevonden wordt, wat in de verte op hersenen gelijkt, zeer sterk zal wezen in 't redeneeren en toch met hoeveel schijnbaar overleg weet het zich te helpen!

Keert men namelijk in een druppel water dit wezentje om, zoodat het op den rug, op het schildje komt te liggen, dan is het geheel hulpeloos; het kan zich niet omwentelen, om weder in zijn natuurlijken stand te komen. Doch ziet! daar

---

1) In uittreksel vindt men de mededeelingen van Dr. Engelmann weergegeven in het „Album der Natuur." Jaargang 1872. Dr. P. Harting „Hydrostatische toestellen in het dierenrijk. p. 360". Vergelijk ook v. Hartmann. l. c. p. 80—82.

ontwikkelen zich binnen het lichaampje eenige luchtbellen! Deze groeien langzamerhand aan; het diertje wordt zoodoende soortelijk lichter dan de vloeistof, waarin het zich bevindt en stijgt eindelijk naar boven tot het een of ander voorwerp bereikt, waaraan het zich kan vasthouden. Soms echter zal door een toevallige draaiing, niet de onderzijde, maar de rugzijde, tegen het voorwerp stooten. Ook hierdoor laat de Arcella zich niet van haar stuk brengen. De luchtblaasjes worden dan aan den eenen kant iets grooter, aan den anderen iets kleiner; het schoteltje, dat de rugzijde vormt, neemt daardoor voortdurend een schuineren stand aan; eindelijk staat het geheel vertikaal; de pseudopodiën kunnen nu het voorwerp bereiken en het geheele diertje kantelt om.

Door lange, vruchtelooze pogingen werd het blijkbaar vermoeid; het rustte dan eenigen tijd uit, alvorens op nieuw te beginnen. Zooals Dr. Engelmann verhaalt, geschiedden al deze bewegingen met zóó groote nauwkeurigheid, dat men, de omstandigheden in aanmerking genomen, bijna met volkomen zekerheid kan voorspellen, of een Arcella luchtblazen zal ontwikkelen, al dan niet en, zoo deze reeds aanwezig zijn, of zij grooter of kleiner zullen worden.

Zijn wij nu verplicht aan te nemen, dat het te voorschijn komen en verdwijnen, het grooter of kleiner worden van elke luchtbol een gevolg is van beredeneerd overleg van dit mikroskopisch slijmkogeltje? Is het te gelooven, dat dit wezentje ieder oogenblik van zijn leven de wetten van evenwicht en hydrostatica *met bewustzijn* in toepassing brengt?

Ik houd mij overtuigd, dat niemand mijner hoorders, die straks heeft toegegeven, dat in het dierenrijk werkelijk gevallen van instinct voorkomen, hier zelfs de mogelijkheid van overleg zal willen aannemen.

Vastgesteld derhalve wat bij Arcella vulgaris is waargenomen bewijst geen redelijk verstand, moet verklaard worden door instinct!

Beschouwen we nu een eenvoudig geval, waarin door een

dier, wat geen huisdier is, naar de meening onzer tegenstanders, blijken van overleg worden gegeven.

De meest ijverige en geleerde voorvechter van het z. g. dierlijk verstand ten onzent is zeker Prof. Harting te Utrecht: wij willen dus hem laten optreden als woordvoerder der tegenpartij. — Den jaargang 1872 van het „Album der natuur", een populair-wetenschappelijk tijdschrift, onder redactie van Prof. Harting, doorbladerende, treffen wij de volgende geschiedenis aan, een onder vele, waardoor de Utrechtsche hoogleeraar zijn geliefkoosde theorie ingang tracht te verschaffen. Het verhaal is ontleend aan een derde, doch werd met diens toestemming door Prof. Harting gepubliceerd. Het luidt als volgt:

„Ik had eenige jaren geleden een aquarium en daarin o. a. „watersalamanders. Van een dezer diertjes heb ik het vol„gende gezien. Het beestje was aan het vervellen. De oude „huid was gedeeltelijk reeds omgestulpt en sleepte hem achterna. „Maar 't achterste gedeelte bleef vastzitten. Ik heb ergens „gelezen — ik weet niet waar — dat de salamanders bij het „afstroopen van hun huid door nauwe reetjes kruipen, om zoo „hun last kwijt te raken. In mijne aquarium waren eenige „waterplanten, waarvan enkele tamelijk stevige takjes hadden. „Het salamandertje zwom herhaaldelijk, blijkbaar met opzet, „tusschen dicht bij elkaar staande takjes door. Maar het hielp „niet. Op eens zag ik hem twee of drie maal *snel* in enge „kringen om een takje zwemmen. Het eind van het hem „achterna slepend vel kronkelde dien ten gevolge om het takje „en met een fermen ruk trok hij als 't ware zijn overjas uit. „Het was wezenlijk allermerkwaardigst om te zien. Hoe komt „het diertje aan de wetenschap, dat op die wijze zijn sleep „zal worden vastgeslingerd? Door toevallige ervaring? De „geheele handeling geschiedde blijkbaar met volkomen bewust„heid van doel." 1)

1) Album der Natuur. Jaargang. 1872. Dr. Harting. „Geleerde Honden". p. 186 en 187.

Tot zoover Dr. Egeling, de zegsman van Prof. Harting!

Het voorbeeld is werkelijk heel aardig: de salamander, een dier, dat ons overigens zelden in de gelegenheid stelt, zijn vernuft te bewonderen, gedroeg zich volkomen, of hij een helder, practisch menschenverstand had bezeten en wij kennen weinig geschiedenissen van z. g. schrandere dieren, waarin meer schijnbaar overleg wordt ten toon gespreid.

Doch laat ons van de andere zijde de handelwijze van den salamander een oogenblik vergelijken met die van Arcella! „Hoe komt de salamander aan de wetenschap dat op die wijze „zijn sleep zal vastgeslingerd worden?" Maar hoe kwam de Arcella tot de wetenschap, dat zij door luchtblazen te ontwikkelen, haar soortelijk gewicht kon veranderen, dat zij door luchtblazen rechts of links te doen aangroeien of verdwijnen, haar lichaampje kon doen omkantelen?

De „wetenschap" van Arcella schijnt ons volstrekt niet onder te doen voor die van den salamander en met evenveel recht, gelooven wij, kon men van de bewegingen van Arcella zeggen: „de geheele handeling geschiedde blijkbaar met bewustzijn „van doel." Toch kwamen wij tot het besluit, dat aan dit protoplasma-klompje geen redeneering mocht worden toegekend. Prof. Harting zelfs wil die niet aannemen. 1)

Met welk recht zouden wij dan bij den salamander in tegengestelden zin concludeeren? Omdat hij grooter is misschien, of lichamelijk een hoogere organisatie bezit? . . . Maar het is duidelijk, dat dit niet beslissen mag in een vraagstuk, wat alleen betrekking heeft op psychische verrichtingen!

Men vergelijke een spin, die een vliegje tracht te vangen, met een kat, die op een muis loert en de conclusie kan niet uitblijven, dat men te doen heeft met handelingen van dezelfde soort. Beide dieren bezitten verstand of anders de kat even-

---

1) „Is het niet *alsof* het diertje opzettelijk gas in zijn binnenste af- „scheidt, om zoo als een luchtballon omhoog te rijzen", enz. Prof. Harting. „Hydrostatische toestellen in het dierenrijk." l. c.

min als de spin. Meer nog! wanneer beiden rede en overleg bezitten, wordt de kat hierin ver overtroffen door de spin, die een kunstig web bouwt om hare prooi te overmeesteren en dit met inachtneming van allerlei bijkomende omstandigheden. Nimmer toch zal een spin, die gewoon is, haar web aan takjes en bladeren te bevestigen, kunnen volstaan met een vroeger slavelijk na te maken. De afstand der aanhechtingspunten moet telkens op nieuw worden bepaald, beschadigde plaatsen worden weder hersteld, enz. 1) Nu wenschten wij wel eens te vernemen, op welken grond zij, die de kat verstand toekennen, het aan de spin zouden ontzeggen. Doch van den anderen kant wederom, handelt de spin, die haar web herstelt, veel anders dan de wijngaardslak, die tegen den winter haar huisje van een deksel voorziet, dan het weekdier, dat zijn gebroken schelp herstelt, de schelp, die afgescheiden wordt door het eigen lichaam, daar deel van uitmaakt, als het ware een uitwendig geraamte vormt? Verder! wanneer men een slak den kop afsnijdt, groeit die met voelhorens, oogen, enz. weder volkomen aan; bij salamanders worden afgesneden pooten met al hun verschillende beentjes op nieuw gevormd; deze proef gelukte tot zes malen toe in één zomer bij denzelfden individu: 2) en niet slechts bij dieren, ook bij menschen komen dergelijke verschijnselen voor.

„Zelfs indien bij ons een deel vernietigd wordt, zegt Prof. „Schroeder van der Kolk, en b.v. het middengedeelte van het „scheenbeen, door een geweldige beleediging afsterft, worden „de doode gedeelten uitgeworpen en wordt door nieuwe been„afscheiding dikwijls een geheel nieuw been gevormd, zonder „dat de lijder er iets van bemerkt, noch, indien hij den gang „der natuur niet stoort, door zijn wil hier iets toe of af kan „doen. Is nu het herstellen van den kop eener slak, van de „pooten van een krab of salamander, (van een verbrijzeld

---

1) Prof. Harting. Bouwkunst der dieren. p. 7.

2) Prof. Schlegel. Kruipende dieren van Nederland. p. 42.

„scheenbeen) minder kunstig en doelmatig dan wanneer wij „zien, dat een rups haar geschonden weefsel of een vogel zijn „geschonden nest naar hetzelfde model herstelt? *Dit laatste „heeft slechts meer den schijn van overleg en verstand*, maar „is in geenen deele meer te bewonderen. In beide gevallen „werkt dezelfde onwillekeurige, ingeschapene eigenschap der „levenskracht, hetzij dezelfde werking als organisch instinct „onmiddelijk geschiedt op de stof, hetzij als dierlijk instinct „op het psychisch vermogen." 1)

Tot de listigste streken van den vos behoort zeker, dat, wanneer de eigenaar van een geplunderd kippenhok hem in zijn schuur ontmoet en met een knuppel gewapend, het „jus talionis" op hem wil toepassen, onze vriend Reinaard, na eenige slagen ontvangen te hebben, onbeweeglijk blijft liggen en zich houdt alsof hij den laatsten adem reeds had uitgeblazen. Nauwelijks echter heeft de vijand, voldaan over zijn wraakgericht, de hielen gekeerd, of de schijndoode herleeft, sluipt naar een opening, die hij voortdurend in het oog had gehouden en herwint zijne vrijheid. — Een ander maal heeft zijn loosheid zich laten verschalken door een klem, waaruit

---

1) Schroeder van der Kolk. l. c. p. 141. Leerzaam is hier ook de volgende bemerking van von Hartmann. „Auffallend, zegt hij, ist die „mechanische und chemische Widerstandsfähigkeit lebender Gebilde, die „sofort nach dem Tode erlischt. Sie ist am Besten am Magen und Darm „zu beobachten. Die gallertartigen Medusen verdauen, ohne verletzt „zu werden, mit stacheligen Panzern versehene Thiere; der Magen von „Vögeln zerkleinert Glasstücke und krümmt eiserne Nägel ohne verwun„det zu werden.... Der Darm von Schollen uud Schleimfische ist oft „von scharfen Muschelschalen ganz vollgestopft und ausgedehnt und wird „nach dem Tode bei einer geringen Erschütterung durchschnitten. Diese „Erscheinungen sind, da eine grössere mechanische Festigkeit des lebenden „Gewebes nicht zu denken ist, nur durch Reflexbewegungen (v. H. houdt „reflex-bewegingen voor verschijnselen van psychische natuur) zu erklären, „vermöge derer der bei einer Bewegung der scharfen Gegenstände bedrohte „Theil zurückweicht und die übrigen Theile den scharfen Gegenstand in „eine ungefährlichere Lage bringen." v. Hartman l. c. p. 136.

het hem onmogelijk valt den gekneusden voorpoot te bevrijden. Daar nadert reeds zijn vijand, de mensch, om hem in dezen hulpeloozen toestand voor goed zijn roofdaden te verleeren.

„Aux grands maux les grands rémèdes", denkt Reinaard; „liever op drie pooten leven dan mij te laten doodpreugelen" en onverschrokken verricht hij zelf de noodzakelijke amputatie en bijt zich den gevangen voorpoot af.

Zoo ergens, dan hebben wij toch hier blijken van verstand en ieder, die geneigd is, hetzij bij alle dieren, hetzij bij enkele, overleg aan te nemen, moet het zeer waarschijnlijk vinden, dat de vos op die wijze geredeneerd heeft. Maar . . . daar bestaat ook een klein kevertje, dat Anobium pertinax heet en tot gewoonte heeft, zoodra een vijand nadert, zijn pooten in te trekken en zich schijndood te houden. 1)

Zooals de groote insectenkenner de Geer eens gezien heeft, laat het zich langzaam braden zonder het geringste levensteeken te geven. Van daar zijn naam; Anobium beteekent *levenloos*, pertinax *halsstarrig*. De reden dezer zonderlinge handelwijze is klaarblijkelijk dezelfde als bij den vos. Vele groote roofkevers namelijk voeden zich alleen met levend aas en zullen dus den sluwen schijndoode meestal ongemoeid laten. 2)

Zou het nu consequent zijn, de handelwijze van den vos aan verstand, die van Anobium aan instinct toe te schrijven?

Evenzoo in het tweede geval! Wanneer men een spin aan een harer pooten vasthoudt, rukt zij zich los met achterlating van het beklemde lichaamsdeel. Sterker nog! Wanneer men dezelfde spin tusschen de vingers neemt en dan een harer pooten beschadigt, zonder dien evenwel van den romp te scheiden, verricht het dier zelf de amputatie van het lichaamsdeel, dat haar later slechts tot last zou verstrekken. Zij bevestigt het daartoe met verschillende draden van haar spinsel aan een of ander voorwerp, stelt zich schrap op de overige

1) Dezelfde gewoonte bestaat bij verschillende andere insecten.

2) Bach. l. c. p. 53.

pooten, een sprong en de operatie is gelukt, de beschadigde poot is van het lichaam gescheiden. 1)

Evenzoo is het een bekende zaak, dat de krabbe haar gewonde pooten en scharen afstoot, dit wil zeggen, dat zij eenvoudig door het dier worden losgelaten; hoe? — dat blijft de vraag. Minder bekend is het, dat dergelijke verschijnselen, klaarblijkelijk met hetzelfde doel, nu en dan ook bij den mensch voorkomen, zonder dat wil of bewustzijn er iets mee te maken hebben. Wij noemden reeds het afstooten van beenschilfers, doch hetzelfde verschijnsel openbaart zich somtijds veel krachtiger. Ik wil mijn geachte toehoorders het akelig verhaal sparen der ziektetoestanden, waarbij dit afstooten van gansche stukken van inwendige organen heeft plaats gehad: het is niettemin een feit en evenzeer dat na eenigen tijd de natuur alles weder in zijn oorspronkelijken vorm hersteld had en dat de patienten genazen. 2)

Doch niet alleen in buitengewone ziektegevallen, ook in geheel normale omstandigheden kan men veel bij zich zelven opmerken, wat omtrent de instinctmatige handelingen der dieren eenig licht verspreidt. Hoeveel uiterst doelmatige bewegingen en verrichtingen hebben niet plaats in ons eigen lichaaam, zonder dat de wil er iets over te bevelen heeft, zonder het minste overleg van onze zijde! Men denke hier slechts aan de bewegingen van het hart en de bloedvaten, van de maag en ingewanden, waardoor het voedsel op allerlei wijzen verwerkt en naar de verschillende deelen van het lichaam wordt heengevoerd. 3)

---

1) v. Hartmann. l. c. p. 126.

2) Ibid. p. 131.

3) „Am Darm beginnt die Bewegung am unteren Theil der Speisen-„röhre und schreitet wurmförmig von oben nach unten fort, aber eine „Welle ist noch nicht abgelaufen, so beginnt schon die nächste. Haben „nicht diese Darmbewegungen die täuschendste Aehnlichkeit mit dem Krie „chen eines Wurmes, bloss mit dem Unterschiede, dass der Wurm sich „dadurch auf der Unterlage fortschiebt, während hier der Wurm befestigt

Naar gelang der sterkte van het licht, dat in ons oog valt; b. v. wordt de pupil samengetrokken of verwijd, om duidelijk te zien worden de wenkbrauwen naar omlaag getrokken; om beter te hooren wordt de mond geopend; bij het slikken door allen het bovenste deel der luchtpijp iets opgetrokken. Al deze handelingen hebben voor ons hooge beteekenis, zijn zeer nuttig, maar worden niettemin zonder nadenken verricht, het *waarom* is aan verreweg de meesten onbekend. „Of hoevelen „weten b. v. dat het herhaaldelijk sluiten en knippen der „oogleden o. a. ten doel heeft, de geheele voorvlakte van den „oogappel en bijzonder het hoornvlies te bevochtigen met de „vloeistof, die voortdurend door de traanklieren binnen de „oogkassen wordt afgezonderd, om zoo het verdampen van „ „het waterachtig vocht" der beide oogkamers te verhoeden en „het z. g. breken van het oog te voorkomen, en tegelijkertijd „om de vloeistof, die hierbij overtollig is, met behulp der „beide traanpunten, die zich op kleine verhevenheden van den „rand der oogleden bevinden, naar den binnen ooghoek en de „tranenholte te voeren, vanwaar zij dan door het traankanaal „in den neus wordt geleid." 1)

Al deze verrichtingen — wij zouden er nog vele kunnen noemen — die betrekking hebben tot het dierlijke, het sensitieve leven van den mensch geschieden zonder redeneering of overleg van onze zijde; de ervaring kan er ons ieder oogenblik van overtuigen. Stellen wij ons echter voor, dat er wezens bestonden, begaafd met denkvermogen, maar overigens van geheel andere natuur dan de mensch, en dat de verschijnselen, die wij daar even bespraken, door die denkbeeldige wezens konden waargenomen worden, zouden zij dan niet gemakkelijk tot de onjuiste conclusie komen, dat de

---

„ist und die innere Unterlage, die Speisemassen und die Faeces fortge-„schoben werden. Sollte das eine Wollen heissen dürfen und das andere „nicht?" Phil. des Unbew. p. 56.

1) Dr. Ludwig Schütz. Das Thier hat keine Vernunft. Münster. 1871.

hartslag, de bewegingen der maag, het knippen met de oogen, enz. door *ons* verstand, door *onzen* wil werden bestuurd? Zij zouden dwalen, maar deze dwaling komt ons vergeeflijker voor dan de verwarring van instinct en menschelijke rede, die tegenwoordig zoo algemeen is. De vergelijking immers van de schijnbaar beredeneerde handelingen van hoogere dieren met stellig *niet* beredeneerde van lagere schepselen, — wij konden hier zelfs afdalen tot het plantenrijk — de analogie aan de andere zijde tusschen de verschijnselen, die in het dierenrijk worden aangetroffen, en veel wat wij aan ons eigen lichaam kunnen waarnemen, voert noodzakelijkerwijze tot de gevolgtrekking, dat niets het recht verleent, wanneer men het bestaan van instinct eenmaal heeft aangenomen, sommige dierlijke handelingen aan iets anders dan instinct, aan *rede* toe te schrijven.

Nog duidelijker zal dit worden, wanneer men hierop let, dat het z. g. verstand bij dieren zich alleen vertoont onder bepaalde omstandigheden, die als het ware door de natuur zijn voorzien. Wordt het dier buiten die omstandigheden geplaatst, dan eerst blijkt ten volle, hoe zeer het motief zijner handelingen van rede verschilt, hoe weinig het verband tusschen middel en doel door het dier zelf begrepen werd. Zoo verhaalt Cuvier de geschiedenis van een bever, die in een getraliede kooi werd gevangen gehouden en niettemin met takken, die men hem gaf, een woning trachtte te bouwen buiten de spijlen van zijne gevangenis. Wanneer men de eieren van vogels wegneemt gedurende de broedperiode gaan zij dikwijls geheel doelloos voort met op het ledige nest te broeden, ja men heeft zelfs bij een Noordschen zwemvogel, den Jan van Gend (Sula alba) waargenomen, dat hij in een dergelijk geval niet alleen bleef broeden, maar ook, dat hij tegen den tijd, dat hij anders jongen zou gehad hebben, om voedsel uitvloog en groote hoeveelheden daarvan in het ledige nest spuwde. 1) Wanneer

1) L. Schütz. l. c. p. 68.

men de eieren uit het nest eener klokhen verruilt tegen vormlooze stukken krijt, zal de vogel met dezelfde zorgvuldigheid broeden als te voren. 1) De proef gelukte zelfs met een ijzeren ketting. „De aasvlieg (Musca vomitoria en carnaria) legt hare „eieren op rottend vleesch, waarin haar toekomstig kroost „overvloed van voedsel vindt; door den stinkenden reuk van „eenige onzer kasplanten, zooals Stapelia variegata, hirsuta „en andere misleid, legt zij ook op deze bloemen hare eieren, „waardoor de jongen uit gebrek aan voedsel allen moeten „omkomen. De planten behooren aan de Kaap thuis en het „instinct dezer vlieg is alleen voor onze streken berekend, waar „zij in de natuur dergelijke misleiding niet te duchten had." 2)

Voegen wij hier nog bij, dat, terwijl de rede vatbaar is voor ontwikkeling en volmaking, het z. g. dierlijk verstand dit vermogen mist en in dezelfde soort stationair blijft gedurende alle eeuwen, dan mogen wij de stelling voor bewezen houden: het dier bezit geene rede, alleen instinct; ook de hoogere dieren handelen doelmatig zonder overleg, zonder eenigermate het verband tusschen middel en doel te beseffen.

Veel, zeer veel waarschijnlijk, in het instinct zal ons altijd duister en onbegrijpelijk blijven. Mogelijk evenwel kan tot beter begrip er van volgend citaat van Cuvier iets bijdragen: „On ne peut se faire d'ideé claire de l'instinct, zegt deze „groote dierkundige, qu'en admettant que les animaux ont „dans leur sensorium des images ou sensations innées et con„stantes, qui les déterminent à agir comme les sensations „ordinaires et accidentelles déterminent communément. C'est „une sorte de rêve ou de vision, qui les poursuit toujours et „dans tout ce qui a rapport à leur instinct; on peut les regarder „commes des espèces de somnambules." 3)

---

1) Schroeder van der Kolk. l. c. p. 94.

2) Schroeder van der Kolk. l. c. p. 94. Vele slaande bewijzen tegen de voorstanders van het z. g. dierenverstand zijn ook te vinden in Prof. Altum „Der Vogel und sein Leben,"

3) Cuvier. Le règne animal. 1817 T. I. p. 54.

Ook von Hartmann 1) houdt de wondervolle kennis, welke dieren bij de uiting van hun instinct meermalen aan den dag leggen, kennis die dikwijls betrekking heeft op zaken en toestanden, die nog niet aanwezig zijn voor „ein unbewusstes Hellsehen", gelijk hij het uitdrukt, wat zeer veel overeenkomst heeft met de verschijnselen, die men waarneemt bij somnambules en gemagnetiseerde personen.

Hier evenwel bevinden wij ons geheel op het gebied der hypothese: wij willen daarin niet verder doordringen, maar thans met een enkel woord aantoonen, in hoeverre de feiten, die de natuurlijke historie leert kennen, in overeenstemming zijn te brengen met de uitspraken van de Christelijke wijsbegeerte, meer bepaaldelijk met de stellingen, die door den H. Thomas reeds in de 13de eeuw verdedigd werden.

„De dieren bezitten alleen kennis voor zoo ver zij die noo-„dig hebben bij hunne handelingen", 2) leerde de heilige Kerkleeraar: hetzelfde, niet waar, toonden wij aan door verschillende voorbeelden.

„De dieren zoeken geenszins het doelmatige, noch vluchten „het schadelijke door een verstandelijk overleg, maar door „hun natuurlijk instinct en zinnelijk kenvermogen." 3) Is het

---

1) v. Hartmann. l. c. p. 91 en volgende.

2) Cognitio est animalibus brutis propter necessitatem actionis tantum. „Sensus autem propter duo diliguntur, scilicet *propter cognitionem et* „*propter utilitatem*. . . Sed quia apprehendere ipsam cognitionem, tanquam „bonum quoddam, proprium est hominis, primae delectationes sensuum, „*quae scilicet sunt secundum cognitionem* sunt propriae hominum, in quan-„tum deliguntur *propter utilitatem* sunt communes omnibus animalibus. . . „*Utilitas enim sensibilium attenditur secundum ordinem ad conservationem* „*naturae animalis*." Summa theol. I. 2. Q. XXXI 6 c. Menige plaats in v. Hartmanns Philosophie stemt met dit laatste geheel overeen.

„In aliis enim animalibus invenitur secundum aestimationem naturalem, „quaedam participatio prudentiae *ad aliquos particulares actus*; in homine „autem *universalis* prudentia, quae est ratio omnium agibilium." I. 2. Q. XCVI. 1. c.

3) „Dicendum, quod bruta animalia moventur ad finem, *non quasi con-*

niet alsof von Hartmann zijn definitie van instinct aan deze stelling ontleend had?

Opmerkelijk ook is de volgende uitspraak: „De geest is „geheel in elk lichaamsdeel aanwezig, wat haar volmaaktheid „en wezen aangaat, niet echter volgens de geheelheid van „hare werking, omdat zij niet elke harer vermogens in ieder „lichaamsdeel uitoefent." 1)

Verklaart dit niet volkomen het anders geheel onbegrijpelijk feit, dat door het herstellingsvermogen bij een dier nu eens een afgeworpen schaar of verminkte voorpoot, dan weder een afgesneden staart of achterpoot op nieuw gevormd wordt zonder dat hierbij ooit vergissing zal voorkomen en bijv. een achterpoot zal ontstaan op de plaats, waar men een voorpoot moest verwachten en omgekeerd?

Bijna alle feiten, door von Hartmann medegedeeld in zijn hoofdstukken „Der unbewusste Willen in den selbständigen „Rückenmarks-Ganglien" en „Das Unbewusste in der Natur„heilkraft" zou men tot bewijs dezer stelling kunnen bijbrengen.

Uit den rijken schat van merkwaardige citaten, die hier nog konden volgen, kiezen wij slechts één enkel, de definitie waardoor het verschil en de overeenkomst tusschen menschelijke en dierlijke handelingen scherp wordt vastgesteld.

„Dier, zegt de H. Kerkvader, is het wezen, dat alleen een „zinnelijke natuur heeft; redelijk het wezen dat eene verstan„delijke, mensch het wezen, dat beide naturen bezit." 2)

„*siderantia quod per motum suum possint consequi finem*, quod est pro„prie intendentis, *sed quasi concupiscentia finem* naturali instinctu. I. 2. Q. XII. 5 ad 3.

1) „Anima est in qualibet parte corporis secundum totalitatem perfec„tionis et essententiae, non autem secundum totalitatem virtutis, quia non „secundum quamlibet potentiam est in qualibet parte corporis, sed se„cundum visum in oculo, secundum auditum in aure, et sic de aliis. I Q. LXXVI. 8 c.

2) „Animal significat id quod habet naturam sensitivam, rationale vero

Hierbij dient in het oog gehouden, dat onder *zinnelijke natuur* door den H. Thomas niet alleen het gebruik der uitwendige vijf zintuigen verstaan wordt, maar tevens dat van vier inwendige, n.l. algemeen gevoel, zinnelijk kenvermogen, voorstellings- en herinneringsvermogen. 1)

Zeggen deze weinige woorden niet zooveel als al het voorgaande en ligt er niet duidelijk in opgesloten, dat de meer zinnelijke verrichtingen bij den mensch van gelijken aard moeten zijn als de handelingen der dieren, wijl beide voortvloeien uit hetzelfde beginsel, de natura sensitiva.

Zoo zien wij, M. H! zoo zullen wij in het vervolg dezer lezing nog meer en meer zien, hoe reeds vóór zes eeuwen in den stikduisteren nacht der middeleeuwen, een monnik, een man, op wien het meerendeel onzer hedendaagsche geleerden, om zijn habijt, om zijn gebrekkige natuurkennis, laag zou neerzien, met zijn scholasticke vormen, die men tegenwoordig zoo belachelijk, zijn syllogismen, die men zoo beuzelachtig en ongenietbaar vindt, tot resultaten kwam, waaraan het later natuuronderzoek slechts weinig weet te verbeteren of toe te

---

„quod habet naturam intellectivam, homo vero quod habet utramque. I. Q. LXXXV. 5 ad 3.

1) Recipit et conservat animal species sensibiles et intentiones quasdam „quas non percipit sensus exterior; necesse est igitur ponere tantum qua„tuor vires interiores sensitivae partis dictis officiis distinctas, *sensum „communem, imaginationem, aestimativam et memorativam.*" I. Q, LXXVIII. 4 c.

Wat door de „aestimativa", het zinnelijk kenvermogen, gelijk wij vertaald hebben, moet verstaan worden, blijkt uit volgend citaat: „Necessa„rium est animali ut quaerat aliqua vel fugiat non solum quae sunt con„venientia ad sentiendum sed etiam propter aliquas alias commoditates et „utilitates sive nocumenta, sicut ovis videns lupum venientem fugit, non „propter indecentiam coloris vel figurae, sed quasi inimicum naturae et „similiter avis colligit paleam, non quia delectet sensum sed quia est utilis „ad nidificandum (men denke hier aan de verschillende voorbeelden uit „v. Hartmann bijgebracht p. 97) Ad apprehendum autem intentiones, quae „per sensum (externum) non accipiuntur ordinatur *vis aestimativa.*" Ibid.

voegen, die nog heden gerust met de „Speculative Resultate „nach naturwissenschaftlicher Methode" kunnen vergeleken worden.

Beiden stemmen overeen in hunne getuigenis, het dier bezit instinct, geen verstand. Het gehoorzaamt bij zijn verschillende handelingen aan een vreemden, oppermachtigen, oneindigen wil. 1)

(*Wordt vervolgd.*)

Rolduc, Februari 1874. Dr. P. J. F. Vermeulen.

1) Voor het geval dat het iemand mijner lezers mocht bevreemden of aanstoot geven, bij de behandeling eener natuurkundige quaestie, de Summa theologica van den H. Thomas geciteerd te vinden door een niet-theoloog, zij hier opgemerkt, dat in den bloeitijd der Scholastiek, de eeuw van Thomas van Aquinen, Albertus Magnus en Bonaventura, de theologie een universaal-wetenschap geworden was, die alle menschelijke kennis, op welk gebied ook, in zich had opgenomen. Wil men derhalve het oordeel van de groote genieën uit dien Christelijken voortijd leeren kennen, ook omtrent vraagstukken, die men tegenwoordig tot het gebied van andere wetenschappen zou rekenen, dan zijn het bijna altijd theologische werken, waartoe men zich wenden moet, terwijl in de Summa theologica van den H. Thomas de middeleeuwsche geleerdheid en wereldbeschouwing haar volledigste en zuiverste uitdrukking vinden. Vergel. Wetzer und Welte Kirchenlexikon oder Encyclopödie der Katholischen Theologie und ihrer Hilfswissenschaften. Band IX en X. Art. „Scholastik" en „Thomas von Aquino."

DE POLITIEKE EN KERKELIJKE PARTIJEN IN DE ZEVEN PROVINCIEN IN HET BEGIN DER XVII EEUW

EN

HET RECHTSGEDING VAN HUGO DE GROOT.

(*Vervolg.*)

Het vertrek van Leycester, die voor goed de Nederlanden verliet, en niet langen tijd daarna stierf, gaf aan zijne tegenstanders gewonnen spel. Men kan de grondvesting van den republikeinschen regeeringsvorm dagteekenen van het jaar 1588, in hetwelk Elisabeths gunsteling afstand deed van zijne waardigheid als Gouverneur-generaal. De staatsgezinde partij had getoond hoe zij de plannen tot vestiging van een eenhoofdig gezag, door Leycester beraamd, had weten te verijdelen; hoe zij bij machte en bij wille was om zelve de teugels des bewinds in handen te nemen. Zij toonde door het talentvolle beleid van Johan van Oldenbarnevelt, hoe een eenhoofdig gezag kon gemist worden; en eindelijk zij maakte Maurits van Nassau tot een dienaar van den Souverein: de Staten.

Het ligt niet in ons bestek uit een te zetten, welke de politieke organisatie der nieuwe Republiek was: trouwens de staatsvormen ontwikkelden zich allengs uit de omstandigheden

1) Zie *Onze Wachter*, Januari 1874.

in welke de jonge Staat verkeerde. Genoeg zij het aan te merken, dat de souvereiniteit niet meer beschouwd werd als te behooren aan eenen Vorst, maar aan de Staten der provinciën; dat de Stadhouder eerste ambtenaar, geen souverein was; dat Holland zich het overwicht, hetwelk het op de overige gewesten, door meerdere macht en meerder aandeel in de lasten had verworven, niet liet ontnemen; dat de Staten-Generaal beschouwd werden als bestaande uit de afgevaardigden der zeven, geheel en al van elkander onafhankelijke, souvereine Staten, die door een innigen band, de Unie van Utrecht, met elkander waren vereenigd; dat evenwel de rechten der Staten-Generaal, en de bevoegdheid van dat lichaam, niet nauw genoeg waren omschreven; dat dat lichaam het geheel der zeven Provinciën vertegenwoordigde tegenover het Buitenland; dat het de zaken van Defensie, krachtens sommige uitdrukkingen der Unie van Utrecht, kon rekenen als geheel en al tot hare bevoegdheid te behooren; dat eindelijk de groote menigte der Protestansche bevolking des lands in den zoon van Willem van Oranje niet een dienaar der Staten; maar den verdediger van de Religie en van 's lands onafhankelijkheid vereerde, en den zoon van hem, die hen tegen Filips II had aangevoerd, gaarne als souvereinen vorst had erkend.

De staatsgezinde partij zegevierde dan na Leycesters vertrek in alle opzichten; de politieke gebeurtenissen bevorderden in alles het overwicht van Holland, in welke provincie deze partij, meer dan in eenige andere, machtig was. De Fransche gezant Jeannin kon dan ook, in 1609, met recht schrijven: „Er is op het oogenblik geen band die de provinciën te zamen vereenigt, noch eenige overheidspersoon, die het algemeen beheert. Alle provinciën, en zelfs de steden in iedere provincie, vormen een afzonderlijk lichaam, dat alle souvereiniteitsrechten en machten bezit." Groen van Prinsterer 1) geeft met juistheid de redenen aan, welke het overwicht aan de staatsgezinde partij

---

1) *Archives de la maison d'Orange* II Serie T. II. p. LXV.

en aan dier leider, Oldenbarnevelt, bezorgden. Eerstens het karakter der natie, die niet veel met de politiek opheeft; vertrouwen stelt in hare regenten, en genoeg bezig gehouden wordt door de beslommeringen van haren handel en door den oorlog; geneigd tot berusting om niet de bezwaren van het verzet te moeten ondervinden; en welke daardoor aan de regeering een onwaardeerbaren steun aanbood in hare geduldige onbeweeglijkheid. Tweedens: het karakter van prins Maurits, die alleen door invloed en waardigheid het hoofd van eene krachtige en wettelijke oppositie kon worden. Deze vorst toch was tamelijk onverschillig omtrent alles, wat de binnenlandsche politiek betrof, geheel en al bezig gehouden als hij werd door de oorlogszaken. Eindelijk de talenten van Oldenbarnevelt, wiens ijver en bekwaamheid aan het staatsgezag krediet, vastheid en bestendigheid gaven.

Men ziet dan ook in de twaalf jaren, die verliepen sinds het vertrek van Leycester, tot aan de veldtocht in Vlaanderen welke eindigde met de overwinning bij Nieuwpoort, de meest gewenschte verstandhouding heerschen tusschen den Advocaat en Maurits van Nassau. Eerstgenoemde, ofschoon rechtens niets anders dan de dienaar der Staten van Holland, was feitelijk hun leider. Het overwicht in de vergadering der Staten van zijn gewest werd hem door niemand betwist: alle zaken gingen door zijne handen. Gewoonlijk vertegenwoordigde hij Holland in de vergadering der Staten-Generaal en hier had hij denzelfden invloed, zoowel door het overwicht van het gewest, hetwelk hij vertegenwoordigde, als door zijne uitstekende bekwaamheden. Johan van Oldenbarnevelt was feitelijk de eerste minister, die het Buiten- en Binnenlandsch beleid geheel in handen had: hij was de leider van zijne partij, welke schier geene oppositie ondervond. De groote staatsman, die de eigenlijke grondlegger van de Republiek der Zeven Provinciën is geweest, bezat alle deugden en alle gebreken, zijnen landaard eigen. Het is moeielijk te zeggen, door welke van beiden hij het meest macht en invloed op de natie uitoefende.

Hij was, in hooge mate, een man van orde, regel en spaarzaamheid. Hij bezat een scherp oog voor alles wat stoffelijke voordeelen, zoowel voor hem zelven, als voor zijn land kon aanbrengen. Hij was vastberaden en volhardend; daarbij was hij heerschzuchtig, eigenzinnig en stijfhoofdig. Zijne werkzaamheid was verbazend groot. Zijn kennis van zaken, gesteund door een buitengewoon geheugen en grondige wetenschap van de politieke historie zijns lands, omvatte alles wat slechts eenigermate de geünieerde provinciën raakte.

Maurits van Nassau daarentegen was volstrekt niet wat men een politicus noemt. Hij was geheel en al soldaat; gewoon om te bevelen en te heerschen in het kamp, was hij de man niet, om politiek beleid te voeren in eenen Staat, in welken de gevoeligheid van zoovelen, die macht en invloed in hun gewest of stad bezaten, moest ontzien worden. Hij was driftig en voortvarend, niet geschikt om zich te bewegen in den doolhof der politiek. Hij liet dan ook dit terrein geheel en al over aan den landsadvocaat, tevreden als hij was met het militair beleid, in hetwelk hij zoozeer boven zijne tijdgenooten uitmuntte.

De gewestelijke en stedelijke aristocratie was dan geheel en al meester van den politieken toestand. Er had zich eene oligarchie gevormd, die grootendeels uit geheel en al burgerlijke elementen bestond. Deze oligarchie, welke haren kring gedurende den tijd van het bestaan der Republiek steeds nauwer trok, gedoogde evenmin een sterk centraal gezag boven zich, als dat zij de deelname van de massa der burgerij onder zich aan het regeeringsbeleid gedoogde. Door een reeks van maatregelen had zij zich tot onbeperkte heerscheresse gemaakt: onbeperkt in zooverre zij niet het tegenwicht in zich zelve vond en in de in vele opzichten voortreffelijke volkszeden. De strijd voor „'s land vrijheden en privilegiën", die ten koste van allen werd gevoerd, baatte eigenlijk slechts aan weinige bevoorrechten. De groote meerderheid der natie bleef in een staat van politieke onmondigheid. De waarborgen tegen willekeur en misbruik van gezag, welke de wetten aan het volk aanboden, waren,

onder de Republiek, inderdaad minder dan onder het eenhoofdig bestuur der Oostenrijksche vorsten.

Er bestond evenwel eene macht, tegelijk met de stedelijke aristocratie opgegroeid, door denzelfden strijd tegen Spanje tot krachtsontwikkeling gekomen, welke in staat was aan de regenten het hoofd te bieden: het was die der Hervormde Kerk. Hoe zich de gewestelijke en stedelijke regeeringen eene macht over deze toeschreven; hoe de predikanten, die woordvoerders der „Kerk" daartegen in verzet kwamen; hoe dezen in Leycester een steun zochten en hem een schier onbeperkt gezag wilden toekennen, mits hij slechts de opperheerschappij in kerkelijke aangelegenheden aan de rechtzinnige Calvinisten wilde bezorgen, hebben wij reeds vroeger verhaald. De staatsgezinde partij had niet de overwinning behaald op Elisabeths gunsteling, om het hoofd te buigen voor de predikanten. Zij wilde dat ook dezen zich zouden onderwerpen aan de heerschappij der stedelijke regenten: zij wilde dat de kerkelijke aangelegenheden zouden geregeld worden niet in overleg met „de dienaren Christi," gelijk zich de predikanten noemden, maar door de regenten zelve, die aan de kerkelijke personen slechts een aandeel in dat beheer wilden laten niet zoo groot dat „de Kerk" zich onafhankelijk van het staatsgezag en van voortdurende staatsinmenging zou kunnen maken. De staatsgezinde partij beproefde niet minder dan eene volkomene onderwerping van de Hervormde Kerk aan de Staatsalmacht; gelijk die reeds door de Luthersche vorsten in Duitschland en door Elisabeth Tudor in Engeland was tot stand gebracht. Daarentegen toonde zich de gewestelijke en stedelijke aristocratie bereid om de Calvinisten behulpzaam te zijn in het onderdrukken van „de paepsche susperstitien." Een tal van plakkaten en van dwangmaatregelen dienden om aan het grootste gedeelte der bevolking (deze was toch nog voor de meerderheid Katholiek) van de kostbaarste vrijheid, die van godsdient, te berooven. Hierin betoonden zich de staatsgezinde mannen naar het hart van de predikanten. Niet aldus in de zaak der Nationale Synode en der Kerkregeling. De Calvinisten wilden allen die afweken

van de Orthodoxie uit hunne gemeenschap gebannen hebben, en daarmede verstoken van alle voorrechten, welke de leden der heerschende Kerk genoten: de mannen die het roer van Staat in handen hadden, wilden slechts de Katholieken en de weinige Doopsgezinden en Lutheranen uitsluiten; maar overigens zich niet dienstbaar maken aan de vervolgingszucht der predikanten. De toestand wordt door Hugo de Groot 1) geschetst in de volgende bewoordingen. „Zoowel van ouds als in onze tijden, heeft men in meest alle landen een groot verschil gemerkt tusschen de politieke en kerkelijke personen over de theologische kwestien. De theologanten zijn gewoon alle zaken van Religie zwaar te wegen: trouwens hunne wetenschap en uitnemenheid boven andere personen bestaat daarin. De overheden, van hunne zijde, lettende op de rust van den Staat, meenen dat men in vele van die zaken in redelijke schikking kan treden, zonder Gods wet te breken. Hieruit volgt dan dikwerf dat de theologanten de regenten uitkrijten als lieden, aan wie de goddelijke waarheid niet genoeg ter harte gaat, terwijl de regenten van hunnen kant de kerkelijken als onrustige (onghevoechelijcke) personen beschouwen."

Het was evenwel den regenten niet genoeg dat zij in de kerkelijke aangelegenheden dien invloed uitoefenden, welke bestaanbaar is met wederzijdsche vrijheid van Staat en Kerk, zij wilden de Hervormde Kerk geheel en al onder hun bedwang houden. De onrustige geest der predikanten, hunne verketteringszucht, en hunne demagogische bemoeiingen maken dit streven verklaarbaar, zonder het te rechtvaardigen. Het heeft nooit aan eene regeering voordeel aangebracht, dat zij zich moeide in zaken die tot het kerkelijk gebied behooren. De aristocraten van de dagen van Oldenbarnevelt begrepen dit niet. In 1591 vaardigden de Staten van Holland eene kerkregeling uit, welke de Hervormde Kerk geheel en al onder voogdijschap en heer-

1) *Wettelycke verantwoordiging* enz. cap. III. Wij hebben de spelling en zinbouw gewijzigd.

schappij van de stedelijke en gewestelijke aristocratie bracht; aan deze den grootsten invloed op het beroepen en ontslaan van predikanten gaf en de „dienaren Christi" bijna geheel en al overleverde aan het *bon plaisir* der burgemeesters, schouten en bezitters van heerlijkheden. Deze kerkregeling ontmoette echter zooveel tegenstand dat zij niet werd ingevoerd: ofschoon de staatsgezinde partij niet ontveinsde dat zij ten gelegenen tijde dit zou doen. Ook bleef diezelfde politieke partij weerstand bieden aan het bijeenroepen eener Nationale Synode, welke reeds vóór 1609 door vele predikanten werd begeerd.

Zoolang Oldenbarnevelt en Maurits van Nassau met elkander in goede harmonie leefden, bestond er voor de menigvuldige tegenstanders van het regeeringsbeleid des landsadvocaats en van de staatsgezinde partij volstrekt geen kans, om met eenige hoop van slagen, tegenstand te kunnen bieden. Met vaste hand hield Oldenbarnevelt de teugels der binnenlandsche politiek en gedoogde geene tegenkanting. De heethoofdige Calvinisten mochten hier en daar de Libertijnen en Cryptopapisten verketteren, hun ontbrak de macht om de decreten der Orthodoxie door de wereldlijke macht te doen zegevieren. Al te luidruchtige predikanten werden vaak, zonder veel omslag, van den kansel ontzet, en door de gerechtsdienaren buiten de poorten geleid. De politieke rechtsbegrippen, op welke de staatsgezinde partij berustte, drongen meer en meer door, zoodat staatslieden als Oldenbarnevelt, geleerden als Hugo de Groot, ze met innige overtuiging aankleefden en in practijk brachten; zoodat de uitnemendste mannen in ieder gewest en iedere stad ze als het fundament van Staat erkenden; terwijl de eenige die macht genoeg bezat, om een tegenwicht in de schaal te leggen, Maurits van Nassau, geene moeite deed om ze tegen te werken. De Republiek werd een statenbond, geen bondstaat, zooals zij het zou geworden zijn, indien de macht der Staten-Generaal die der Provinciale-Staten aan zich ondergeschikt had gemaakt.

De eensgezindheid tusschen den staatsman en den krijgsman

die te zamen de Republiek hielpen grondvesten en zegevieren werd echter verbroken. De betreurenswaardigste verdeeldheid volgde op de vroegere harmonische samenwerking. Het is moeielijk te zeggen, wanneer aan de eensgezindheid tusschen Maurits en Oldenbarnevelt de eerste breuk werd toegebracht. Het is niet onwaarschijnlijk dat het overwicht en de macht van den landsadvocaat een doorn in het oog was voor velen in Maurits' omgeving; dat deze lieden den prins tegen den dienaar der Staten opzetten en argwaan wisten in te boezemen. De veldtocht in Vlaanderen, welke zoo gelukkig voor Maurits eindigde door de overwinning bij Nieuwpoort behaald, was door Oldenbarnevelts invloed doorgezet, ondanks de tegenkantingen van Maurits. Die tocht naar Vlaanderen bracht verwijdering tusschen beiden teweeg. Maurits was wrokkend van aard, argwanend en tevens lichtgeloovig, wanneer men zijne hartstochten wist te streelen. Het schijnt, dat men hem had weten in te blazen, dat het den landsadvocaat met dien tocht naar Vlaanderen was te doen geweest om hem in die gewaagde onderneming het onderspit te doen delven, zoo niet in het verderf te storten. Reeds de bekende historieschrijver en vertrouwde dienaar van Frieslands stadhouder Willem Lodewijk ven Nassau schreef aan eenen vriend: 1) „God Almachtig heeft „den tocht naar Vlaanderen beter gezegend dan wij dien verstandig hebben aanvaard. Het gevaar in hetwelk gansch het „land daardoor is geweest, is zoo afgrijselijk dat bij het her- „denken er aan, men daardoor te minder vreugde kan smaken. „Barnevelt en de „langrokken" hebben ons er in geworpen. „God evenwel heeft niet gewild dat wij den ondergang zouden „vinden. Aan Hem alleen is het te danken dat Hij onzen aan- „voerders en soldaten zulken moed geschonken heeft." In hoeverre de verhouding, in welke Maurits tegenover de Staten, welke door Oldenbarnevelt beheerscht werden, stond, bij hem wrok hebben opgewekt is moeielijk te zeggen; maar even

---

1) II. *Archives* Serie. II. T p. 15.

moeielijk te ontkennen. Maurits was, als Stadhouder en Opperbevelhebber, toch niets anders dan de dienaar der Staten. Machtig genoeg om tegen hen in verzet te kunnen komen, lag het evenwel niet in zijn karakter om zoo iets te doen. Hij aanvaardde den last, welke hem was opgedragen; maar met afkeuring en tegenzin: allerwaarschijnlijkst met een gevoel van gramschap tegen den man, die de Staten had overgehaald om dezen veldtocht te bevelen. Dat de argwaan en wrok, die in Maurits' boezem wortel hadden geschoten, werd aangestookt door lieden in des prinsen omgeving, valt, bij de vele vijanden welke Oldenbarnevelt had, niet te betwijfelen; evenmin als het te betwijfelen valt, dat vele lieden van den hofstoet en den militairen staf van Maurits niet konden gedoogen dat hun wetten werden voorgeschreven door eenen Oldenbarnevelt: een man van kleinen adel; niets meer dan een advocaat en nooit meer dan dienaar eener burgelijke aristocratie die gewoonlijk door de edellieden wordt geminacht.

De verhouding tusschen Oldenbarnevelt en Maurits werd zeer gespannen tijdens de onderhandelingen over het twaalfjarig Bestand. De eerste stond aan het hoofd der partij die den vrede wilde, of minstens een langdurigen wapenstilstand; de andere wilde den krijg voorgezet hebben. Het ligt niet in ons bestek om de redenen, welke voor deze beide meeningen pleitten, uiteen te zetten: genoeg zij het te zeggen dat Oldenbarnevelt geen vrede begeerde, dan die eervol en voordeelig was, en waarbij de onafhankelijkheid der zeven provinciën, de vrije vaart op Indië, en de alleenheerschappij van den Hervormden eeredienst werd erkend. Maurits, oorlogsman in merg en gebeente, zonder groot politiek inzicht, de finantieele bezwaren des lands en de behoefte naar rust weinig tellend, was voor het voortzetten van den krijg. Wantrouwen jegens Spanje, vrees dat de vrede of zelfs een Bestand de opperheerschappij van den Hervormden Godsdienst in gevaar zou brengen, werkten samen met de belangen van eigen macht en grootheid om hem tot een verklaard vijand van den vrede te maken. Ein-

delijk werd hij vooral door de houding, welke Frankrijks koning aannam, genoodzaakt toe te geven. Oldenbarnevelts politiek zegevierde; maar de zaden van haat en wantrouwen, die spoedig welig zouden opschieten, werden gezaaid: niet zonder bedoeling van ettelijken om den landsadvocaat in het verderf te storten. Het regende pamfletten in welke het Bestand werd voorgesteld als een middel in de hand der Jesuïten en des Pausen, om de ware Gereformeerde Regelie en 's lands vrijheid onder den voet te brengen. Wat later in schotschriften als „de practijken van den Spaanschen raad" en in „de Gulden legende van den nieuwen St. Jan," openlijk is geschreven, werd toen reeds gezegd. Oldenbarnevelt was van nu af het voorwerp van den haat van velen, die hem als een verrader, of minstens als omgekocht beschouwden. Het verhaal van d'Estrades, volgens hetwelk prins Frederik Hendrik zelf zou gezegd hebben dat Maurits zoo zeer tegen Oldenbarnevelt was opgezet, dat hij sinds dien tijd zijn onverzoenbare vijand is gebleven, en geene gelegenheid heeft laten voorbijgaan om middelen te zoeken, waardoor hij hem in het verderf kon storten, is, dunkt ons, geloofwaardig genoeg, welke redenen de heer Groen van Prinsterer 1) ook moge aanbrengen, om het te ontzenuwen.

Niet de militaire partij, maar de predikantenpartij was de gevaarlijkste vijand van den landsadvocaat. De „dienaren Christi" zagen in het Bestand een heulen met de vijanden van „het gezuiverde Evangelie" en met den „Antichrist van Rome". Vrede met Spanje was een gruwel in hun oog; een prijs geven van de heiligste belangen; eene wegbereiding voor het wederinvoeren van de „paepsche superstitien". Dezelfde man, die het Bestand had doorgedreven, was tegelijkertijd de beschermer van „de vossen in den wijngaard des Heeren": van nu af aan werden de predikanten zijne onverzoenlijke vijanden. Ook mengden zich andere belangen dan deze en wel van veel onedeler ge-

1) *Archives* II Serie T. II. p. LIII.

halte, in de oppositie tegen Oldenbarnevelt. Verscheidene aanzienlijke kooplieden en speculanten hadden het voornemen opgevat tot het oprichten eenen West-Indische Compagnie. Deze zou, natuurlijk, met andere Compagnieeën, en wel met die, welke op Afrika handelde, moeten wedijveren. Ook zou zij niet zonder nadeeligen invloed wezen op de belangen van de Oost-Indische Compagnie. Daarenboven zou zij de onderhandelingen met Spanje nog meer belemmerd hebben: redenen voor Oldenbarnevelt om zich er tegen te verzetten; doch waarvan het gevolg was dat de wrok en afkeer tegen hem nog meer voedsel ontving De macht van den gehaten man, die Staten-Generaal en Staten van Holland naar zijne hand zette, en alles voor zijn politiek genie deed wijken, moest vernietigd worden. Oldenbarnevelts karakter, dat met de toename van jaren scherper en heerschzuchtiger werd en minder de gevoeligheid van anderen ontzag, bracht bovendien er veel aan toe om den haat en wrok tegen hem steeds te vermeerderen.

Zoo sterk echter was de staatspartij, van welke de landsadvocaat het hoofd was, zoo wel gevestigd de macht en zoo uitstekend het beleid van Oldenbarnevelt dat het den vijanden van dezen waarschijnlijk niet zou gelukt zijn, hem in het verderf te storten, ware het niet dat de religieuse kwestie de menigte tegen hem had opgezweept. Wanneer wij van de „menigte" of van de „meerderheid der bevolking" spreken, als het de religieuse kwestie geldt, verlieze men niet uit het oog, dat wij dan niets anders bedoelen dan „de menigte" of „de meerderheid" der Hervormden. Dezen alléén komen bij de geschiedenis van de burgetwisten gedurende het twaalfjarig bestand in aanmerking. De Katholieken, ofschoon inderdaad nog de meerderheid uitmakende, hielden zich stil, bemoeiden zich niet met de staatszaken en werden onder een knellend juk gehouden, dat hen, zoo zij er lust toe hadden gevoeld, belette om teekenen van hunne tegenwoordigheid te geven. De kerkelijke twisten die van den eersten stond af, dat de nieuwe leer in de zeven Provinciën zegenvierde, nooit hadden gesluimerd, braken,

tijdens het Bestand, met zulke hevigheid uit, dat zij alles in laaie vlam zetten. De geschillen in den boezem van het Gereformeerde kerkgenootschap liepen over een gewichtig punt van dogma: de Voorbeschikking (Praedestinatie) en over een gewichtig punt van tucht: het recht der Overheid in kerkelijke zaken.

De strijd over de Praedestinatieleer was bijna even oud als de heerschappij der Gereformeerden in de zeven Provinciën. De strenge aanhangers van Calvijn, de jongeren, die „de zuivere leer" uit de mond van Beza te Genève hadden gehoord, waren allen ijverige belijders van die leerstelling, welke de *essentie*, in zekeren zin althans, van de nieuwe leer was, gelijk zij in Genève, Engeland, Frankrijk, de Nederlanden en vele gewesten van Duitschland algemeen werd aangenomen.

De kerkelijk politieke beweging, welke de zeven Provinciën in de grootste beroering bracht, was geen op zichzelf staand feit. Het stond in verband met de andere bewegingen op politiek en theologisch gebied, welke ook in andere landen, alom waar de nieuwe leerstellingen hadden gezegevierd, in meerdere of mindere mate plaats grepen. Wij hebben reeds in het vorig artikel verhaald, welke twee elementen, in de Nederlandsche gewesten, in den boezem van hen, die de moederkerk hadden verlaten, met elkander in botsing kwamen: wij kunnen ze gevoeglijk Liberalen en Orthodoxen noemen. Eerstgenoemden hadden ruimere opvatting en zetten de deur, voor hen die de Katholieke Kerk verlieten, wijder open dan de anderen; laatstgenoemden hadden de „Paepsche superstitien" niet verlaten, om aan „Arianisme, Pelagianisme" enz. gelijk zij zich uitdrukten, ruim baan te geven. Tegenover het Concilie van Trente wilden zij een even omschreven, streng formulier stellen. De „gewetensvrijheid" en de „vrijheid van onderzoek" mocht zich, volgens hen, niet verder uitstrekken, dan om de Roomsche Kerk „krachtens de uitspraken der H. Schrift", te veroordeelen. Voorts moest men zich door de *formulieren* en *confessiën* laten binden. Eigenlijk deden de orthodoxen niets anders dan in plaats

van het Concilie van Trente, hunne Synodale Besluiten, in plaats van de Roomsche Hierachie eene Gereformeerde Hierachie stellen.

Over 't algemeen waren, gelijk wij reeds aangemerkt hebben, de geletterde klassen voor de mildere begrippen, welke door Melanchton in Duitschland, in Holland door Arminius werden geleeraard. De adel en de groote menigte was meerendeels, zoowel in Duitschland als in de zeven Provinciën, orthodox; hetzij dat dit de orthodoxie van Luther, of van Calvijn ware. In Oost-Pruissen, in Saksen en Engeland werden de confessioneele geschillen geheel en al doorweven met politieke geschillen, en het schavot dat in Saksen voor Crell, in Engeland voor Laud, in Holland voor Oldenbarnevelt werd opgericht, was evenzeer het gewrocht van politieken- als van theologantenhaat. De stroeve orthodoxie zegepraalde in Duitschland, en stelde de concordiën-formulieren in plaats van de decreten van het Concilie van Trente; het Caesaro-papisme der Duitsche vorsten in plaats van de Pauselijke Hierachie. Trouwens de serviele geest des Duitschen volks en de eigenaardige ontwikkelingsgeschiedenis van het Lutheranisme begunstigden die Caesaropapie; de meerdere geest van onafhankelijkheid, die in den Calvinistischen vorm der Reformatie huisde, veroorzaakte het verzet der Puriteinen tegen de Anglikaansche Caesaropapie, en bracht zoowel den aartsbisschop Laud, als den koning Karel I zelven op het schavot. In de Nederlandsche gewesten kwam insgelijks die Calvinistische geest in verzet tegen de pogingen ter vestiging eener Caesaropapie, die een middel van bedwang der „Kerk" in de handen der burgeraristocratie zou wezen. Evenals in Duitschland behaalde de orthodoxie de overwinning op het kerkelijk liberalisme en dit logisch en consequent. De leer van de „Rechtvaardigmaking door het geloof alléén" en die van „de Voorbeschikking der uitverkorenen" was bij uitstek positief en veel meer bij machte om indruk te maken op de gemoederen der groote menigte, dan de meer rationalistische opvatting van hen die de orthodoxie niet aankleefden. Bovendien was diezelfde

menigte geboren en opgevoed, en geheel en al doortrokken met vooroordeel tegen „de Paepsche superstitien." Het was genoeg dat een leer verklaard werd, „te leiden tot het Pausdom" om haar als eene „vervloekte dwaling" verketterd te zien. Evenwel waren er duizenden die noch met „de Rechtvaardigmaking door het geloof alleen", noch met de leer van de Voorbeschikking vrede konden hebben; het onuitwischbaar gevoel van des menschen vrijen wil, van de gevolgen van zijn doen en laten, van zijne niet geheel en al verlorene oorspronkelijke waardigheid, verzette zich tegen de leerstellingen, die door de Hervormers werden gepredikt. Het geweten en het verstand wilden zich niet laten aan banden leggen, en de rationeele methode voerde een groot getal, vooral der geletterden, tot leerstellingen, welke veel meer tot die van Rome, dan tot die van Genève naderden.

De strijd tegen de Praedestinatieleer, zooals die in de confessie der Gereformeerde kerken in de Nederlanden, en in den Catechismus der Hervormden is geformuleerd, begon, zooals wij gezegd hebben, bijna terstond nadat de Calvinisten de overwinning in Holland en Zeeland hadden behaald. Hubertus Duijfhuis predikte te Utrecht daarentegen reeds in 1577. Coolhaas te Leiden schreef over den vrijen wil, op eene wijze die hem door de rechtzinnigen deed veroordeelen. Herman Herbert predikant te Dordrecht en te Gouda, werd in 1591, om zijne gevoelens betreffende hetzelfde geloofspunt, door de Provinciale Synode geschorst. De predikant Wiggertz, te Hoorn, werd insgelijks om zijne gevoelens omtrent de Voorbeschikking, in 1595, door de Synode veroordeeld. Dirk Volkertz Coornhert, een der grondleggers der Nederlandsche letterkunde, werd om zijne onrechtzinnige gevoelens (hij schreef in 1590) vervolgd en verketterd. De theologantenstrijd was reeds op verschillende punten des lands uitgebroken, toen hij eindelijk ook losbarstte aan de Leidsche hoogeschool, de kweekster der predikanten, en de voedster van de theologische wetenschap in de noordelijke Nederlanden. Arminius,

die in 1602 tot professor in de Godgeleerdheid werd aangesteld, leeraarde aan de academie die leerbegrippen, welke door de Calvinisten als ketterij werden beschouwd. Gomarus, insgelijks professor in de Theologie te Leiden, trad tegen hem in het theologisch strijdperk, en het duurde niet lang of geheel het land werd door den twist over de Praedestinatieleer in beroering gebracht.

Met Arminius, die in 1609 stierf, daalden de godsdienstgeschillen niet in het graf: zij werden met ieder jaar heviger. Zoolang de oorlog met Spanje nog duurde, wachtte men zich wel om in eigen boezem te wroeten; maar scherpziende mannen als Justus Lipsius konden, niet zonder grond, de meening uiten, dat de twisten die de Hervormden verdeelden, zouden toenemen, wanneer het gemeenschapplijk gevaar hen niet meer dwong om vereend te blijven, en dat dan die burgertwisten wellicht hen weder onder de gehoorzaamheid van den koning zouden brengen. Ook de tegenstanders van het Bestand beschouwden de verdeeldheid der gemoederen als eene reden om niet met den koning van Spanje in vergelijk te treden. Evenwel het Bestand werd gesloten, en de gelegenheid open gelaten om den binnenlandschen strijd te voeren.

Nu begon het verwenschen, verketteren en verbannen van schier alle kansels des lands. Twisten over en tusschen predikanten in de onbeduidendste dorpen, bv. Warmenhuizen bij Alkmaar, en Avenhorn bij Hoorn, werden belangrijke politieke aangelegenheden. De eene predikant wilde niet meer met den anderen, welken hij van onrechtzinnigheid beschuldigde, gemeenschap houden. De gemeente raakte verdeeld; men vervolgde, verwenschte en verketterde elkander; zocht steun bij de wereldlijke macht of zette zich schrap tegenover deze, naar gelang de mannen, die het heft der regeering in een stad in handen hadden, de orthodoxie aankleefden, of tot de leerstellingen van Arminius overhelden. De scheldnamen van Arminianen en Gomaristen weerklonken in alle oorden des lands en met welke heftigheid men elkander beschimpte blijkt uit

Vondels hekeldichten. Men kan niet veronderstellen dat de dichter, hoe scherp en vinnig ook, heftiger zal geweest zijn dan zijne minder beschaafde tijdgenooten. Trouwens het tal van pamfletten uit die dagen bewijzen genoeg met welke verbittering de strijd werd gevoerd, en hoe de aanhangers van het gevoelen, dat men „kettersch" achtte, werden gehaat en verfoeid.

Het ligt niet in ons bestek een geschiedverhaal dezer twisten te geven. Gelijk bekend is werden de aanhangers der leerstellingen die door Arminius waren geleeraard, Remonstranten genoemd, naar eene Remonstrantie, welke zij in Januari 1610 aan de Staten van Holland inleverden; terwijl de strenge Calvinisten, naar hunne Contra-Remonstrantie, van Maart 1611, den naam ontvingen van Contra-Remonstranten. Onder deze benamingen zijn zij in de geschiedenis der XVII eeuw bekend. 1)

---

1) Wij meenen onzen lezers geen ondienst te doen met de vijf punten der Remonstrantie en de Contra-Remonstrantie onder het oog te brengen. De Remonstranten formuleerden hunne leer in de volgende vijf stellingen.

1° Door een eeuwig, onveranderlijk besluit heeft God besloten, uit het gevallen menschelijk geslacht door Christus zalig te maken, die door de genade des H. Geestes in Jezus gelooven en in dit geloof volharden. 2° Diensvolgens is Jezus voor allen en ieder mensch gestorven. Niemand evenwel, dan de geloovigen, geniet dadelijk de vergeving der zonden. 3° De mensch heeft het zaligmakend geloof niet van zich zelven, noch uit kracht van zijn eigen wil, daar hij tot niets goeds in staat is. Het is noodig dat hij daartoe van God en Christus door den H. Geest worde herboren en vernieuwd. 4° De genade Gods is de voorwaarde van alle goed in den mensch. Maar de wijze der werking dezer genade is niet onwederstaanbaar. 5° Die Christus door een waar geloof zijn ingelijfd, hebben door den bijstand des H. Geestes overvloedige kracht om tegen Satan te strijden en te overwinnen. Maar of zij niet afvallig zouden kunnen worden, zou eerst nader uit de H. Schrift moeten blijken.

De stellingen der Contra-Remonstranten waren:

1° God heeft uit het in Adam gevallen menschelijk geslacht in zijnen eeuwigen en onveranderlijken raad, uit enkel goedertierenheid naar het welbehagen zijns willens, een zeker getal menschen uitverkoren om hen door Christus

Plaatsen wij ons op een geheel en al onzijdig standpunt, (wat wij, R. C., zeer gemakkelijk kunnen doen, wijl toch niet een der beide gezindheden de onze is) dan moeten wij zeggen: de Contra-Remonstranten hadden gelijk, wanneer zij de Remonstranten beschouwden als scheurmakers en ketters, die van de „reine leer" der Hervormde Kerken waren afgeweken, zooals die in de belijdenis dier Kerken was geformuleerd; wanneer zij die „reine leer" als het kostbaarste kleinood wilden handhaven, nu zij in een voornaam, ja fundamenteel punt werd aangerand door lieden „die besmet waren met libertijnsche en papistische gevoelens." Maar de Remonstranten hadden gelijk, wanneer zij, het beginsel van „vrijheid van onderzoek" doorzettende, zich volstrekt niet gebonden wilden rekenen door de uitspraken van Cathechismus en Formulier; wanneer zij het drijven der Contra-Remonstranten beschouwden als eene aanranding van de vrijheid van geweten. De Remonstranten waren volkomen in hun recht, wanneer zij voor hunne gevoelens „tolerantie" vroegen en die „tolerantie" binnen de grenzen des Hervormden kerkgenootschaps wijder wilden hebben, dan de

zalig te maken; terwijl Hij de anderen in hunne zonden laat. 2⁰ Gods uitverkorenen zijn niet alleen de volwassenen, die in Christus gelooven; maar ook de kinderen der geloovigen, zoo zij in hunne kindsheid sterven. 3⁰ God verkiest niemand om zijns geloofs en zijner bekeering wille; maar integendeel hij verleent het geloof en de volstandigheid in de godzaligheid aan hen, die hij uitverkoren heeft. 4⁰ Te dien einde heeft Hij hun vooreerst Jezus Christus geschonken, zulks dat het lijden van Christus, hoezeer genoegzaam tot betaling van aller menschen zonden, alleen kracht heeft in de uitverkorenen. 5⁰ Te dien einde laat God hun het Evangelie prediken en werkt de H. Geest door dit Evangelie en door bijzondere genade geloof en bekeering in de harten der uitverkorenen. 6⁰ Door de kracht des H. Geestes worden de geloovigen bewaard, zulks dat zij in weerwil van den strijd tegen het vleesch het waar geloof nimmer geheel en al verliezen. 7⁰ Uit deze leer nemen de ware geloovigen geene oorzaak om hunne booze lusten in te volgen, vermits het onmogelijk is, dat zij Christus door het geloof zijnde ingeplant, geene vruchten van dankbaarheid zouden voortbrengen.

Contra-Remonstranten dit wilden gedoogen. Dezen matigden zich een recht aan tot vaststelling van het Dogma, dat inderdaad een „nieuw Pausdom" kan genoemd worden. Hierdoor toonden zij zich zeer inconsequent: want waarom het Pausdom veroordeeld en verworpen als eene „dwingelandij over de gewetens" wanneer zij zelven op hunne beurt geene tolerantie gedoogden voor andere opiniën dan de hunne?

Moeilijk echter kan men de gegrondheid der beschuldiging ontkennen, die door de Contra-Remonstranten tegen de aanhangers van Arminius' leerstellingen werd ingebracht, dat dezen van de „ware leer der Hervormde Kerk" waren afgeweken, en dien ten gevolge het billijke van den eisch dat zij de Kerk zouden verlaten. Dit nu wilden de Remonstranten niet. Zij hielden vol dat hunne opiniën omtrent de Praedestinatie „met den aankleve van dien" behoorden tot die opiniën, welke „getolereerd" moesten worden binnen de Kerk zelve. — Wie zou dat geschil beslechten? — De Remonstranten beweerden dat de hoogste uitspraak in kerkelijke zaken toekwam aan den magistraat. De Contra-Remonstranten beweerden dat een Nationaal Concilie moest beslissen, welke de ware leer der Hervormde Kerk was; dat de overheid wel de Kerk mocht, ja moest handhaven; maar geene macht had om te beslissen in zake van Leer. De Remonstranten wilden, hoogstens genomen, toestemmen in een Provinciale Synode: in het bewustzijn dat zij in Holland sterk genoeg waren; maar niet in eene Nationale: dat is, eene in welke de afgevaardigden der Classes van alle zeven provinciën zitting zouden nemen. Ook wilden zij toestemmen in eene Generale Synode; dat is, van alle Protestantsche Kerken der Christenheid; dus in eene, aan welke de vertegenwoordigers van alle secten, die van de Roomsche Kerk waren afgescheiden, zouden deelnemen. Dat dergelijke generale Synode allermoeilijkst zou kunnen samengeroepen worden, was wellicht een reden te meer voor de Remonstranten om haar te begeeren.

De hevige twisten over het leerstuk brachten, gelijk in den

aard der zaak lag, een ander vraagstuk aan de orde van den dag: welk is het recht der overheid in kerkelijke zaken? Zooals bekend is, was de verbintenis van Kerk met Staat, in de XVI en XVII eeuw nog altijd zeer nauw. De Reformatie had het gezag des Staats over de Kerk herhaaldelijk erkend De Protestantsche Kerken van Duitschland, Scandinavië en Engeland waren geheel en al aan de vorsten ondergeschikt gemaakt. Het strenge, stugge Calvinismus echter had in Brittannië, waar het zich onder den naam van Puritanisme vertoonde, in Genève, in Frankrijk, in de Nederlanden altijd verzet tegen de staatsalmacht. De regenten mochten wel de Kerk beschermen, op hare uitspraken de dissenters vervolgen, de ketters en papisten met ballinschap, ja schavot straffen; maar de uitspraken over leer en tucht, de kerkelijke organisatie, behoorden alleen aan „de dienaren Christi": dat is, aan de Synode, de predikanten, de consistoriën. De Remonstranten namen dadelijk eene houding aan, welke schier altijd die der sectarissen is geweest: zij beweerden, zooals wij reeds aangemerkt hebben, dat zij in de Kerk behoorden; dat hunne opiniën moesten getolereerd worden, en zochten nu hulp en steun bij de wereldlijke overheid. Dezen gaven zij het scheidsrechterschap in handen; aan dezen kenden zij het recht toe, om te beslissen, wie tot „de Kerk" behoorden; van dezen stelden zij het afhankelijk of er eene Nationale dan wel eene Provinciale Synode, of in het geheel geene, zou bijeen geroepen worden. De Remonstranten waren de Liberalen hunner dagen. Dit toonden zij niet slechts door hunne opvatting van „tolerantie binnen de grenzen van de Kerk," maar nog meer door hun deemoedig vragen om hulp van de Staatsmacht; opdat deze, door de kracht des wereldlijken arms, hen zou handhaven in de plaats welke zij verkozen te blijven innemen in de Kerk, wier fundamenten zij ondermijnden.

De Staatsgezinde partij was maar al te zeer geneigd aan de Remonstranten gehoor te geven. Gelijk wij reeds aangemerkt hebben, bevonden zich onder deze partij zeer vele lieden, wier gereformeerde Orthodoxie, minstens genomen, verdacht

was. Zij die thans op het kussen zaten in de stadsregeeringen waren dezelfde mannen, of de zonen der mannen, die aan Leycester het hoofd hadden geboden, en bij ondervinding wisten, wat de navolgers en opvolgers van een Datheen en Modet in het schild voerden. Zij wilden hun gezag niet laten aanranden door de kanseldemagogen, die niet ophielden hen van den predikstoel af, krachtens hun recht als „dienaren Christi" door te halen, te berispen, als Libertynen en Cryptopapisten aan te wijzen en des noods te excommuniceeren. De „Heeren", gelijk zij reeds begonnen genoemd te worden, wilden meester binnen hunne stad zijn. De Staten der Provincie beschouwden zichzelven als den souverein, en hoe zouden zij dan gedoogen dat de kerkelijke personen hen, de souvereinen, en hunne rechten, de souvereiniteitsrechten, herhaaldelijk aanrandden? Was het niet Prins Willem zelf geweest, die aan de stedelijke magistraten het recht had toegekend om de kerken aan de papisten te ontnemen, en aan belijders van den godsdienst „die niet aan het Evangelie contrarie was" in te ruimen? Hadden niet vroeger Marnix en zoovele anderen aan de magistraten het recht toegekend om de kerken van de beelden en „paepsche superstitien" te zuiveren, en ze aan de „belijders van het ware Evangelie" te geven? Waarom zouden zij niet tegenover de weerbarstige predikanten mogen doen, wat zij tegenover de weerbarstige „mispapen" hadden gedaan? Dat dergelijke redeneeringen voortvloeiden uit den aard der zaak, uit hetgeen vroeger was geschied, en vroeger als rechtmatig en verdienstelijk was erkend, kan bezwaarlijk ontkend worden.

Maar nog meer, (en hier kwam men op het beschreven staatsrecht): het 13 artikel van de Unie van Utrecht kende aan iedere provincie het recht toe, om voor zich zelve de Religiezaken te regelen. Met welk recht kon men dan eene Nationale Synode vorderen? De uitspraak in hoogst ressort in zake van Religie kwam toe aan de Provinciale Staten, niet aan de Staten Generaal: derhalve: eene Synode moest door eerstgenoemden worden

bijeengeroepen, en bijgevolg provinciaal wezen. De uitspraken van de meerderheid der provinciën behoefden door iedere provincie in het bijzonder niet als verbindend beschouwd te worden. Zoo liepen de dogmatische kwestie, over de Praedestinatie; de hierarchieke, over het recht der overheid in kerkelijke zaken; de politieke, over de grenzen van de machtsbevoegdheid van Provincie en Generaliteit, door en in elkander en vormden te zamen een Gordiaanschen knoop, die slechts met het zwaard kon worden doorgehakt. Voegt hierbij dat er nog kwestiën van buitenlandsche betrekkingen door dit alles heen gestrengeld waren, en men kan zich voorstellen, welke begripsverwarring er moest heerschen, welke hartstochten moesten worden opgewekt.

De buitenlandsche kwestie was de verhouding tot koning Jacob I van Engeland. Zelden heeft een grooter pedant op een troon gezeten: een man, die tot niets beter was geschikt dan tot schoolmeester, was koning van het Britsche Rijk. Deze man, wien de Republiek der zeven Provincien dikwijls naar de oogen moest zien, was trotsch op zijn titel van *Defensor Fidei* „Verdediger des Geloofs" vroeger door eenen Paus aan een zijne voorgangers (Hendrik VIII) geschonken; nog trotscher op zijne theologische kennis. Hij had, ware hij niet te bevreesd en te lafhartig geweest, nergens beter op zijne plaats behoord, dan te midden van de predikanten van Holland, die elkander verketterden, banden en aan de overheid aanwezen, om van huis en brood ontzet te worden. Of iemand als Hugo de Groot hoogen dunk gehad zal hebben van de geleerdheid van Jacob I durven wij niet te beslissen; maar zeker is het dat beide partijen, Remonstranten en Contra-Remonstranten, hoogen prijs stelden op de uitspraak van het hoofd der Anglikaansche Kerk: of eigenlijk op den zedelijken steun, welken zij van den machtigen bondgenoot der Republiek konden verwachten, om hunne tegenpartij des te meer te vernederen. Het eerst riepen de Remonstranten de tusschenkomst van den gekroonden theologant in. In Maart 1611 schreef

Jacob I dat de oplossing der religieuse kwestie beter zou kunnen geschieden door de tusschenkomst der overheid, dan door de twistende theologanten. Met dit advies bleef het hoofd der Anglikaansche Kerk zich zelve gelijk. De Contra-Remonstranten weten deze uitspraak van Jacob I aan Oldenbarnevelt en Hugo de Groot. Dezen werden beschuldigd de kwestie den koning geheel en al verkeerd en vervalscht te hebben voorgegesteld. Later gaf Jacob I, die omtrent het punt der Praedestinatieleer hetzelfde dacht als Gomarus, aan de Contra-Remonstanten gelijk, en verklaarde hij de gevoelens van Arminius, Vorstius enz. voor dwaalleer. Dat de Staten van Holland Vorstius tot Hoogleeraar in de Godgeleerdheid aan de Leidsche Hoogeschool hadden benoemd, was den koning, die tegen dezen geleerde een waren *odium theologicum* koesterde, een grieve. Het was dan ook een der oorzaken, waarom Vorstius zijnen leerstoel niet kon blijven behouden.

In de eerste jaren na het sluiten van het Bestand, waren de Remonstranten, gesteund door de aristocratie, de Staatsgezinde partij, in Holland en Utrecht geheel en al meester. De Staten van Holland (deze provincie toch was het brandpunt van den strijd) door Oldenbarnevelts genie geheel en al overheerd, steunden op alle mogelijke wijzen door hun macht en invloed de Remonstranten: ofschoon deze de meerderheid der predikanten en des Protestantschen volks tegen zich hadden. De politiek der Staten was, om zoo veel mogelijk de godsdienstgeschillen te sussen: zoo het kon, op zijn echt Hollandsch, in den doofpot te duwen. Kon dit niet, dan pogingen in het werk te stellen, om de heerschende en elkander bannende predikanten tot een vergelijk te brengen. De Staten slaagden hierin, gelijk trouwens te begrijpen is, niet; want wanneer heeft ooit de tusschenkomst van de Staatsmacht geschillen over Dogma kunnen oplossen? Nu gingen zij verder en deden eene keuze; en dit wel geheel en al in den geest der aristocratische partij. De kerkregeling van 1591, die de benoeming en afzetting van predikanten bijna geheel en al afhankelijk maakte van de

stedelijke regeeringen. werd, in 1612, verbindend verklaard. Van nu af waren de Remonstranten in de meeste steden van Holland meester.

Men vergist zich grootelijks wanneer men de Remonstranten beschouwt als een verdraagzame, niet vervolgzieke partij. De mishandelingen, aan welke zij na hunne nederlaag hebben blootgestaan, hebben het medelijden voor hen opgewekt; zij hebben het voorrecht gehad van uitstekende, beroemde schrijvers als Hugo de Groot, Uitenbogaert, Brandt te hebben. Zoo zijn zij populair geworden; zijn hunne feilen grootendeels met den mantel der liefde bedekt; hebben zij, de Girondijnen van hunnen tijd, op confessioneel gebied, de aureool ontvangen van onschuldig verdrukten; de Contra-Remonstranten, die Jacobijnen der XVII eeuw, op confessioneel gebied, den blaam van vervolgers en onderdrukkers. Niets is meer bezijden de waarheid. De Remonstranten waren even despotiek en vervolgziek als de Contra-Remonstranten. Het eenige onderscheid bestond daarin, dat zij, op echt liberalistische wijze, vervolgden in naam der Staatsalmacht; hunne tegenstanders in naam der Orthodoxie. Vandaar dat de Remonstranten dan ook zooveel genade vinden in de oogen onzer hedendaagsche Liberalen. Zij vervolgden echter niet minder dan zij later vervolgd werden. De kleine stadspotentaatjes, geleid door een groot man, den landsadvocaat, matigden zich het recht aan om over de kerkelijke tucht te beslissen, om de Dissenters voor de ware Gereformeerden te verklaren, en als dusdanig te handhaven in kerken, pastorieën en scholen.

Zij speelden dezelfde rol van Filisterachtige kerkvervolgers, welke wij thans, in onze dagen, door de Bernsche en Geneefsche stadspotentaatjes zien spelen. Predikanten die niet wilden gehoorzamen aan hunne uitspraken, werden evenzeer als predikanten, die van den kansel raasden, ontzet; en desnoods door de stadsdienders buiten de poorten geleid, met andere woorden, gebannen. De Contra-Remonstranten, voor het oogenblik de onderliggende partij, die geen genoegen von-

den in de predikatiën der officieele „dienaren des Woords" gingen hier en daar in schuren, dikwijls op het platteland (vandaar de scheldnaam van „slijkgeuzen") het „zuivere woord Gods" hooren van eenen predikant, die de echte leer der Uitverkiezing en Voorbeschikking verkondigde, en niet weinig donderde tegen de vervolgers van de „dienaren Christi" en niet weinig jammerde „over de vervolgingen" welke „Gods uitverkorenen" hadden te lijden. De stadsregeeringen, weinig in hun schik met dergelijke bijeenkomsten, verboden ze, lieten ze uiteendrijven, en de predikanten uit de stad jagen. De burgers, welke aan deze bevelen niet gehoorzaamden, werden ontschutterd, ontpoorterd, hun de nering verboden, soms de stad uitgezet. Er was in die Remonstrantsche vervolging iets kleingeestigs en bekrompens, evenals er bij vele uitmuntende hoedanigheden, altijd iets kleingeestigs en bekrompens is geweest in de regeering der stedelijke autoriteiten. Het toppunt der vervolging werd bereikt in het plakkaat van Schieland (21 Juni 1616.) De stad Rotterdam, bezat de heerlijke rechten over dit baljuwschap. De regeering dezer stad, van welke Hugo de Groot pensionaris was, behoorde tot de meest Remonstrantschgezinden. Bij dit berucht plakkaat werden alle „conventiculen" verboden; de predikant beboet met *f* 300.—; het huis, schuur, schip, schuit, veld, die tot de conventiculen dienden, verbeurd en de eigenaar, voor dezelfde som van *f* 300.— beboet. Ofschoon weinige verbodsbepalingen tegen het houden van „conventiculen" dat is: bijeenkomsten der Contra-Remonstranten, zoo scherp waren als die van Schieland, werden er toch in alle steden, in welke de Remonstranten meester waren, dergelijke verbodsbepalingen uitgevaardigd.

Evenwel baatten zij niet. De Contra-Remonstranten hadden de meerderheid der predikanten en des Protestantschen volks. Gelijk de kleingeestige bekrompenheid der *Bourgeoisie* zich openbaarde in de maatregelen, die de Staatsgezinde en Remonstrantsche partij nam, om hunne tegenstanders te onderdrukken, zoo openbaarde zich de geweldige, de democratische, de puri-

teinsche geest der Contra-Remonstranten in hun doen. Zij verzetten zich tegen de stadsregeeringen; zij minachtten de plakkaten; zij hielden bijeenkomsten in het open veld, in schuren, waar zij slechts konden. In Schoonhoven, in Oudewater, in ettelijke andere steden sloegen zij over tot verzet tegen den magistraat. Zij beschutten hunne geliefkoosde predikers tegen de dienaren der justitie. Waar zij de minderheid hadden, of geen kans zagen om met vrucht weerstand te bieden, kermden zij over vervolging: waar zij van de oogluiking der overheid konden verzekerd wezen, zooals te Amsterdam, sloegen zij over tot baldadigheden. In die stad lieten zij door het gemeen een pakhuis, in hetwelk de Remonstranten bijeenkwamen, bijna onder den voet halen en het huis van een der voornaamsten van die gezindheid plunderen. Wanneer wij de houding der staatschgezinde Remonstrantsche partij bij de gebeurtenissen, welke over haar zijn of niet zijn moesten beslissen, geheel en al, zonder voorliefde en zonder tegeningenomenheid beschouwen, kunnen wij niet ontveinzen dat wij haar schuldig moeten erkennen aan die fouten, welke de eigenaardigheid van de *Bourgeoisie* in schier alle tijdvakken der geschiedenis zijn geweest: een onberedeneerde vasthoudendheid; overschatting van eigene krachten, zoolang zij meesteres is van den toestand; besluiteloosheid in critieke oogenblikken; halve maatregelen; moedeloosheid en verslagenheid, behalve bij eenige individus, wanneer zij de eerste nederlaag hebben ondergaan.

Oldenbarnevelt, de doctrinair, de leider der *Bourgeoisie* van zijne dagen, hield stijf en onverzettelijk vast; niet (althans naar onze opvatting) enkel omdat zijn karakter dit medebracht; maar omdat de partij, van welke hij de verpersoonlijking was, die fouten in haar karakter bezat. Hij hield onverzettelijk vast aan de een keer gevolgde gedragslijn ofschoon hem de krachtige fondamenten om voort te gaan, ontbraken. Hij dreef halve maatregelen van geweld, die wel konden verbitteren, maar niet ternederslaan, door. Hij wilde een stelsel door-

drijven, tot welks verwezenlijking men krachten noodig had, terwijl het meestendeel dier krachten, niet slechts ontbraken; maar ten dienste stonden van de tegenpartij. De Remonstranten hadden de meerderheid des Protestantschen volks tegen zich; de Katholieken moeiden zich niet in de kwestie en de mannen, die het roer van Staat in handen hadden, hielden niet op hen te verdrukken, ofschoon zij in hen een niet onbelangrijken steun hadden kunnen vinden; en ofschoon die Protestantsche meerderheid tegen hen was, bleven de Staatsgezinden hardnekkig de Nationale Synode weigeren, terwijl het voor ieders oog klaarblijkelijk was, dat men zou moeten eindigen met op dat punt toe te geven. Het was bekend genoeg dat er op het krijgsvolk, in dienst der Zeven Provinciën niet was te rekenen. Het was geheel en al op de hand van Prins Maurits. Het erkende ja, de Staten der verschillende provinciën als zijne betaalmeesters, en deed aan hen en aan de Staten-Generaal den eed; maar ook aan Maurits. En het kende alléén dezen: niet de advocaten en kooplieden die in de stedelijke regeeringen zaten.

Hier en daar beproefden de Staten van Holland om het krijgsvolk ten hunne dienste te gebruiken; doch het bleek dat het alléén aan Maurits van Nassau zou gehoorzamen. Nu werd het besluit genomen om een gewapende macht te vormen, welke geheel en al ten dienste van de stedelijke regeeringen zou staan, ten einde de religieuse kwestie geheel en al aan het goedvinden der Staten onderworpen te houden. Den 4 Augustus 1617 verscheen de Resolutie der Staten van Holland, genomen door de edelen en door negen steden; bekend onder den naam van de „Scherpe Resolutie." Hierbij werd 1° de bijeenroeping eener Nationale Synode geweigerd, slechts eene Provinciale toegestaan. 2° de steden werden gemachtigd Waardgelders 1) aan te nemen, om in hunne veiligheid te voorzien

---

1) *Waardgelders* noemde men het krijgsvolk dat door stedelijke regeeringen in dienst werd genomen, om in tijd van nood te kunnen dienen.

en de besluiten der Staten ten uitvoer te kunnen leggen. 3° het werd verboden om over Religiezaken zich tot andere rechtbanken te vervoegen, maar slechts aan de Staten. Aan de krijgsoversten en het krijgsvolk werd gelast gehoorzaamheid te bewijzen aan de Staten en aan de stedelijke regenten. Deze Resolutie was een *coup d'Etat* van de Staatsgezinde partij. Op welke wijze zij door hunne tegenstanders werd beantwoord zullen wij straks zien.

De Resolutie van 4 Augustus 1617 was de consequente en volledige toepassing van het staatsbegrip, zooals dit bij de Staatsgezinde partij zich allengskens had ontwikkeld en algemeen was aangenomen. De Staten der provincie waren de souverein, aan hen kwam het toe om het hoogste toevoorzicht te houden op de Religiezaken: *Cujus Regio*, *Illius Religio*. Zij hadden het recht om krijgsvolk ten hunnen dienste te werven en te gebruiken. Aan hen kwam het toe om uitspraak te doen in Religiegeschillen, welke volgens hen niet tot het ressort der gewone rechtbanken behoorden, maar aan de beslissing van den souverein waren onderworpen. Aan hen was het krijgsvolk in hoogste ressort, meer nog dan aan den opperbevelhebber des legers, die slechts dienaar der Staten was, gehoorzaamheid verschuldigd. Wanneer men het oog gevestigd houdt op de rechten, die de steden, krachtens *antecedenten* bezaten, om Waardgelders te lichten, wanneer men de opvatting van het souvereiniteitsbegrip der Staatsgezinde partij voor het ware en gerechtigde erkent, zal men aan de Staten bezwaarlijk ongelijk kunnen geven, dat zij deze Resolutie namen. Doch de zwarigheid ligt juist in de beantwoording der vraag: aan wie behoorde de Souvereiniteit? Aan de Staten-Generaal, of aan de Provinciale Staten? — Aan wie kwam het toe om in hoogste ressort in de Religiezaken te beslissen? aan de Staten Generaal

---

Gewoonlijk ontving het hiervoor halve soldij. Zie over de *Waardgelders* het doorwrocht opstel van Dr. J. A. Wijnne in zijn boek getiteld: *Geschiedenis.*

of aan de Provinciale Staten? — Aan wie moest het krijgsvolk ondergeschikt wezen? — aan de Staten Generaal of aan de Provinciale Staten? Het was en bleef een spraak- en begripsverwarring: het gevolg van de beginselen en de historische feiten, uit welke zich de Nederlandsche revolutie der XVI eeuw had ontwikkeld. Deze revolutie was òf te radicaal òf niet radicaal genoeg.

Twee religieuse, twee politieke partijen stonden dan tegenover elkander, opgewonden, verbitterd, gereed om aan te vallen. De burgeroorlog stond grijnzend in een naderend verschiet. De Staatsgezinden, die feitelijk in het bezit van de regeering waren in Holland en Utrecht, verloren echter met iederen dag terrein. Vijf steden: Dordrecht, Amsterdam, Enkhuizen, Edam, Purmerend, bij welke zich later, als zesde, Schiedam voegde, vormden eene sterke oppositie; niet omdat de magistraat dier steden minder in handen was der burger-arstocratie (de geschiedenis van latere jaren bewijst juist het tegendeel), maar omdat er overheid en volk zeer Contra-Remonstrantsch gezind waren: derhalve in Holland: de meerderheid der Staten, Remonstrantsch gezind. Hetzelfde was het geval in Utrecht, ook in Overijsel; doch in die drie provinciën eene sterke Contra-Remonstransche minderheid, die de meerderheid der Protestantsche bevolking aan hare zijde had. In Zeeland, Friesland en Groningen, Staten en volk zeer Contra-Remonstrantsch. In Gelderland, nadat prins Maurits in Nijmegen de regeering ten gunste der Contra-Remonstranschen had verzet, deze partij meester; maar met eene groote Remonstrantsche minderheid tegen zich. Dusdanig was de sterkteverhouding der beide partijen tegenover elkander.

De beslissing zou uitvallen naar gelang het zwaard in de eene of de andere schaal werd geworpen. Dit zwaard was in de hand van Maurits van Nassau, en ook voor een gedeelte in die van Willem Lodewijk van Nassau, stadhouder van Friesland en Overijssel. Wij willen niet beweren, dat Maurits uit overtuiging Coutra-Remonstransch geweest zij, welke redenen

daarvoor ook door latere Orthodox-hervormde geschiedschrijvers worden aangevoerd; 1) naar onze meening was hij noch Remonstrantsch, noch Contra-Remonstrantsch. Bekend is zijn gezegde, (op welks autenticiteit echter veel valt af te dingen.) „Ik weet niet of de Praedestinatie er wit of zwart uitziet, maar Oldenbarnevelt is er tegen en daarom ben ik er vóór." Maurits was tijden lang getrouw kerkganger bij Uytenboogaart, den beroemden Remonstrantschen prediker. Op eens veranderde hij en ging ter preek bij de Contra-Remonstranten. Door den invloed van zijnen naam, door middel van een zijner beambten, had hij aan dezen eene kerk te 's Gravenhage laten inruimen. Hij belette overal, dat de Staten van Holland het krijgsvolk gebruikten om beroeringen, door den Contra-Remonstranten veroorzaakt, te onderdrukken. Eindelijk verklaarde hij zich openlijk tegen de Staatsgezinden, of juister gesproken tegen de Remonstranten. 2) De invloed van Willem Lodewijk van Nassau, die zeer hevig Contra-Remonstrant was, had hiertoe veel bijgebracht: niet minder de inblazingen van des prinsen omgeving; niet het minst de lastering en verdachtmaking tegen Oldenbarnevelt. Deze werd op de hatelijkste wijze in pamfletten verguisd, belasterd en voor verrader uitgekreten. Eenige der hatelijkste schotschriften waren het werk van François Aersens, een Brusselaar van oorsprong, een geslepen diplomaat, langen tijd gezant der Republiek te Parijs, een gewetenloos man en persoonlijk vijand van Oldenbarnevelt, wien hij het weet dat hij zijnen post had moeten vaarwel zeggen.

Zoo als wij verhaald hebben, was bij de Resolutie van 4 Augustus 1617 aan de stedelijke regeeringen het recht toegekend om waardgelders in dienst te nemen, en het krijgsvolk geboden te gehoorzamen aan de Staten der provincie en de Stadsoverheden. Maurits beschouwde dit als een ingreep

---

1) Vergelijk Groen v. Prinsterer *Archives de la Maison d'Orange* II. Serie. Tom. II. *Introduction* en van der Kemp: *Maurits van Nassau.*

2) In zeer vele opzichten, maar niet in alle opzichten, hetzelfde.

in zijne macht; als een wapen, hetwelk men tegen hem begon te wetten. Men blies hem in, dat Oldenbarnevelt en zijne partijgenooten niets minder beoogden dan een burgeroorlog. Het volk bedroog men met de valsche beschuldiging dat de landsadvocaat met Spanje heulde. Dit alles dreef Maurits tot de daad.

In Utrecht was de Staatsgezind-Remonstrantsche partij meester van de regeering; maar even als in de dagen van Leycester gistte en woelde het in de Bisschopsstad. Nergens was de Aristocratie krachtiger, de Democratie woelzieker en meer *geprononceerd*. Ledeberg, de Secretaris der Staten speelde in de Staten van Utrecht dezelfde rol als Oldenbarnevelt in die van Holland. De stad nam Waardgelders aan; de gisting nam toe. Maurits besloot eindelijk tot een staatsgreep en maakte zich gereed naar Utrecht te vertrekken, om daar als stadhouder van het gewest handelend op te treden. De Staten van Holland zonden eene deputatie tot die van Utrecht, met welke zij in zeer nauwe verstandhouding stonden: Hugo de Groot en Rombout Hoogerbeets behoorden tot deze deputatie. Te Utrecht gekomen (24 Juli 1618) richtten zij niets uit, dan woorden verspillen en onderhandelen. De partij was zedelijk verslagen, besluiteloos, machteloos. Maurits kwam (25 Juli 1618) binnen Utrechts muren, vergezeld van krijgsvolk en militairen staf. Hij liet de Waardgelders bijeenkomen, dankte ze af en gebood ze uiteen te gaan. (31 Juli) Dit geschiedde zonder eene enkele poging tot verzet.

En hiermede was de Remonstrantsche, en voor een oogenblik ook de Staatsgezinde, partij op eens verslagen. Op den 29 Augustus 1618, werden Oldenbarnevelt, Hugo de Groot en Rombout Hoogerbeets, op last van de Staten-Generaal door Maurits' officieren gevangen genomen. Den 21 Aug. 1618 werd het Besluit in de Staten van Holland, die geheel ontmoedigd waren, genomen tot bijeenroeping eener Nationale Synode. In de maanden September, October en November bezocht Maurits de Hollandsche steden, zette overal de meest Staatsge-

zinde en Remonstrantsche leden uit het bestuur en plaatste nieuwe, orthodoxe leden, daarvoor in de plaats, zonder te vragen naar Privilegiën; maar zich beroepende op de noodzakelijkheid dat het voor dezen keer moest geschieden. 1)

Zoo eindigde de heerschappij der Remonstrantschgezinden; de Nationale Synode begon hare zittingen, en de gedelegeerde rechters, die over Oldenbarnevelt en zijne lotgenooten zouden vonnis vellen, werden benoemd.

(*Wordt vervolgd.*) Dr. W. J. F. Nuyens.

1) Dit zeide hij tot Corn. Pieterz. Hooft, den beroemden oudburgemeester van Amsterdam.

HET KONINGSCHAP
EN DE
WREKENDE VOORZIENIGHEID [1].

Moest ik, M. H., over hetgeen ik behandelen wil, niet eene lezing houden, maar eene brochure schrijven, dan zou ik er als titel boven zetten: *Het koningschap en de wrekende Voorzienigheid*; want ik wil u laten zien, dat het misbruiken van de koninklijke macht gewoonlijk reeds hier op aarde door God gestraft wordt.

We zeggen: *gewoonlijk;* want om Gods wrekende Voorzienigheid volkomen te rechtvaardigen, hebben we de eeuwigheid noodig. „God is geduldig", zegt Tertulliaan, „omdat Hij de eeuwigheid voor zich heeft": vele misdaden, zoowel van koningen als van gewone menschen, straft Hij niet in den tijd; maar toch vertoont Hij ons zijne straffende hand dikwijls genoeg om ons niet den minsten twijfel te laten over zijne rechtvaardigheid.

Dat God dan zijne rechtvaardigheid ook omtrent de koningen uitoefent, zal ik u een paar malen in de geschiedenis der laatst verloopen eeuwen doen zien; en daar God, wijl Hij onveranderlijk is, ook in het vervolg zal handelen, gelijk Hij vroeger gehandeld heeft, zoo zullen we uit het verledene misschien iets kunnen opmaken van hetgeen met een thans regeerend vorstenhuis nog geschieden zal.

---

1) Eene lezing, gehouden in *De Katholieke Vereeniging* te Amsterdam. 26 Maart 1874.

I.

Het eerst zullen we zien naar Karel I, koning van Engeland.

Vergun me, u vluchtig te herinneren, dat na Hendrik VIII eerst drie zijner kinderen: Eduard, Maria en Elisabeth geregeerd hebben, dat vervolgens Jacobus, de zoon van Maria Stuart en reeds koning van Schotland, op den troon van Engeland kwam, en na hem, in het jaar 1625, zijn zoon Karel I.

Deze had wel is waar drie kronen (die van Schotland, Engeland en Ierland) van zijn vader geërfd, maar niet het voorvaderlijk geloof; Jacobus immers, die zelf Protestant was, had zijn zoon in het Protestantisme laten opvoeden, en Karel was dus, evenals de vorige koningen van Engeland sedert Hendrik VIII, niet alleen de vorst, maar ook de paus van zijne onderdanen.

Dit hebben de Katholieken ondervonden. We moeten erkennen, dat Karel, die het bloed van Maria Stuart in zijne aderen voelde stroomen en eene katholieke prinses tot echtgenoote had, persoonlijk den Katholieken niet ongenegen was; maar hij was zwak genoeg om voor den aandrang van zijn dweepziek en heerschzuchtig parlement te zwichten en de vroegere strafwetten tegen de Katholieken weer in werking te brengen.

Wat hielden die wetten in?

Ieder die zijn geloof niet wilde verzaken en den koning als hoofd der Kerk erkennen, was onbekwaam om zitting te nemen in het Hooger- of Lagerhuis, onbekwaam tot het bekleeden van eenig staatsambt, onbekwaam om de praktijk van rechtsgeleerde, geneesheer of apotheker uit te oefenen. Ik zal u niet vermoeien met het opnoemen der ponden sterling, die gezet waren op het bijwonen van de H. Mis, het laten doopen van een kind, het herbergen van een priester, het niet-bijwonen van de anglikaansche godsdienstoefening. Waren die geldboeten niet aanstonds ingevorderd, dan kon dit later, zelfs nog na den dood van den overtreder gebeuren; dan kon beslag gelegd worden op twee derden zijner nalatenschap, en wat hiervan na aftrek van al de boeten overbleef, kwam, met

het overige derde, aan zijn naasten *protestantschen* erfgenaam. Bleven derhalve zijne kinderen in het geloof volharden, dan verviel het overschot zijner nalatenschap b. v. aan een neef, die zijn geloof verzaakt had.

Op sommige overtredingen stond verbanning en doodstraf. Hoe streng, hoe schreeuwend onrechtvaardig, hoe onmenschelijk wreed die strafwetten in Ierland waren, blijkt genoeg hieruit, dat de Ieren, de katholieke Ieren, naar de wapenen grepen. Was dit een ongeoorloofd verzet, was dit opstand? Wij voor ons zullen het niet beslissen; maar een protestantsch schrijver, Dr. Anderson, zegt: „De iersche inboorlingen, overtuigd dat zij òf Protestant moesten worden, òf het koninkrijk verlaten, òf opgehangen worden aan hun eigen deuren, liepen te wapen om zich te verdedigen" 1).

Waren de Protestanten over het bestuur van hun paus tevreden? We kunnen al vooruit zeggen: neen; want was het van den eenen kant noodzakelijk, dat de koning van het protestantsch gemaakte Engeland tevens paus werd (daar immers geen enkele maatschappij, ook geen Kerk zonder gezag bestaan kan), van den anderen kant is het toch onnatuurlijk, dat een wereldlijk vorst zich met het bestuur van eene Kerk inlaat: hij moet wel stooten.

Bij de Engelschen dan ook was Karel nog niet calvinistisch genoeg, hield hij nog te veel vast aan paapsche ceremoniën, altaren, priestergewaden en beschilderde kerkramen. Bij de Schotten, die geen bisschoppen, maar enkel presbyters of ouderlingen hadden en geen bepaalde orde bij hunne godsdienstoefening volgden, bij de Schotten gaf hij aanstoot door hun de bisschoppelijke hiërarchie en den anglikaanschen kerkdienst op te dringen.

Vooral gebruikte hij zijne geestelijke macht om zijn wereldlijk gezag te handhaven. In eene vergadering van de anglikaansche geestelijkheid liet hij verordenen, dat ieder geestelijke, eens in drie maanden, zijne parochianen moest onderrichten over

1) *De Katholiek*, XXI, blz. 42.

de goddelijke rechten des konings en over de verdoemelijke zonde van zich tegen zijn gezag te verzetten 1).

Welke waren die „goddelijke rechten des konings"?

Daarover had zijn vader Jacobus in den Bijbel gevonden: „De koning ontvangt zijne macht niet middellijk, door het volk, maar onmiddellijk van God." En hieruit trok hij als gevolg, dat de koning aan geen enkele menschelijke wet of wetgeving, niet eens aan zijn eigen woord gebonden was, dan voor zoover hij dit nuttig oordeelde.

Nu wordt van Jacobus gezegd, dat hij deze leer meer in theorie dan in praktijk, meer als pedant schrijver dan als souverein volhield; maar van Karel, dat hij de aanmatiging om absoluut vorst te zijn in het wereldlijke en absoluut paus in het geestelijke tot het eerste artikel maakte van zijn erfelijk *Credo*, tot den praktischen regel voor zijn gouvernement.

Met zulke regeringsbeginselen had Karel het bij katholieke onderdanen, die niet verder mogen gaan dan tot een lijdelijk verzet, lang kunnen volhouden; maar hij stond tegenover Calvinisten, Herdoopers en Independenten. Tegenover Calvinisten, die in Duitschland tegen hun keizer, in Frankrijk tegen hun koning, hier te lande tegen hun graaf waren opgestaan; tegenover Herdoopers, die reeds lang te voren, in Zwaben en in de stad Munster, het wettig gezag met de wapens hadden aangerand; tegenover Independenten, die volstrekt geen gezag, noch geestelijk noch wereldlijk, erkenden.

De uitbarsting begon in Schotland, toen daar de anglikaansche kerkdienst zou worden ingevoerd.

De anglikaansche bisschop en de deken van Edinburgh begaven zich, om voor het eerst volgens de anglikaansche liturgie kerk te houden, naar de kathedraal. Deze was reeds vol, vooral met vrouwen. Van het oogenblik af, dat de dienst

1) Rohrbacher, *Histoire universelle de l'Eglise Cath.*, XXV, blz 291. — De historische bijzonderheden in dit opstel zijn veelal aan genoemd werk ontleend.

begon, hoorde men niets dan schreeuwen, fluiten en verwenschen. De vrouwen riepen: „Weg met de Mis! Baäl is in de kerk!" Zij slingeren de stoeltjes door de kerk en naar den preekstoel. De deken wordt bang en verwijdert zich.

Nu verschijnt de anglikaansche bisschop, maar hij wordt overschreeuwd door de scheldwoorden: „vos, wolf" en (we zullen maar zeggen) schimpwoorden op zijn buitengewone corpulentie. Een oogenblik later vliegt hem een stoeltje langs zijn hoofd, en ook hij wil zich uit de voeten maken; maar hij wordt door de „heilige vrouwen" vastgegrepen, op den grond geworpen en door het slijk gerold.

Dit oproer was het begin van een algemeenen, openbaren en goed geregelden opstand. Overal in Schotland werden comités opgericht, en te Edinburgh werd een hoofd-comité gevestigd, dat eenheid in de beweging bracht. Op een bepaalden dag werden al de Schotten, die liefde hadden voor hun puriteinsch geloof, naar Edinburgh opgeroepen om, zoo het heette, het verbond van Israel met God te hernieuwen. De toeloop, uit al de provinciën van het koninkrijk, was ontzettend groot. De plechtigheid begon met een vurig gebed, daarop volgde eene opzweepende toespraak, en weldra vloog al het volk op en zwoer, met ten hemel geheven wapens, dat het trouw zou zijn aan het verbond. De anglikaansche kerkdienst werd veroordeeld, het episcopaat afgeschaft, de bisschoppen in den ban gedaan. Wat meer is, daar de verbonds-mannen begrepen, dat de koning met wapengeweld zou komen, brachten zij, ook van hun kant, een leger op de been; zij openden zelf de vijandelijkheden, behaalden voordeel op den koning en noodzaakten hem aan hunne eischen toe te geven. Maar de koning, zoo meenden zij, was niet te vertrouwen, en daarom bleven zij onder de wapens.

Hierin, dat de koning niet te vertrouwen was, hadden zij zich niet bedrogen; Karel immers beraamde een nieuwen krijgstocht tegen Schotland, maar hiermee bracht hij de beweging naar Engeland over.

Want Karel had, om een nieuw leger op de been te brengen, geld noodig, en zonder de toestemming van het parlement kon hij geen oorlogsschatting uitschrijven.

Hij riep dan zijn parlement bijeen; maar de verhouding tusschen koning en parlement was allerongelukkigst. De koning had, tegen de grondwet des rijks in, jaren lang zonder parlement geregeerd, legers geworven, vloten uitgerust en belastingen geheven. Het parlement was, van den beginne af, uiterst karig en wantrouwig jegens den koning geweest en had zijne aanvragen om geld telkens met eischen tot herstel van allerlei grieven beantwoord. Toen ditzelfde ook nu gebeurde, werd de koning driftig en deed een onberaden stap: hij ging, van zijne lijfwacht vergezeld, naar de vergaderzaal van het Lagerhuis om zelf, in eigen persoon, zes leden der oppositie gevangen te nemen. Hij bestijgt het spreekgestoelte, ziet rond; maar, gelijk Karel zelf zeide, „de vogels waren gevlogen."

Deze onwaardige en onwettige daad brengt geheel Londen in opschudding. De koning vlucht en werft een leger om zijn gezag te doen eerbiedigen. Maar ook het parlement werft een leger, en het geheele rijk verdeelt zich, in een woedenden burgeroorlog, tusschen den koning en het parlement.

Om kort te gaan, de parlementaire troepen, geholpen door de Schotten, verslaan het koninklijk leger, en Karel neemt de wijk naar Schotland. De puriteinsche Schotten verkoopen hem, voor zooveel en zooveel geld, in die en die termijnen en op dien tijd te betalen, aan de Engelschen.

Het engelsche parlement was, nu het eenmaal over zijn koning zegevierde, tot edelmoedigheid gezind: het wilde Karel op den troon handhaven. Maar inmiddels had de partij der Independenten zich ook in Engeland verbreid, en de Independenten spuwden vuur en vlam tegen den koning en het koningschap. Zij kregen, daar zij den boventoon in het leger hadden en door den huiveringwekkenden maar bekwamen Cromwell werden aangevoerd, weldra den koning in hunne

macht en wilden hem niet slechts ontzetten van zijn koningschap, maar hem ook ter dood brengen.

't Ontbrak in Engeland niet aan pogingen om den gevangen en met den dood bedreigden koning te redden; maar die pogingen werden verijdeld. De hertog van Hamilton, die met een leger uit Schotland oprukte, werd door Cromwell verslagen. Karels zoon, die met eene vloot uit Holland kwam, werd door gebrek aan levensmiddelen genoodzaakt terug te keeren.

Maar de mogendheden van het vasteland, zullen zij zich niet voor hun medekoning in de bres stellen? Helaas, het zoogenaamde systeem van non-interventie gold ook toen reeds: geen enkel vorst nam de wapens op of deed ook maar een enkelen stap om Engelands koning aan het gevaar te onttrekken; alleen de republiek van Holland en onze stadhouder Willem II, die met eene dochter van Karel gehuwd was, zij zonden elk een gezant om voor den koning tusschenbeide te treden; maar te vergeefs!

De Independenten derhalve, die den koning naar het leven stonden, hadden vrij spel. Zij veranderden het parlement, en dit naar hun zin veranderde parlement benoemde eene buitengewone rechtbank, waarvoor de koning verschijnen moest.

Op den 30 Januari 1649 zijn de rechters, buiten den president ten getale van zeventig, in de zaal van Westminster vergaderd, en de ongelukkige koning wordt binnengeleid. In de akte van beschuldiging wordt hij voorgesteld als een „tiran, verrader, moordenaar, en openbare en onverzoenlijke vijand van het gemeenebest van Engeland." Op de vraag van den president, of hij iets te zijner verdediging had in te brengen, protesteerde Karel (wat kon hij meer doen?) tegen de bevoegdheid der rechtbank.

Intusschen hadden de Independenten in den Bijbel gevonden, „dat God de koningen haat; dat de aarde door het bloed bezoedeld wordt en niet van het vergoten bloed kan

gezuiverd worden dan door het bloed van dengene, die het vergoten heeft." Een calvinistisch predikant verklaarde op den preekstoel, eene openbaring gehad te hebben: „De koning was Barabbas, en het leger was Christus; het volk nu moest niet de Joden navolgen en den moordenaar in plaats van den rechtvaardige vrijlaten." Vooral Cromwell, die huichelachtige wreedaard, hij vastte en bad en liet door anderen bidden, en hij kreeg van den Heer ten antwoord, dat de koning sterven moest.

In overeenstemming met dien zóó geopenbaarden wil van God was ook de uitspraak der rechtbank: Karel werd als een „tiran, verrader, moordenaar en openbare vijand van de welgezinden des volks veroordeeld om ter dood gebracht te worden door onthoofding."

Tien dagen na het begin van het proces, op den 9 Februari 1649, werd het vonnis uitgevoerd, en het hoofd van Karel I viel op het schavot.

Wanneer we nu, M. H., een oogenblik terugzien en naar de oorzaak vragen van zulk een ongehoord schandaal, dan geeft Bossuet 1), in zijne lijkrede op de gemalin van Karel, ons het volgende antwoord: „De valsche godsdiensten, de losbandigheid van geest, de woede om over godsdienstzaken te redetwisten, zonder einde, zonder regel, zonder onderwerping, heeft de gemoederen opgezweept." En een weinig verder zegt hij: „De gevoelens der Herdoopers, vermengd met het Calvinisme, hebben de Independenten doen geboren worden, die alle perken zijn te buiten gegaan." Ziedaar de oorzaak van den kant des volks.

De oorzaak van den kant des konings kon Bossuet, daar hij zijne rede in tegenwoordigheid van de dochter des konings uitsprak, niet zoo onbewimpeld aangeven; maar zij is duide-

---

1) *Oraison funèbre* de Henriette-Marie de France, reine de la Grande-Bretagne.

lijk hierin gelegen, dat Karel, op eene eigendunkelijke verklaring van de H. Schrift steunende en met zijn vader Jacobus meenende, dat zijne macht, in het geestelijke en in het wereldlijke, volstrekt onbeperkt was, zijne onderdanen onderdrukt had.

Karel had, volgens de toenmalige praktijk der protestantsche vorsten en volgens de beginselen der Hervorming, zijne macht uitgebreid en misbruikt; volgens de beginselen dierzelfde Hervorming werd hij door zijne onderdanen op het schavot gebracht: mogen we, M. H., ik vraag het u, mogen we hier niet denken aan eene wrekende Voorzienigheid?

II.

Een tweede wraakgericht over het koningschap zien we in Frankrijk.

Wij Christenen, wij zullen er ons niet over ergeren, dat dit gericht op het hoofd van een onschuldige, op het hoofd van Lodewijk XVI is neergekomen; wat eens op Calvarië gebeurd is, wordt dikwijls herhaald: dikwijls lijdt de onschuldige voor de schuldigen.

Is die onschuldige daarom te beklagen?

Hoor, hoe Paus Pius VI juicht over Lodewijks sterven: „O dag van triomf voor Lodewijk! Want God heeft hem niet slechts geduld in de vervolging, maar ook de overwinning in het lijden en sterven geschonken. Dat hij de vergankelijke koningskroon en de welhaast verwelkende leliën gelukkig verwisseld heeft met eene andere eeuwigdurende kroon, uit de onsterfelijke leliën de engelen saamgevlochten, hier vertrouwen we op" 1)

Lodewijk XVI dan heeft geleden voor anderen, voor hetgeen zijne voorgangers op den troon van Frankrijk misdaan hadden.

We zullen niet verder in de geschiedenis teruggaan dan tot Lodewijk XIV.

---

1) *Allocutie* van 17 Juni 1793.

De politiek van dezen vorst is wel het best te verstaan uit de Declaratie der fransche geestelijkheid, de beruchte Declaratie van 1682.

Maar de politiek des *konings* te verstaan uit eene declaratie der *geestelijkheid?*

Ja; want de koning had geweten, welke geestelijken hij ter vergadering opriep, hij had hun de stof ter behandeling opgegeven, hij hunne beraadslagingen geleid, hij hunne besluiten goedgekeurd en bekrachtigd; reeds vroeger had hij in den geest der Declaratie geregeerd, en later hield hij in dienzelfden geest vol.

Wat was dan de inhoud der Declaratie?

Vooreerst wilde zij den Paus in zijne macht beperken. Was dit om meerder macht te geven aan de bisschoppen, aan de eigen bisschoppen van Frankrijk? Dien schijn moest het hebben; maar Lodewijk trok de kerkelijke macht aan zich.

Van oudsher hadden de fransche koningen, niet in alle, maar in sommige bisdommen, het recht om, als de bisschop gestorven was, de inkomsten van het bisdom te genieten, totdat er een opvolger gekozen was Dit recht heette *Regalia.* Wat nu deed Lodewijk? De *regalia* strekte hij, bij een afzonderlijk besluit der Vergadering van 1682, tot al de bisdommen van zijn rijk uit.

Wat meer is, hij gedroeg zich als heer en meester van al de kerkelijke goederen: liet de geestelijken jaarlijks, bij wijze van vrijwillige gift, eene ontzettende som in de schatkist storten en gaf, uit de bezittingen van bisdommen en kloosters, aanzienlijke jaarwedden aan zijne gunstelingen.

Nog erger. Aan leeken, aan adellijke heeren, aan krijgslieden die zich op het slagveld onderscheiden hadden, gaf hij de abdijen; zoodat er abten waren, die misschien nooit een klooster hadden gezien, die er ook, nadat zij tot abt waren benoemd, nooit ingingen, maar het vasten en het zingen der Getijden aan de kloosterlingen overlieten en zich tevreden stelden met in de wereld lustig te leven van hetgeen hunne abdij opbracht.

Zou het nog erger kunnen? Ja. De fransche koning had het recht om, onder nadere goedkeuring van den Paus, de bisschoppen te benoemen; maar hoe werd dit recht door Lodewijk gebruikt? Zóó, dat er verscheidene bisschoppen kwamen, die zich onberispelijk konden bewegen aan het hof, die wisten te buigen en te complimenteeren en den koning te vleien, maar die volstrekt den geest niet hadden van hun verheven ambt. Aan Vincentius van Paulo, aan hem is het grootendeels te danken, dat de mijter niet aan een nog grooter getal van onwaardigen is opgezet, en dat het episcopaat van Frankrijk nog voor het bederf is bewaard gebleven.

Maar we hebben gezien, dat de fransche geestelijkheid, als we ze naar de Vergadering van 1682 moeten beoordeelen, nog al toegefelijk voor Lodewijk was: heeft het hem wellicht ontbroken aan rondborstige en verstaanbare terechtwijzing?

Neen; terwijl vele bisschoppen van Frankrijk, en onder hen zelfs de groote Bossuet, voor den wil des Konings bogen, was er een andere bisschop, de bisschop van Rome, die den koning terechtwees. Toen bleek het voor de zooveelste maal, dat ten minste één bisschop, dat ten minste de Paus tevens koning moet zijn om niet onder den invloed der koningen te staan en om de waarheid, ook aan de koningen, open en bloot te kunnen verkondigen. Hoor, hoe Innocentius XI bij zekere gelegenheid tot den machtigen Lodewijk spreken durft. De Paus zegt hem:

„Als de vorsten voor het gestrenge oordeel van God geroepen worden, zullen zij daar zonder lijfwacht, zonder gevolg, zonder eenige teekens hunner koninklijke waardigheid en zonder eenige verdedigers van hunne macht, zullen zij daar bloot en ongewapend komen, om rekenschap van geheel hun leven af te leggen voor den Rechter, die de harten doorzoekt, voor wien niets verborgen is, bij wien geen aanneming van personen bestaat, die de macht heeft om in de hel te werpen, waar de machtigen machtig zullen gekweld worden" 1).

1) Latijnsche tekst in *De Katholiek*, Januari 1874.

Zoo sprak Innocentius, maar helaas met weinig vrucht, tot den overmoedigen Lodewijk.

Nemen we het tweede hoofdpunt der Declaratie.

Christus heeft tot zijne Apostelen gezegd: „Gaat en onderwijst alle volken; leert hen alles onderhouden wat Ik u bevolen heb." Tot wie nu zijn de Apostelen gezonden? alleen tot het volk, tot de onderdanen, of ook tot de vorsten? Blijkbaar ook tot de vorsten. Maar wat moeten zij aan de vorsten leeren? Alleen hoe zij zich in hun bijzonder leven, of ook hoe zij zich in de uitoefening van hun vorstelijk gezag te gedragen hebben? Niemand uwer zal met het antwoord aarzelen: de koning is, niet alleen als bijzonder persoon maar ook als koning, aan de wet van Christus gebonden, en de Apostelen moeten hem die wet van Christus leeren onderhouden.

Lodewijk begreep het anders. Hij was en bleef Katholiek, maar hij meende, dat hij, als vorst handelende, zich niet aan de leer en de geboden der Kerk te storen had; hij was dus in zeker opzicht, wat we thans zouden noemen, een liberaal Katholiek; een Katholiek, die zich, als er spraak is van politiek, niet aan de Kerk houdt.

Maar, zal men zeggen, dan kon Lodewijk toch nog aan de natuurlijke wet van rechtvaardigheid vasthouden?

Ach, wat wordt er van de rechtvaardigheid en van de geheele natuurwet, als de Kerk ze niet predikt, niet toelicht en aandringt! Neen, Lodewijk had eene politiek buiten de moraal en tegen de moraal; eene politiek, die enkel het belang op het oog had; eene politiek, die op de aanbidding van het eigen *ik* uitliep.

„De Staat, dat ben ik", sprak Lodewijk.

Hij regeerde dan ook, wat overigens reeds lang te voren gebeurd was, zonder de Standen, zonder de vertegenwoordigers van de geestelijkheid, den adel en het volk.

Hij beschikte naar willekeur over de goederen zijner onderdanen: „De koningen", zoo zegt hij in zijn geschreven onderrichtingen voor den Dauphijn, „de koningen zijn de volstrekte

heeren van al hetgeen in het bezit is zoowel van de geestelijken als van de leeken."

Met het bloed zijner onderdanen was hij kwistig genoeg; spaarde hij het soms, dan was het niet uit plicht, maar uit eigenbelang; „want ook het leven der onderdanen", zoo schreef hij voor den Dauphijn, „behoort hem, behoort den koning, toe."

Een paar staaltjes van Lodewijks buitenlandsche politiek.

„Met de tractaten, zeide hij, moest men het zoo nauw niet nemen; de woorden, waarin ze vervat waren, moest men eveneens opnemen als de woorden, die uit beleefdheid gesproken worden, en die veel minder beteekenen dan ze luiden." — Sluit met zulk een vorst maar een verbond, een vredes-tractaat of iets dergelijks; hij houdt zich aan niets.

Lodewijk stookte in Engeland en ondersteunde, om den katholieken koning Jacobus II te verzwakken, de overblijfselen der factie van Cromwell.

Wat al oorlogen heeft hij gevoerd, wat al verwoestingen aangericht, meestal enkel en alleen uit potitiek belang!

Gelukkig, dat hij nog eenmaal, al was het eerst op later leeftijd, tot inkeer gekomen is. Het is waarlijk stichtend, wat hij op zijn sterfbed zeide: „Mijn kind", zoo sprak hij toen tot zijn achter-kleinzoon en opvolger, „mijn kind, gij zult de koning zijn van een groot rijk; maar al uw geluk zal afhangen van uwe onderwerping aan God... Volg mij niet na in mijne zucht om te oorlogen; dikwijls ben ik den oorlog al te lichtzinnig begonnen, en heb ik hem uit ijdelheid voortgezet."

Gelukkig voor Lodewijk zelven! Maar zijn rijk was er niet mee verbeterd; hij gaf het, wel aanmerkelijk vergroot, maar deerlijk ontredderd, uitgeput en onder godsdienstig en zedelijk opzicht verzwakt, aan zijn opvolger over.

Lodewijk XV was een zwak en weekelijk vorst.

Met eene beschrijving van zijn hof, van de onzedelijkheid, die daar heerschte, zouden we vreezen uwe zedigheid te kwetsen. Genoeg zij het te vermelden: de onzedelijkheid verbreidde

zich, op het voorbeeld van het hof, over een groot deel van het volk, en vooral van de hoogere klassen en van den adel.

Meer uitvoerig kunnen we wezen over de zwakheid van Lodewijks bestuur.

Onder zijne regeering traden de parlementen, dat is, de gerechtshoven, die Lodewijk XIV gebruikt had om een schijn van wettigheid aan zijn willekeur te geven, traden die parlementen meer zelfstandig, ja, al te zelfstandig op. In welken geest werkten zij? Geheel en al in dien van Lodewijk XIV.

Ook zij maakten zich meester van het kerkelijk gezag.

Wilde een bisschop zijne geloovigen onderrichten en een herderlijken brief uitvaardigen, dan stond het parlement gereed om het *imprimatur* er op te zetten.

De Paus gaf eene Bul, waarbij Vincentius van Paulo, de glorie van Frankrijk, heilig verklaard werd; maar het parlement verbood de openbaarmaking van dit pauselijk stuk. Waarom? Omdat er in gesproken werd van de jansenistische dwalingen en van Vincentius' ijver om die te bestrijden: naar de Jansenisten mocht, zelfs in de verte, niet gewezen worden.

Diezelfde parlementen, diezelfde wereldlijke rechters bemoeiden zich ook met de toediening der HH. Sakramenten. De Paus namelijk had de dwalingen van Jansenius veroordeeld, en nu hadden de fransche bisschoppen, met goedkeuring des Pausen, verordend, dat een zieke niet mocht bediend worden, of eerst moest hij het bewijs leveren, dat hij de pauselijke beslissing aannam, en dat hij bij een roomsch-katholiek priester gebiecht had.

Dit kon aan de jansenistisch-gezinde parlementen niet bevallen, en zij vorderden, dat elke zieke, ook die het gevraagde bewijs niet wilde leveren, dat dus elke Jansenist zou bediend worden. Weigerde een priester dit te doen, weigerde een bisschop dit aan zijne priesters te veroorloven, dan werden priesters en bisschop gestraft met boete, met gevangenis, met verbanning.

Hoe waren die parlementen tegenover den koning?

Zij hadden den vorigen koning hooren zeggen: „De Staat, dat ben ik"; dit woord namen zij van hem over en zeiden op hunne beurt: „De Staat, dat zijn wij."

Als de koning hun gebood, zich met hun eigenlijk werk, de gewone rechtspraak, bezig te houden en de processen tegen priesters en bisschoppen te laten rusten, dan gingen zij toch met hunne Kerkvervolging door. Als de koning tusschenbeide trad en een door hen geveld vonnis vernietigde, dan legden zij het toch ten uitvoer. Als de koning hen verbande en later weer terugriep, ook dan waren zij niet verbeterd, maar bleven hunne souvereiniteit tegenover den koning volhouden. Ja, zóó werd er door de rechters tegen den koning gemord en gemompeld, dat een bediende, die de zittingen van het parlement te Parijs gedurig bijgewoond en afgeluisterd had, een aanslag op het leven des konings deed; want hij had, zoo zeide hij in zijn verhoor, meermalen door de rechters hooren zeggen: „Als de koning vermoord werd, zou al dat gehaspel uit zijn; het vermoorden van den koning zou een verdienstelijk werk zijn."

Zij derhalve, die vroeger de kruipende dienaars van den koning waren, zijn nu zelf souverein geworden en zijn oorzaak, dat er met den dolk naar den wettigen vorst gestoken wordt.

Maar Frankrijks koning, de opvolger van Lodewijk XV, hij is niet met een verborgen dolk, hij is openlijk en op een schavot vermoord: wie is daar de *naaste* oorzaak van?

Dat is de goddelooze en zedelooze pers.

Elk gouvernement is verplicht en uit zelfbehoud genoodzaakt om de pers te bewaken. Ook in Frankrijk bestond de censuur; maar hoe werd zij uitgeoefend? Dezelfde parlementen, die de pauselijke stukken ophielden en de herderlijke brieven der bisschoppen met het *imprimatur* wilden voorzien, zij gaven volle vrijheid aan de zoogenaamde philosofen.

Van die philosofen noemen we slechts het beruchte drietal: Voltaire, Diderot en d'Alembert.

Wat was hunne leus?

„Verpletter de eerlooze!" En wie was die „eerlooze"? Dat was de christelijke godsdienst, dat was de christelijke, de Katholieke Kerk. Die „eerlooze" moest verpletterd worden.

Wat leerden zij verder?

Dat het volk souverein is, en dat dus het volk, evenals Lodewijk XIV en later de parlementen, dat het volk zeggen kon: „De Staat, dat zijn wij."

Wat was de hartewensch dier philosofen, dier hervormers en verlossers van het menschdom?

„Den laatsten koning met de ingewanden van den laatsten priester te verwurgen."

Gij ziet het, M. H., de elementen voor den konings-moord zijn ruim genoeg aanwezig; ze hebben nog maar noodig zich te verzamelen en te ordenen.

Lodewijk XVI, misschien was hij te goed en te toegevend geweest, maar hij had toch alles gedaan om zijn geliefd Frankrijk te redden.

Nu roept hij, wat sinds 1614 niet gebeurd was, de Standen bijeen. De vergadering der Standen verandert spoedig in de Constituante, de Constituante wordt vervangen door de Wetgevende Vergadering, deze wederom door de Nationale Conventie, en Lodewijk is reeds aan het boeten voor de zonden zijner voorgangers, hij is reeds eenigen tijd in de gevangenis. — Met die gevangenis moest Lodewijk boeten voor het prachtige en weelderige en zedelooze hof der vorige koningen. Waarom was hij gekerkerd? Omdat hij geweigerd had toe te stemmen in de verbanning der geestelijken, die den eed niet wilden doen op de *Constitution civile du clergé*, een eed, dien de geestelijken niet konden of mochten afleggen; dat was de eigenlijke reden, waarom koning Lodewijk in de gevangenis werd gezet.

Lodewijk werd in staat van beschuldiging gesteld, ofschoon hij, ook volgens de Constitutie van 1791, onschendbaar was.

Hij werd door de Conventie, tegen het strafrecht in, dat twee derden der stemmen vorderde, met eenvoudige meerderheid van stemmen veroordeeld. — 't Was eene boete voor de willekeur der koninklijke gerechtshoven of parlementen.

Waarom wordt Lodewijk veroordeeld? Niet omdat hij schuldig, maar enkel en alleen omdat hij koning is en zijn leven als een gevaar voor de Republiek beschouwd wordt; hij wordt derhalve veroordeeld, niet om redenen van moreelen, maar van enkel politieken aard. — Zoo moest Lodewijk XVI boeten voor de politiek van Lodewijk XIV, de politiek buiten de moraal.

Wie zijn het, die het doodvonnis over hem uitspreken?

Dat is Philippe-Egalité, eerste prins van den bloede, die door en door bedorven was aan het liederlijke hof van Lodewijk XV.

Die het doodvonnis uitspreken, dat zijn de voormalige parlements-leden, die eerst misbruikt en vervolgens te veel vrijgelaten waren; dat zijn de vroeger zoo begunstigde Jansenisten. Wie verder? Vijf constitutioneele bisschoppen, bisschoppen à la Reinkens; zestien beëedigde priesters, priesters à la père Hyacinthe.

Eindelijk veroordeelt hem het gepeupel, dat door de onbewaakte pers in den waan gebracht was, dat het boven zijn wettigen koning stond; het gepeupel, dat zitting had in de Conventie, en het gepeupel, dat daar buiten stond, maar elk lid der Conventie toeriep: „Zijn hoofd of het uwe!"

Lodewijk zelf gevoelde, dat hij voor de schuld van anderen boette. Hoor, hoe hij, op het schavot staande, zijne Franschen toespreekt:

„Franschen, ik sterf onschuldig! Ik schenk vergiffenis aan de bewerkers van mijn dood, en ik bid God, dat mijn bloed nooit over het volk moge komen. Ik hoop, dat mijn dood"...

Hier wordt zijne stem door het geroffel der trom gesmoord; maar wij zullen voor hem voleindigen:

„Ik hoop, dat mijn dood ter verzoening moge strekken van Frankrijk."

Ja, wij Katholieken weten het, de kracht van het verzoe-

nende bloed is groot, en dat Frankrijk niet, door de schuld zijner koningen, is ten ondergegaan, dit zal ook wel aan het martelaarsbloed van Lodewijk XVI te danken zijn.

III.

Thans wagen we het, M. H., de toekomst in te gaan en te vragen: wat zal er met Pruissen, wat met het vorstelijk stamhuis van Pruissen gebeuren?

Eerst echter meen ik op eene bedenking te moeten antwoorden. Is het willekeurig, dat wij, op Pruissen willende komen, eerst over Engeland en Frankrijk spraken?

Neen; wat in Engeland en Frankrijk gebeurd is, en wat in Pruissen nog gebeuren moet, vormt een afgerond geheel, en wel de geschiedenis van het Protestantisme in betrekking tot het koningschap.

Het Protestantisme namelijk doorloopt drie tijdperken.

In het eerste ontwikkelde het zijne *leer*, en omstreeks het einde van dat tijdperk is Karel I door de Calvinisten, de Herdoopers en de Independenten, dat is, door sekten, die allen nog positief geloof hadden, op het schavot gebracht.

In het tweede tijdperk treedt de ontwikkeling der *leerwijze*, treedt het vrije onderzoek op den voorgrond. Vroeger had men, wat men wilde, in den Bijbel gezocht; maar toen werd de Bijbel op zij' geschoven: men kon het wel met de rede alleen af. Dit werken met de rede alleen, zonder voorlichting van Schriftuur, Traditie en Kerk, werd uit Engeland in het katholieke Frankrijk overgebracht en teelde daar die menigte van vrijdenkers en revolutionairen, die den konings-moord aan Lodewijk XVI voltrokken hebben.

Thans staan we nog in het derde tijdperk, maar we mogen hopen aan het einde er van te zijn. Alles immers wat vroeger in het Protestantisme nog geloofd werd: de H. Drievuldigheid,

de godheid van Christus, de erfzonde, Christus' zoendood, hemel en hel, — alles is door het vrije onderzoek weggeredeneerd, en we leven in een tijd van *ongeloof*, we leven tusschen ongeloovigen en heidenen.

Waar nu heerscht dat ongeloof het sterkst? waar vertrouwt men het meest op de bloot menschelijke intelligentie en de bloot stoffelijke kracht? Ongetwijfeld in Pruissen; en we mogen dus verwachten, dat het Protestantisme daar, in het land zijner geboorte, ook zijn einde zal vinden.

Maar zou het Protestantisme, dat niet zonder schokken en stooten en oorlogen geboren is, zou het rustig sterven? Zou het niet nog eenmaal zijn verdelgende kracht aan het koningschap laten gevoelen?

Dit hangt van eene andere vraag af, of namelijk het pruissische koningschap iets misdaan, of het iets verdiend heeft.

Pruissen, gelijk gij weet, is uit een roof van kerkelijke goederen ontstaan. Albert, grootmeester van de Duitsche Ridders, hij nam, toen hij tot het Lutheranisme overging, de uitgestrekte goederen der Orde mee en maakte daarvan het hertogdom Brandenburgsch Pruissen. Dit was het begin van het latere koninkrijk.

Koning Frederik II, bijgenaamd de Groote, de vriend van Voltaire, voert een onrechtvaardigen oorlog tegen Maria Teresia en maakt zich meester van Silezië; een weinig later werkt hij mee in het vermoorden van de katholieke natie, van Polen, waarvan hij het derde deel bij zijn rijk voegt.

Frederik Wilhelm III vergroot (dit gebeurde in den franschen tijd en op het weener congres) vergroot zijn gebied met het wereldlijk gebied, dat aan verscheidene bisdommen (zooals Munster, Keulen en Trier) verbonden was.

Frederik Wilhelm IV was rechtvaardig jegens de Katholieken; maar men verdacht hem, of men veinsde hem te verdenken van Katholicisme, en om zich van die verdenking te zuiveren, begon hij de Katholieke Kerk op menig punt te vervolgen.

Nu, M. H., komen we aan koning Wilhelm, die Oostenrijk buiten Duitschland heeft gestooten, die den oorlog met Frankrijk begonnen is, die, na zijne overwinning op Frankrijk, de vijf milliarden binnengehaald en bovendien nog Elzas-Lotharingen geannexeerd heeft, die zich de duitsche keizerskroon op het hoofd heeft gezet.

Maar gij vliegt mij reeds vooruit, gij zijt reeds bezig met de Mei-wetten, met Mgr. Ledochowski in zijne gevangenis.

Ja, de Mei-wetten (gij kent ze), die wetten, waardoor de Kerk in haar bestaan bedreigd wordt, die onrechtvaardige wetten, ze zijn uitgevaardigd, ze worden met onverbiddelijke gestrengheid toegepast.

Wie kan de thalers, of liever, de duizenden van thalers bijhouden, waartoe priesters en bisschoppen, om de uitoefening van hun heilig ambt, veroordeeld worden! Hoevele priesters zijn niet reeds lang, evenals de aartsbisschop van Gnesen en Posen, in de gevangenis!

Eene kleine bijzonderheid. In het bisdom van Trier waren priesters gewijd. Acht dier pas gewijde priesters werden door hun bisschop in bediening gezonden, en zij begaven zich naar de hun aangewezen plaats. Maar wat gebeurt er? Krachtens de Mei-wetten worden die jonge priesters, die nog nauwelijks hun eerste H. Mis hebben opgedragen, worden zij in hunne bruilofts-vreugde gestoord en, naast dief en deugniet, in de gevangenis gezet. Zij zijn er hoogstwaarschijnlijk nog in.

Maak u echter over die jeugdige priesters niet al te bezorgd; zij zijn juist op den goeden weg om groote mannen te worden. Denk maar aan hetgeen met de hageveldsche studenten gebeurd is. Zij werden niet eens in de gevangenis gezet, hun seminarie, hun Hageveld, werd in 1825 maar gesloten: en wat is er van die studenten geworden? Daar zijn priesters uit gegroeid, zooals Mgr. Broere en Pater Bernard; mannen in de wereld, zooals de Dichter Leesberg en de President der Vincentius-Vereeniging, Mijnheer Lux. Een weinig vervolging is de storm, die den jongen eik doet wortel schieten en groeien.

Maar, zult gij zeggen, 't is hier eene vervolging in 't groot.

Ja waarlijk, M. H., 't is eene vervolging in 't groot. De gezamelijke bisschoppen van Pruissen, twaalf in getal, hebben in hun onbeschrijfelijk schoonen „*Zendbrief*" reeds zoo goed als afscheid genomen van hunne geestelijkheid en hunne geloovigen: zij vreezen met recht, dat zij weldra de gelegenheid tot spreken zullen missen, dat ook zij weldra den weg van Mgr. Ledochowski zullen opgaan. Mgr. Eberhard, de bisschop van Trier, is hem reeds gevolgd.

Maar wat zouden wij vreezen? Zouden de pruissische gevangenissen beter tegen de almacht van God bestand zijn dan de gevangenis van Jerusalem, waarin eens Petrus door koning Herodes opgesloten werd?

Een enkel voorbeeld van die pruissische gevangenissen.

In 1835 werd de aartsbisschop van Keulen, Clemens August, in de gevangenis te Minden gezet. Toen was Talleyrand nog in leven. Hij hoorde zijne nicht uit de courant voorlezen, wat er gebeurd was; en toen zeide hij, de grijze Talleyrand, die de geheele fransche revolutie met al haar vervolgen van de Kerk beleefd en meegemaakt had; Talleyrand, die door Napoleon I voor de grootsten staatsman gehouden werd, — hij zeide: „Dat is mis, dat moet de koning van Pruissen verliezen." En zoo (Talleyrand heeft het niet beleefd), maar zoo is het ook gebeurd.

Welnu, M. H., wat toen gebeurd is, zal ook nu gebeuren; want ofschoon het, op zich zelf genomen, mogelijk is, dat de Kerk in een of ander land, zooals Pruissen, verloren gaat, dit gebeurt nooit, als de bisschoppen en de priesters goed zijn, als zij, zooals we nu in Pruissen zien, als zij bereid zijn om voor de Kerk te lijden en gevangen te zitten en te sterven.

Voor de Kerk in Pruissen is dus geen nood; maar waarvoor is wel te vreezen?

Voor den vervolger van de Kerk, voor het pruissische koningschap.

We zullen hier deze vrees niet gronden op eigen redeneering

uit de rechtvaardigheid Gods, die het kwaad, al is het ook door koningen begaan, gewoonlijk nog in deze wereld straft; maar we zullen eenvoudig eenige mannen aanvoeren, die hunne vrees voor keizer Wilhelm en zijn stamhuis openlijk uitspreken.

Onze H. Vader Paus Pius IX citeert in zijne laatste Encycliek „Etsi multa" eenige woorden van den H. Chrysostomus:

„Niets is sterker dan de Kerk; ja, de Kerk is hechter dan de [stoffelijke] hemel. *Hemel en aarde* [zegt Christus] *zullen voorbijgaan, maar mijne woorden zullen niet voorbijgaan.* Welke woorden? *Gij zijt Petrus, en op deze steenrots zal Ik mijne Kerk bouwen, en de poorten der hel zullen haar niet overweldigen.* Als gij (zoo vervolgt Chrysostomus) het woord niet gelooft, geloof dan de feiten. Hoeveel tirannen hebben niet gepoogd de Kerk te overweldigen! Hoeveel [gloeiende] ketels, hoeveel ovens, tanden van wilde dieren, scherpe zwaarden! En ze hebben niets uitgericht. Waar zijn die vijanden? Zij zijn aan de stilzwijgendheid, aan de vergetelheid prijs gegeven."

We noemen deze woorden hier van toepassing, omdat Pius ze aanhaalt in de Encycliek, waarin hij wijd en breed over de pruissische vervolging gesproken had; de woorden: „Waar zijn die vijanden?" zijn dus eene zijdelingsche waarschuwing voor keizer Wilhelm.

Wilt ge eene rechtstreeksche waarschuwing? Hoor dan, wat dezelfde Pius een weinig vroeger persoonlijk aan den keizer geschreven had:

„Uwe Majesteit kan zich overtuigd houden, dat deze maatregelen [dit zijn de Mei-wetten] geen ander uitwerksel hebben dan haar eigen troon te ondermijnen 1)."

Mij dunkt, dit kan voor eene bedreiging doorgaan.

Conrad von Bolanden sluit zijne brochure „*Die Staatsgefährlichen*", eene brochure, die hij na de uitvaardiging der Mei-wetten geschreven heeft, met deze woorden:

---

1) „Votre Majesté peut être convaincue que ces mesures n'ont d'autre effet que de miner son propre trône" (*Le Mémorial*, November 1873).

„Zoo dikwijls het *infandum scelus* (dat is, de gruwelijke misdaad der Kerkvervolging) zich herhaalt, zoo dikwijls storten tronen omver en sterven machtige vorstenhuizen uit."

Men begreep in Pruissen, welk vorstenhuis bedoeld was; want de brochure werd aanstonds in beslag genomen.

Dr. Windthorst, de dappere en onvermoeide voorvechter van het centrum der pruissische Tweede Kamer, heeft, met betrekking tot de Mei-wetten, openlijk in den Rijksdag gezegd:

„Of het mogelijk is, de gansche katholieke en protestantsche bevolking zóó ontevreden te maken, dat zelfs de dynastie gevaar zou loopen, zal ik ter overweging laten aan hen, die geroepen zijn om de kroon in hare immuniteit te handhaven" 1).

Ten laatste zal ik u de woorden aanhalen van een man, die reeds lang ontslapen is, die niets van hetgeen wij thans beleven, gezien had; het zijn de woorden, die Broere, nu twintig jaar geleden, in *De Katholiek* 2) van 1852 geschreven heeft. Ge zult aanstonds bemerken, dat ik de geheele opvatting en den gang mijner lezing aan die woorden ontleend heb. Ze zijn als volgt:

„Het noordelijk Duitschland deed de hervorming zegepralen, welke de revolutie van Engeland voortbragt, waarbij Karel I het hoofd verloor; de revolutie van Engeland bragt die van Frankrijk voort, waarin Lodewijk XVI dat vreeselijk lot onderging: zou het nu niet eene wrekende Voorzienigheid zijn, die toeliet dat het kwaad ook in het land van zijn oorsprong gestraft werd?"

De laatste woorden, die eenigszins omsluierd zijn, verklaarde Broere in zijne gemeenzame gesprekken met zijne leerlingen aldus:

„Ja, kinderen, er moet nog een hoofd voor het Protestantisme vallen, en dat zal in Duitschland gebeuren."

Welke waarde hebben deze woorden?

---

1) *De Tijd*, 17 Dec. 1873.

2) Deel XXII, blz. 172.

Volstrekt niet de waarde van eene eigenlijk gezegde profetie; Broere maakte toch geen aanspraak op hooger ingeving.

Zijn ze dan eene mathematische berekening op de toekomst? Maar Broere was veel te groot en te geloovig wijsgeer om te meenen, dat hij de ondoorgrondelijke oordeelen Gods vooruit berekenen kon.

Mag ik u den zin zijner woorden in 't kort uitleggen?

Broere neemt den aard en de geschiedenis van het Protestantisme en daarbij Gods rechtvaardigheid in overweging en redeneert dan aldus:

Het Protestantisme, dat het gezag in het godsdienstige verwerpt, kan het moeielijk naar waarde huldigen in het wereldlijke.

Wat zien we dan ook?

Het theologiseerende Protestantisme heeft een koninklijk hoofd doen vallen in Karel I van Engeland.

Het vrij onderzoekende en losbandig philosopherende Protestantisme heeft Lodewijk XVI laten onthoofden in Frankrijk.

Zou het, vraagt Broere, zou het nu niet ordelijk wezen, als God toeliet, dat ook het ongeloovig-geworden Protestantisme zich op eene ergerlijke wijze aan het koningschap vergreep, en dat dit gebeurde in het land, waarin de Hervorming ontstaan is, en waarin zij nu door volslagen ongeloof ten gronde gaat?

Ziedaar den zin van Broere's godsdienstig-wijsgeerige profetie.

Maar in wien moet zij vervuld worden? in Keizer Wilhelm?

Dat is volstrekt niet gezegd. God immers is lankmoedig; Hij kan, evenals Hij met Hendrik VIII gedaan heeft, ook den duitschen Keizer in den tijd sparen en de vergelding tot een zijner opvolgers, ja tot het volgend leven uitstellen. God is oneindig goed, en Hij kan dus, hoe onwaarschijnlijk het voor ons menschen ook wezen moge, maar hij kan toch aan den Keizer (evenals aan Albert van Brandenburg, den grondlegger van den pruissischen Staat) de genade van bekeering schenken. Maar buiten deze veronderstellingen moeten we

zeggen: de tegenwoordige keizer heeft misdaan, hij heeft zijne macht misbruikt, en het zou dus niet te verwonderen, het zou zeer ordelijk wezen, als de straf nog op zijn hoofd nederkwam.

We hebben het reeds gezegd; maar nog een enkel woord, meer uitdrukkelijk, over den kant, vanwaar de straf, als zij komt, komen zal.

Behoef ik u nog te zeggen, van welken kant niet?

Zeker niet van den kant der Katholieken. Zij hebben, om geen vroegere voorbeelden aan te halen, zij hebben in '48, toen de koning voor de gesneuvelde democraten zijn hoofd ontblooten moest, toen hebben zij, het is algemeen erkend, den wankelenden troon geschraagd. In den laatsten oorlog hebben zij dapper en trouw meegestreden, en hunne priesters en liefdezusters hebben de gekwetsten verpleegd: hoe groot is niet het getal van weggejaagde Jesuïeten en Redemptoristen en liefdezusters, die het eere-lint kunnen toonen, dat hun door den keizer zelven op de borst is gehecht! Ook thans, nu de vervolging bijna zoo heet mogelijk is, ook thans zullen de Katholieken niet aan hun plicht jegens het gezag te kort schieten. Hoor, hoe de bisschoppen in hun testament (want dit is hun „*Zendbrief*", en in een testament veinst men niet), hoor, hoe zij hunne geloovigen vermanen:

„Bidt voor onzen Landsheer, onzen allergenadigsten Keizer en Koning, en voor ons dierbaar vaderland!"

Ja, zoolang er in Pruissen nog katholieke kerken zijn, zoolang zal het „Domine, salvum fac regem" er door de gewelven klinken; en zijn de kerken gesloten, gesloten bij keizerlijke verordening, dan nog zal datzelfde gebed, door de tranen der verontwaardiging heen, uit de ziel der Katholieken tot God opstijgen.

Van welken kant dreigt dan het gevaar?

Van den kant der ongeloovig-geworden Protestanten, van den kant der liberalen en der Fortschritt-mannen, van den kant der zich noemende Oud-Katholieken, in één woord: van

den kant der servilen en reptilen. Nu voelen zij het niet, onder wat ijzeren juk zij zelf gebukt gaan, nu kunnen zij nog naar hartelust woeden tegen de Katholieken; maar is eenmaal de laatste bisschop in de gevangenis, is eenmaal het laatste kerkelijk goed (of *in natura* of aan thalers) naar binnen gezwolgen, en zien zij, dat de Kerk toch nog staat, onveranderd en onverminderd; — dan zullen zij in hunne teleurstelling opzien naar dengene, die hen tot zulk een krijg heeft aangezet; dan zullen zij ook hun eigen slavernij gevoelen, zij zullen het juk afschudden en de blinde werktuigen zijn van Gods wraak over het koningschap.

Die revolutie zal waarschijnlijk van een buitenlandschen oorlog vergezeld gaan.

Een oorlog met Frankrijk alleen?

Het is meer dan te vreezen, dat geheel Europa er in zal gemengd worden. Dan zal de angst, de verwarring groot zijn; tranen zullen er vloeien, bloed zal er stroomen, tronen zullen er verzinken.

Maar als dan het kanon weer zwijgt, als het bloed door de aarde is ingedronken, en de lucht weer is opgeklaard, wat zullen we dan aanschouwen?

Dan, we mogen het hopen, dan verrijst er een koningschap, dat de wet van rechtvaardigheid en liefde, dat de wet van Christus huldigt, en zich die wet door de onfeilbare Kerk laat verklaren; een koningschap, dat eerst het rijk Gods zoekt, en waaraan, overeenkomstig Gods belofte, al het andere, alle tijdelijke zegeningen worden toegeworpen.

Warmond. J. DE BRUIJN.

EEN STUDIE

OVER

DIERLIJK INSTINCT

NAAR AANLEIDING

VAN

VON HARTMANNS „PHILOSOPHIE DES UNBEWUSSTEN."

II.

„Nemen wij eens het bestaan van instinctmatige handelingen „aan, zegt v. Hartmann, dan kunnen die verklaard worden: „1°. als bloot gevolg der lichamelijke organisatie; 2°. als een „door de natuur ingericht mechanisme van de hersenen en „van den geest; 3°. als een gevolg van onbewuste werkzaam- „heid van het verstand." 1) Al aanstonds merken wij op, dat geen dezer hypothesen in staat is, ons den laatsten grond, den eigenlijken oorsprong van het instinct te ontsluieren. Immers in het eerste geval kan de vraag niet uitblijven; aangenomen voor het oogenblik, dat het instinct gevolg is van de lichamelijke bewerktuiging, wat is dan de oorzaak dat het lichaam der dieren juist zóó ingericht is en niet anders? Men gevoelt dat de quaestie hierdoor eenvoudig verplaatst wordt.

Hetzelfde kan gezegd worden van de tweede onderstelling.

---

1) Phil. des Unbew. p. 68.

Wanneer men de natuur op materialistische wijze alleen beschouwt als de som van alle physische en scheikundige krachten, die voortdurend werkzaam zijn, blijft het ontstaan van zulk een „Gehirn- oder Geistes Mechanismus" als bijv. door mieren en bijen bezeten wordt, een onbegrijpelijk raadsel.

De derde onderstelling schijnt ons niets te verklaren, maar eenvoudig een gebrekkige definitie te behelzen van de zaak, die verklaard moest worden.

Eerst in latere hoofdstukken wordt met eenige uitvoerigheid gesproken over de Darwinistische hypothese, echter meer bepaaldelijk met het oog op de lichamelijke organisatie. Eigenaardig is overigens de verhouding, die door von Hartmann tegenover het Darwinisme wordt ingenomen. Terwijl hij van den eenen kant de zwakke zijden daarvan telkens blootlegt, hoofdstukken schrijft, die bijna in hun geheel konden overgenomen worden in een weerlegging der tegenwoordige descencentieleer, 1) is hij echter van den anderen kant te zeer man

1) Conf. p. 248—251, en vooral Abschnit c. Capittel X. Die Aufsteigende Entwickeling des organischen Lebens auf der Erde. p. 582—611. Een klein staaltje willen wij den lezer niet onthouden. „Wie unzulänglich" heet het op p. 248, „erscheint vom ästhetischen Standpuncte aus die Dar-„winsche Theorie! Sie zeigt, dass unter Voraussetzung, dass die Fähigkeit, „Farbenzeichnungen im Gefieder zu erzeugen, erblich sei, der ästhetische Ge-„schmak der Thiere bei der geschlechtlichen Auswahl durch überwiegende „Fortpflanzung schöngezeichneter Individuen die Schönheit des Gefieders „generationenweise erhöhen müsse. Unzweifelhaft! So kann sich aus dem „Weniger ein Mehr entwikkeln, aber wo kommt das Weniger her? wenn „nicht schon Farbenzeichnung im Gefieder vorhanden ist, wie soll den „eine geschlechtliche Auswahl nach der Farbenzeichnung möglich sein?.. Es „kommt Darwin ja nur auf den Nachweis an dass die Vererbung in Ver-„bindung mit der geschlechtlichen Auswahl im Stande sei, eine solche in „einzelnen Exemplaren *vorhandene* Fähigkeit theils *intensiv* zu erhöhen, „theils ihr *extensiv* weitere Verbreitung zu verschaffen. Zur erklärung ihres „*Wesens* und ihrer *ersten Enstehung* leistet sie gar nichts; sie kann z. B. „nie zeigen, wie der einzelne Vogel es anfängt, die Farbenablagerungen auf „seinen Federn so zu vertheilen, dass sie, auf den einzelnen Federn und „Wimpern scheinbar unregelmässig, in ihrer Nebeneinanderlagerung regel-

der moderne wetenschap, te zeer man der Pruisisch-moderne school, 1) om het Darwinisme geheel te verwerpen of b. v. aan de dierlijke afstamming van den mensch ook maar een oogenblik te twijfelen. Hij wenscht alleen zijn eigen lievelingshypothese „het onbewuste", de eere(?)plaats te doen innemen, die Darwins troetelkind „de natuurkeus", thans door de wetenschap is ingeruimd en laat het verder aan de nakomelingschap over de descendentie-hypothese met zijne philosophie „organisch zu assimiliren." 2) Wij zien ons daardoor gedrongen tot een afzonderlijke behandeling der Darwinistische

---

„mässige und schöne Zeichnungen hervorbringen. Wenn aber endlich fur „die intensive und extentive Steigerung solcher Fähigkeiten die geschlecht- „liche Auswahl mit Recht als Grund angeführt wird, so ist doch die „nächste Frage die: wie kommt das Individuum zu einer geschlechtlichen „Auswahl mit Schönheitsrücksichten? Können wir diese Frage, namentlich „bei tiefstehenden Seethieren, denen wahrlich nicht viel bewusste Aesthetik „zuzutrauen ist, nur durch einen Instinct beantworten, dessen unbewusster „Zweck in Verschönerung der Gattung liegt, so dreht sich Darwin offenbar „im Kreise herum." l. c. p. 248—249.

1) Ten einde vele weldenkende lieden niet te krenken, is men tegenwoordig genoodzaakt de adjectiva *Duitsch* en *Pruisisch* wèl van elkaar te onderscheiden. Wij schrijven dus *Pruisisch*, niet *Duitsch moderne wetenschap*. Specifieke kenteekenen van het Pruisisch moderne zijn: atheïsme, blind autoriteitsgeloof in de onfeilbaarheid der Pruisische professoren en Pruisische beambten in het algemeen, ongemanierdheid, grossmaulschaft, pedantisme zich uitend o. a. in het jacht maken op vreemde termen met voorbijgang van eigen moedertaal en eindelijk volkomen gemis aan pieteit, onverschillig voor wat het ook zij.

2) „Wenn nämlich von irgend einer Seite die Nothwendigkeit einer we- „sentlichen Modification an die „Philosophie des Unbewussten" herantreten „sollte, so würde dies am ehesten von Seiten der biologischen Descendenz- „theorie der Fall sein können, welche seit der ersten Abfassung meines „Werks (1864—1867) eine damals noch gar nicht zu ahnende Tragweite ge- „wonnen hat, und täglich zu gigantischer Bedeutung emporwächst. Diese „neue geistige Errungenschaft dem System unserer bisherigen Erkenntnisse „organisch zu assimiliren wird die wissenschaftliche Hauptafgabe der näch- „sten Generation sein", enz. Phil. des Unbew. p. 12. Noot.

beschouwingen omtrent den oorsprong van het instinct. Vooraf echter bespreken wij de beide eerste veronderstellingen, die door de Phil. des Unbew. als mogelijke verklaring worden aangegeven, terwijl wij v. Hartmanns eigene opinie, die „das Unbewusste" als oorzaak beschouwt van alle instinctmatige handelingen voor het laatst bewaren. De beide eerste onderstellingen worden door v. Hartmann zóó slaande weerlegd, dat wij niet beter doen kunnen, dan hem in zijn betoog te te volgen en de meeste sprekende voorbeelden daaruit over te nemen.

I. Het instinct is niet alleen gevolg van de organisatie van het lichaam, want

a. De instincten zijn soms geheel verschillend, terwijl de lichaamsbouw dezelfde is. Zoo bezitten alle eigenlijke spinnen spinklieren en tepels; toch bouwt de eene soort een wielvormig web, een tweede vervaardigt een soort zak of eenige onregelmatige draden, een derde maakt in het geheel geen web, maar leeft in holen, waarvan zij de binnenoppervlakte met spinsel bekleedt en die zij met een deur sluit. Evenmin is de groote verscheidenheid in nestbouw en gezang bij de vogelen afhankelijk van hun lichaamsbouw. Deze maakt alleen het bouwen of zingen in het algemeen mogelijk, heeft echter met het *hoe* niets uitstaande. Veel minder nog kan de wijze, waarop de jongen verpleegd worden, de plaats, waar insecten hun eieren leggen er door verklaard worden.

b. Bij verschil van lichaamsbouw vindt men meermalen volkomen overeenstemming van instinct. De hamster b. v., die wangzakken bezit, verzamelt een wintervoorraad; de veldmuizen bezitten geen wangzakken, doch verrichten hetzelfde. In het water leven zoowel vogels met als zonder eigenlijke zwempooten, enz. enz. 't Is ook niet alleen zeker gevoel van behaaglijkheid of zinnelijk genot, dat de dieren aanspoort tot dergelijke handelingen. Geen mensch toch zou het instinct noemen, wanneer de spin alleen de spinstof uit de overvulde buisjes liet vloeien, om zich zoo doende te ontlasten van

hetgeen haar hinderlijk was geworden, maar het instinct vertoont zich eerst, wanneer een draad en een web gevormd worden. Alleen uit de aanwezigheid van klieren en verdere spinapparaten volgt deze handeling volstrekt niet. Wanneer het gewoon aantal eieren voorhanden is, houdt de vogel op met leggen; neemt men telkens de eieren weg, dan gaat hij daarmee voort, somtijds tot hij van uitputting sterft. 1)

II. Evenmin moeten wij ons het instinct voorstellen als een mechanisme in geest of hersenen, dat geheel arbeidt als een machine. Vooreerst werkt het instinct niet *altijd*, maar wordt door uitwendige omstandigheden tot werkzaamheid geroepen. Wij zouden het dus eenigermate met een klavier moeten vergelijken, waarvan vreemde invloeden en omstandigheden buiten het dier de toetsen, instinctmatige levensuitingen de tonen zijn. Ware deze vergelijking juist, zegt v. Hartmann, dan moest het aanslaan derzelfde toetsen ook altijd dezelfde tonen voortbrengen; dit is evenwel het geval in geenen deele.

Dikwijls werkt onder dezelfde uitwendige omstandigheden het instinct geheel verschillend, weet het zich ter bereiking van een onbewust doel te plooien en te wijzigen. Wij verhaalden reeds hoe de bijen in het najaar alle hommels vermoorden, doch deze in het leven laten, wanneer zij haar koningin verloren hebben, iets wat evenmin door een geestloos mechanisme te verklaren is als die geheele klasse van handelingen, welke de Scholastieken aan de „aestimativa" toeschrijven. In tropische streken broeden vele vogels alleen 's nachts en men heeft opgemerkt dat kleinere vogels, wanneer zij toevallig hun nest maken in verwarmde serres, zeer zelden op hunne eieren zitten. Prof. Vrolik verhaalt hiervan een sterk voorbeeld in zijn „Leven en maaksel der dieren." 2) „Een Europeesch vliegenvangertje (Muscicapa grisola) had vele jaren „achtereen zijn nest gebouwd in een der broeikasten van T.

1) Phil. des Unbew. p 68–71.

2) Deel I p. 241.

„A. Knight, Voorzitter der Horticular Society te Londen. „Deze nam waar, dat de vogel telkens zijn eieren verliet als „de temperatuur van het gebouw rees boven 72° Fahr. en zijn „plaats terstond hernam, zoodra de thermometer daalde." De spinnen en vogels vervaardigen niet alleen nieuwe webben of nesten, maar herstellen ook de oude, wanneer zij beschadigd zijn, wat geheel iets anders is. Wilde men dus de vergelijking volhouden, dan zou men genoodzaakt zijn, zich een klavier te denken met evenveel toetsen en evenveel verschillende tonen als er wijzigingen kunnen voorkomen in de uitwendige omstandigheden, die met de handelingen van het dier in betrekking staan, eene veronderstelling, die, als van zelf spreekt, onmogelijk is. 1)

Wij komen nu tot de verklaring die Darwin van het instinct gegeven heeft. Wijl diens beschouwingen tegenwoordig ingang gevonden hebben bij een groot deel der geleerde wereld, verdienen zij onzerzijds een meer uitvoerige bespreking.

Voor eenige oogenblikken leggen wij dus de „Philosophie des Unbewussten" ter zijde en slaan het zevende hoofdstuk op van Darwins veel besproken werk „Het ontstaan der soorten van dieren en planten door middel van de natuurkeus of het bewaard blijven van bevoorrechte rassen in den strijd des levens." (Vertaling van Dr. Winkler 2de uitgave 2). De definitie, welke Darwin voor het instinct aanneemt, hebben wij boven reeds geciteerd en daarbij opgemerkt, dat zij vrij wel overeen kwam met die van v. Hartmann.

Over de laatste oorzaak, over het eerste ontstaan van het instinct, zet Darwin zich dadelijk heen met de bemerking: „Vooraf echter moet ik zeggen, dat ik niets te maken heb „met den oorsprong der eerste zielsvermogens, evenmin als met „dien van het leven zelf. Wij spreken alleen over de ver-

---

1) Phil. des Unbew. p. 71—74.

2) Zevende hoofdstuk. Over het instinct.

„schillen van instinkt en van de overige zielsvermogens der „dieren van dezelfde klasse" 1).

Op de zachtste wijze uitgedrukt moeten wij het *vreemd* vinden, dat de man, die wil aantoonen, hoe alle bewerktuigde schepselen met hun geestelijke, zoowel als lichamelijke vermogens en eigenschappen, afstammen van eenige weinige oercellen, beweert, dat het ontstaan van de eerste zielsvermogens en instincten hem niet aangaat. Darwin schijnt dus te gelooven, niet alleen dat de eerste oercel een ziel bezat, maar ook dat die ziel was toegerust met verschillende *vermogens*. Daar de geheele descendentie-theorie berust op ontwikkeling van hetgeen reeds bestaat en Darwin van latere, onafhankelijke scheppingen volstrekt niet hooren wil, moet noodzakelijk door hem verondersteld worden, dat alle denkbare „zielsvermogens," — zij het ook in weinig ontwikkelden toestand, — in die eerste cel aanwezig waren, anders toch zou hij de vraag naar de herkomst van de verschillende zielsvermogens der hoogere dieren, met inbegrip van den mensch, onmogelijk kunnen ontwijken. In ieder geval blijft deze vraag ter beantwoording gesteld aan hen, die de schepping ten eenenmale verwerpen en ook voor het ontstaan der allereerste wezens geen bovennatuurlijke oorzaak willen aannemen.

Door alleen te spreken over „verschillen van instinct bij dieren van dezelfde klasse," maakt Darwin zich de zaak heel wat gemakkelijker. Hij begint met een reeds bestaand instinct te veronderstellen; gegeven verder dat al zijn overige hypothesen waar zijn, dat de soorten niet onafhankelijk van elkaar zijn geschapen, dat door verschillende invloeden, door gebruik en onbruik, elk orgaan en evenzoo elk instinct *onbepaald* kan gewijzigd worden, dat dergelijke wijzigingen bewaard blijven en zich voortdurend ophoopen, aangenomen eindelijk dat de beginselen van erfelijkheid en veranderlijkheid eenmaal de natuur eigen zijn en haar op de meest onbeperkte wijze regeeren,

1) l. c. I. p. 222

zonder wederkeerig elkaars invloed op te heffen, — staat dit alles vast, dan zal Darwin trachten te bewijzen, dat in dezelfde klasse van dieren een samengesteld instinct zich uit een meer eenvoudig kan ontwikkeld hebben. Ook dit, erkent hij, gaat niet zonder bezwaren: „Het is voorzeker waar, lezen wij p. „246, dat er vele gevallen van moeijelijk verklaarbare instinkten „als tegenwerpingen onzer leer van de natuurkeus gevonden „kunnen worden — gevallen waarin wij niet kunnen nagaan, „hoe een instinkt bij mogelijkheid kan ontstaan zijn; gevallen, „waarin het bestaan van overgangen en trappen niet bekend „is; gevallen schijnbaar van zulk een gering belang, dat zij naauwelijks door de natuurkeus in acht genomen kunnen zijn; „gevallen zoo gelijk en zoo hetzelfde in dieren ver van elkander „afstaande op de ladder der natuur, dat wij hun overeenkom„stigheden niet aan eene erfenis van een gemeenschappelijken „stamvader kunnen toeschrijven en derhalve moeten gelooven, „dat zij verkregen zijn door onafhankelijke werking van de „natuurkeus.” Om niettegenstaande deze moeielijkheden het ontstaan van instincten in den grooten „strijd des levens” te begrijpen, moeten wij allereerst acht geven op de overeenkomst tusschen instinct en menschelijke gewoonte. „Gelijk bij het „zingen van een zeer bekend liedje”, heet het iets verder, „zoo „ook in het instinkt volgt de eene handeling op de andere in „zekeren rhythmus... Hoe onbewust worden door de ge„woonte vele handelingen uitgevoerd, zelfs niet zelden lijnregt „in tegenspraak met onzen wil. *Zij kunnen echter door den „wil of de rede gewijzigd worden.*”

Dit „*echter*” schijnt aan te duiden, dat Darwin met ons instemt, dat instinct *niet* door wil of rede kan gewijzigd worden, toch lezen wij weinig later: „vooronderstellen wij dat eene „handeling der gewoonte erfelijk wordt... dan wordt de ge„lijkheid tusschen hetgeen oorspronkelijk een gewoonte was en „hetgeen instinct wordt genoemd zóó groot, dat er geen onder„scheid *te zien* is.” 1) Alsof het karakter van twee hande-

1) l. c. p. 223.

lingen waarvan de een door wil en rede kan gewijzigd worden, de andere niet, hetzelfde ware, ook wanneer die invloed niet *te zien* is! „Het zou evenwel de grootste dwaling zijn, meent „Darwin, te vooronderstellen dat *het grootste gedeelte* van het-„geen wij instinkt noemen, door gewoonte in eene generatie „verkregen en vervolgens door de volgende generatiën geërfd „was." 1) Het instinct een gevolg van gewoonte? Hebben wij hier te doen met de Indische fabel van den olifant die de wereld op den rug draagt? De olifant staat op een schildpad, waar echter de schildpad op rust, mag niemand vragen.

Onze tegenwoordige dieren hebben instinct, omdat hun voorouders gewoonten hadden. Waar het aanleeren van gewoonten al niet goed voor is! Doch misschien vernemen wij later nog welk dier weder de schildpad draagt: lezen wij dus verder!

„Gelijk er wijzigingen des ligchaams ontstaan en vergroot „worden door de gewoonte of door het gebruik, en verminderd „worden of verloren gaan door het onbruik, zoo moet het ook „met het instinct het geval zijn geweest. Doch ik geloof dat „de uitwerkselen van de gewoonte zeer ondergeschikt zijn aan „de uitwerkselen van de natuurkeus, in hetgeen *toevallige wijzi-„gingen van het instinkt* geheeten mag worden, — dat is zulke „wijzigingen die voortgebragt worden *door dezelfde onbekende „oorzaken* welke geringe afwijkingen in ligchamelijke inrigting „verwekken."

De schildpad, wij meenen de gewoonte, rust derhalve op het toeval, *op dezelfde onbekende oorzaken*, enz., het verder vragen is verboden! Doch hoe dan ook, het instinct is er; laten wij „de toevallige wijzigingen" en „de onbekende oor-„zaken" gelden en zien wij, hoe uit de lagere instincten de

---

1) Darwins grootste leerling in Duitschland echter, de befaamde Dr. Ernst Haeckel, schrijft stoutweg: „Wir müssen die Instinkte wesentlich „als Gewohnheiten der Seele auffassen, welche durch Anpassung erworben „und durch Vererbung auf viele Generationen übertragen und befestigt „worden sind." Natürliche Schöpfungsgeschichte. 4te Auflage. Berlin 1873. p. 635.

hoogere, meer samengestelde ontstaan zijn. 't Is een vraagstuk, waarbij zich het Darwinisme in zijn volle kracht kan vertoonen, zich geheel op zijn terrein bevindt.

„Als de levensvoorwaarden veranderen", meent Darwin, „is „het mogelijk dat geringe wijzigingen van het instinkt ten „voordeele kunnen zijn van eene soort; en indien het bewezen „kon worden dat het instinkt voor geringe wijzigingen vatbaar „is, dan zie ik geen reden waarom de natuurkeus niet in „staat zou zijn om zulke wijzigingen van het instinkt te be-„waren of op te hoopen, *namelijk indien zij voor het een of „andere doel nuttig zijn.* Zoo, geloof ik, is de oorsprong ge-„weest zelfs van het meest zamengestelde en wonderbaarste „instinkt... Het is (echter) niet mogelijk dat er een zamengesteld „instinkt door de natuurkeus voortgebragt worde, dan tenzij er een „menigte *geringe*, maar *nuttige* veranderingen ontstaan, die lang-„zamerhand en trapsgewijs opgehoopt kunnen worden." 1)

Ten einde het ongerijmde dezer verklaring aan te toonen, willen wij trachten achtereenvolgens te bewijzen:

1o. Kleine wijzigingen — volgens de leer van Darwin moeten zij uiterst klein wezen, — bezitten voor het dier geen waarde.

2o. Aangenomen al dat kleine verscheidenheden van instinct nuttig konden zijn voor bepaalde diersoorten, zouden toch die verscheidenheden niet door overerving blijven bestaan.

3o. Vele der merkwaardigste instincten, bijv. die der geslachtlooze insecten, kunnen onmogelijk door overerving verkregen zijn.

Zooals gij ziet, geldt het hier niets meer of minder dan de weerlegging van de hoofdbeginselen der Darwinistische theorie en zal hetgeen waar is van de lichamelijke ontwikkeling ook toepasselijk zijn op het instinct en omgekeerd.

In de eerste aflevering van het „Album der natuur" jaargang 1874, komt een artikel voor van Prof. Harting, getiteld „Dierlijke Vermomming", van 't begin tot 't einde is het niet anders dan een warm pleidooi ten gunste van het Darwinisme en men

1) Ontstaan de soorten, enz. I. p. 224 en 225.

moet toestemmen, dat de klasse van verschijnselen, die daarin besproken wordt, geschikt is op iederen leek in de natuurwetenschappen grooten indruk te maken, dat zij geschikt is meer dan eenig andere, aanhangers voor het Darwinisme te werven onder het hedendaagsch publiek, dat, meestal slechts van ééne zijde ingelicht, de gegronde bezwaren der tegenpartij niet onder de oogen krijgt. Van onze zijde willen wij daarom trachten door dezelfde feiten, die Prof. Harting aanvoert *voor* het Darwinisme, de ongerijmdheid er van — vooral wat aangaat den oorsprong van het dierlijk instinct — aan onze hoorders duidelijk te maken. Wegens het groot belang der zaak, vertrouwen wij, dat een kleine uitweiding niet ten kwade zal geduid worden. Hetgeen Prof. Harting „dierlijke vermomming" noemt, is voor een deel hetzelfde wat gewoonlijk onder „Mimetismus" verstaan wordt, voor een ander deel beschrijft hij verschijnselen, die door onze Duitsche naburen „Schützende Aehnlichkeiten" genoemd worden. Door beide benamingen wordt de treffende overeenkomst aangeduid, die vele diersoorten in kleur en lichaamsvorm dikwijls vertoonen met levenlooze voorwerpen, plantendeelen of ook wel met andere dieren die tot een geheel verschillende soort, orde of klasse behooren. Zoo is het bekend, dat vele dieren, zoogdieren, niet minder dan vogels en insecten, dezelfde kleur bezitten als de bodem, waarop zij leven; insecten, die op groene plantendeelen voorkomen, zijn meestal ook groen, de dieren in het hooge noorden, waar de sneeuw zelden ontdooit, hebben, vooral in den winter, een witte vacht, een witten vederdos; de bewoners der steppen en woestijnen zijn meestal grauw of vaalbruin gekleurd, enz. Doch de gelijkenis kan veel treffender zijn. In Oost-Indië vindt men insecten, behoorende tot de geslachten Bacillus, Phasma en Phyllium, die men „wandelende bladen" en „wandelende stokken" genoemd heeft, omdat zij in kleur en lichaamsvorm zóó nauwkeurig een dor takje of rimpelig blad nabootsen, dat zelfs een opmerkzaam toeschouwer er door bedrogen wordt. Ook de lichaamsvorm van dieren wordt somtijds met een be-

wonderenswaardige juistheid nagebootst door andere, die tot een geheel verschillende orde of klasse van het dierenrijk behooren. Meer bepaaldelijk deze gevallen werden door den Engelschen natuuronderzoeker Bates onder den naam van „Mimicry" of „Mimetismus" samengevat.

Zoo kent men een vlindergeslacht (Sesia), waarvan sommige soorten de treffendste overeenkomst aanbieden met bepaalde species van wespen en bijen, die in dezelfde streek voorkomen, hoewel de inwendige bewerktuiging en essentieele eigenschappen der Sesia's hemelsbreed afwijken van die der wespen en bijen en geheel overeenstemmen met die der overige vlinders. Men vermoedt verder dat de vogels, welke vlinders vervolgen, maar bijen en wespen, wegens haar angel voorzichtig uit den weg gaan, door de gelijkenis zullen bedrogen worden en ook de onschadelijke Sesia's met rust laten. Uit den rijken voorraad van soortgelijke verschijnselen kiezen wij er een, dat zeer bekend is door de beschrijving, die Bates in zijn beroemd werk „Naturalist on the Amazons" er van gegeven heeft, en dat ook door Prof. Harting het uitvoerigst besproken werd.

In de bosschen van Brazilië treft men talrijke soorten van dagvlinders aan, die tot de familie der Heliconidae behooren en voornamelijk gekenmerkt zijn door hun trage vlucht en levendige, in het oog vallende kleuren. Deze vlinders zijn dus tegenover gevleugelde vijanden geheel hulpeloos: toch worden zij door geen vogel achtervolgd. Zooals Bates aantoonde, moet de reden hiervan hoogst waarschijnlijk gezocht worden in het vermogen, dat dezen vlinders eigen is van een stinkende, eenigszins giftige vloeistof uit te zweeten. Nu komt tevens in Zuid-Amerika een vlindergeslacht voor, dat den naam Leptalis draagt en tot een gansch andere familie behoort, n.l. tot de Pieridae, waartoe ook onze gewone witjes gerekend worden. Gestalte, grootte, kleur en wijze van vliegen is bij de Pieridae gansch anders dan bij de Heliconidae. Opvallend genoeg, wijken echter enkele Leptalissoorten in uiterlijk geheel af van hare stamgenooten en gelijken zoozeer op Heliconidae van het

geslacht Ithomia, dat alleen anatomisch onderzoek het verschil tusschen beiden kan aantoonen.

Hier ligt de verklaring voor de hand, meenen Bates en Wallace; de normale vorm van Leptalis heeft zich langzamerhand gewijzigd door natuurkeus; met andere woorden, die exemplaren van Leptalis, welke toevallig eenigermate op Heliconidae geleken, hadden meer kans door de vogels gespaard te worden en zich veilig te kunnen voortplanten; door het beginsel van erfelijkheid en het overleven van diegenen, welke deze gelijkenis het sterkst vertoonden, zouden eindelijk, na verloop van vele generatiën, de mimetische Leptalisvormen ontstaan zijn, die wij tegenwoordig kennen. Dezelfde verklaring zou natuurlijk doorgaan voor alle voorbeelden van „dierlijke vermomming", met een kleine wijziging ook voor het ontstaan der samengestelde instincten. Oppervlakkig beschouwd heeft dergelijke theorie zeker iets waarschijnlijks; hooren wij echter de tegenpartij! De weerlegging, die wij laten volgen is, — wat zakelijken inhoud betreft, — niet van ons; de verschillende argumenten ontleenden wij aan een redevoering, die door den heer Bennett een paar jaren geleden werd uitgesproken in een vergadering van natuurkundigen te Liverpool. 1)

Stellen wij ons vooreerst de vraag, hoeveel generatiën er wel noodig zouden zijn, wilde eene gewone Leptalis-soort door natuurkeus overgaan in een mimetische. Daar, volgens Darwin, „de natuurkeus met ongemeene langzaamheid werkt," voor iedere wijziging tal van eeuwen vereischt worden, is onze schatting zeker te laag, wanneer wij aannemen, dat er 1000 trappen of generatiën noodig zijn geweest, vóór een gewone Leptalis den volkomen mimetischen vorm had aangenomen.

Op de tweede plaats herinneren wij ons het groote beginsel van het Darwinisme „slechts die wijzigingen, welke op de een „of andere manier nuttig zijn, blijven bewaard en worden door

---

1) Der Naturforscher. Jaargang 1871. Die Theorie der „natürlichen Zuchtwahl" vom mathematischen Standpunkte aus betrachtet. p. 118–121.

„de natuurkeuze opgehoopt." Wanneer nu wordt de gelijkenis op een Heliconide werkelijk nuttig voor de Leptalis? Zeker niet gedurende de eerste 100 of 200 overgangsstadiën. Men heeft opgemerkt, dat vogels, beter dan ervaren entomologen, de insectensoorten, die hun tot voedsel strekken, van andere zeer verwante soorten weten te onderscheiden. Vóór dus de wijziging in bepaalde richting de helft of twee derde van den afstand bedroeg, welke beide vormen van elkaar scheidt, was zij voor de soort zonder eenig nut, voor de natuurkeus zonder eenige beteekenis. Nemen wij een voorbeeld!

Verondersteld de gewone steenuil heeft eene bijzondere voorliefde voor muizen; mollen echter vallen niet in zijn smaak. Aangenomen verder dat er toevallig een muis geboren wordt, die in uiterlijk voorkomen $\frac{1}{100}$ tot den mol nadert, door dat de pooten een streepje breeder zijn of de oogen wat dieper liggen b. v., is het dan denkbaar, dat zelfs de kortzichtigste uil zich hierdoor zal laten bedriegen, dat de kans om door hare vijanden gespaard te blijven, voor deze muis grooter is dan voor andere? Immers neen! eerst, wanneer de gelijkenis veel grooter was, wanneer de muis in lichaamsvorm veel dichter tot den mol genaderd was, zouden wij ons dergelijke vergissing en een begin van natuurkeus kunnen voorstellen: evenzoo bij Leptalis. Gedurende den eersten tijd, gedurende de 500 eerste generatiën b. v., kan er alleen sprake zijn van toeval. Berekenen wij hoe groot dit toeval zou geweest zijn. Verondersteld dat de lijn A B het verschil in lichaamsvorm uitdrukt tusschen een gewone en een mimetische Leptalissoort; eerst bij C, op de helft, worden de wijzigingen in de richting naar B nuttig, begint de natuurkeus hare werkzaamheid. De gewone vorm, die in A de eerste verscheidenheid voortbrengt, kan zich wijzigen natuurlijk in alle richtingen: nemen wij aan — wat zeker te weinig is — dat er 20 dergelijke richtingen bestaan. De waarschijnlijkheid dat de wijziging juist zal plaats hebben in de richting naar B en de volgende generatie het punt D zal innenem, is derhalve $^1/_{20}$. D kan ook weder naar 20 richtingen

varieeren, de waarschijnlijkheid dat de derde generatie in E zal aanlanden, is dus $1/20 \times 1/20 = \frac{1}{400}$ of $\frac{1}{20^2}$, voor de vierde bedraagt zij $\frac{1}{20^3}$ of $\frac{1}{8000}$, voor de vijfde $\frac{1}{20^4}$ of $\frac{1}{160000}$ enz. Deze berekening voortgezet voor 500 generatiën, geeft als waarschijnlijkheidscijfer $\frac{1}{20^{500}}$ of 1 gedeeld door een getal met 651 cijfers. Bates zoowel als Wallace, de groote autoriteiten, waar het gevallen van mimetisme geldt, bevestigen dat het aantal individuen der vermomde species betrekkelijk gering is; nemen wij aan, dat het b.v. 1.000.000 bedraagt, dan is de mogelijkheid, dat er zich onder dit millioen wezens, één bevindt, dat nakomelingen voortbrengt, die het punt C bereiken nog zóó gering, dat dit op het vorig cijfer bijna geen invloed uitoefent. Hierbij dient in het oog gehouden, dat alles zoo gunstig mogelijk verondersteld is voor de aanhangers der natuurkeus. Want:

1o. Zouden er veel meer dan 1000 generatiën noodig zijn om de eene soort in de andere over te voeren. Wij weten immers, dat, volgens Darwin, de natuurkeus met zóó groote langzaamheid arbeidt, dat het nog niet mogelijk geweest is het ontstaan van een nieuwe soort gedurende de laatste 2000 of 3000 jaar te constateeren.

2o. Zijn er stellig meer dan 20 richtingen volgens welke een diersoort varieeren kan.

3o. Zal zeker meer dan de helft van den ontwikkelingsgang voor de natuurkeus onverschillig zijn. Immers, wanneer reeds een zeer ruwe, onvolkomen gelijkenis voldoende ware om het dier tegen zijn vijanden te beschermen, zou het alleen een luim der natuur, een toeval geweest zijn, dat de overeenstemming zóó treffend, zóó tot de kleinste bijzonderheden is doorgevoerd als inderdaad bij al deze mimetische diervormen werd opgemerkt, en wij moesten dan ook het toevallig ontstaan de laatste overgangstrappen bij onze kansberekening meetellen.

Het getal van 651 cijfers, dat den noemer onzer breuk voorstelt,

is dus inderdaad nog veel te klein; het moest vervangen worden door een uitdrukking, die het oneindige meer nabij kwam. Daar verder één gedeeld door oneindig gelijk nul is, $\frac{1}{\infty} = 0$, zooals de algebra leert, in het gegeven vraagstuk absolute onmogelijkheid voorstelt, mogen wij gerust aannemen, dat de zekerheid, die wij bezitten aangaande de valschheid van het beginsel der natuurkeuze — en bijgevolg der gansche Darwinistische theorie — voor geen andere menschelijke zekerheid in wetenschappelijke zaken behoeft onder te doen. Hetzelfde wat hier bewezen is voor wijzigingen van den lichaamsvorm, geldt niet minder, moet nog a fortiori worden aangenomen van een eerste ontstaan of van een wijziging der „psychische vermogens". Om dit duidelijk te maken, laten wij hier zonder verderen commentaar de scherpzinnige verklaring volgen, die Darwin geeft van de bouwkunst der honigbijen. Mijne hoorders mogen er de redeneering van Bennett op toepassen en zelf oordeelen.

„Aan het einde van een niet zeer lange reeks van insekten „hebben wij de aardhommels of aardbijen, (Bombus), welke „hare oude cocons gebruiken om er honig in te bewaren en „er somtijds korte kokers van was boven op bouwen, ja soms „zelfs afzonderlijke en zeer onregelmatig ronde cellen van was „maken. Aan het andere einde van de reeks hebben wij de „honigbij. . . . Tusschen de uiterste volmaking van de cellen „der honigbij en de uiterste eenvoudigheid van die van den „aardhommel vinden wij de cellen van de Mexikaansche Melipona „domestica, zorgvuldig door P. Huber beschreven. Over dit alles „nadenkende kwam het mij voor, dat, *indien de Melipona „hare bolvormige cellen op eenigen afstand van elkaar plaatste, „als zij die allen even groot maakte en in een dubbele rei rang„schikte*, de graat, die er een gevolg van zou zijn, niet „minder volkomen zou worden dan die van de honigbij! Ik „schreef dit aan Prof. Miller te Cambridge en die groote wis„kundige antwoordde mij het volgende:

„ „Als er zeker aantal gelijke bollen geplaatst worden ge-

„ „dacht met hunne middenpunten in twee evenwijdige lagen,
„ „zóó dat het middenpunt van elken bol op den afstand van
„ „den radius × $\sqrt{2}$ of radius × 1,41421 of op een kleineren
„ „afstand zich bevindt van de middenpunten der zes er om-
„ „heenstaande spheren in dezelfde laag en op denzelfden afstand
„ „van de middenpunten van de aangrenzende spheren in de
„ „andere, met de eerste evenwijdige laag, dan zullen de
„ „doorsnijdingsvlakken van deze bollen een dubbele laag van
„ „zeszijdige prisma's begrenzen, die elkander raken met pira-
„ „midale toppen, elk door drie ruiten gevormd. Deze drie
„ „ruiten en de zijden van de zeszijdige prisma's zullen elken
„ „hoek of standhoek volkomen gelijk hebben aan de cellen
„ „der honigbij naar de beste metingen welke daarvan be-
„ „kend zijn."

Verder behoeft men „*slechts*" te veronderstellen, redeneert Darwin verder, dat Melipona langzamerhand hare cellen zuiver rond en allen even groot begint te maken, dat zij ze in twee evenwijdige lagen gaat rangschikken, en wat langer maakt dan tegenwoordig, vervolgens „en dit is de grootste moeielijkheid", erkent hij nederig, „dat zij in staat is nauwkeurig te „kunnen bepalen op welken afstand zij van hare medearbeiders „verwijderd moet staan, als er verscheidenen ter zelfder tijd „bezig zijn met bouwen" 1) en langs een oneindig aantal nauw merkbare trappen en overgangstoestanden is de bouwkunst der bijen geëvenaard. Natuurlijk moet hierbij wederom worden aangenomen, dat iedere wijziging, van de eerste af aan, *nuttig* is geweest voor de Melipona; hoe zou zij anders door de natuurkeus zijn bewaard? Wij onthouden ons hier van verdere bemerkingen: wij onthouden ons zelfs te vragen, waarom Bombus en Melipona in „den strijd des levens" niet voor meer bevoorrechte geslachten bezweken zijn, waarom zij door hun onvolkomen bouwtrant voortdurend met stomme hardnekkigheid tegen de ontwikkelingsleer blijven protesteeren?

1) Ontstaan der soorten I. p. 240—244.

Wij meenen aangetoond te hebben, dat de eerste veronderstelling, waarvan het Darwinisme bij zijn verklaringen uitgaat, — het nut der kleine verscheidenheden, — geheel valsch is, en, ofschoon wij ons hierdoor eigenlijk van een verdere weerlegging konden ontslagen rekenen, willen wij toch, zoo beknopt mogelijk, ook de ongerijmdheid doen inzien der overige hypothesen, die in het systeem onzer tegenstanders onmisbaar zijn.

Nemen we voor het oogenblik aan derhalve, dat er uiterst kleine verscheidenheden van instinct gevonden worden, die werkelijk aan eenig individu voordeel verleenen boven andere individuen van dezelfde soort, zou dan die verscheidenheid bewaard blijven, zou zij bij de nakomelingen altijd scherper te voorschijn treden? Immers neen, daar de kinderen, volgens de beginselen der erfelijkheid, dooreen de eigenschappen vertoonen van beide *ouders*.

Kenteekenen daarom, die zich bij één enkel individu, bij sommige individuen eener soort vertoonen, zullen door kruising weder verloren gaan. De proeven door duivenfokkers en veehouders genomen ter verbetering hunner rassen, proeven, waaraan door Darwin eene buitensporige waarde wordt gehecht, doen hier niets ter zake, wijl in de natuur de dieren, die met een of andere toevallige eigenschap bedeeld zijn, niet uit honderd andere worden uitgekozen, om zich met elkaar te kruisen, zooals plaats heeft bij de veeteelt. 1) Veel meer ge-

---

1) Het schijnt, dat vele Darwinisten ook deze moeielijkheid beginnen in te zien. Althans een nieuwe hypothese, die alleen werd opgebouwd met het doel, aangeduide zwarigheden te ontgaan, werd over het algemeen door de mannen der Descendentie-leer gunstig ontvangen. Naar den ontdekker noemt men haar de „Wagnersch Migratie*wet*." (sic.) De individuen, die toevallig zekere afwijkingen vertoonden, zouden aanstonds naar een andere streek verhuisd zijn, om daar, op afgelegen eilanden of in ontoegankelijke oorden, koloniën te stichten en zouden op die wijze het gevaar ontvloden zijn, door kruising met onveranderde individuen hunner soort hun nakomelingschap weder tot den normalen vorm te doen terugkeeren. (Morits Wagner. Die Darwinsche Theorie und das Migrationsgesetz der Organismen, 1868.)

wicht, naar onze meening, moet gehecht worden aan de waarnemingen van Hoffmann, zeker een der meest ervaren planten-physiologen van onzen tijd, die bepaaldelijk met het doel om de grenzen en voorwaarden der veranderlijkheid te leeren kennen, een reeks onderzoekingen heeft ingesteld op in het wild groeiende planten.

Zooals te voorzien was, waren zijne resultaten voor de aanhangers der teeltkeuze geenszins bemoedigend. 1)

Doch wij moeten ons meer bepaaldelijk met het instinct bezig houden!

Reeds meermalen wezen wij er op, hoe instinct en bewerktuiging met elkaar overeenstemmen, hebben wij gesproken van kunstig ingerichte stelsels van organen, die voor de uiting van

---

Aangenomen dat de dieren in vroeger tijdvakken evenveel hartelijke belangstelling hebben bezeten voor de Descendentie-leer als het meerendeel der tegenwoordige Zoölogen en met schrander overleg en eendrachtige samenwerking getracht hebben hun organisme volgens die leer te wijzigen, houden wij de hypothese van Wagner niet voor onmogelijk, doch ook in deze niet zeer waarschijnlijke onderstelling, zou het eerste positieve bewijs nog geleverd moeten worden. Zooals verder Nägeli door zijne uitvoerige onderzoekingen betrekkelijk de geographische verbreiding van het geslacht Hieracium bewezen heeft, is het zeker dat in de plantenwereld een dergelijke wet niet bestaat. (Sitzungsbericht der math. physik. Klasse der Münchener Akademie 1872. S. 305). Toch ontstaan daar, volgens de Darwinisten, evengoed nieuwe soorten als in het dierenrijk

1) Evenwel behoort Hoffmann niet tot de bestrijders van het Darwinisme. Dat de resultaten van zijn onderzoek omtrent de veranderlijkheid der soorten alles behalve in het voordeel der Darwinisten zijn uitgevallen, moge blijken uit de volgende korte aanhalingen, die wij ontleenen aan „der Naturforscher" V No. 39, waar een uittreksel te vinden is van Hoffmanns eigene mededeelingen in de „Botanische Zeitung" 1872 No. 29.

„Die Ursache der Variation ist im Ganzen unbekannt....

„Im wilden Zustande sind Varietäten, selbst der auffallendsten Art vielleicht nicht seltener als in Gärten; *sie verschwinden aber rasch wieder* „*durch Kreuzung, da sie nicht durch Züchtung festgehalten werden....*
Spontane Kreuzung hat IN KEINEM FALLE *als Ursache einer Variation erkannt werden können....*

Eine Fixation der Variation zeigt sich in der Regel, *selbst bei sorg-*

het instinct onmisbaar zijn. Zonder deze werktuigen zou het instinct weinig baten, evenzoo omgekeerd. Instinct en organisatie zijn bij de dieren onafscheidelijk. Als voorbeeld noemen wij de spinnende rupsen. Ziehier een instinct, dat niet algemeen voorkomt in de klasse der insecten: wij hebben dus het recht van Darwin te vorderen, dat hij ons, ik zeg niet de wijze van ontstaan in alle bijzonderheden verklaart, maar althans de *mogelijkheid* bewijst van een ontwikkeling uit niet spinnende voorouders, die natuurlijk zoowel de spinorganen als het instinct van spinnen misten. Doch waar blijft die mogelijkheid, wanneer men bedenkt, dat, om het gewenschte resultaat te bereiken, de psychische en de lichamelijke ontwikkeling steeds evenwijdig moesten loopen.

Toevallig moesten zich bij een of ander dier in de onderlip de beginselen van spinklieren, buisjes, enz. vormen en moest bij datzelfde dier een nieuw vermogen, een nieuw instinct ontstaan; vervolgens, als twee klokken, wier wijzers eenmaal op hetzelfde uur zijn geplaatst, moesten beiden, instinct en lichamelijke bewerktuiging met gelijken tred zijn vooruitgegaan.

Zoo men weet, zijn de hersenen meer bepaaldelijk het orgaan der psychische vermogens; Darwin schrijft dan ook aan hare ontwikkeling den allergrootsten invloed toe op het instinct, dat, naar zijne meening, „stap voor stap verkregen wordt „door de veranderlijkheid der centrale deelen van het zenuw-„stelsel." 1) Om dus het instinct te verklaren van een specht bijv. zou het Darwinisme moeten aantoonen, welk verband er bestaan heeft tusschen de ontwikkeling der hersenen van

fältiger auslese und Reinkultur nicht, vielmehr erfolgt stets, stärker oder schwächer ein theilweiser Rückschlag. So ist es wenigstens bei geschlechtlicher Fortpflanzung."

Zoo de lezer gemakkelijk zal inzien, is met deze resultaten het ophoopen van kleine, toevallig verkregene verscheidenheden in een bepaalde richting, het bewaard blijven van meer begunstigde rassen in den „strijd des levens" volstrekt niet overeen te brengen.

1) Afstamming van den mensch. I. 57.

dien vogel in een bepaalde richting en de gelijktijdige veranderingen, die aan zijn snavel en pooten hebben plaats gegrepen. 1) Of het ooit gelukken zal eene hypothese te vinden, die hiervan rekenschap geeft, durven wij betwijfelen. 2)

Ten slotte volgen hier nog eenige feiten, waaruit, afgezien van al het vorige, de valschheid der Darwinistische verklaring, de onmogelijkheid van een ontstaan door overerving, duidelijk aan het licht treedt.

1. Dat de lichaamsbouw en de *gewoonten* der ouders op het kroost zijn overgegaan, zal velen wellicht aannemelijk klinken, doch hoe te oordeelen over instinctmatige, uiterst samengestelde handelingen, die slechts *éénmaal* in het leven voorkomen, zooals het verpoppen der insecten?

2. Meermalen komen de afstammelingen, zoowel wat instinct als wat bewerktuiging aangaat, niet overeen met de ouders, maar met de grootouders. Slechts één voorbeeld! „De vlinder „van een onzer bladrupsen, verhaalt Prof. Schroeder van der Kolk, „legt in het begin van den zomer hare eieren, slechts even vastge„kleefd, op de bladen der boomen, waaruit spoedig rupsen te voor„schijn komen, welke in Augustus zich weder inspinnen en „dan op nieuw in vlinders overgaan. Zij legt nu ook nog later „hare eieren op de bladen, doch deze zullen in den herfst „afvallen; om deze reden omspint zij het geheele blad en den „steel, zoodat het niet kan afvallen, noch zelfs door een ster-

1) Wij ontleenen dit voorbeeld aan een artikel van Dr. Carl Scheidenmacher „Ueber den Stand des Darwinismus" voorkomende in de „Periodische „Blätter zur wissenschaftlichen Besprechung der grossen religiösen Fragen „der Gegenwart."

2) Evenzoo zouden wij van het Darwinisme de verklaring mogen eischen van vele andere z. g. „sympathische" veranderingen en met von Hartmann de vraag stellen: „wie kann erst gar eine *an verschiedenen Körpertheilen* „*gleichzeitig* auftretende Veränderung, die sich in ihren verschiedenen „Theilen *planmässig ergänzt* durch *zufällige* Abweichungen genügend be„griffen werden, z. B. die Bildung der Euter beim ersten Beutelthier, die „nothwendig mit dem Lebendiggebären Hand in Hand gehen musste, wenn „die Jungen nicht nach der Geburt jämmerlich umkommen sollten" enz. l. c p 595.

„ken storm kan worden afgerukt, waardoor wij zien, dat „eenige bladen den geheelen winter aan de boomen blijven „hangen. *De vlinder doet dus hier in den herfst, hetgeen zijn „ouders in het voorjaar niet gedaan hebben.* Dit afvallen der „bladen kon hij toch niet voorzien, daar hij het nimmer be„leefd heeft, evenmin heeft hij ook het inspinnen van zijne „ouders kunnen leeren, die dit in het voorjaar niet deden." 1)

3. Juist de merkwaardigste voorbeelden van instinct komen in de klasse der insecten voor bij *geslachtlooze* dieren, bij werkbijen en werkmieren, die zelf geen kroost ter wereld brengen en geboren zijn uit ouders, waarvan zij in alle opzichten verschillen. Hier kan dus zeker geen quaestie zijn van „verkregen wijzigingen van instinkt of lichaamsinrichting aan „de nakomelingen over te dragen." (Ontstaan der soorten, enz. I. p. 248.) 2)

4. Binnen de grenzen van een zelfde soort treft men meermalen polymorphisme aan, dit wil zeggen, dat uit een zelfde moederdier, individuen worden geboren verschillend in gedaante, levenswijze en instinct. Zoo vindt men bijv. bij de Termieten of witte mieren *minstens* vier verschillende vormen, namelijk

a. de arbeiders, die geslachtloos, blind en ongevleugeld zijn; deze alleen belasten zich met het opbouwen der woningen en het verzorgen van de eieren en de daaruit voortkomende larven.

---

1) Schroeder van der Kolk l. c. p. 102—103.

2) Deze moeielijkheid wordt door Darwin zelf openhartig erkend; hij meent echter niet, dat zijn theorie daardoor geschaad wordt. „Als zulke „insekten gezellig leven, zegt hij, en als het nuttig voor de maatschappij „was geweest, dat er jaarlijks een zeker aantal leden geboren werden ge„schikt om te werken, maar ongeschikt zich voort te planten *dan kan ik „niet zien, dat er een groot bezwaar is, om de onvruchtbaarheid der werkers „aan de natuurkeus toe te schrijven. Doch wij gaan deze voorloopige zwa„righeid voorbij."* (l. c. I. p. 247.) Zoo iets is voorzeker heel gemakkelijk, doch laat onze overtuiging onaangeroerd. Evenmin kan die geschokt geworden door het later verschenen werk van Lubbock „On the Origin „and metamophoses of Insects."

b. de soldaten met veel grooter kop en sterker kaken, aan wie de verdediging der gemeenschappelijke woning is toevertrouwd:

c. de mannetjes of koningen en

d. de wijfjes of koninginnen, die oogen en vleugels bezitten, terwijl bij een enkele soort ook nog een vijfde en zesde vorm, de kleine koningen en kleine koninginnen zijn waargenomen. 1)

Vreesden wij niet ons te bezondigen aan wijdloopigheid en voor het meerendeel onzer lezers onverstaanbaar te worden, dan spraken wij gewis over het dichroïsme bij insecten en de merkwaardige gevallen van polymorphisme, die de laatste jaren door v. Hagen, Wallace, Fritz Müller en anderen bij schaaldieren zijn waargenomen. Stellig ook zouden wij vele voorbeelden van generatiewisseling, van de zonderlinge levenswijze der meeste ingewandswormen te vermelden hebben. Thans moeten wij ons tevreden stellen, diegenen, welke meer bijzonderheden daaromtrent verlangen, naar een flink zoölogisch handboek te verwijzen.

Hoezeer wij door ons streven om kort te zijn vele merkwaardige feiten, die tot opheldering of tot bewijs onzer thesis konden strekken, hebben teruggehouden, hoezeer wij van andere betooggronden, die tegen de Darwinistische beschouwingen konden aangevoerd worden, niet eens gerept hebben, toch durven wij vertrouwen, dat de lezer ons zal toestemmen, *eerstens* dat zeer vele en juist de merkwaardigste gevallen van instinct geheel aan den invloed der erfelijkheid zijn onttrokken:
vervolgens dat zeer kleine verscheidenheden van instinct, ook wanneer zij bepaald nuttig waren, niet door natuurkeus zouden bewaard blijven, zich in den regel ook niet zouden uiten, daar de ontwikkeling der psychische vermogens nog geenszins de ontwikkeling insluit der organen, die voor nieuwe of hoogere instinctmatige handelingen noodzakelijk zijn:
ten slotte dat het ontstaan van nieuwe instincten en lichame-

1) Snellen van Vollenhoven. Gedaanteverwisseling en levenswijze der insecten. p. 125—131.

lijke eigenschappen door het ophoopen van kleine wijzigingen gedurende vele generatiën, zooals Bennett aantoonde, geheel onaannemelijk is, wijl de veronderstelling, dat iedere voorwaartsche schrede eenig dadelijk nut zou aanbrengen, ten eenen male ongegrond is.

Darwins verklaring van den oorsprong van het instinct is daarmede verworpen; laat ons zien, of wellicht de „Philosophie des Unbewussten" meer klaarheid over deze zaak kan verspreiden

„Wij hebben in dit hoofdstuk volgende resultaten verkregen," zegt von Hartmann aan het slot zijner beschouwingen over het onbewuste in het instinct, „het instinct is geen gevolg „van bewust overleg, geen gevolg van lichamelijke bewerktui„ging, geen bloot gevolg van een of andere inrichting in de „organisatie der hersenen; het is niet de werking van een dood „mechanisme, dat den geest van buiten is aangekleefd en zijn „binnenste wezen vreemd is, maar *eigen* daad van het individu, „ontspringend uit het diepst van zijn wezen en karakter. Het „doel, waartoe zekere soort van instinctmatige handelingen „strekt, is niet door een geest buiten het individu, door een „Voorzienigheid wellicht, eens voor al gedacht, die vervolgens „de noodzakelijkheid, om daarnaar te handelen als iets vreemds „op het individu heeft geënt, maar het doel van het instinct „wordt in ieder bijzonder geval door het dier onbewust gewild „en tot voorstelling gebracht, daarna wordt eveneens op onbe„wuste wijze een keus gedaan der middelen, die zich regelt „naar ieder bijzonder geval." 1)

Hadden wij ongelijk, toen wij beweerden, dat von Hartmann meermalen door de kracht der feiten tot op een enkele schrede de waarheid nabij gebracht wordt, maar dat zekere „lievelings-hypothesen" hem dan moedwillig het oog doen sluiten en verstoord doen omkeeren?

Neen! het instinct, de dierlijke handelingen in het algemeen,

1) Phil. des Unbew. p. 97.

kunnen niet verklaard worden door overleg van het individu zelf, nog minder door de meest vernuftige hypothesen van het materialisme: het dier handelt *zelf* krachtens een vermogen, dat onafscheidelijk verbonden is aan zijn natuur; de Schepper heeft geen *vreemde*, ongelijksoortige eigenschappen op tegennatuurlijke wijze aan een reeds bestaand wezen toegevoegd, noch Zijne schepselen begiftigd met schijn-vermogens, slechts bruikbaar bij één der talloos vele combinatiën van uitwendige omstandigheden, nutteloos bij alle overige: dit alles is waar, zeer waar; wij stemmen het gaarne toe. Wat kunnen wij er evenwel uit besluiten? O. i. eenvoudig, *dat de vraag naar den oorsprong van het instinct geheel samenvalt met die naar den oorsprong van het individu.*

Voor hem, die aanneemt, dat het instinct niet anders is dan het vermogen, waarmede sommige schepselen begiftigd zijn, tot het volbrengen van handelingen, noodig voor een doel, dat hun zelf onbekend blijft, hebben boven aangehaalde resultaten niets wat bevreemden kan.

De werkingen van dit vermogen gelijken somtijds op die van het menschelijk verstand, wijl het instinct, tot op zekere hoogte, zich kan plooien en wijzigen, wijl bij de dieren een „vis aestimativa" bestaat, waardoor het doelmatige als zoodanig erkend en gekozen wordt. Was dit niet het geval, uitte zich het instinct altijd op geheel onveranderlijke, automatische manier, het zou gewis al een zeer gebrekkig hulpmiddel mogen heeten ter bereiking van een doel, dat rusteloos vervolgd moet worden onder steeds afwisselende omstandigheden. 1) Welken zin eindelijk heeft het, te spreken van handelingen „die door een geest buiten het individu, door een Voorzienig- „heid wellicht, *eens voor al* gedacht zijn?" Het zal den

1) Over den aard en het wezen der dierlijke verrichtingen kan met vrucht worden geraadpleegd de brochure van den ZeerEerw. Heer H. te Braake „De zinnelijke kennissen als organische verrichtingen", verschenen in den zesden jaargang der „Studiën op godsdienstig, wetenschappelijk en letterkundig gebied."

philosoof von Hartmann toch zeker bekend zijn, dat „de theistische opvatting", met volstrekte uitsluiting onzer bloot menschelijke begrippen van verleden en toekomst , bij de Voorzienigheid, bij den Oneindige, een voortdurend praesens aanneemt. De wijze, waarop hier wederom van „etwa einer Vorsehung" gesproken wordt, toont genoeg, waar de schoen eigenlijk wringt. Wanneer in het dierlijk instinct, wanneer overal in de natuur de duidelijkste blijken eener oneindige wijsheid en orde worden aangetroffen, wanneer alle ontkenningen van het materialisme niet beletten kunnen, dat men die blijken overal, bijna handtastelijk , voor oogen ziet , vindt von Hartmann geen andere verklaring dan „het Onbewuste"! Het Onbewuste, niets en alles te gelijkertijd, de hoogste wijsheid , die evenwel niets erkent, de oorzaak van al het bestaande, die buiten en zonder de schepping niets is! Doch reeds genoeg. Onze hoorders zullen het onheimelijk spook gemakkelijk erkend hebben; de contradictie vergood door het pantheisme , het absolute niet. De sporen eener Voorzienigheid in de natuur kan men niet loochenen, welnu, liever alle begrippen van oorzaak en gevolg verworpen, liever het gezond menschenverstand met voeten getreden dan aan die Voorzienigheid een persoonlijk bestaan toegekend!

Voor ons, M. H.! voor ieder, die aanneemt, dat het niet geen oorzaak kan zijn van hetgeen is, het onbewuste zich niet kan openbaren als oneindige wijsheid, blijft slechts één mogelijke oplossing, namelijk voor von Hartmanns „Unbewusste" den zelfbewusten, almachtigen wil eens persoonlijken Scheppers in de plaats te stellen, als laatste oorzaak van ieder wezen, van ieder der krachten en vermogens, die wij voortdurend in de natuur werkzaam zien.

(*wordt vervolgd.*)

Rolduc, Februari 1874. Dr. P. J. F. Vermeulen.

DATE DUE

Temporarily circulated from
Pacific School of Religion

GAYLORD

PRINTED IN U.S.A.

335935
Onze Wachter
v.1:1
1874:1
CBPac

v.1:1
1874:1
335935

GRADUATE THEOLOGICAL UNION LIBRARY
BERKELEY, CA 94709